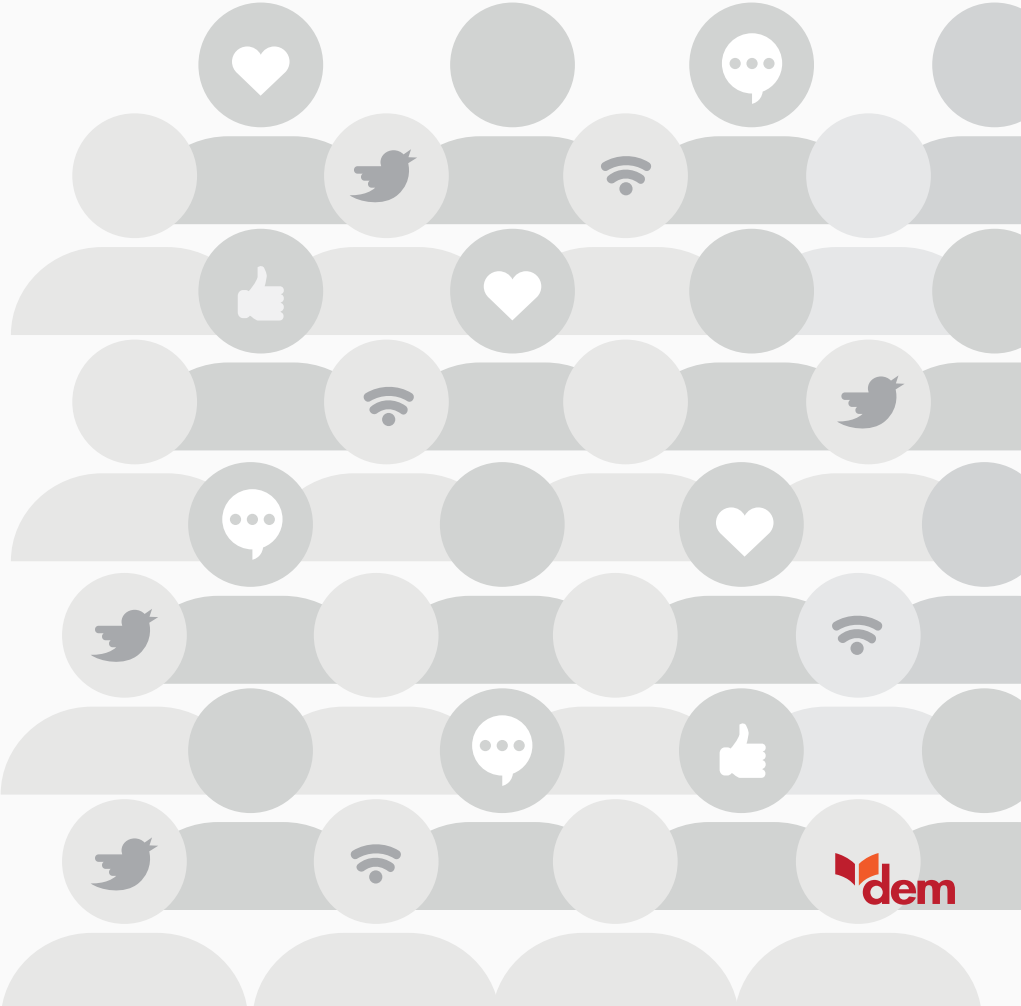

GENÇLİK, TEKNOLOJİ VE TOPLUM:

Dijital Çağda Din, Değer ve Ahlak

Editörler

Fatih BAŞ & Durali KARACAN

© Eserin Her Türlü Basım Hakkı Anlaşmalı Olarak
Ensar Neşriyat'a Aittir.

E-ISBN: 978-625-95271-8-5
Sertifika No: 50201

Kitabın Adı:
Gençlik, Teknoloji ve Toplum:
Dijital Çağda Din, Değer ve Ahlak

Editörler
Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Durali KARACAN

Yayın Koordinatörü
Hulusi YİĞİT

Tasarım
Rümeysa DOĞAN

Yayın
Ekim, 2025

İletişim
Değerler Eğitimi Merkezi
Süleymaniye Cad. Elmaruf Sk. No: 3 Fatih/İstanbul
Tel: 0212 512 19 90
www.dem.org.tr | info@dem.org.tr

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.
Düğmeciler Mah. Karasüleyman Tekke Sok. No: 7 Eyüpsultan / İstanbul
Tel: (0212) 491 19 03 - 04 Faks: (0212) 438 42 04
www.ensarnesriyat.com.tr siparis@ensarnesriyat.com.tr

GENÇLİK, TEKNOLOJİ VE TOPLUM: Dijital Çağda Din, Değer ve Ahlak

EDİTÖRLER

Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAŞ
Dr. Öğr. Üyesi Durali KARACAN

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

Önsöz	7
21. Yüzyılda Gençlik, Teknoloji ve Toplum: Dün, Bugün ve Yarın Ekseninde Küresel Bir Bakış	9
<i>İhsan ÇAPCIOĞLU</i>	
Gençlik ve Bedenselleşmiş Bir Nesne Olarak Akıllı Cep Telefonları	33
<i>Birsen Banu OKUTAN</i>	
Dijital Dünyada Çocuk Büyütmek: Ergen Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Teknolojik Cihaz Kullanımına Yönelik Görüşlerinin İncelenmesi	51
<i>İsmail AKYÜZ</i>	
<i>Ömer BÜBER</i>	
Gençlik, Teknoloji ve Maneviyat Bağlamında Nurettin Topçu'da Tasavvufi Açıdan Şahsiyet Gelişimi	73
<i>Nuran ÇETİN</i>	
Üniversite Gençliğinin Dini Kimlik İnşasında Sosyal Medyanın Rolü	97
<i>Hamza AKTAŞ</i>	
Klasik-Modern Ayrımında Gençlik ve Din Dili	119
<i>Cengiz ALACA</i>	
Thinking About Tomorrow: Creative Use of Technologies In Higher Education	139
<i>Shereen SHAW</i>	
'Beyin Çürümesi' (Brain Rot) ve Dini Başma Çıkma Stratejileri: Dijital Medyanın Aşırı Tüketimi Üzerine Bir Analiz	167
<i>Durali KARACAN</i>	
Yapay Zeka Çağında Manevi Değerler Eğitimi: Din Eğitiminin Gençlikle Yeni Buluşma Noktaları Üzerine Vaka Temelli Bir İnceleme	191
<i>Rabia YILDIRIM</i>	
Duygu Analizi (Sentiment Analysis) İle Sosyal Medyada Kullandıkları Dil Üzerinden Gençlerin Dine Yaklaşımlarının Tahlili	215
<i>Sema KORUCU GÜVEN</i>	

Manevi Zekanın Sosyal Medyanın Olumsuz Etkilerini Yönetmedeki Rolü <i>Emrullah AKÇA</i>	233
Transhümanist Anlayışta İyilik ve Kötülük <i>Fatma SOMUNCUOĞLU ERKAN</i>	265
Farklı Din ve Kültürden Olan Anne Babaların Karma Evliliklerinde Gençlerin Sorunları <i>Fatih SANCAK</i>	287
Gençliğin Dijitalleşme-Sekülerleşme Sürecinde Yeni Mekan Tasavvuru: Dijital Atopya <i>Bahar KÜÇÜK</i>	305
Sosyal Medyanın Gençlerin Dini Alımlayış Biçimlerine Etkileri Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım <i>Kasım ÇAZIM</i>	323
Gençlerin Robotik Kodlama Eğitimi Uygulamalarıyla Değerler Eğitimi İlişkisi <i>Asuman TÜRKER SADIKOĞLU</i>	333

ÖNSÖZ

24-26 Nisan 2025 tarihleri arasında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi'nde düzenlenen "Uluslararası Gençlik ve Teknoloji" başlıklı sempozyum ile gençlik ve teknoloji ilişkisi din, değer, ahlak, kültür, eğitim, aile, tüketim, dijitalleşme gibi farklı boyutlarıyla ele alınmıştır. Elinizdeki kitap sempozyumda sunulan bildirilerin genişletilmiş ve güncellenmiş versiyonudur.

Küreselleşen dünyada gençlerin ilgi alanları da her geçen gün değişmektedir. Bilimsel ve teknik yeniliklerin ortaya çıkması, internetin yayılması, akıllı elektronik cihazların artması, yapay zekânın gelişmesi, dijitalleşmenin ve sosyal medya platformlarının yaygınlaşması gençlerin teknoloji ve sanal dünya ile ilişkilerini de değiştirip dönüştürmektedir. Bu teknolojik değişim ve dönüşümler gençlerin din, iletişim, eğitim, aile, kültür, sağlık, tüketim, sekülerleşme, ahlak, değer gibi çeşitli alanlardaki tutumlarını da etkilemektedir.

Genç kuşaklar teknolojinin gelişimi ve internetin yaygınlaşması ile ortaya çıkan yeni olanaklarla diğer kuşaklara göre daha fazla iç içedir. Sosyal medya, internet, sanal oyunlar, metaverse, transhümanizm ve yapay zekâ gibi bilimsel ve teknik gelişmeler gençlerin ilgi alanları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu doğrultuda gençlerin teknolojik yeniliklerle

kurduğu ilişkiler onların bireysel, toplumsal ve dini-ahlaki hayatlarında nasıl değışimler/dönüşümler meydana getiriyor? Teknolojik yenilikler gençlerin aile içi ilişkilerini, ruh ve beden sağlığını, kültürel ve sosyal yaşantısını, beşeri ilişkilerini, inanç ve değer yargılarını nasıl etkiliyor? Gençler teknolojik yenilikler karşısında geleceğe dair nasıl bir tasavvur içerisine giriyor? gibi birçok soru aktüel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu tartışmalar ekseninde elinizdeki kitap; 21. yüzyılda gençlik ve teknoloji ilişkisini özellikle din, inanç, ahlak, değer ve toplum bağlamında analiz etmektedir. Günümüzde baş döndürücü şekilde ortaya çıkan teknolojik gelişmeler karşısında toplumun ve bilhassa genç kuşakların tutum ve davranışlarını anlamayı amaçlamaktadır. Bu eser teknolojik gelişmeler karşısında spesifik bazı alanlarda durum tespiti yapmaya, politika yapıcılara fikir sunmaya ve bu minvalde toplumsal bilinci geliştirmeye akademik katkı sunmaktadır. Bu vesileyle sempozyuma bildiri göndererek katkı sağlayan ve konuyu farklı yönleriyle analiz eden tüm akademisyen ve araştırmacılara teşekkür ederiz. Ayrıca sempozyuma ev sahipliği yapan Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesine, projeyi maddi ve manevi destekleyen Gençlik ve Spor Bakanlığı, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na en içten şükranlarımızı sunarız. Son olarak eserin yayımlanmasını üstlenen Değerler Eğitimi Merkezine ve bünyesindeki DEM Yayınlarına teşekkür ederiz.

Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAŞ

Dr. Öğr. Üyesi Durali KARACAN

21. YÜZYILDA GENÇLİK, TEKNOLOJİ VE TOPLUM: DÜN, BUGÜN VE YARIN EKSENİNDE KÜRESEL BİR BAKIŞ

İhsan ÇAPCIOĞLU*

Giriş

Gençlik, teknoloji ve toplum arasındaki ilişkiler, yalnızca bireysel yaşam pratiklerini değil, aynı zamanda toplumsal yapının dönüşümünü de derinden etkileyen karmaşık bir dinamik haline gelmiştir. Gençlik dönemi, tarihsel ve kültürel bağlamlarda sürekli yeniden tanımlanan bir toplumsal kategori olarak teknolojik gelişmelerin yön verdiği yeni anlamlar ve rollerle şekillenmektedir. Bu bağlamda, dijitalleşmenin gençlik deneyimi üzerindeki etkilerini tarihsel, sosyolojik ve kültürel katmanlarıyla birlikte değerlendirmek, günümüz toplumlarının geçirdiği dönüşümleri anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Söz konusu dönüşüm, yalnızca bireysel kimlik ve toplumsal roller bağlamında değil, aynı zamanda medya, eğitim, din, sağlık ve gündelik yaşam gibi çoklu alanlarda gençlerin etkileşim biçimlerini yeniden ta-

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.

nımlayan bir nitelik arz etmektedir. Bu çalışmada, gençliğin tarihsel-toplumsal inşası, dijital çağdaki deneyimleri ve geleceğe dair olası senaryoları karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alınarak bütüncül bir bakış hedeflenmektedir.

Dünü Anlamak: Gençlik ve Toplumsal Roller Üzerine Tarihsel Bir Bakış

Gençlik, tarih boyunca sabit ve evrensel bir kategori olmaktan ziyade, toplumsal koşullar doğrultusunda şekillenen bir dönem olarak anlaşılmalıdır. Toplamların ekonomik yapısı, aile biçimleri, eğitim sistemleri ve kültürel normları gençliğin tanımını ve genç bireylerden beklenen rolleri sürekli olarak yeniden üretmiştir. Bu çerçevede, gençliğin tarihsel inşasını ele almak, yalnızca bir yaş dönemini değil, aynı zamanda bu döneme yüklenen anlamları, sınırları ve toplumsal işlevleri de anlamaya imkân tanır. Nitekim Philippe Ariès'in çocukluk ve gençlik kavramlarının modern çağda biçimlendiğini öne süren yaklaşımı, bu tarihsel dönüşümü analiz etmek için önemli bir kuramsal dayanak sunmaktadır. Ariès, *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life* (1960) isimli eserinde çocukluk kavramının tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığını ve bu kavramın modern Batı toplumunda nasıl geliştiğini ortaya koymaya yönelik çabasını açıklamaktadır. Onun temel argümanı “*çocukluk tarihsel bir keşiftir*” şeklindedir. Ariès, modern anlamda çocukluk kavramının Orta Çağ'da var olmadığını; bu kavramın ancak 17. yüzyıldan itibaren oluşmaya başladığını savunur. Çocukluğun, bireysel bir gelişim dönemi olarak tanınması; düşen bebek ölüm oranları, eğitim sistemindeki değişiklikler ve ailenin kamusal alandan çekilerek özel bir yapıya dönüşmesi gibi etkenlerle ortaya çıkmıştır. O, 18. yüzyıla kadar bireylerin yaşlarının bilinmesinin ya da kaydedilmesinin önemli olmadığını

vurgular. Zira insanlar çocuk, genç ya da yaşlı olarak daha çok fiziksel özelliklerine göre tanımlanırdı. Ariès, sanat eserlerinde çocukların yetişkinlerin minyatürleri gibi resmedilmesini, söz konusu farkındalığın eksikliğine bağlar.

Bugün gençlik bireylerin kimlik inşası, sosyalizasyon süreçleri ve toplumsal dönüşümün dinamik unsurları olarak ele alınmaktadır. Gençlik döneminde yaşanan fiziksel, psikolojik ve sosyal değişimler, bireylerin sosyal rollerini öğrenmeleri ve bu rollerin toplumdaki yerlerini belirlemeleri açısından kritik bir süreç sunmaktadır. Bu süreçle ilişkin incelemelerde, sosyalizasyonun edebi örnekler üzerinden nasıl tasavvur edildiği bile dikkate alınmıştır. Sözelimi bir çalışmada genç bireylerin roman karakterleri aracılığıyla toplumsal norm ve değerlerle nasıl bütünleştikleri gösterilmektedir (Atik, 2023). Buna ek olarak, Ziya Gökalp'in gençliğe yönelik eleştirileri ve kuşak inşası üzerine yazdığı mektuplar, milli kimlik bilincinin ve sosyal aidiyet duygusunun nasıl biçimlendirildiğini gözler önüne sermektedir (Dalkılıç, 2024). Sosyolojik yaklaşımla incelendiğinde gençlik deneyimi, yalnızca bireysel bir gelişim değil, aynı zamanda toplumsal kurumlar, medya ve politik yapılarla kurulan etkileşimlerin bir ürünü olarak da değerlendirilmektedir. Genç bireylerin aile, okul, dini ve arkadaş çevreleri gibi farklı sosyal alanlardan etkilendiği; bu alanların dinamik yapısının, gençlerin değer, inanç ve tutumlarının oluşumunda önemli rol oynadığı gözlemlenmiştir (Acar, 2022). Din eğitimi ve sosyal hayatın kesişiminde yer alan bu süreç, gençlerin sadece bireysel dönüşümlerini desteklemekle kalmayıp, aynı zamanda toplumsal normların ve kültürel devamlılığın sağlanmasında da belirleyici olabilmektedir.

Gençlikle ilişkili toplumsal yapılar, medya ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla da yeniden üretilebilir ve tartışı-

labilir. Özellikle Tanzimat'tan günümüze yayımlanan gençlik dergileri, toplumsal tartışmaların, değer yargılarının ve kuşaklar arası etkileşimlerin önemli temsilleri olarak görülmektedir. Sözelimi Üstten ve Altunbay'ın çalışması, gençlik dergilerinin yayımladığı yazılar ve görsel unsurlar üzerinden gençliğin sosyolojik dönüşüm süreçlerine ışık tutmakta, bu dergilerin hem bireysel hem de toplumsal hafızada köprü işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır (Üstten ve Altunbay, 2022). Gençlik sosyolojisi, bireysel gelişim süreçlerini, sosyalizasyonun mekanizmalarını, toplumsal kurumların yapısını ve siyasi katılım biçimlerini kapsayan çok boyutlu bir alan olarak öne çıkmaktadır. Gençlik döneminin dinamik yapısı, bireyin toplumsal normlar ve kolektif kimlik ile olan etkileşimleri üzerinden incelenmekte; edebi, tarihi, dini ve siyasal boyutlar bir araya getirilerek gençliğin hem bireysel hem de toplumsal anlamda ne denli evrimsel bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır (Atık, 2023; Dalkılıç, 2024; Acar, 2022; Üstten ve Altunbay, 2022; Özçetin ve Duman, 2023).

Teknoloji ile ilk temasın izleri olan radyo, televizyon, telefon gibi analog teknolojilerin gündelik hayat ve gençlik kültürüne etkisi geçmişin anlaşılması bakımından kritik bir adım sayılabilir. Bu teknolojilerin yalnızca iletişim biçimlerini dönüştürmekle kalmayıp, aynı zamanda gündelik yaşam pratiklerini, aile içi ilişkileri ve özellikle genç kuşakların kültürel dünyasını etkilediği düşünülebilir. Radyo aracılığıyla çeşitli kültürel içeriklerin ev içlerine taşındığı; televizyonun görsel bir toplumsallaşma alanı olarak yaşam tarzlarını şekillendirebileceği; telefonun bireyler arası iletişimi kolaylaştırarak sosyalleşme biçimlerini dönüştürebileceği söylenebilir. Televizyonun da gençlik üzerindeki etkisi göz ardı edilemez. Nitekim o, gençlerin gündelik yaşamlarının bir parçası ha-

line gelerek, onlara hem eğlence hem de bilgi sunmaktadır. Ancak bu durum, gençlerin medya içeriklerine karşı eleştirel düşünme becerilerini de sınırlandırabilmektedir. Özellikle şiddet içeren medya içerikleri, gençlerin dünyaya bakış açılarını etkileyebilir ve maruz kaldıkları içeriklerle benzer şiddet davranışları sergilemelerine yol açabilir (Zorlu, 2016). Bireylerin değer yargılarını ve sosyal normlarını belirlemede televizyon dizileri ve filmler kritik bir etki unsurudur (Yıldırım ve İpek, 2020). Analog teknolojilerin özelde gençlik kültürünü dönüştürme biçimleri, bugün dijital teknolojilerin çok daha hızlı, yaygın ve etkileşimli doğasıyla yerini farklı bir gençlik deneyimine bırakmıştır. Bu bağlamda, dijital çağın sunduğu olanakların gençliğin toplumsal varoluşunu yeniden tanımlamakta olduğu ifade edilebilir.

Bugünü Analiz Etmek: Dijital Teknoloji ile Şekillenen Gençlik Deneyimi

Sherry Turkle'ün *The Second Self: Computers and the Human Spirit* adlı eseri, bilgisayarların yalnızca teknik araçlar olmadığını, bireylerin kimlik inşasında, benlik algılarında ve toplumsal ilişkilerinde dönüştürücü bir rol oynadığını ileri sürmektedir. Turkle, bilgisayarı bir "evocative object" (çağrıştıracı nesne) olarak tanımlamakta; bireylerin makinelerle kurduğu ilişkinin onları kendi zihinlerini, duygularını ve diğer insanlarla olan bağlarını yeniden düşünmeye sevk ettiğini savunmaktadır (Turkle, 2005, s. 1-3). Çalışmada çocuklar, ergenler, programcılar ve yapay zekâ araştırmacılarıyla yapılan görüşmeler aracılığıyla, bilgisayarların hem bireysel kimlik oluşumunda hem de kültürel değerlerin yeniden şekillenmesinde nasıl etkili olduğu gösterilmektedir. Özellikle bilgisayar oyunları, programlama deneyimleri ve sanal ortamlarda kimlik denemeleri

yapan bireylerin bu süreçte kendilik duygularını teknolojiyle harmanlayarak çoklu benlikler inşa ettikleri vurgulanmaktadır (Turkle, 2005, s. 12, 131, 247). Turkle, dijital teknolojilerle kurulan bu ilişkilerin, modern bireyin hem özgürleşmesini hem de simülasyonun sınırlarına hapsolmasını mümkün kıldığını, bu nedenle teknolojinin insan ruhunu dönüştüren bir boyut taşıdığını ortaya koymaktadır.

Dijital teknoloji ve etkilediği gençlik deneyimini anlamak için “ağ toplumu” teorisi yardımcı olabilir. Manuel Castells’in söz konusu teorisi, dijital teknolojilerin sosyal yapıları nasıl yeniden şekillendirdiğini ve bireylerin etkileşim biçimlerini nasıl değiştirdiğini ele almaktadır. Bu bağlamda, Castells, “akışlar mekânı” ve “yerler mekânı” gibi kavramları kullanarak, bilginin ve kaynakların nasıl hareket ettiğini; aynı zamanda bu hareketlerin fiziksel alanlar üzerindeki etkilerini analiz etmektedir (Romano vd., 2023). Bu durum, gençlik kültürünün de sürekli değişen dinamiklerini etkilemektedir; zira gençler, dijital platformlar aracılığıyla çok çeşitli sosyal ağlarla bağlantılı hale gelerek, kimliklerini ve toplumsal rollerini yeniden inşa etmektedirler (Abeele, 2015). Ağ toplumu perspektifinde, gençlerin bu dijital platformlar üzerinden etkileşimde bulunmaları, onları küresel bir gençlik kültürüne dahil ederken, aynı zamanda yerel kültürel kimlikleri de sürdürme ve yeniden şekillendirme imkânı tanımaktadır. Sözgelimi Guzek’in “Platformlar, Güç ve Politika” çalışması, dijital medyanın toplumsal etkileşim üzerindeki etkilerini incelemektedir (Guzek, 2024). Bu bağlamda sunulan analizler, gençlerin bu yeni ortamda nasıl var olduklarını ve kendilerini nasıl ifade ettiklerini anlamak için kritik bir önem taşımaktadır.

Ağ toplumunda dijital katılım, gençlerin kimlik gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Granic ve arkadaş-

ları, gençlerin dijital deneyimlerinin, sağlıklı ve problemleri ruh sağlığı sonuçları üzerindeki etkilerini inceleyerek, dijital medyanın kimlik gelişimindeki rolünü vurgulamaktadırlar (Granic vd., 2020). Özellikle sosyal medya araçları, gençlerin kendilerini ifade etme biçimlerini ve sosyal ilişkilerini dönüştürerek, bu yapıların toplumsal değişim ve gençlik dinamikleri üzerindeki etkilerini artırmaktadır (Poyntz, 2009). Dijital teknolojilerin gençlik deneyimini dönüştürdüğü bu çağda, bireylerin insanî ilişkilerle kurduğu bağların biçim değiştirmesiyle birlikte yalnızlığın da yeniden tanımlanan bir toplumsal deneyim haline geldiği söylenebilir. Turkle'ün *The Second Self: Computers and the Human Spirit* adlı eserinde yalnızlık, dijital teknolojilerle kurulan ilişkiler bağlamında ele alınarak bireyin benlik arayışıyla iç içe geçmiş bir olgu olarak analiz edilmektedir. Özellikle hacker kültürünü betimlerken, bu bireylerin çoğunun geçmişlerinde sosyal olarak dışlanmış, yalnız ya da kırılgan olduklarını ve bilgisayarlarla kurdukları ilişkiler aracılığıyla kendilerini güvende hissettiklerini vurgulamaktadır. Bu bireyler için bilgisayar, reddedilme korkusu olmaksızın ilişki kurulabilecek bir varlıktır: *"Hacking is easy and safe and secure... it is safe from rejection"* (Turkle, 2005, s. 187). Turkle, bu kültürü *"a culture of loners who are never alone"* olarak tanımlar ve bu yalnızlığın yalnız başına kalmaktan çok, insanlar yerine makineleri tercih eden bir benlik yapısına işaret ettiğini savunur. Bazı kullanıcılar ise insani duygularla başa çıkmak yerine bilgisayarlarla kurdukları ilişkiye yönelerek *"all the humanity has drained out of me"* diyecek kadar duygusal uzaklaşma yaşamaktadır. Böylece eser, dijital çağda yalnızlığın, kaçınılan ilişkilerin ve tercih edilen teknolojik yakınlıkların bir sonucu olarak yeniden üretildiğini ortaya koymaktadır. Turkle'ün bu çalışması, yal-

nızlığın bireysel bir eksiklik değil, teknolojiyle şekillenen bir toplumsal form olduğunu göstermektedir.

Dijital teknolojilerin bireysel benlik ve yalnızlık üzerindeki etkileri kadar, sosyal medya platformlarının gençlerin duygusal ve sosyal yaşamlarında yarattığı dönüşümler de dikkate değerdir. Sosyal medya, gençler arasında giderek yaygınlaşmakta, bu durum beraberinde yalnızlık, utangaçlık gibi duygusal sorunları da getirmektedir. Aktaş ve Yılmaz (2016), üniversite gençleri arasında akıllı telefon bağımlılığıyla ilişkilendirilebilecek yalnızlık ve utangaçlık unsurlarını araştırmış ve sosyal medya kullanımının bu duygusal durumlarla ne denli bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, sosyal medya kullanımının siber zorbalıkla ilişkisi de önemli bir konudur; bu durum, gençlerin sosyal çevrelerinde yaşadıkları zorlukları artırmaktadır (Ünal ve Küçük, 2022). Teknoloji, özellikle dijital araçlar ve sosyal medya platformları, günümüz gençliğinin yaşamında merkezi bir rol oynamaktadır. Gençler, bu teknolojileri iletişim, bilgi edinme ve sosyal etkileşim amaçları için kullanmakta, ancak bu kullanımın bazı olumsuz etkileri de gözlemlenmektedir. Teknoloji bağımlılığı, çocuklar ve gençler üzerinde ciddi psikolojik ve sosyal sorunlara yol açabilmektedir. Yılmaz ve Özkan (2024) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, teknoloji bağımlılığının çocuk ve gençler üzerindeki etkileri çeşitli temalar altında incelenmiş; düşük benlik saygısı, depresyon ve davranış bozuklukları gibi sorunlarla ilişkilendirildiği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra Coşan (2022) da aşırı teknoloji kullanımının depresyon ve sosyal medya bağımlılığı gibi problemlere yol açtığını ifade etmiştir.

Gençlerin teknoloji ile etkileşimi, sadece olumsuz değil, aynı zamanda olumlu sonuçlar da doğurabilir. Özellikle sos-

yal medyanın sunduğu katılımcılık ve etkileşim olanakları sayesinde bireyler, içerik üretimine ve sosyal tartışmalara aktif katılım göstermektedir. Bu bağlamda, bir çalışmada, sosyal medyanın bireylerin iletişim kurma sıklığını ve sosyal etkileşim düzeyini artırdığı belirtilmektedir (Canöz, 2016). Sosyal medya üzerinden kurulan ilişkiler, geleneksel iletişim yöntemlerinin yerini almakta, ebeveyn-çocuk ilişkilerini yeniden şekillendirmektedir (Haberli, 2023). Özetle belirtmek gerekirse gençlik ve teknoloji ilişkisi oldukça karmaşık bir yapıya sahiptir. Gençler, teknolojiyi bir araç olarak kullanırken, bunun getirdiği risklerin de farkında olmalıdır. Teknoloji bağımlılığı ve sosyal medyanın olumsuz etkileri konusunda farkındalık yaratmak, gençlerin sağlıklı bir gelişim süreci geçirmeleri açısından kritik öneme sahiptir. Nitekim Mario Morino'nun *The Impact of Technology on Youth in the 21st Century* başlıklı konuşması, internet gibi etkileşimli iletişim teknolojilerinin gençlerin eğitimi, sosyal katılımı ve kişisel gelişimi üzerindeki dönüştürücü potansiyelini vurgulamaktadır. Morino, teknolojinin kendisinden ziyade, bu araçların nasıl kullanıldığına odaklanılması gerektiğini savunmakta; özellikle yoksul ve dezavantajlı bölgelerde yaşayan gençlerin teknolojiye erişimlerinin sınırlı kalmasının, sosyal eşitsizlikleri derinleştireceğine dikkat çekmektedir. Konuşma, topluluk temelli öğrenme merkezlerinin (örneğin LEAP ve Children's Aid Society) çocuklara yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda sosyal ve duygusal destek sağladığını göstererek, eğitimde yeni okuryazarlık biçimlerinin (bilgiye erişme, değerlendirme ve yaşam boyu öğrenme) önemini vurgulamaktadır. Morino'ya göre, dijital çağda toplumsal faydayı artırmak için yalnızca teknik altyapı değil, aynı zamanda insani değerler, yerel katılım ve eşitlikçi politikalar da gereklidir (Morino, 1997).

Harry T. Dyer gençlerin dijital dünyada sosyal medya platformlarında kimlik performanslarını nasıl sergilediklerini sosyolojik bir bakışla incelemektedir. Goffman'ın dramaturjik kimlik kuramını temel alan çalışmasında, Facebook ve Twitter kullanıcılarının çevrimiçi ortamlardaki tasarımsal farklılıklar nedeniyle kimliklerini nasıl farklı şekillerde sundukları etnografik bir yaklaşımla analiz edilmiştir. Araştırma, 16–23 yaş aralığındaki gençlerle yapılan iki aylık gözlem ve mülakatlara dayanmaktadır. Elde edilen bulgular, Facebook'un daha çok geçmişe dayalı ilişkilerin sürdürüldüğü bir sosyal alan olarak kurgulandığını ve kullanıcıların burada sabit, geçmiş temelli kimlik sunumlarına yer verdiklerini; Twitter'ın ise güncel konular etrafında inşa edilen daha dinamik, değişken kimlik performanslarına olanak tanıdığını göstermektedir. Her iki platformda da genç kullanıcıların, site tasarımlarının sunduğu modal imkânlarla göre stilize edilmiş kimlik sunumları gerçekleştirdikleri ve hedef kitleye uygun içerik seçimi yaptıkları vurgulanmaktadır. Bu çalışma, sosyal medya platformlarının tasarım özelliklerinin kullanıcıların kimlik sunumlarına doğrudan etki ettiğini ortaya koyarak, dijital sosyoloji alanına önemli bir katkı sağlamaktadır (Dyer, 2015).

Frank Biocca'nın "New Media Technology and Youth: Trends in the Evolution of New Media" başlıklı çalışması, yeni medya teknolojilerinin gençlik üzerindeki etkilerini, özellikle bilgi ortamlarının evrimi, arayüz tasarımları ve içerik üretiminin artışı çerçevesinde değerlendirmektedir. Makalede, bilgi fazlalığı, artan erişim noktaları, bedensel (embodied) bilgisayar kullanımındaki gelişmeler ve sosyal sanal ortamların yaygınlaşması gibi başlıca eğilimlerin gençlerin bilişsel süreçlerini ve sosyal davranışlarını nasıl etkileyebileceği tartışılmaktadır. Biocca, internet kuşağının sadece bilgiye ma-

ruz kalmadığını, aynı zamanda bu bilgiyle duyuşal ve motor düzeyde derin bir etkileşime girdiğini vurgulamaktadır. Bu durumun hem öğrenme potansiyelini artırabileceği hem de algısal bozulmalar gibi riskler taşıyabileceği belirtilmektedir. Ayrıca, gençlerin sanal topluluklarda kimlik kurma ve sosyal ilişkiler geliştirme biçimleri, geleneksel yüz yüze ilişkilerle rekabet eden yeni sosyalleşme pratikleri olarak analiz edilir. Çalışma, yeni medya teknolojilerinin genç bireylerin bilişsel gelişimleri, eğitimleri ve kültürel katılımları üzerinde dönüştürücü bir etkisi olduğunu ileri sürmektedir (Biocca, 2000).

Daniel B. Shank ve Shelia R. Cotten tarafından kaleme alınan “Does Technology Empower Urban Youth? The Relationship of Technology Use to Self-Efficacy” başlıklı makale, düşük sosyoekonomik statüye sahip kentli çocukların teknoloji kullanımıyla güçlenip güçlenmediğini öz-yeterlik kavramı çerçevesinde incelemektedir. Çalışmada, yalnızca genel öz-yeterlik değil; teknolojik, matematik/fen, akademik ve genel öz-yeterlik gibi dört ayrı alan ele alınmıştır. Araştırma, Alabama/Birmingham’daki ilkökul öğrencilerine dağıtılan XO dizüstü bilgisayarlar üzerinden yürütölmüş; bu sayede sahiplik ve erişim gibi birinci düzey dijital uçurum unsurları kontrol altına alınarak ikinci düzey dijital uçurum, yani teknolojinin nasıl kullanıldığına odaklanılmıştır. Bulgular, e-posta kullanımı ve oyun oynamanın tüm öz-yeterlik alanlarıyla pozitif ilişkili olduğunu, buna karşın sosyal medya kullanımının akademik ve genel öz-yeterlik üzerinde olumsuz etkisi bulunduğunu göstermektedir. Araştırmacılar, teknoloji kullanımının etkisinin sadece kullanım süresiyle değil, hangi amaçlarla ve nasıl kullanıldığıyla şekillendiğini vurgulamaktadır (Shank ve Cotten, 2014).

Kate C. Tilleccek ve Valerie M. Campbell’ın derlediği *Youth in the Digital Age: Paradox, Promise, Predicament* (2019) baş-

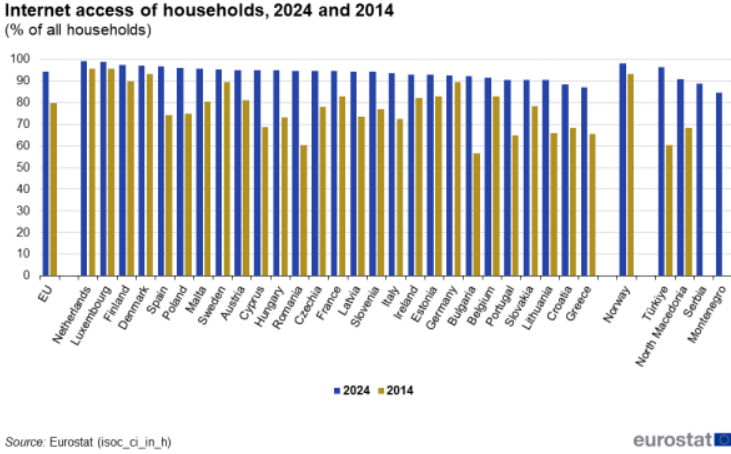
lıklı eser, dijital çağda gençliğin konumunu, karşılaştığı fırsatlar ve zorlukları disiplinlerarası bir yaklaşımla incelemektedir. Eser, Kanada, İskoçya ve Avustralya’da yürütülen “Digital Media and Young Lives Project” başlıklı beş yıl süren nitel bir araştırma projesine dayanmaktadır. Gençlerin dijital medyayla ilişkileri; mahremiyet, gözetim, kontrol, dijital sermaye ve sosyal ilişkiler gibi temalar etrafında ele alınmakta; gençlerin bu dijital ekolojilerdeki deneyimleri, direniş biçimleri ve iyi oluş halleri kapsamlı biçimde analiz edilmektedir. Eser, gençliğin teknolojik araçlarla kurduğu karmaşık ilişkileri hem olanak hem de tehdit boyutuyla tartışarak, bireyci çözümlemelere karşı yapısal eşitsizlikleri de vurgulayan eleştirel bir çerçeveye sunmaktadır (Tilleczek ve Campbell, 2019).

Türkiye’de gençliğin sosyal, kültürel ve dijital pratiklerini çok boyutlu biçimde anlamaya yönelik önemli çalışmalardan biri olan *Türkiye Gençlik Araştırması 2022*, 18-25 yaş aralığındaki gençlerin eğitim, teknoloji, istihdam, aile, kimlik, değerler, sivil toplum ve sosyal medya gibi alanlardaki tutum ve algılarını kapsamlı bir saha çalışmasıyla ortaya koymaktadır. TÜİK verileri esas alınarak oluşturulan orantılı tabakalı örnekleme belirlenen 2512 gençle yüz yüze anket yöntemiyle gerçekleştirilen araştırma, gençlerin büyük ölçüde dijitalleşme süreçlerine entegre olduğunu, sosyal medya ve interneti yoğun biçimde kullandıklarını göstermektedir (Baysal, Sağlam, Kıvrak, Kay ve Şentürk, 2024). Bu doğrultuda, gençlik döneminin doğası gereği yeniliklere açık olması, gençlerin, teknolojik gelişmelerin öncelikli muhatapları haline gelmesinde bir etken olarak değerlendirilebilir. Gençlerin dijitalleşme süreçlerine yüksek düzeyde entegre olduğu gözlemlenirken,

genel toplumsal düzeydeki internet kullanım oranları da bu dönüşümü destekleyen önemli veriler sunmaktadır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2024 yılı Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması sonuçlarına göre, 16-74 yaş grubundaki bireylerde internet kullanım oranı bir önceki yıla kıyasla artış göstermiştir. 2023 yılında %87,1 olan bu oran, 2024 yılı itibarıyla %88,8'e yükselmiştir. Cinsiyet temelli değerlendirmede ise 2024 yılında internet kullanım oranı erkeklerde %92,2 iken, kadınlarda %85,4 olarak tespit edilmiştir (TÜİK, 2024). Bu veriler, dijital teknolojilere erişim ve kullanımda cinsiyete dayalı farklılıkların hâlâ belirgin olduğunu ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin dijital katılımda da etkili bir faktör olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.

Avrupa Birliği (AB) genelinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) hanehalkı ve bireyler tarafından kullanımına ilişkin en güncel veriler, dijitalleşmenin toplum geneline yayılışını ortaya koymaktadır. Eurostat'ın 2024 yılına ait *Digital Economy and Society Statistics – Households and Individuals* başlıklı raporuna göre, AB genelinde ankete katılan tüm hanelerin %94'ü internet erişimine sahiptir. İnternete bağlanma oranı Hollanda ve Lüksemburg'da %99, Finlandiya ve Danimarka'da ise %97 olarak bildirilmiştir. Buna karşın, en düşük oranlar %87 ile Yunanistan ve Hırvatistan'da gözlemlenmiştir. 2014 yılı verileriyle karşılaştırıldığında, özellikle Bulgaristan (%63) ve Romanya (%56) gibi ülkelerdeki ciddi artışlar dikkat çekmektedir; bu ülkelerde internet erişimine sahip hanelerin oranı %90'ın üzerine çıkarak yüksek dijitalleşme düzeyine sahip diğer AB ülkeleriyle karşılaştırılabilir hale gelmiştir. Bu "yakalama etkisi", dijital eşitsizliklerin zaman içinde azaltılabildiğini

göstermekte olup, benzer bir eğilimin Türkiye’de de gözlemlendiği söylenebilir (Eurostat, 2024). Şekil 1’de hanelerin internet erişimi yüzde olarak gösterilmektedir:

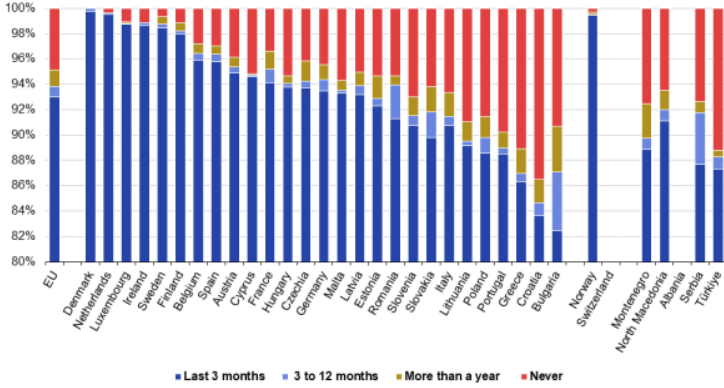

Şekil 1: Hanelerin internet erişimi, AB, 2024 ve 2014 (tüm hanelerin %'si)

Aynı ankette (Eurostat, 2024) interneti hiç kullanmayan bireylerin oranı bazı AB ülkelerinde hâlâ dikkat çekici seviyelerde olduğu görülmektedir (Şekil 2). 2024 yılında bu oran Hırvatistan’da %14, Yunanistan’da %11 ve Portekiz’de %10 olarak raporlanmıştır. Buna karşılık, Danimarka ve Lüksemburg gibi ülkelerde interneti anketten önceki son 3 ay içinde kullandığını bildiren bireylerin oranı %99’un üzerinde olup, bu ülkelerde interneti hiç kullanmayanların oranı %1’in altına düşmüştür. Ayrıca, interneti son olarak 3 ila 12 ay önce veya bir yıldan daha uzun bir süre önce kullandığını belirten bireylerin oranı 2024 itibarıyla AB genelinde ihmal edilebilir düzeyde kalmıştır. Bu veriler, Avrupa’da dijital eşitsizliğin ülkelere göre farklılık gösterdiğini ortaya koyarken, internet kullanımına dair davranış biçimlerinin dağılmış bir yapı sergilediğini de göstermektedir (Eurostat, 2024).

Last internet use, 2024

(% of all individuals aged 16-74 years)

Note: y-axis does not start at 0.
Source: Eurostat (isoc_ci_ifp_ju)

eurostat

Şekil 2: Son internet kullanımı, 2024 (16-74 yaş arası tüm bireylerin %'si)

Tüm bu veriler doğrultusunda, günümüz gençliğinin gündelik yaşam pratiklerinin, iletişim biçimlerinin, benlik algısının ve toplumsal katılım modellerinin dijital teknolojiler aracılığıyla büyük ölçüde dönüştürüldüğü görülmektedir. İnternetin ve sosyal medyanın yaygın kullanımı sayesinde, genç bireylerin hem kimlik inşa süreçlerine hem de sosyal bağlarını kurma ve sürdürme biçimlerine yön verilmiştir. Ancak bu dijital dönüşüm sürecinde yalnızca yeni olanaklar sunulmamış; aynı zamanda dijital eşitsizlikler, duygusal yalnızlık, mahremiyet ihlalleri ve siber zorbalık gibi çeşitli kırılmalı ve kırılganlık biçimleri de üretilmiştir. Gençlerin dijital araçlar yoluyla daha bağlantılı hale getirildiği bu süreçte, aynı zamanda daha kırılgan ve gözetim altındaki bir toplumsal konuma yerleştirildikleri de gözlemlenmektedir. Bu nedenle, dijital teknolojilerin gençlik üzerindeki etkilerinin hem sunduğu imkânlar hem de beraberinde getirdiği riskler bağlamında bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi gerekmektedir.

Yarını Tasavvur Etmek: Gençliğin Geleceğine Dair Olası Senaryolar

Bugünün dijitalleşen gençlik deneyiminden hareketle, geleceğe dair çeşitli senaryolar öngörülebilir. Teknolojik gelişmelerin hız kesmeden sürdüğü bir dünyada, gençliğin toplumsal konumunun nasıl şekilleneceği, hangi değerlerle donatılacağı ve hangi becerilerle donatılması gerektiği tartışılabilir. Gençliğin yalnızca dijital teknolojilerin pasif kullanıcıları değil, aynı zamanda bu teknolojilerin yön verdiği dünyayı dönüştürecek özne konumunda ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Geleceğe dair gençlik senaryoları şekillendirilirken, bedenin teknolojiyle bütünleştiği yeni etkileşim biçimleri de dikkate alınmakta; bu doğrultuda, giyilebilir teknolojiler gençliğin dijital yaşamla kuracağı ilişkiye dair çarpıcı örnekler sunmaktadır. Giyilebilir teknoloji, teknoloji ile günlük yaşamda kullanılan giysi ve aksesuarlara entegre edilen, bilgi ve iletişim teknolojileriyle donatılmış, akıllı algılayıcılar sayesinde veri toplayıp bu verileri kablosuz yollarla (örneğin Bluetooth) akıllı cihazlara ileten sistemler bütünüdür. Bu ürünler yalnızca teknolojik donanımına sahip değil, aynı zamanda belirli görevleri yerine getirme amacı güden fonksiyonel yapılarıyla öne çıkmaktadır. Giyilebilir teknolojinin temel işlevi, kullanıcının sağlık verilerinden günlük aktivitelerine kadar pek çok bilgiyi toplamak, analiz etmek ve gerektiğinde geri bildirim sağlamaktır. Moda ve teknolojinin birleşiminden doğan bu ürünler, başta sağlık, eğitim, spor ve güvenlik olmak üzere birçok sektörde kullanılmakta; bilgi toplumu sürecinde teknolojinin insan yaşamına entegre oluşunun somut bir örneğini sunmaktadır (Sönmez Çakır, Aytekin ve Tüminçin, 2018, s. 86-87).

Gençliğin dijital geleceğine dair senaryolar tartışılırken, dijital teknolojilerle kurulan ilişkilerin yalnızca artan bağımlık ve

entegrasyonla değil, aynı zamanda bu ilişkiye karşı geliştirilen eleştirel tepkilerle de şekillendirileceği öngörülmektedir. Dijital detoks, bireylerin dijital teknolojilere bağılılıklarını azaltmak ve bu süreçte yaşadıkları olumsuz etkilerden kurtulmak amacıyla teknolojik cihazlardan ve özellikle sosyal medyadan uzaklaşmayı hedefleyen bir uygulama olarak tanımlanabilir. Uluçay ve Kobak, dijital detoksun belirli davranış biçimlerini kapsadığını belirtmektedir; bu davranışlar arasında uygulamaların silinmesi, tüm bildirimlerin sessize alınması ve paylaşımlarda daha kontrollü olunması bulunmaktadır. Çalışmanın sonuçları, bu tür detoks uygulamalarının temel motivasyon kaynaklarının sosyal medyanın bireyler üzerindeki olumsuz etkileri, güvenlik kaygıları ve odaklanma problemleri olduğunu ortaya koymaktadır (Uluçay ve Kobak, 2020).

Dijital teknolojilere yönelik eleştirel yaklaşımlar yalnızca kullanım sıklığını sınırlamakla kalmamakta; aynı zamanda teknolojinin doğasına ve işlevine dair alternatif tasarım anlayışlarını da beraberinde getirmektedir. Slow tech akımı, günümüz teknolojisinin yüksek verimlilik, hız ve otomasyon odaklı anlayışına alternatif oluşturacak şekilde, teknolojinin insan deneyimine, düşünsel derinliğe ve duygusal ifadeye hizmet edecek biçimde yeniden tasarlanmasını savunan bir yaklaşımdır. Bu akım, kullanıcıların teknolojiyle kurdukları ilişkiyi yalnızca pratik ve fonksiyonel amaçlardan çıkarıp, estetik, yavaşlaşma ve anlam arayışını ön plana çıkarmayı hedefler (Grosse-Hering vd., 2013; Gorichanaz, 2022). Slow tech, teknolojik tasarım ve etkileşim süreçlerinde hızlı tüketim kültüründen uzaklaşarak, insanların kendilerini ifade etme, yaratıcı düşünme ve kendini yeniden keşfetme olanaklarını genişletmeye yönelik çözümler üretmektedir (Grosse-Hering vd., 2013).

Dijitalleşmenin somut örnekleri çeşitli dinler üzerinden görülebilir. Museum of Bible, ilkokuldan liseye kadar öğrencilere yönelik etkileşimli eğitim programları sunmaktadır (“Museum of the Bible”, 02 Mayıs 2025). Church of England Digital Labs dijital teknolojinin kiliselerde kullanımı teşvik amaçlı girişimlerde bulunmaktadır (“Church of England Digital Labs”, 02 Mayıs 2025). Robot Rahip Mindar Budizm’in yayılmasında etkili bir araç olarak kullanılmaktadır (“Android / Robotic Buddhist Priest Mindar”, 02 Mayıs 2025). Dijital Guru, Sih geleneğinin dijital aktarımını sağlamaktadır (“Sikhi To The Max”, 2018). Bu tür dijital gelişmelerin, dijital alanda varlık gösteren gençler üzerinde etkili olabileceği düşünülebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, gençliğin tarihsel-toplumsal inşasından başlayarak, dijital teknolojilerin bireysel ve kolektif yaşam üzerindeki etkileri ve geleceğe dair olası yönelimleri çok boyutlu bir yaklaşımla ele alınmaya çalışılmıştır. Gençlik, sabit ve evrensel bir dönem olmaktan ziyade; tarihsel koşullar, kültürel normlar ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda sürekli olarak yeniden şekillenen bir toplumsal kategoridir. Gençlik sadece bir yaş kategorisi değil, dijital kültürün belirleyici aktörlerindedir. Tarihsel olarak analog teknolojilerin (radyo, televizyon, telefon) gençlik kültürü üzerindeki etkileri incelenmiş; günümüzde ise dijital teknolojilerin ve sosyal medyanın gençlerin benlik inşası, sosyal ilişkileri, kimlik performansları ve katılım biçimleri üzerinde belirleyici rol oynadığı ortaya konmuştur. Sherry Turkle, Manuel Castells, Frank Biocca ve Daniel Shank gibi önemli düşünürlerin katkıları, dijital çağın sunduğu imkânlar kadar kırılganlıkları da içinde barındırdığını göstermektedir. Yaratıcılık, aidiyet, görünürlük gibi

alanlar kadar, yalnızlık, kaygı ve dışlanma da gençlik deneyiminin parçasıdır. Bu meseleler, teknolojik gelişimin yalnızca teknik değil aynı zamanda toplumsal ve etik boyutlarının da dikkate alınması gerektiğine işaret etmektedir.

Geleceğe dair öngörüler ise gençliğin dijital teknolojilere yalnızca uyum sağlayan değil; bu teknolojileri dönüştürebilen, sorgulayabilen ve alternatif ilişkiler kurabilen özneler olarak konumlandırılmasını zorunlu kılmaktadır. *Giyilebilir teknolojiler*, *dijital detoks* ve *slow tech* gibi yeni kavramlar, bu dönüşümün hem olumlu hem de eleştirel boyutlarını göstermektedir. Gençliğin geleceğine dair senaryolar, teknolojik ilerlemenin sürdürülebilir ve insan merkezli bir biçimde şekillenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, dijital çağın gençliği; yalnızca teknoloji ile iç içe yaşayan bireyler değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümün aktif taşıyıcıları olarak ele alınmalıdır. Dolayısıyla gençlik, teknoloji ve toplum ilişkisinin, disiplinler arası yöntemlerle ve çok katmanlı analizlerle değerlendirilmesi gereken dinamik ve sürekli dönüşen bir yapı arz ettiği belirtilmelidir.

Kaynakça

- Acar, Ali Kemal. "İmkân ve Zorluklarıyla Gençlik Dönemi Din Eğitimi". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 13 (2022): 25-46.
- Aktaş, Hasret ve Nurcan Yılmaz. "Üniversite Gençlerinin Yalnızlık ve Utangaçlık Unsurları Açısından Akıllı Telefon Bağımlılığı". *International Journal of Social Sciences and Education Research* 3/1 (2017): 85-100.
- Ariès, Philippe. *Centuries of Childhood: A Social History of Family Life*. Translated by Robert Baldick. New York: Alfred A. Knopf, 1962. [Fransızca orijinal: *L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime*, Paris: Librairie Plon, 1960.].
- Atık, Oktay. "Wolfgang Herndorf'un Yokuş Aşağı (Tschick) Romanı Örneğinde Genç Figürlerin Toplumsallaşma Süreci". *Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi* 5/2 (2023): 11-18.
- Baysal, Tahir, Mehmet Sağlam, Mehmet Kıvrak, Mehmet Akif Kay ve Emine Şentürk. "Türkiye'de Gençlerin Çeşitli Değişkenler Açısından Algılarının İncelenmesi: Türkiye Gençlik Araştırması 2022". *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14/27 (2024): 126-158.
- Biocca, Frank. "New Media Technology and Youth: Trends in the Evolution of New Media". *Journal of Adolescent Health* 27/Supplement (2000): 22-29.
- Canöz, Nilüfer. "İletişim Fakültesi Öğrencilerinin Kullanımlar ve Doyumlar Yaklaşımı Çerçevesinde Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 39 (2016): 423-441.
- Church of England Digital Labs. "Church of England Digital Labs". Erişim 02 Mayıs 2025. <https://www.churchofengland.org/resources/church-england-digital-labs>
- Coşan, Bilal. "Web 1.0'dan Web 3.0'a Mahremiyetin Dönüşümü ve Dezavantajlı Gruplar Açısından Muhtemel Sonuçları". *Çalışma ve Toplum* 4/75 (2022): 2639-2662.

- Dalkılıç, Muhammed Mücahid. “Ziya Gökalp’in Mektuplarında Kuşak İnşası ve Gençliğe Öğütler”. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26 (2024): 397-411.
- Dyer, Harry T. “All the Web’s a Stage: The Effects of Design and Modality on Youth Performances of Identity”. In *Technology and Youth: Growing Up in a Digital World*, 213-242. Bingley: Emerald Group Publishing, 2015.
- Eurostat. *Digital Economy and Society Statistics – Households and Individuals*. 2024. Erişim 21 Nisan 2025. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Digital_economy_and_society_statistics_-_households_and_individuals.
- Gorichanaz, Tim. “Designing a Future Worth Wanting: Applying Virtue Ethics to HCI”. *Proceedings of ACM Conference (Conference’17)* (2022): 1–13.
- Granic, Isabela, Hiromitsu Morita ve Hanneke Scholten. “Beyond Screen Time: Identity Development in the Digital Age”. *Psychological Inquiry* 31/3 (2020): 195–223.
- Grosse-Hering, Beatrice, Mason, Jon, Aliakseyeu, Dzmitry, Bakker, Claudia ve Desmet, Pieter. “Slow Design for Meaningful Interactions”. *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems* (2013): 3431–3440.
- Guzek, Damian. “Book Review: Platforms, Power, and Politics: An Introduction to Political Communication in the Digital Age by Ulrike Klinger, Daniel Kreiss, and Bruce Mutsavairo”. *The International Journal of Press/Politics* 29/4 (2024): 1137–1139.
- Haberli, Mehmet. “Dijital Çağda Aile: Ebeveynleriyle İlişkisi Çerçevesinde Gençlik ve Din”. *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 7/3 (2023): 374-389.
- Morino, Mario. *The Impact of Technology on Youth in the 21st Century*. Washington, D.C.: Children’s Defense Fund, 1997. (Konferans Bildirisi).

- Museum of the Bible. "Museum of the Bible". Erişim 02 Mayıs 2025. <https://www.museumofthebible.org/>
- Özçetin, Serdar ve Oğuz Duman. "Gençlik Lideri Olarak Görev Yapan Çalışanların Gençlik Liderliği Özelliklerinin Belirlenmesi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/2 (2023): 378-392.
- Poyntz, Stuart R. "On Behalf of a Shared World: Arendtian Politics in a Culture of Youth Media Participation". *The Review of Education, Pedagogy, and Cultural Studies* 31/4 (2009): 365-386.
- Romano, Antonello, Cristina Capineri ve Tiziano Bonini. "Interfacing the Space of Flows and the Space of Places in the Platform Society: Ten Years of Airbnb in Florence". *Rivista Geografica Italiana* 130/2 (2023): 61-81.
- Shank, Daniel B. ve Shelia R. Cotten. "Does Technology Empower Urban Youth? The Relationship of Technology Use to Self-Efficacy". *Computers & Education* 70 (2014): 184-193.
- Sönmez Çakır, Fatma, Alper Aytekin ve Fatma Tüminçin. "Nesnelerin İnterneti ve Giyilebilir Teknolojiler". *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi* 4/6 (2018): 84-91.
- The Japan Times. "Android/Robotic Buddhist Priest Mindar". Erişim 02 Mayıs 2025. https://www.youtube.com/watch?v=hLoF5_-OUKY
- Tilleczek, Kate C. ve Valerie M. Campbell, ed. *Youth in the Digital Age: Paradox, Promise, Predicament*. London: Routledge, 2019.
- Turkle, Sherry. *The Second Self: Computers and the Human Spirit*. 20th Anniversary Edition. Cambridge: MIT Press, 2005.
- TÜİK. "Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması, 2024". Erişim 02 Mayıs 2025. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2024-53492)
- Uluçay, Dilek Melike ve Kadriye Kobak. "Dijital Detoks: Teknoloji Bağımlılığına Karşı Yeni Bir Eğilim ve Genç Yetişkinler Özerinde Bir Değerlendirme". *İLEF Dergisi* 7/2 (2020): 325-350.

- Ünal, Seher Arı ve Sibel Küçük. "Adölesanlarda Sosyal Medya Kullanımı, Siber Zorbalık, Yalnızlık İlişkisi ve Hemşirelik". *Türkiye Sağlık Bilimleri ve Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2022): 34-44.
- Üstten, Aliye Uslu ve Müzeyyen Altunbay. "Tanzimat'tan Günümüze Gençlik Dergilerinin Geçirdiği Sosyolojik Değişim". *Uluslararası Türkoloji Araştırmaları ve İncelemeleri Dergisi (ULUTURKAD)* 7/2 (2022): 45-56.
- Vanden Abeele, Mariek M. P. "Mobile Youth Culture: A Conceptual Development". *Mobile Media & Communication* 4/1 (2016): 85-101.
- Yıldırım, Ozan ve İdil İpek. "Yeni Koronavirüs Salgını Dolayısıyla Gündeme Gelen Sosyal İzolasyon ve Gönüllü Karantina Döneminde İnternet ve Sosyal Medya Kullanımı". *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* 52 (2020): 69-88.
- Yılmaz, Beyza ve Yasemin Özkan. "Çocuk ve Gençlerde Teknoloji Bağımlılığı Üzerine Yazılan Lisansüstü Tezlerin İçerik Analizi". *IGUSABDER* 23 (2024): 656-678.
- Zorlu, Yaşar. "Medyadaki Şiddet ve Etkileri". *Humanities Sciences (NWSAHS)* 11/1 (2016): 13-32.

GENÇLİK VE BEDENSELLEŞMİŞ BİR NESNE OLARAK AKILLI CEP TELEFONLARI

Birsen Banu OKUTAN*

Giriş

Eşyanın tabiatı, kişiyle girdiği münasebet çerçevesinde fail üzerinde alışkanlıklar, yatkınlıklar oluşturur. Bu yatkınlıklar biçimi bedene kazınan bilgi repertuvarından beslenirken, kendini de faile ilştirir. Beden ve zihin ikiliğinin ortadan kalkması ve otomatikleşen hareketler, failin nesneyi kendisinin kılmasıyla sonuçlanır. Diğer bir ifadeyle, bedeninin zihin gibi çalışması ve nesnenin bedenle teması, bedenselleşen nesnenin zihni yönetmesi ile karşılık bulur. Artık akıllı eller, bedeninin bir uzvu gibi işleyen nesnelerle birlikte dirimsel aktivitesini doğal bir akış içinde yaşar. Failin bu mekanizmadan ne kadar haberdar olduğu özellikle nörobilim çalışmaları ile açılansa da beden-nesne ilişkisinin varlığı sosyoloji düzleminde hala yeteri kadar incelenmiş değildir. Özellikle akıllı cep telefonu gibi hayatı bir ihtiyaç şeklinde paketlenen piyasa ürünü bir metanın, failin elinde şeyleşmesi bir anlamda

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı.

bedenselleşmiş bilgi stoğundan hareketle işlemesi bir mesele olarak ele alınmalıdır. Bu çalışmanın konusu da yaşları 21-22 arasında değişen 40 gencin cep telefonu ile oluşturdukları bağı eleştirel bir perspektif ile göstermek, telefonun metadan şey haline gelme sürecini katılımcıların dil kurguları çerçevesinde serimlemektir. Çalışmanın nihai gayesi, teknolojik nesnelerin gençlik üzerinde kurduğu güç biçimleri hakkında bazı mühim ipuçları yakalamaktır.

Beden-Nesne İlişkisi

Sosyolojinin temel meselelerinden biri yapı-fail ilişkisidir. Faile projeksiyon çevirdiğimizde bireyin kültürel ilişkiler ağı içinde gömülü olduğu görülür. Kişi bu ağ içinde fail-nesne arasındaki birlikteliği yaşarken, mekâna yerleşen tarihsellik-le beraber hafızası da oluşur. Nörobilimin özellikle bedenzihin ikiliğinden hareketle anlattığı, bedenin şeyleşerek zihin gibi işlemesi bu hafızada yer edinir (Okutan, 2023: 60-76). Davranışlar tekrar ettikçe, beden, otomatik pilota çalışır ve bilinçli zihinden daha önce ve hızlı yapabilir konuma gelir. Dispenza (2021a: 60-61) bu durumu şöyle betimler:

“Diyelim ki uyandınız ve alarminızı kapatıp yatakta uzanmış halde Facebook’unuzu, Instagram’ınızı, WhatsApp’ınızı, Twitter’ınızı, belgelerinizi, e-maillerinizi ve sonra da haberleri kontrol ettiniz. (Şimdi kimliğinizi yeniden onaylamış ve geçmiş şimdiki zaman gerçekliğinize gerçekten bağlanmış oldunuz). Sonra banyoya gittiniz. Tuvaleti kullanıp dişlerinizi fırçaladınız, duş aldınız sonra giyinip mutfağa yollandınız. Kahvenizi içip kahvaltınızı yaptınız. Belki haber izlediniz veya yine e-maillerinizi kontrol ettiniz. Bunlar her gün takip ettiğiniz aynı rutinlerinizdir. Sonra her zaman ki güzergahınızı kullanarak otomobilinizle yine işe gittiniz

ve orada önceki gün de görmüş olduğunuz iş arkadaşınızla çeşitli etkileşimlerde bulundunuz. Gününüzün büyük bir bölümünü büyük oranda çünkü görevlerinizin aynılarını gerçekleştirmekle geçirdiniz. Sonra işten çıkınca, otomobili-
nizle eve gittiniz; belki en sevdiğiniz ve her zaman yediğiniz birkaç çeşit gıda malzemesini almak için bir markette durup alışveriş yaptınız. Akşam yemeği için aynı yemeği pişirdiniz ve oturma odanızdaki aynı yerde oturup hep aynı saatteki aynı TV şovunu izlediniz. Sonra her zaman yaptığınız gibi yatağa gitmeye hazırlandınız ve dişlerinizi fırçalayıp (fırçayı sağ elinizde tutup ağzınızın üst yarısından başlayarak) yatağın aynı tarafına kıvrıldınız, belki biraz birşeyler okudunuz ve sonra uyudunuz. Aynı rutinleri sürekli tekrar ederse-
niz onlar birer alışkanlık haline gelecektir. Alışkanlıklar sık tekrarlamalar nedeniyle edindiğiniz çok sayıdaki bilinçdışı otomatik düşünceler, davranışlar ve duygulara dayanan öbeklerden oluşur. Temelde bu, bedeninizin otomatik pilota olması anlamına gelir. Bir dizi yazılımı işletir ve zaman içinde bedeniniz zihniniz haline gelmeye başlar. Bu rutini o kadar fazla yapmışsınızdır ki bedeniniz otomatik olarak yaptığınız şeyleri nasıl daha iyi yapacağını beyniniz ya da bilinçli zihninizden daha iyi bilir haldedir (Dispenza, 2021a: 61).”

Uzun ama faydalı bir betimleme yapan Dispenza beyinde bir dizi nörolojik ağ donanımını açıklar. Bedenin koşullara rabıtası, nörokimyasal aşamada dışarıya/çevreye bağımlılıktır ve bu faili artık düşünsel açıdan kutuya sokar (Dispenza, 2021: 55). Kutuda düşünen bireyin bedensel yatkınlıklarını oluşturan çevresiyle sarılı nesneleri vardır. Nesne, somutlaşmış anlamıyla eşya, bir varlıksal alan olarak failde iz bırakır. Failin zihnini dönüştürmekle de kalmaz, bedenine nakşolur. Kimi zaman mesleğinin izleri bedene kazınır. Uzun süre kalem tu-

tan elde nasır oluşur, mouse kullanımından mütevellit karpal tünel sendromu olur veya gözlük takmaktan burnun üzerinde iz çıkar ya da cep telefonu uzun süre kullanıldığı için serçe parmak deformasyon yaşar. Nicelik olarak arttırılabileceğimiz tüm bu örnekler bedende iz bırakan ve onunla birlikte hareket eden nesnelerin damgalarıdır. Bedende ve zihinde var olan nesneyi en iyi anlatan yazınlardan biri Barthes tarafından verilir:

“Fransız oyuncuğu her zaman bir şey anlatır, bu bir şey de hep toplumsallaşmıştır; erginin çağdaş yaşamının söylenlerinden ya da tekniklerinden oluşmuştur: Ordu, Radyo, Posta, Tıp (minik hekim çantaları, bebekler için ameliyat odaları) Okul Sanat Berberliği (saç kıvrırma başlıkları) Havacılık (paraşütçüler) Ulaşım (trenler, Citroen’ler, deniz motorları, Vespa’lar, benzin istasyonları) Bilim (Mars oyuncakları). Hiç kuşkusuz Fransız oyuncaklarının harfi harfine ergin işlevlerinin evrenini canlandırması, çocuğun düşünmesine zaman kalmadan onu tüm zamanlar boyunca askerler, postacılar, Vespa’lar yaratmış bir doğa kandırmacası oluşturarak bunların tümünü benimsemeye hazırlar” (Barthes, 2011: 53).

Barthes’ın (2011: 54) vurgusu toplumsallaşma olarak karşımıza çıkarken, ilişkiler nedenselliğe hazırlanmaktadır; kullanıcı olarak yer alan fail “koşullandırılırken” pasifize edilmektedir. Aynı zamanda bu eşya/oyuncak doğal değil, plastize edilmiş kimyasal bir toplamdır. Bir manada, şehirlinin elindeki oyuncak, işlevsel anlam dünyalarına atıf yapan hali ile nankör bir varlık olan plastikten yapılmıştır. Çeşitli hamurlarla kalıba dökülen ve kaba bir madde olarak üretilirken dokunmanın hazzı, yumuşaklığı ve en önemlisi insansallığı öldürülmüştür (Barthes, 2011: 54). Tözsel olarak da mekanik ve kimyasal olan plastik karşısında tahtanın kayboluşu aynı zamanda bir ülküselliğin de yok oluşudur; zira

tahta, dokunan kişinin kendinden olana doğala, canlıya temasıdır; tahtanın çıkardığı sesler, gıcırtilar bile failin bedeni ile uyumlanmaktadır (Barthes, 2011: 54). Beden ile uyumlanan failin zihinsel kararlarını ve eğilimlerini çözümlemek basit bir konu değildir. Bourdieu'nun (2015) yatkınlıklar setini anlama tutkusuyla ürettiği habitus kavramı beden-nesne ilişkisini çözerken niş noktadır. Failin elini nesneleşen dünyaya uzatırken resmeden düşünür, habitusu şöyle tanımlar: “bir eyleyicinin (veya benzer koşulların ürünü olan bir eyleyiciler kümesinin) pratiklerinin tümünü, hem özdeş (veya karşılıklı olarak tahvil edilebilir) kalıpların uygulanmasının bir ürün olmasından dolayı sistemli kılan hem de aynı zamanda başka bir yaşam stilini oluşturan pratiklerden belli bir sisteme göre ayrı kılan şeydir” (Bourdieu, 2015: 255). Fail, yaşam pratiklerini oluştururken tanıdık ve bilindik koordinatlar düzleminde nesneleşen bedeniyle kültürün parçası halini alır. Habitusun gösterimindeki nesneler sınıfsal ayrımın parçaları şeklinde işleyecektir, nesne ve pratiklerin temellük etme meylili ve yeteneği olarak beğenin, yaşam stiline varlığı, bedensel heksisin de gösterisi gibi okunur. Bu nedenle Bourdieu'un ihtiyar marangoz örneği anlamlıdır; *ihtiyar* kelimesi burada manidar bir vurgu taşır; yaşanmışlıkların failin üzerine ve bedenine sindirdikleri ciddiye alınacaktır. İhtiyar marangozun “dünya görüşü, bütçesini, zamanını veya bedenini idare etme biçimi, dili kullanımı ve kılık seçimi, onun titiz ve kursuz zanaatkarlığındaki itinalı ve incelikli etiğinin yanı sıra ürettiklerinin güzelliğini gereken özen ve sabırla tartmasını sağlayan zanaat içi zanaat estetiğinde bütünüyle mevcuttur” (Bourdieu, 2015: 259). Failin yaşama biçimi, beden-zihin birlikteliğinde kültürün üzerinde dışa vurulurken kendi bedeni de simgesel düzlemde dışarıdan etkilenecek üretilmiş olur.

“Bizzat habitus olan bu analojik operatörün bildik paradigması, örneğin “el yazısı” adı verilen yatkınlık, diğer bir deyişle seslerin karşılığı olan işaretleri çizmenin tekil bir üslubuna, yani yazı zemininin boyutlarına, türüne, rengine (kağıt veya kara tahta gibi) veya alete (kalem, tebeşir) bağlı olarak değişen üslubuna rağmen, yani o anda işlemekte olan mekanizma grupları arasındaki farklara rağmen, tıpkı sayesinde bir ressam veya yazarı tanıdığımız -bir adamı yürüyüşünden tereddütsüz tanıma gibi- tarz ya da üslubun tüm özelliklerine benzer bir biçimde derhal hissedilebilen bir tanıdıklık sergileyen grafik çizimleri hep aynı yazıyı üretir” (Bourdieu, 2015: 258).

Bourdieu’nun habitus tanımlaması birçok mevzuyu açılmakla beraber operasyonel olarak kullanılmaktadır. Bedenin toplumsal huzura çıkarken temsili görevlerini veya varlığını hatırlaması, eğilimler oluşturmaları veya doksalara göre pozisyonel veya stratejik hamlelerde bulunması ilişki kurduğu alandan ve alandakilerden bağımsız olamaz. “Saf biyolojik farklar, duruş farklılıklarıyla, yani toplumsal dünyayla tüm ilişkinin dile geldiği bedeni taşıma, tavır ve davranma usullerindeki farklarla ikiye katlanır ve sembolik anlamda vurgulanır” (Bourdieu, 2015: 284). Burada beden, değiştirilebilir, dönüştürülebilir bir biçim olarak karşımızdayken “işaret taşıyıcısı” görevi yüklenir. Bourdieu şöyle yazar:

“İşaretlerin taşıyıcısı olarak beden, aynı zamanda bedenle kurulan ilişkide algılanabilen, özünde ayırt edici işaretlerin üreticisidir.” “Toplumsal ürün olarak beden, “kişinin” tek duyulabilir dışa vurumunu oluşturup genel olarak iç doğanın en doğal ifadesi gibi algılanır: tam anlamıyla “fiziksel” işaretlerden bahsedilemez ve dudak boyasının rengi ve kalınlığı veya bir mimiğin görünümü, tıpkı yüzün veya ağzın biçimi gibi doğrudan toplumsal olarak nitelenmiş “manevi”

bir fizyonominin, yani doğası gereği “doğal” ya da doğası gereği “işlenmiş” “avam” ya da “ayrıcalıklı” ruh hallerinin göstergesiymişçesine okunur” (Bourdieu, 2015: 284).

Hem fiziksel hem bilişsel süreçte, failin nesneyle kurduğu ilişkiyi anlama uğraşında, Bourdieucu manada habitus üretilmeden hangi örüntünün içinde olduğunu bilmek çok zordur. Bugün dijital dünyanın teknolojik aygıtlarla birlikte faili çevre kuşattığı aşıkardır. Bu kuşatmayı daha netleştirmek için kapitalizmin de en son geldiği aşama olarak tartışma yaratan tekno-feodal dönemi mercek altına almak gerekir.

Tekno-Feodal Dönem ve Yeni Bir Tahakküm Biçimi

Dijitalleşme, kablolaşma ve wire-less uzantıları içinde elektrik ile kurulan bu ağda, fail bedeninin direkt bağlantılandığı en yakın nesne cep telefonlarıdır. Eleştirel anlayışla bir meta olarak piyasaya sunulan cep telefonlarının failin eline geçince metadan fazla bir şey olmaya başlama eğilimlerinin yönü çözümlenmelidir. Bu noktada Yunan ekonomist Yanis Varoufakis’in (2023) tabiriyle tekno-feodal dönemin getirilerini ve metanın bedene temellük etme durumundaki versiyonlarını konuşmak gerekir. Genel çerçeveye baktığımızda, teknolojinin gelişmesi yeni biçim bir sermaye üretimine neden olur; bu sermayenin ismi ekonomistlerin bildiği haliyle “bulut sermaye” (Cloud capital) (Varoufakis, 2023: 58-91) kuvvetlenerek kapitalizmin tradisyonel eğilimlerini öldürür. Sermaye, üretim araçlarına sahip olan kapitalistlerin elinden bugün tekno-feodal lordların eline geçmiştir; “otomatize edilmiş davranışsal modifikasyon araçları”¹ (Varoufakis, 2023: 74) failin davranışlarını kontrol etmeye çalışan meka-

1 Tanımın orijinal hali Cloud-based devices for the purpose of creating automated systems that modify our behaviour (s.74)

nizmadır artık. Bulut sermayesi failin dikkatini çekecek ortamlar hazırlar ve bu ortamlarda faili tutmaya çalışır. Sosyal medya içeriklerinin sürgit değiştirilmesi akışın bireysel hazları tatmin etmek üzere kurgulanışı, kişiyi orada tutmak üzere tasarlanır. Netflix patronlarının uykusu en büyük rakibimiz² söylemi, failin davranışlarını kontrol edemedikleri yerlerde mücadele çağrısı yapmaktadır. Mekanizmalar, davranışları düzenlemeye, faili izlemeye devam ettikçe, failin ücretsiz emeğini kullanmaya başlar. Fail sosyal medyayı kullandıkça sistemin yaşamasını sağlar, onu canlandırır, nihayetinde kaybolmasını önler; fail bulut sermayesini beslerken emeğinin karşılığını ücret olarak patronlardan almaz, bir iştirakçi veya hissedar olmaz. Kimi zaman takipçi sayısı, beğeni fazlalığı fenomenleşme gibi minimal ölçekte ücret kapıları açılmış olsa da makro ölçekte tekno-feodal serfleşme sürgit devam eder. Üstelik piyasada orta çağ vassallarını hatırlatan şirketler otonomi sahibi tekelleşen firmaların alanını kullanarak kendi piyasalarını oluşturduğunda dijital platformda dolaşan emek daha da uçucu hale gelir. Diğer bir ifadeyle, belirli bir sermaye sahibi ürettiği malı satmak için Amazon gibi lordların platformlarıyla iş birliği içine girer ve orada bulunduğu için alan şirkete kârından pay vermek durumunda kalır. Applestore, Googlestore gibi kendi alanını yaratan ve sermayedarleri de bu alan içinde üretip kazanmaya iten sistem, rant üzerinden kendini tekrarlar. Klasik kapitalist dönemde, Frankfurt ekolünün özellikle üzerinde durduğu tektipleşme, standartlaşma gibi tanımların bugün daha sistematik hale geldiği görülür. Toprak sahibi gibi bir pazara hükmeden tekno-lordların bireysel davranışları kontrol edemediği, onlara belirli algoritmalar temelinde tercihler, seçim-

2 <https://www.fastcompany.com/40491939/netflix-ceo-reed-hastings-sleep-is-our-competition> (11.06.2017)

ler sunduğu görülür. Farklı müşterilerin aynı kelime ile ürün arattığı internet platformunda, kişilik özelliklerine, daha önce girdikleri sitelere, dinledikleri müziklere veya gittikleri yerlerin bilgisine göre farklı seçeneklerin önlerine çıkması failin davranışlarının bilinçli olarak yönlendirildiğini kanıtlamaktadır. Bireysel otonominin bu denli tazyike uğraması liberal felsefeyi de tehdit eden bir durumdur; bireyin özerkliği, bilinçli varlığı otomatikleşmiş, robotik hale gelmeye başlamıştır. Varoufakis'in kabaca bahsettiğimiz tekno-feodalist dönem ve kavramsal haritası, kuşkusuz sınanmaya tabidir; fakat gidişat bulut sermaye yörüngesinde bireylerin bellekleri üzerinden hakimiyetin pekiştiğini göstermektedir. İlerleyen bölümde gençlerin bellekleri ile cep telefonları arasında kurdukları bağ kendi dil kurgularından ifade edilecektir.

Saha Bize Ne Söylüyor?

Akıllı cep telefonlarının bedene nasıl kazındığının mini bir örneği yapıldığında, devam ettirilmesi gereken bir araştırma meselesi karşımıza çıkmıştır. Akıllı teknoloji ile emtialaşan cep telefonlarını kullanan yaşları 21-22 arasında değişen 40 ilahiyat fakültesi öğrencisine “cep telefonunuz olmasa ne olurdu” sorusu yöneltilmiş, anladıkları ve istedikleri gibi cevap vermelerine müsaade edilmiştir. Cep telefonu ile ne yapıldığına ilişkin sorduğumuz soruda, öne çıkan vurgular, iletişim, önemli notları tutma (şifreler, TC numarası vs.) saat yerine kullanma, sosyal medyada vakit geçirme, oyun oynama, haber öğrenme, bilgi edinme, ders notlarını muhafaza etme, anı biriktirme (fotoğraflar, videolar), navigasyon, alarm kurma, dijital bilet kullanma, dijital bankacılık hesapları yönetme, alışveriş yapma gibi yanıtlardır. Cep telefonlarının bu malum kullanım alanlarının zikredilmesi elbette ki şaşırtıcı değildir; fakat ileriye yö-

nelik düşünüldüğünde nesne ile kurulan bu bağlantının yaşamı total olarak kuşattığı/ kuşatacağı ve olası negatif nedensel gücün bilinç üzerindeki deformasyonu küçümsenecek düzeyde değildir. Öngörülen zararlar üç başlık altında toplanabilir: cep telefonunun duyu organı veya uzuv gibi vazgeçilemeyen bir nesne haline gelmesi, epizodik-semantik bellek gibi kullanılması ve total bir kuşatmaya neden olması.

1. Duyu organı veya uzuv gibi vazgeçilemeyen nesne

Gençlerden cep telefonunu duyu organı gibi gören onu vazgeçilemez olarak isimlendirenlerin kendi dil kurguları aşağıda zikredilmektedir.

“cep telefonu artık altıncı duyu organım gibi hissettiğim cep telefonum kaybolursa büyük ihtimalle depresyona girerim. İçerisinde bulunan uygulamalar hayatın bir parçası gibi onlar olmadan hayattan kopuk bir insan olurum diye düşünürüz üzüldürüm. Mesela sadece medya değil bazen sosyal medyayı bırakıp ara verdiğim de olur. Ama telefonu yanımdan bir an bile ayırmam, varlığı bana güven veriyor.”

“telefonum yoksa altıncı duyu organım artık yok. Anılarım hafızam sevdiğim ve kaydettiğim insanlara dair hiçbir şey yok. Her işi telefonla yapan biri olarak kolumu kaybetmişim gibi üzüldürüm. Onun benim yerime yaptığı alarm kurmak, hatırlatıcılığı, sevdiklerimden gelen mesaj yani iletişimim, her şey sıfırlanır. Telefonum yoksa ilk önce ağlarım sonra yine ağlarım. Gündemden uzak dururum ve bunun sonucunda da üzüldürüm. Aktif sosyal medya kullanıcısı olarak zamanımı nerede öldüreceğimi düşünürüm. Herkesin telefonu gitseydi okey olurdu ama tek benim gitmesi sıkıcı yani en azından kimsenin yok derim ve üzüntümü paylaşırdım.”

“telefonum olmasa, fotoğraflarım da telefonla gitmiş olur. Ailemle sağlıklı ve sürekli bir iletişim kuramam bu beni çok sinirli bir hale büründürür. Anlık haberleri görememek eksik hissettirir. Ayrıca bilmediğim yerlere telefon uygulamalarından gittiğim ve bilgi aktarımım kesildiği için bir uzvum yokmuş hissindeyim.”

2. Epizodik-semantik bellek olarak “cep telefonu”

Ezber yapmayan, yapmak zorunda olmadığını düşünen gençlerin telefonla kurdukları ilişki telefonun aklını kendi akılları yerine kullanmaktır. Bu kullanma biçimi genişlediği ölçüde alışkanlık haline gelir; depolama alanı olarak kullanılan cep telefonu epizodik hafıza gibi işlev görmeye başlar. Hatırlanması gereken her bilgi orada muhafaza edilir ve istenildiği zaman çıkartılır. Nesneye karşı büyük bir güven söz konusudur.

“kişilerimin telefon numarasını kaybetmiş olurum çünkü ezberimde değil önemli olaylarda onlara ulaşmam zor olur”.

“mesela uyandığımda her sabah ilk işim telefona bakmak olur... telefonda bütün bilgilerim resimlerim fotoğraflarım anılarım” var”.

“telefonum olmazsa kimseye ulaşamam çünkü ezberimde hiçbir numara yok. Bu bazen tedirgin ediyor. Bu bazen tedirgin ediyor. Çocuğumun bütün fotoğraflarını kaybetmiş olurum çünkü kopyası yok. Baya üzücü olur. Bu iki alanda bir düzenleme yapmam gerektiğini fark ettim; önemli numaraları ezberlemek ve fotoğrafları kopyalamak... beynimde haritalar bölümü olmadığından ve yön duygumun kötü olmasından dolayı navigasyonu çok sık kullanırım.

“cep telefonumun kaybolmasıyla anılarımın da kaybolduğunu hissedirim.”

“telefonum yokluğunda en acı verici durumu benim için fotoğraflar olur. Anılarım benim için çok kıymetli...”

“telefonumu çok özenli bir şekilde koruyorum, bulamayınca panik olurum. İçinde çokça anım var ve tabi maddiyat da çok mühim bir konu çok pahalı telefonlar artık.”

Yol yön bulma konusunda cep telefonu kullanan katılımcılar, telefonun olmama durumunda gidecekleri yere ulaşamayacaklarını söylemektedir.

“telefonum olmazsa yolumu dahi bulamam. Alışverişlerim sosyal aktivitelerim banka iletişimlerim, gündemle dünyayla olan ilişkim tamamıyla kesilir. Ayrıca yalnız kaldığım vakitlerde canım sıkılır. Ve bir ortama veya bir yere yalnız geldiğim vakit geriye dönemem. Telefonu çıkarmadan gerisin geriye dönmek utanç verici olabiliyor. Ve bazen de toplu taşımada veya sosyal ortamlarda üzerimdeki bakışları, eğer varsa ona bakarak kırmış gibi hissediyorum, telefonum olmazsa evden dışarıya adımımı dahi atmam.”

“muhtemelen krokisi çizilmiş olsa bile navigasyon olmadığından herhangi bir yeni adrese gidemezdim.”

Yine gençler telefon ve internet aracılığıyla bilgilere öğrendiklerini ve cep telefonunu bir öğretmen gibi kullandıklarını belirtmektedir.

“cep telefonu benim için öğretmen gibidir. Normalde erişemediğim bir sürü çalışmaya ve bilgi sahibi olan insanların videolarına, eğitimlerine, kitaplarına kolay yoldan ulaşırım. Onun dışında telefonsuz iletişim imkânım azalırdı. Okulla ilgili bazı haberlerden geri kalabilirdim, işimi zorlaştırırdı.”

3. Total Bir Kuşatma, her şey

Birçok genç için telefon her şeydir. Sabah alarmla uyanmak, kalkar kalkmaz telefona bakmak, mesajları kontrol etmek, sosyal medyada gezinmek sabah rutini halini almıştır. Büyük bir kuşatılmış içinde nesne ile kurulan ilişkide hem bedene hem zihne yoğun bir temas vardır.

“telefonum kimlik, T.C numaram, her şeyimdir.”

“telefonda günlük oynanan oyunlarım var. Onların ve sosyal medyanın eksikliğini çok hissederim. Günlük boşluğum oluşur, ders çalışmak ve kitap okumak için. Telefon hep yanımda olduğu için saate telefondan bakarım. Telefonum olmazsa saat kullanmam gerekir. Alarm vs. gibi bize yardımcı işlerde de eksikliğini hissederim. İçerisindeki fotoğraflara ulaşamam.”

“öncelikle ailemden uzak olduğumdan onlarla iletişimim kesilecek. Bir süre haber alamayacağım. Derslerim, ödevlerim tümü için telefonu kullanmalıyım. Telefonsuz uzağımda olan sevdiklerimle konuşamam, haberleşemediğim için buluşamam ve hatta eğer uyandığımda telefonum olmayacaksa uyanamam çünkü alarm kuramam. Dışarı çıkıp toplu taşıma kullanamam, dijital kart ile kullanıyorum çünkü. Temel birçok rutinim aksayacak.”

“sabah uyandığımda telefonum olmazsa biraz endişelenirim. Çünkü arkadaşlarım ve ailemle iletişim kurma aracım telefon. Ayrıca arkadaşlarımla ve ailemle olan bütün fotoğraf ve videolarım telefonun içinde onları kaybettiğim için üzülürüm. Bütün banka hesapları da telefonda olduğu için hesaplara erişme noktasında zorluk çekerim. Derslerle ilgili birçok bilgi de (ders programı, notlar, tahta fotoğrafları) telefonda olduğu için sıkıntı yaşıyorum.”

“telefonsuz kalmayı endişe, şüphe, korku olarak adlandırebilirim. Derse geç mi kaldım, ders iptal mi, arkadaşlarım ne durumda, ailem nasıl buna benzer korkular yaşıyorum.”

“aslında ajandamı kaybederim bir nevi. Daha önce yurttan internet gitti ve bir gün bile internetsiz duramadım. Aslında sandığımın aksine büyük bir boşluk yaşıyorum.”

“cep telefonumun olmaması beni tedirgin ederdi. Öncelikle yurttan kaldığım için aileme bunu haber veremezdim. Hayatımı kolaylaştırması yönünden kötü etkilerdi.”

“ilk önce ufak çaplı bir kalp krizi geçirirdim. Elim ayağım titrer. Olayın şokunu atlattıktan sonra düşünmeye başlarım. Artık metrobüste canım sıkıldığında elimi telefona atamayacaktım, duygusal çöküşe geçtiğim zaman hemen elimi cebime atıp arkadaşımı arama konforum bitecekti, Instagram’da istediğim zamanda fotoğraf paylaşmanın konforu bitecekti.”

“ders çalışırken beş dakikada bir telefona bakarım; telefonum bir daha olmazsa ders çalışabilmem sağlanır, daha verimli olabilir. Telefonun yokluğu cebimde nakit para taşımamı artırır, iban vs bir imkân olmadığı için şimdikinden daha fazla para taşıyorum”.

“telefon alışkanlığım var, herkese kolayca ulaşılabilir olmak önemli, en çok resimlerimin anılarımın kaybolması beni endişelendirir.”

“telefon olmayınca görüntülü konuşma yapamam, gece uyku tutmayınca zamanımı nasıl geçireceğimi bilemem, tüm notlarım içindedir.”

“telefonum olmadığında boşluğa düşerim, teknolojik alet olan bilgisayarımı yahut tabletimi onun yerine koyarım.”

“beni uğraştıracak şey şifrelerim.”

“cep telefonumda en çok kullandığım uygulama olan Instagramda gitmek istediğim yerleri görmeyi, almayı düşündüğüm ürünleri hoşuma giden müzikleri kaydettiğim gönderilerin yok olması beni üzer.”

“sınıf grubunda whats apptan paylaşılan ders kitaplarım notlarım kaybolmuş olur. Daha bilgisayara aktaramadım.”

“telefonum olmazsa, ailemle, arkadaşlarımla iletişime geçemeyeceğim, kolay bir şekilde bilgiye ulaşamayacağım, alarmım olmayacak, İstanbul’da bir yere gitmek için zorlanacağım, kitaplarımı kaybedeceğim.”

Değerlendirme ve Sonuç Yerine

Tekno-feodalist kültürel zamanların bir ürünü olarak nesnelerin bedene yerleşikliği (elin, gözün, boyun hareketlerinin vs.) üretilenin tüketiciyle ilişkiselliğini anlatır. Metanın fail elinde eşyalaşması, beden-zihin sürekliliğini desteklerken şeyleşmesi ve bu tümleşikliğin ayrımcı işaretlerle birlikte varlığı doğal olan gibi idrak edilmesine neden olur. Bugün akıllı cep telefonu gibi bir nesnenin piyasadan belleğe uzanan elleri, kapsamındakilerle birlikte zihne müdahalede bulunmaktadır. Bu müdahale biçimi zamansız bir süreğenlik içermekte, tekno-feodalist dönemin yeni nesil tekno-serfi bulut sermayesi yörüngesinde kullanım nesnesi haline gelmektedir. Dünya çapına yayılan ağlar içinde kişi YouTube seyretmekle, sosyal medya kullanmakla, e-alışveriş yapmakla kendi zaman dilimini ve beden-zihin sürekliliğini karşılıksız emek olarak ortaya koymaktadır. Yeni lordların sistemi devam ettirmesine olanak sağlayan iş gücünü kullanıcılar ücretsiz emekleriyle tekrar tekrar üretmektedir. Yeni tekno-

serfin varlığı, yalın anlamıyla tekno-lordları beslemektedir. Sistemin sürmesi için neoliberal piyasadaki oligarklar sürekli yeni içerikler üreterek besleme aparatlarını konsolide etmektedir. Yapılan mikro gençlik araştırmasına göre beden-zihin birlikteliğinin pekiştireci cep telefonlar, bireylerin yaşam alanına kordonlarla bağlanmış; telefonsuz kalmak altıncı duyu organını yitirmekle eşleştirilmiştir. Hayat döngüsünde cep telefon alarının çalmasıyla uyanan genç ilk iş olarak e-maillerini, mesajlarını, sosyal medya hesaplarını kontrol etmekte, telefonun navigasyonunu takip ederek gideceği yeri belirlemekte, telefonuyla dijital bilet basmakta, bir şeyler yemek için cep telefonu ile alışveriş yapmakta, şifrelerini veya kimlik numarasını cep telefonundan bakarak söylemekte, cep telefonu ile fotoğraf çekerek anı biriktirmekte, telefon rehberini kullanarak yakınlarını aramakta, can sıkıntısını gidermek için telefonda oyun oynamakta, fakülte ders notlarını telefonda takip etmekte, telefonda kitap okumakta yani uyuyana kadar cep telefonu ile temas etmektedir. Bu ilişki biçiminin bir diğer ifadeyle, eşyanın zihin üzerindeki tahakkümünün ilerleyen yıllarda artarak devam edeceği tahmin edilebilir bir savdır. Tahmin edilemez olan, nesne üzerinde bu denli şeyleştirme mekanizmasının tekno-serfliği hangi düzeyde ve nasıl habitus haline getireceğidir. Bundan sonraki çalışmalarda gençlerin akıllı cep telefonları ile kurdukları bağ sosyolojik olarak daha kapsamlı araştırmalar çerçevesinde incelenmelidir. Burada yapmış olduğumuz sadece tehlike sinyallerini mikro ölçekte göstermek, araştırmacılara bu alanda çalışılması gerektiğini vurgulamaktır. Kim bilir belki Barthes'ın söylediği gibi o Vespa'lar yaratmış bir doğa kandırmacısı haline gelen oyuncak gibi akıllı cep telefonu da bir kandırma biçimi olarak tekno-serf üreticisidir.

Kaynakça

- Barthes, R. (2011). *Çağdaş Söylenler içinde Oyuncak*. İstanbul: Metis, ss.53-55.
- Bourdieu, P. (2015). *Ayırım*. Derya Fırat ve Günce Berkkurt (çev.). Ankara: Heretik
- Dispenza, J. (2021). *Kendin Olma Alışkanlığını Kırma*, M. Duygun, (çev.). İstanbul: Butik yayıncılık.
- Dispenza, J. (2021a). *Doğalistü Olmak*. Cengiz Yücel (çev.). İstanbul: Ray yayıncılık
- Okutan, B.B. (2023). *Balinanın Farkında: Yapı-Fail Dikotomisini Anlama Girişimi*. Ankara, Tezkire Yayınları.
- Öğüt, V. S. (2021). *Şeyleştirme ve Bedenselleştirme Arasında Eşya: Habitus ve Şeylerin Mekânları*, <https://www.youtube.com/watch?v=uSGYI0ilFIM>
- Varoufakis, Y. (2023). *Techno-Feudalism, What killed Capitalism*, Vintage

DİJİTAL DÜNYADA ÇOCUK BÜYÜTMEK: ERGEN ÇOCUĞA SAHİP EBEVEYNLERİN TEKNOLOJİK CİHAZ KULLANIMINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

İsmail AKYÜZ* & Ömer BÜBER**

Giriş

Günümüzde teknolojinin hızla gelişimi ve dijitalleşmenin hayatın her alanına girmesi, günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bilgisayarlar, tabletler ve akıllı telefonlar gibi teknolojik cihazlar, günlük aktivitelerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Küresel veriler, 2024 yılı itibarıyla mobil telefon kullanıcılarının sayısının 8,66 milyara, internet kullanıcılarının sayısının 5,35 milyara, sosyal medya kullanıcılarının sayısının ise 5,04 milyar kişiye ulaştığını göstermektedir (We Are Social, 2024, s. 5).

Türkiye özelinde ise raporda 80,69 milyon kişinin mobil telefon kullanıcısı olduğu, internet kullanıcılarının sayısının 74,41

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü.

** Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

milyona ulaştığı ve aktif sosyal medya kullanıcılarının sayısının 57,5 milyon olduğu belirtilmiştir (We Are Social, 2024, s. 12). Mevcut veriler, dijital teknolojilerin hem dünyada hem de ülkemizde geniş bir kullanıcı kitlesi tarafından benimsendiğini ve günlük yaşamın önemli bir parçası haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Teknolojik cihazlar; eğitim (Andriyanova vd., 2024), eğlence (Schloemer, Rocco ve Kolip, 2022), sosyalleşme (Lee, Kim ve Choi, 2019), finans (Sunderaraman vd., 2019) ve turizm (Cai, Richter ve McKenna, 2019) gibi birçok alanda çeşitli amaçlarla kullanılmaktadırlar. Teknolojik cihazların günlük yaşamın her alanında kullanımı, bireylere verimlilik, zaman tasarrufu, kolaylık ve işlevsellik sunmaktadır. Bununla birlikte, bu cihazların bilinçsiz ve aşırı kullanımı, çeşitli olumsuz etkileri de beraberinde getirebilmektedir.

Literatürde teknolojik cihazların aşırı kullanımının hem fiziksel hem de zihinsel sağlık üzerinde çeşitli olumsuz etkilere yol açabileceğine vurgu yapılmaktadır. Çalışmalar aşırı teknoloji kullanımının; baş ağrısı, göz yorgunluğu ve boyun/omuz ağrısı, görme bozuklukları, uykusuzluk gibi çeşitli fiziksel sağlık problemlerine neden olabileceğini göstermektedir (Naguib, Saad ve Al-Regal, 2023; Rohaya ve Shidqi, 2023; Syslo vd. 2024). Mevcut literatür, genç yetişkinlerde elektronik cihazların aşırı kullanımının günlük rutinler ve beslenme alışkanlıkları üzerinde olumsuz etkiler yaratarak internet bağımlılığı riskini artırmabileceğini ortaya koymaktadır (Scoot, Valley ve Simecka, 2017; Ektiricioğlu, Arslantaş ve Yüksel, 2020; Muslu ve Gökçay, 2019). Ayrıca, teknolojik cihazların yoğun kullanımı, bireylerin gerçek dünyadan kopmalarına ve sanal dünyada daha fazla zaman geçirmelerine yol açabileceğini vurgulamaktadır.

Ergenlerin aşırı teknoloji kullanımı, aile içi çatışmalara ve iletişim sorunlarına yol açabilmektedir. Özellikle cihazların aile

içindeki iletişimi engellediği durumlarda bu çatışmalar daha belirgin hale gelebileceği bildirilmiştir (Cao ve Lai, 2024). Ayrıca, medya cihazlarının yatak odasında bulunması ve zayıf aile ilişkileri, ergenlerde uyku süresinin kısalmasına neden olabileceği gibi bu durum, aile içindeki düzenin bozulmasına yol açabileceği belirtilmiştir (Continente vd., 2017). Ergenlerin teknolojiye olan bağımlılığı, sosyal becerilerinin azalmasına ve davranışsal sorunların artmasına neden olabilmektedir. Dahası bu durum ebeveyn ve ergen arasındaki ilişkilerde düşmanlık ve kopukluk oluşturmaktadır (Moawad ve Ebrahim, 2016).

Ergenlerde mobil teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte güvenlik riskleri de artmıştır. Ergenler, mobil cihazlar aracılığıyla siber zorbalık, uygunsuz içeriklere maruz kalma, çevrimiçi taciz ve cinsel istismar gibi tehditlere açık hale gelmektedir (Tunagur vd., 2025; George ve Odgers, 2015). Ayrıca, ergenler arasında internet üzerinden kumar oynama oranının oldukça yüksek olduğu bildirilmiştir (King vd., 2014). Çeşitli dijital platformlar, sosyal medya ve video oyunları aracılığıyla sanal kumar aktivitelerine katılımın yaygın olduğu görülmektedir (Elton-Marshall vd., 2016). Bu tür aktiviteler, gençlerin kumar bağımlılığı riskini artırmasının yanı sıra sosyal gelişimlerini ve ruh sağlıklarını olumsuz etkileyebilmektedir (Mwijage ve Ghosh, 2024).

Ebeveynler, gençlerin teknoloji kullanımını yönetmek ve olası olumsuz etkileri en aza indirmek için çeşitli stratejiler uygulayabilir. Literatürde, ebeveynlerin gençlerle açık ve sürekli bir iletişim kurarak cihaz kullanımı hakkında konuşmaları ve karşılıklı anlayış geliştirmelerinin önemli olduğu vurgulanmaktadır (Cao ve Lai, 2024; Blackwell, Gardiner ve Schoenebeck, 2016). Teknolojik cihaz kullanımıyla ilgili makul kurallar koymanın ve bu kurallara uyulmasının gerekli-

liğı de belirtilmektedir (Pousada vd., 2021). Ancak, kuralların varlığı kadar, bu kuralların uygulanabilirliği ve gençler tarafından kabul edilmesi de önem taşımaktadır.

Dijital çağda doğup büyüyen ergenlerin, interneti ve dijital platformları hem kişisel gelişimlerine katkı sağlayacak şekilde kullanabilmeleri hem de bu ortamların olumsuz etkilerinden korunabilmeleri için ebeveynlere önemli sorumluluklar düşmektedir (Büber, 2024). Bu doğrultuda, özellikle ebeveynler olmak üzere tüm bireylerin dijital okuryazarlık becerilerine sahip olmaları gerekmektedir. Dijital okuryazarlık; teknolojinin etkili ve güvenli kullanımı, doğru bilgiye erişim, bilinçli internet kullanımı ve sanal ortamda karşılaşılan sorunları çözebilme gibi becerileri kapsamaktadır.

Bu araştırmanın amacı, ergen çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarının teknolojik cihaz kullanımına dair algılarını ve bu kullanımın aile içi ilişkiler üzerindeki etkilerini anlamaktır. Ayrıca, ebeveynlerin bu konudaki endişeleri, çocuklarının sanal dünyadaki varlıklarına dair farkındalık düzeyleri ve teknoloji kullanımına yönelik kural ve sınır yaklaşımları da incelenecektir. Çalışma kapsamında şu soruların yanıtı aranmaktadır:

1. Teknolojik cihaz kullanımının aile içi iletişim ve ilişkiler üzerindeki etkileri nelerdir?
2. Ebeveynler, çocuklarının dijital ortamlardaki etkinlikleri ve çevrimiçi varlıklarına ilişkin ne düzeyde farkındalık sahibidir?
3. Ebeveynlerin, çocuklarının teknolojik cihaz kullanımına yönelik sınır ve kurallar belirlenmesi konusundaki görüşleri nelerdir?

4. Ebeveynler, çocuklarının teknolojik cihaz kullanımına ilişkin hangi endişelere sahiptir?

1. Yöntem

Çalışmanın amacı doğrultusunda katılımcıların konuya ilişkin algıları, endişeleri ve farkındalık deneyimlerini kendi ifadeleriyle aktarmalarına imkân sağlayan nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik yaklaşım kullanılmıştır. Fenomenolojik yaklaşım, belirli bir olguya dair yoğun deneyimler yaşamış bireylerin bu deneyimleri nasıl anlamlandırdığını derinlemesine inceleme fırsatı sunduğundan dolayı tercih edilmiştir (Creswell, 2017).

1.1 Çalışma grubu

Çalışma grubu, olasılıksal olmayan örneklem türünden amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenmiştir. Araştırmacının, araştırmanın amacına uygun, derinlemesine bilgi alabileceği örneklemi seçilmesinden dolayı amaçlı örneklem yöntemi kullanılmıştır. Katılımcıların 12-17 yaş aralığında çocuğa sahip olduklarını, çocuklarının aktif olarak telefon, tablet ve bilgisayar kullandıklarını beyan etmeleri dahil etme kriterleri olarak belirlenmiştir. Creswell'e (2017) göre, fenomenolojik araştırmalar, katılımcıların belirli bir deneyimi nasıl algıladıklarını ayrıntılı bir şekilde anlamayı hedeflediğinden, 5 ila 25 kişilik bir örneklem bu tür çalışmalar için genellikle yeterli olduğu belirtilmektedir. Belirtilen kriterler doğrultusunda gönüllü olan her aileden bir kişi olacak şekilde 5 anne ve 4 baba ile toplam 9 farklı aileden birey ile yüz yüze derinlemesine görüşme yapılmıştır. Katılımcıların yaşları 40-49 arasında değişmektedir ve ortalaması 41,75'dir. Çocuk sayıları 1-3 arasında değişmektedir.

1.2. Araştırma Süreci

Veri toplama formu oluşturulmadan önce ilgili literatür (Aral ve Doğan Keskin, 2018; Oğuz ve Kutluca, 2020) incelenmiştir. Görüşme formu araştırmacı tarafından çalışmanın amacına uygun olarak yarı yapılandırılmış, yönlendirmeden uzak ve açık uçlu bir tarzda hazırlanmıştır.

Görüşme formunun sorularını değerlendirmek için iki katılımcı ile pilot çalışma yapılmıştır. Soruların anlaşılır ve yeterli olduğuna karar verildiğinden formda değişiklik yapılmamıştır. Pilot çalışmaya katılan bu iki kişinin verileri, asıl çalışma grubuna da dahil edilmiştir. Katılımcılara çalışmanın amacı, istedikleri zaman görüşmeden ayrılabilirler, kimlik bilgilerinin gizli tutulacağı ve verilerin yalnızca bilimsel amaçla kullanılacağı açıklanmıştır. Onayları alındıktan sonra görüşmeler, katılımcıların kendi ortamlarında, ortalama 15-30 dakika sürecek şekilde ve ses kaydı ile gerçekleştirilmiştir.

1.3. Veri analizi

Katılımcılardan alınan ses kayıtları deşifre edilerek tam metin haline getirilmiştir. Ardından bu metinler, verilerin daha sistemli bir şekilde kodlanması ve analiz edilmesini sağlamak amacıyla tekrar tekrar okunmuştur. Bu süreçte, verilerde sıkça tekrarlanan ve anlamlı görülen ifadeler belirlenmiştir. Daha sonra bu ifadeler manuel olarak kodlara ve kod gruplarına ayrılmış, benzer kodlar birleştirilerek temalar oluşturulmuştur. Katılımcı deneyimlerini en iyi yansıtacak temaları belirlemek için metinler karşılaştırılmıştır.

Analiz süreci tamamen tümevarımsal ilerlemiş ve kodlama, önceden belirlenmiş temalara bağlı kalmadan doğrudan verilerin içeriğine göre yapılmıştır. Son aşamada ise, bulguları desteklemek amacıyla katılımcıların ifadelerine doğrudan

alıntılar yerleştirilmiştir. Katılımcıların kimlik bilgileri gizli tutulmuş, her katılımcıya bir kod eklenerek tanımlama yapılmıştır. Kadınlara “K” ve erkeklere “E” kodu verilmiştir. Örneğin (K1) bir numaralı kadın katılımcıyı ifade ederken (E3) üç numaralı erkek katılımcıyı ifade etmektedir.

1.4. Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma, yalnızca ergen çocuğa sahip ebeveynlerin deneyimlerine odaklanmıştır. Çalışmada, ebeveynlerin bakış açıları ele alınmış olup, ergenlerin veya çocukların deneyimleri doğrudan incelenmemiştir. Bu nedenle, elde edilen bulgular ebeveyn perspektifi ile sınırlı kalmaktadır.

Çalışma nitel desende tasarlanmış olup, katılımcı sayısı ve örneklem özellikleri dikkate alındığında, elde edilen bulgular yalnızca incelenen grup ile sınırlıdır. Bu nedenle, çalışmanın sonuçları tüm ebeveynler ya da daha geniş bir popülasyon için genellenemez. Nitel araştırmalar, derinlemesine ve bağlama özgü bilgi sağlamayı amaçladığı için genelleme yapma imkânı sınırlılık oluşturmaktadır.

2. Bulgular

Bu çalışmada, ergen çocuğa sahip ebeveynlerin çocuklarının teknolojik cihaz kullanımına dair algılarını, endişelerini, farkındalık düzeylerini ve aile içi ilişkiler üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda ebeveynlerin deneyimleri 4 ana tema altında sunulmuştur. Bu temalar; teknolojik cihaz kullanım amaçları, teknolojik cihaz kullanımının aile içi iletişimi etkisi, teknolojik cihaz kullanımı üzerinde kontrol ve sınır koyma, teknolojik cihaz kullanımının çocuklar üzerindeki etkileri olarak belirlenmiştir.

Ana Tema	Alt Temalar
Teknolojik Cihaz Kullanım Amaçları	Eğlence ve Oyun
	Sosyal Medya ve İletişim
	Eğitim ve Ödev
Aile İçi İletişime Etkisi	İletişimin Azalması
	Ortak Paylaşımların Azalması
	Ebeveyn-Çocuk Etkileşimi
Kontrol ve Sınır Koyma	Şifre ve Ebeveyn Takibi
	Sınır ve Kurallar
	Geç Kalmış Müdahaleler
Çocuklar Üzerindeki Etkileri	Sosyal İlişkilerin Zayıflaması
	Akademik ve Bilişsel Etkiler
	Psikolojik ve Duygusal Etkiler
	Teknolojik Bağımlılık
	Güvenlik Riskleri

1.5. Teknolojik Cihaz Kullanım Amaçları

Ergenler, teknolojik cihazları genellikle eğlence ve oyun, sosyal medya ve iletişim, eğitim ve ödev gibi amaçlarla kullanmaktadır. Çalışmada eğlence odaklı kullanım öne çıkarken, eğitim amaçlı kullanımın sınırlı olduğu görülmektedir.

1.5.1. Eğlence ve Oyun

Ergenler genellikle teknolojik cihazları eğlence amaçlı kullanmaktadır. Bu kullanım sosyal medya, oyun ve video içerikleriyle vakit geçirme şeklinde gerçekleşmektedir.

“İki oğlumun da kullanma amacı daha çok oyun oynamak için. Sosyal medyaya bakmak, eğlenceli videolar izlemek, arkadaşlarıyla sohbet etmek için de kullanıyorlar.” (E1)

1.5.2. Sosyal Medya ve İletişim

Çocuklar arkadaşlarıyla iletişim kurmak, sosyal medyada gezinmek, içerik paylaşmak ve mesajlaşmak için teknolojik cihazları kullanmaktadır.

“13 yaşındaki kızımın kendine ait bir telefonu yok ama annesinin telefonundan WhatsApp gruplarında arkadaşlarıyla iletişim kuruyor. YouTube’a benim hesabımdan giriyor, kimlerle yazıştığını biliyoruz ama mesajlarını okumuyoruz.” (E2)

1.5.3. Eğitim ve Ödev

Bazı çocuklar teknolojik cihazları ders çalışmak, ödev yapmak ve eğitim materyallerine erişmek için kullanmaktadır. Ancak bu kullanım, eğlenceye kıyasla daha sınırlıdır.

“Tableti aldığımızda eğitim amaçlı kullanacağını düşündük. Başlarda ders çalışmak için kullanıyordu ama sonrasında oyun ve eğlenceye kaydı.” (K4)

1.6. Teknolojik Cihaz Kullanımının Aile İçi İletişime Etkisi

Teknoloji, aile bireyleri arasındaki iletişimi olumsuz yönde etkilemektedir. Aile içi iletişimin azalması, ortak paylaşımların kaybolması ve ebeveyn-çocuk etkileşiminin zayıflaması gibi sonuçlar doğurarak aile bireylerinin birbirinden uzaklaşmasına neden olmaktadır.

1.6.1. Aile İçi İletişimin Azalması

Teknolojik cihazlar aile bireyleri arasındaki iletişimi zayıflatmakta, ortak vakit geçirmeyi azaltmakta ve ebeveyn-çocuk ilişkisine zarar vermektedir.

“Özellikle çocuğumuzla olan iletişimimizde kendimizi anlatmak, kendi sorunlarını dinleyebilmek konusunda ciddi anlamda zaman sorunu yaşıyoruz. Ve ilgisizlik oluşuyor, zamanla bir küntleşme, soğukluk oluşuyor.” (E1)

1.6.2. Ailede Ortak Paylaşımların Azalması

Aile bireylerinin eskiden birlikte yaptığı aktiviteler (televizyon izleme, yemek sohbetleri, oyunlar) yerini bireysel ekran kullanımına bırakmaktadır.

“Eskiden birlikte televizyon izlerken ortak bir duygu paylaşıyorduk. Şimdi herkes kendi telefonuna bakıyor, aynı evde olmamıza rağmen farklı dünyalarda gibiyiz.” (E2)

1.6.3. Ebeveyn-Çocuk Etkileşiminin Azalması

Ebeveynler çocuklarıyla geçirdikleri zamanın azaldığını ve onların dünyasına daha az dahil olabildiklerini ifade etmektedir.

“Günün nasıl geçti diye sorduğumda, ‘Şu an bir şey izliyorum’ diyerek geçiştiriyor. Konuşmak istemiyor, sohbet etmiyoruz.” (K5)

1.7. Teknolojik Cihaz Kullanımı Üzerinde Kontrol ve Sınır Koyma

Ebeveynler, çocuklarının teknolojik cihaz kullanımını kontrol etmekte zorlanmaktadır. Çocukların şifre koyarak cihazlarını koruması, ebeveynlerin erişimini kısıtlamaktadır. Ayrıca, bazı aileler belirli kurallar ve sınırlar koysa da bunları uygulamakta güçlük çekmektedir. Özellikle erken yaşlarda kontrol sağlanmadığında, ilerleyen dönemlerde müdahale etmek daha da zor hale gelmektedir. Bu nedenle, ebeveynlerin denetim mekanizmalarının ne kadar etkili olduğu, bu faktörlere bağlı olarak değişmektedir.

1.7.1. Şifre ve Ebeveyn Takibi

Bazı ebeveynler çocuklarının telefon şifrelerini bilerek kontrol sağlamaya çalışırken, bazıları çocuklarının gizliliğine saygı duyduklarını ifade etmektedir.

“Telefon şifresi yok, biz de kontrol edebiliyoruz. Ancak mesajlarının içeriğini okumuyoruz çünkü özel alanına müdahale etmek istemiyoruz.” (E2)

“Telefonunda şifre yok. Eşim kızımın telefonunu pek karıştırmaz ama bu konuda beni çok uyarır. Sen annesin, biraz daha onun yazışmalarını kontrol et der. Telefon kontrolü genelde bende. Küçüklüğünden beri kontrol ederim.” (K3)

1.7.2. Sınır ve Kuralların Belirlenmesi

Ebeveynler çocuklarının ekran sürelerini kısıtlamak gerektiğini düşünmektedir ancak bunu uygulamanın zorluklarından da bahsetmektedirler.

“Kesinlikle belli sınırlamalar olmalı ama çok fazla kontrol etmeye kalktığınızda başarısız olmanız kaçınılmaz. Çünkü ne kadar engellemeye çalışırsanız çalışın, bir yolunu bulacaktır.” (E2)

1.7.3. Geç Kalmış Müdahaleler ve Sonuçları

Ebeveynler, teknolojik cihaz kullanımını kontrol altına almak için küçük yaşlardan itibaren sınırlamalar getirilmesi gerektiğini düşünmektedirler.

“Erken yaşlarda sınır koymalıydık. Şimdi telefonu kenara bırak dediğimizde bırakmıyor. O süreçte geç kaldık.” (K2)

1.8. Teknolojik Cihaz Kullanımının Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Teknolojik cihazlar ergenlerin gelişimi üzerinde sosyal ilişkilerin zayıflaması, akademik başarıda düşüş, psikolojik ve duygusal etkiler, teknolojik bağımlılık ve güvenlik riskleri gibi olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir.

1.8.1. Sosyal İlişkilerin Zayıflaması

Ebeveynler çocuklarıyla yüz yüze iletişim kurmada zorlandıklarını ve sosyal ortamlarda daha az yer aldıklarını belirtilmektedir.

“Çocuklar bizimle konuşmak, birlikte vakit geçirmek yerine telefonu veya tableti tercih ediyorlar. Sofraya bile birkaç kez çağırınca geliyorlar.” (E2)

1.8.2. Akademik ve Bilişsel Etkiler

Uzun süreli ekran kullanımı çocukların ders başarısını ve öğrenme süreçlerini olumsuz etkilemektedir.

“Telefon ve tablet kullanım süresini azaltma noktasında sürekli çatışma hali var. Dersleri aksıyor, kitap okuma alışkanlığı kayboluyor.” (E3)

1.8.3. Psikolojik ve Duygusal Etkiler

Sürekli sosyal medya ve internet içeriğine maruz kalmak, çocukların özgüvenini ve ruh sağlığını olumsuz etkileyebilmektedir.

“Çocuklar sosyal medyada beğeni almadığında üzülüyor, kendilerini yetersiz hissediyor. Bu onların benlik algısını olumsuz etkiliyor.” (E4)

1.8.4. Teknolojik Bağımlılık ve Zaman Yönetimi Sorunu

Çocuklar, teknolojik cihazları uzun süre kullandıkça onlara bağımlı hale gelebilir. Bu durum, ders çalışma, kitap okuma,

spor yapma veya aileyle vakit geçirme gibi faydalı aktiviteleri ikinci plana atmalarına neden olabilir. Zaman yönetiminde zorlanarak boş vakitlerini verimli değerlendirmek yerine, çoğunlukla telefon, tablet veya bilgisayar başında geçirebilirler.

“Elinden telefonu bıraktığında ne yapacağını bilemiyor. Onu bıraksa bile başka bir şeyle ilgilenmek istemiyor, boş kaldığında hemen telefona yöneliyor.” (E2)

1.8.5. Güvenlik ve Dijital Tehditler

İnternet ve sanal ortamlar çocukların kötü niyetli kişilerle iletişime geçmesi, uygunsuz içeriklere maruz kalması veya kişisel bilgilerinin izinsiz paylaşılması gibi tehlikeleri barındırmaktadır. Dahası sanal ortamlarda çocukların bilinçsizce girdiği platformlarda siber zorbalık, dolandırıcılık veya yanlış yönlendirmelerle karşılaşma riski ebeveynleri tedirgin etmektedir. Ebeveynler, çocuklarının internet ortamında karşılaşılabilecekleri tehlikelerden endişe duymaktadır.

“Kızım sosyal medyada biriyle tanışmış. Çocuk onu rahatsız etmeye başlamış, babasının fotoğrafını bulup mesaj atmış. Sonunda numaramızı değiştirmek zorunda kaldık.” (K3)

Tartışma

Bu çalışma, ergen çocukların teknolojik cihaz kullanımına yönelik ebeveyn algılarını, endişelerini ve bu kullanımın aile içi ilişkilere etkisini anlamayı amaçlamıştır. Çalışmamız, teknolojik cihazların ergenler tarafından büyük ölçüde eğlence ve iletişim amaçlı kullanıldığını, bu durumun aile içi iletişimi olumsuz etkilediğini ve ebeveynlerin kontrol sağlamakta güçlük yaşadığını göstermektedir. Bulgular, teknolojik cihaz kullanımının çocuklar üzerinde çeşitli sosyal, akademik ve psikolojik etkiler oluşturduğunun altını çizmektedir.

Araştırma bulgularına göre, ergenlerin teknolojik cihazları en çok eğlence ve oyun amaçlı kullandıkları görülmüştür. Eğitim ve ödev amaçlı kullanım ise görece sınırlı kalmaktadır. Ergenlerin sosyal medya ve eğlence amacıyla sıklıkla teknolojik cihaz kullandığını bildiren çalışmalar mevcuttur (Özdemir, 2021; Dursun ve Çapan, 2018). Ebeveyn ifadeleri, çocukların cihazları başlangıçta eğitim için kullanma niyetinde olduğunu ancak zamanla bu amacın ikinci planda kaldığını göstermektedir. Bu durum, teknolojik cihazların kontrolsüz kullanımının, zamanla eğlence odaklı kullanımı artırabileceğine işaret etmektedir.

Bu çalışma teknolojik cihazların aile içi iletişimi zayıflattığını, aile içi ortak paylaşımları azalttığını ortaya koymuştur. Dahası çalışma yoğun teknolojik cihaz kullanımının aile fertlerini bireyselleştirdiğini ve buna bağlı olarak aile bağlarını zayıflattığını göstermiştir. Bu araştırmanın verileri, ebeveynlerin çocuklarıyla olan etkileşimlerinin azaldığına ve iletişim kurmanın giderek zorlaştığına işaret etmektedir. Literatürdeki çalışmalar bu bulgumuzu destekler niteliktedir (Tadpatrikar vd., 2021; Syahril vd., 2024). Bu durum, dijital çağın aile yapısını dönüştürdüğünü ve geleneksel aile içi etkileşim biçimlerinin yerini bireysel teknolojik cihaz kullanımına bıraktığını göstermektedir.

Ebeveynlerin teknolojik cihaz kullanımı üzerinde denetim sağlamakta zorlandıkları ve özellikle ergenlik döneminde bu kontrolün daha da güçleştiği bulgusu dikkat çekicidir. Erken yaşta getirilmeyen sınırlamaların ilerleyen yıllarda telafisinin zor olduğu ebeveyn ifadelerine yansımaktadır. Çalışmalar ergenlerin, internet ve sosyal medya gibi sanal alanlarda daha fazla özerklik talep ettiğini ve ebeveynlerin doğrudan kontrolünü zorlaştırdığını göstermektedir (Erick-

son vd., 2016; Baldry vd., 2019). Ayrıca, gizlilik ve mahremiyet konularında ebeveynlerin çelişkili tutumlar sergilediği görülmektedir; bazıları çocuklarının özel alanlarına saygı gösterirken, bazıları kontrolü ön planda tutmaktadır.

Araştırma, teknolojik cihazların çocuklar üzerinde sosyal, akademik, duygusal ve güvenlik boyutlarıyla birçok olumsuz etkiye neden olabildiğini göstermiştir. Sosyal ilişkilerin zayıflaması ve yüz yüze iletişimin azalması, çocukların dış dünyayla kurduğu ilişkileri sınırlandırmaktadır. Çalışmalar teknolojik cihazların aşırı kullanımının, çocuklarda sosyal gelişimini engelleyebildiği ve yüz yüze iletişim becerilerini zayıflatabildiğini bildirmektedir (Arora ve Arora, 2022; Clemente-Suárez vd., 2024). Çalışmamızın bulguları, sosyal medyada beğeni ve onay alma ihtiyacının çocukların benlik algısını olumsuz etkilediğini bildiren diğer çalışmalarla (Kayış, 2024; Bulduklu ve Koçak, 2021) uyum göstermektedir. Dijital ortamlar pek çok olanak sunsa da etik ihlaller, güvenlik açıkları, mahremiyetin zarar görmesi, uygunsuz içeriklere maruz kalma ve sağlıksız kullanım gibi çeşitli riskleri de beraberinde getirmektedir (Bülbül, 2022). Çalışma güvenlik riskleri ve siber zorbalık gibi dijital tehditlerin ebeveynleri ciddi şekilde endişelendirdiğini göstermektedir. Bu bulgular, dijital okuryazarlığın hem çocuklar hem de ebeveynler için önemine işaret etmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu araştırma, ergenlerin teknolojik cihaz kullanımıyla ilgili ebeveyn algılarını, bu kullanımın aile içi ilişkilere etkisini ve çocuklar üzerindeki olası olumsuz sonuçları incelemiştir. Elde edilen bulgular, ergenlerin dijital cihazları ağırlıklı olarak eğlence ve sosyal medya için kullandığını, eğitim amaçlı kullanımın ise oldukça sınırlı kaldığını göstermektedir. Bu

durum, aile içi iletişimin zayıflamasına, ebeveyn-çocuk etkileşiminin azalmasına ve ortak paylaşımların yerini bireysel ekran kullanımının almasına neden olmaktadır.

Ebeveynler, özellikle ergenlik döneminde çocuklarının dijital cihaz kullanımını denetlemekte zorlanmaktadır. Çocukluk döneminde konulmayan sınırlar, ilerleyen yıllarda etkili bir kontrol sağlamayı güçleştirmektedir. Araştırma sonuçları, kontrolsüz cihaz kullanımının çocuklarda sosyal ilişkilerde gerilemeye, akademik başarıda düşüşe, psikolojik sorunlara ve güvenlik risklerine yol açabileceğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, dijitalleşmenin aile yapısı, ebeveynlik yaklaşımları ve çocuk gelişimi üzerindeki dönüştürücü etkisine dikkat çekmektedir.

Çalışmanın sonuçlarına göre şu önerilerde bulunabilir:

- Ebeveynler, çocuklarının teknolojik cihaz kullanımına dair sınırları erken yaşta belirlemeli ve bu sınırları tutarlı bir şekilde uygulamalıdır.
- Erken müdahale, çocukların dijital dünyada sağlıklı alışkanlıklar geliştirmelerini sağlayabilir. Dahası ilerleyen yıllarda karşılaşılan bağımlılık ve denetim zorluklarını azaltabilir.
- Aileler ortak kararlar alarak ekran sürelerine dair net kurallar koymalı ve dijital cihaz kullanımına ilişkin sınırları belirlemelidir. Bu kurallar, tüm aile bireyleri için geçerli olmalıdır.
- Dijital okuryazarlık eğitimi hem ebeveynler hem de çocuklar için yaygınlaştırılmalı, güvenli internet kullanımı, siber zorbalık, mahremiyet ve dijital etik konularında farkındalık artırılmalıdır.
- Aile içi etkileşimi güçlendirmek için, dijital cihazlarla birlikte kullanılan eğitsel ve eğlenceli aktiviteler düzenlenmelidir. Bu şekilde teknoloji, aile bireylerini birleştiren bir araç haline gelebilir.

- Dijital cihaz bağımlılığı, sosyal izolasyon ve siber zorbalık gibi risklerle karşılaşan çocuklara psikolojik destek sağlanmalıdır.
- Okullar ve rehberlik servisleri bu konuda daha fazla sorumluluk üstlenmelidir.
- Eğitim politikaları, okul ve aile düzeyinde dijital cihaz kullanımını düzenleyen rehber materyaller, kontrol araçları ve destek programlarıyla güçlendirilmelidir.

Kaynakça

- Andriyanova, O. Y., Kaskova, L. F., Amosova, L. I., Yatsenko, P. I., Morgun, N. A., Vashchenko, I. Y., & Artem'ev, A. V. (2024). Use of modern technical learning devices by students during the educational process. *Ukrainian Dental Almanac*, (3), 86-91.
- Aral, N., & Doğan Keskin, A. (2018). Ebeveyn bakış açısıyla 0-6 yaş döneminde teknolojik alet kullanımının incelenmesi. *Addicta: The Turkish Journal on Addictions*, 5(2), 317-348.
- Arora, A., & Arora, A. (2022). Effects of smart voice control devices on children: current challenges and future perspectives. *Archives of Disease in Childhood*, 107, 1129-1130. <https://doi.org/10.1136/archdischild-2022-323888>.
- Baldry, A. C., Sorrentino, A., & Farrington, D. P. (2019). Cyberbullying and cybervictimization versus parental supervision, monitoring and control of adolescents' online activities. *Children and Youth Services Review*, 96, 302-307.
- Blackwell, L., Gardiner, E., & Schoenebeck, S. (2016). Managing Expectations: Technology Tensions among Parents and Teens. *Proceedings of the 19th ACM Conference on Computer-Supported Cooperative Work & Social Computing*. <https://doi.org/10.1145/2818048.2819928>.
- Bulduklu, Y., & Koçak, A. (2021). Benlik saygısının gençlerin mobil telefon bağımlılığı ile ilişkisine yönelik bir araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(43), 6328-6355.
- Büber, Ö. (2024). E-istismar ve sosyal hizmet. F. Alsancak (Ed.), *Sosyal hizmet ve dijital teknolojiye giriş* (ss. 45-66). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Bülbül, H. İ. (2022). Dijital oyunlar üzerine. *Trt Akademi*, 7(16), 1172-1179. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2678176>
- Cai, W., Richter, S., & McKenna, B. (2019). Progress on technology use in tourism. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*. <https://doi.org/10.1108/JHTT-07-2018-0068>.

- Cao, C., & Lai, Y. (2024). Analysis and Resolution of Parent-Child Conflict Caused by Teenagers' Use of Electronic Devices. *British Journal of Philosophy, Sociology and History*. <https://doi.org/10.32996/pjpsH.2024.4.2.1>.
- Clemente-Suárez, V., Beltrán-Velasco, A., Herrero-Roldán, S., Rodríguez-Besteiro, S., Martínez-Guardado, I., Martín-Rodríguez, A., & Tornero-Aguilera, J. (2024). Digital Device Usage and Childhood Cognitive Development: Exploring Effects on Cognitive Abilities. *Children*, 11. <https://doi.org/10.3390/children11111299>.
- Continente, X., Pérez, A., Espelt, A., & López, M. (2017). Media devices, family relationships and sleep patterns among adolescents in an urban area.. *Sleep medicine*, 32, 28-35 . <https://doi.org/10.1016/j.sleep.2016.04.006>.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Sage publications.
- Dursun, A., & Çapan, B. E. (2018). Ergenlerde dijital oyun bağımlılığı ve psikolojik ihtiyaçlar. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 128-140.
- Ektiricioğlu, C., Arslantaş, H., & Yüksel, R. (2020). Ergenlerde çağın hastalığı: Teknoloji bağımlılığı. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 29(1), 51-64.
- Elton-Marshall, T., Leatherdale, S., & Turner, N. (2016). An examination of internet and land-based gambling among adolescents in three Canadian provinces: results from the youth gambling survey (YGS). *BMC Public Health*, 16. <https://doi.org/10.1186/s12889-016-2933-0>.
- Erickson, L., Wisniewski, P., Xu, H., Carroll, J., Rosson, M., & Perkins, D. (2016). The boundaries between: Parental involvement in a teen's online world. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 67. <https://doi.org/10.1002/asi.23450>.

- George, M., & Odgers, C. (2015). Seven Fears and the Science of How Mobile Technologies May Be Influencing Adolescents in the Digital Age. *Perspectives on Psychological Science*, 10, 832 - 851. <https://doi.org/10.1177/1745691615596788>.
- King, D., Delfabbro, P., Kaptsis, D., & Zwaans, T. (2014). Adolescent simulated gambling via digital and social media: An emerging problem. *Comput. Hum. Behav.*, 31, 305-313. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.10.048>.
- Lee, J., Kim, J., & Choi, J. (2019). The adoption of virtual reality devices: The technology acceptance model integrating enjoyment, social interaction, and strength of the social ties. *Telematics Informatics*, 39, 37-48. <https://doi.org/10.1016/J.TELE.2018.12.006>.
- Moawad, G. E., & Ebrahim, G. G. S. (2016). The Relationship between Use of Technology and Parent-Adolescents Social Relationship. *Journal of Education and Practice*, 7(14), 168-178.
- Muslu, M., & Gökçay, G. F. (2019). Teknoloji bağımlısı çocuklarda obeziteye neden olan risk faktörleri. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(2), 72-79.
- Mwijage, T., & Ghosh, A. (2024). The Role of Technology in Enhancing Adolescent Online Safety: Current Trends and Future Directions. *SoutheastCon 2024*, 1610-1614. <https://doi.org/10.1109/SoutheastCon52093.2024.10500143>.
- Naguib, A. M., Saad, A. M., & Al-Regal, F. A. E. (2023). Biopsychosocial health problems related to the excessive use of digital technology among Al-Azhar preparatory institutes' students. *IJCBS*, 24(9), 307-328.
- Oğuz, B. N., & Kutluca, A. Y. (2020). Okul öncesi dönemde çocukları olan ebeveynlerin teknoloji kullanımına yönelik görüşlerinin incelenmesi. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 39(2), 252-268.

- Özdemir, Ş. (2021). Sosyal medya çağında kuşakların medya kullanım alışkanlıklarının incelenmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 9(20), 281–308.
- Pousada, M., Malo, S., Viñas, F., Martín-Perpiñá, M., & Gómez-Zúñiga, B. (2021). Family Context Surrounding the Use of Technologies and Their Impact in Adolescents' Media Multitasking. *Journal of Family Issues*, 44, 1699-1715. <https://doi.org/10.1177/0192513X211064865>.
- Rohaya, S., & Shidqi, H. (2023). Pencegahan Computer Vision Syndrome. *Jurnal Ilmiah Kedokteran Dan Kesehatan*, 2(3), 148-153.
- Schloemer, T., Rocco, I., & Kolip, P. (2022). It matters what we do: Relationships between forms of media use and life satisfaction of adolescents. *The European Journal of Public Health*, 32. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckac131.467>.
- Scott, D., Valley, B., & Simecka, B. (2017). Mental Health Concerns in the Digital Age. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 15, 604-613. <https://doi.org/10.1007/s11469-016-9684-0>.
- Sunderaraman, P., Ho, S., Chapman, S., Joyce, J., Colvin, L., Omollo, S., Pleshkevich, M., & Cosentino, S. (2019). Technology Use in Everyday Financial Activities: Evidence from Online and Offline Survey Data.. *Archives of clinical neuropsychology : the official journal of the National Academy of Neuropsychologists*. <https://doi.org/10.1093/arclin/acz042>.
- Syahril, R., Priatna, P., Hutomo, A., & Wulandari, S. (2024). The Impact of Technology on Family Communication. Golden Ratio of Data in Summary. <https://doi.org/10.52970/grdis.v4i2.754>.
- Sysło, O., Jung, M., Jung, M., Jaworski, A., Słowińska, B., Jasiński, D., Jung, S., Woźniak, K., Jędrał, K., & Czyż, S. (2024). How electronic devices affect the sleep of young people: summary of current knowledge. *Journal of Education, Health and Sport*. <https://doi.org/10.12775/jehs.2024.71.49444>.

- Tadpatrikar, A., Sharma, M., & Viswanath, S. (2021). Influence of technology usage on family communication patterns and functioning: A systematic review.. *Asian journal of psychiatry*, 58, 102595 . <https://doi.org/10.1016/j.ajp.2021.102595>.
- Tunagur, M. T., Oksal, H., Büber, Ö., Tunagur, E. M. K., & Sarigedik, E. (2025). Risk Factors and Predictors of Penetrative Online Child Sexual Abuse. *Journal of Pediatric Health Care*, 39(2), 198-205. <https://doi.org/10.1016/j.pedhc.2024.10.002>
- We Are Social. (2024, Şubat). *Dijital 2024 Türkiye*. Erişim adresi: <https://www.guvenliweb.org.tr/dosya/3degJ.pdf>

GENÇLİK, TEKNOLOJİ VE MANEVİYAT BAĞLAMINDA NURETTİN TOPÇU'DA TASAVVUFİ AÇIDAN ŞAHSİYET GELİŞİMİ

Nuran ÇETİN*

Giriş

Nurettin Topçu (1909-1975), ülkemizde ahlâkî, felsefi, siyâsî, dinî, tasavvufî, kültürel, eğitsel ve sanatsal alanlardaki konuların hem teorik hem de pratik yönlerine dâir muhtelif görüşler ileri sürmüş, bunları kendine hâs üslubuyla eserlerinde zikretmiş nadir mütefekkirlerden biridir. Buna ilaveten o, Batı felsefesi ile Doğu'nun ilim-irfân geleneğini mezcedebilme, düşüncüyü aksiyona çevirebilme kabiliyetiyle şahsiyetini ve kimliğini oluşturmuş birey ve toplum modeli konusunda ömrünü adanmış bir muallimdir.

İkinci Dünya Savaşı'nın (1939-1945) ardından hızla sanayileşme yolunda ilerleyen ülkelerin, bilimsel teknolojik sahada önemli gelişmelere sahne olduğu bilinen bir gerçektir. Böyle bir süreçte Batı toplumları kendi bilimsel birikimleri ve kültürel alt yapıları çerçevesinde kendi hikâyelerini oluşturmuşlardır. Batı'nın içsel dinamik unsurları karşısında

1 Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Anabilim Dalı.

ülkemizin, kendine özgü hikâyesi, hedefi, ideali, kökeni ve istikbâli gibi mevzular, üzerinde durmayı gerektiren önemli konular olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bilindiği üzere teknoloji ve iletişim araçları günümüzde insan hayatının hemen hemen her alanını etkileyen güçlü bir niteliğe sahiptir. Özellikle son zamanlarda iletişim teknolojisi sahasındaki yenilikler, toplumun ahlâkî, dinî, kültürel, geleneksel yapısını derinden etkileyen hatta değiştiren ve dönüştüren bir hareketliliğe hâizdir. Değişim açısından mevzuya bakıldığında gençlerin, baş döndürücü hızla ilerleyen sürecin tam da merkezinde yer aldıkları görülmektedir. Malûm olduğu üzere hayatın gençlik evresi, ahlâkî tutum ve davranışların edinildiği, hatta karakter hâline getirildiği, biyolojik, psikolojik, sosyolojik açıdan oldukça kritik bir dönemi ihtivâ eder. Dolayısıyla bireylerin kişilik özelliklerinin gelişimini yakından etkileyen böyle bir kritik süreç titizlikle üzerinde durmayı gerekli kılmaktadır.

Batı'nın kültürel dinamiklerinin ağırlık kazandığı günümüz dünyasında, özellikle iletişim araçları vasıtasıyla, gençlerin bedensel arzu ve isteklerinin doyurulması daha çok ön plana çıkmaktadır. Fakat insanın mânâ dünyası ihmal edilerek, sadece bedensel tatminine öncelik verildiğinde, gencin mânevî cihetinin beslenememesinden kaynaklanan birtakım rûhî kırıl-ganlıklar ve çeşitli kimlik sorunları ile karşılaşmaktadır. Bu durumda yapılması gerekenlerden biri de hayatını gençleri yetiştirmeye adanmış, kendi gençlik evresini çok verimli geçiren, gençliğe söyleyecek sözü olan Nurettin Topçu gibi muallim ve mütefekkirlerden istifade etmek olmalıdır. Çünkü gençlerde rûhsal ve duygusal anlamda sağlıklı kimlik inşa etmek ancak böyle mümkün olur. Buna ilâveten teknolojinin üretimi, kullanımı ve yaygınlığının artmasına bağlı olarak, insanı etkileyen yönleri üzerinde geniş kapsamlı araştırmalar yapılmalıdır. Bu

çalışmada ilgili konu genel olarak her iki cihetiyle ele alınacak, teknoloji kullanımının insanın şahsiyet gelişimini etkileyen yönlerine değinilecek, Nurettin Topçu'nun bakış açısıyla mevzunun dinî ve tasavvufî iz düşümü aranacaktır.

Modern teknolojinin kullanımının sağlıklı bir işlerlik kazanabilmesi için bilimsel ve kültürel unsurların birlikte ilerleme kaydetmesi gerekmektedir. Çünkü teknoloji, bir taraftan insan hayatına konfor ve kolaylık sunması bakımından büyük kazanımlar sağlarken, diğer taraftan ahlâkî ilkelerin tahribi başta olmak üzere şahsiyet gelişiminde değerlerden kopukluk, kimlik bunalımı gibi pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Öte yandan teknolojik gelişmelerle birlikte maddecî ya da materyalist bakış açısının daha fazla öne çıkması, dinî ve mânevî değerlerde kopukluğu meydana getirmiş, bu durum tabiata ve canlıya yönelik tahribâtın artması sonucunu doğurmuştur. Aslında savaş teknolojisinin hızla ilerlemesiyle tahribâtın hemen hemen her boyutu günümüzde hâlâ öngörülemez biçimde devam etmektedir.

Teknolojinin geldiği noktada doğaya ve canlıya yönelik tahribâtta, amaç ve araçların karıştırılması sıkıntının temel nedenlerinden biri olarak zikredilebilir. Modern çağda insanın ruhsal ve bedensel huzuru, zihnî ve fikrî gelişimi amaç olması gerekirken, teknolojinin kendisi amaç, insan ise onun aracı hâline getirilmiştir. Topçu, bu konuda özellikle teknik ilimlerin bir gaye değil araç olduğunu vurgulamış, amacın hakîkate ulaşma olduğuna şu ifadeleriyle dikkat çekmiştir:

Teknik, ilimlerin tabiatı demektir. Fakat gayesi değil sadece tatbikâtıdır. Çünkü ilmin gayesi hakîkatı tanımaktır. Bilindiği üzere bugün gelineen noktada teknikte Avrupalıların üstünlük gösterdiği malumdur. Aynı şekilde Japonlar ve Amerikalılar da tekniğin gelişmesinde öncülük etmiştir. Tek-

niğin Avrupa’da gelişmesi hammadde sayesinde olmuştur. Avrupa’da bol olan hammaddeler Asya ve Afrika’nın zengin topraklarından getirilmiştir. Avrupalı sömürgeciler Asya ve Afrika’nın bütün servetini yağma edercesine Avrupa’ya taşımışlar, kendi kıtalarında kurdukları muazzam fabrikalarında bunları işletmişlerdir. Tekniğin artması ve gücü dünyayı âdetâ makineleştirmektedir (Şehsuvaroğlu, 2002, s.191).

Gelişen hızlı teknolojik-bilimsel süreç, insan hayatının her alanında etkisini göstermektedir. Sürecin geldiği noktaya bakıldığında, bunun dinî, ahlâkî, içtimâî, iktisâdî, kültürel, çevresel, geleneksel boyutlarda yeni yeni problemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı görülmektedir. Bilim insanları tarafından teknolojinin meydana getirdiği sorunlar, muhtelif boyutlarıyla son zamanlarda çokça konuşulup, tartışılmaktadır. Bu bağlamda yaygın kanaat daha çok, teknolojinin kendisinden kaynaklı herhangi bir sıkıntı görmele birlikte eğer o, iyi yönde kullanılırsa iyi, kötü yönde kullanılırsa kötü olduğu şeklinde bir söylem geliştirilmiştir. Dolayısıyla, teknolojinin kendisi değil, nasıl kullanıldığı meselesi daha çok gündeme getirilmiştir.

İnsan hayatına girdiği andan itibaren teknolojinin, kişilerin düşünce, davranış ve yaşam tarzlarını etkilemeye başladığı görülmektedir. Bu çerçevede teknoloji ile insanın dünya görüşü arasında direk ya da dolaylı yollardan irtibatın olduğu bilinmektedir. Bu noktadan hareketle Sanayi Devrimi öncesinde teknolojinin, kültürden bağımsız olmadığı farklı kültürlerde farklı teknolojik gelişmelerin kaydedildiği bilinen bir gerçektir. Bu durum aynı zamanda belli bir medeniyete ait değerlerin, norm ya da kültürün, üretilen bilim ve teknolojinin o toplumun dünya görüşünden bağımsız olmadığı anlamına gelmektedir (Dönmez, 2012, s.83).

Denilebilir ki, insan zihni, yaşadığı ortamla bağlantılı olarak bir dünya görüşü üretir. Nitekim herkesin genel olarak yaşadığı çevre, kültür, geleneksel hayat tarzı, dışsal ya da içsel uyaranlarla irtibatlı gelişen bir dünya görüşü vardır. Burada önemli olan tesadüfî ya da günün gelişigüzel uyaranlarına göre değil, ilim, irfân, ahlâk, medeniyet birikimi temelinde birtakım sağlam dayanaklar dâhilinde bir dünya görüşünün oluşmasıdır. Dolayısıyla, iletişim ve teknolojinin çok boyutlu şekilde yaygınlığının arttığı bir dönemde Nurettin Topçu'nun düşünceleri ekseninde millî ve mânevî değerleri temel alan dünya görüşünün yansıtılması, sağlıklı kimlik inşâsı anlamında önemlidir.

1. Teknoloji, İletişim Araçlarının Yaygınlaşması ve Gençlerde Yaşanan Kimlik Bunalımı

Teknoloji ve insan arasındaki irtibatın boyutuna bakıldığında zaman bunun yeni değil, çok eski zamanlara dayanan bir geçmiş alt yapısının olduğu görülmektedir. Bu bağlamda âlet, insanın elinde iken hiçbir sıkıntı söz konusu olmamıştır. Fakat günümüzde bu söylemin aksi bir durumun ortaya çıkması, yani âletin, insan üzerine hâkimiyet kurması, pek çok problemi beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda insan ve âlet irtibatında günümüzdeki tecrübeyi farklı kılan husûs, âletin insana galip gelmesiyle ilgilidir. Modern Çağda âletin insan için olduğu anlayışı terk edilmiş, bununla birlikte din ve ahlâk ile insanın merkezde konumlandırılması ihmâl edilmiş, âletin her şeye egemen olduğu döneme girilmiştir (Şişman, 2017 s. 49).

Bahse konu olduğu üzere modern toplum yapısına genel olarak bakıldığında, daha çok tekniğin öne çıktığı, hatta hâkimiyetinin söz konusu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda modern toplumlar ile geleneksel toplumların sosyal morfolojisi karşılaştırıldığında her ikisinin birbirinden fark-

lı yapılarda olduğu anlaşılmaktadır. Geleneksel toplumlar daha çok insanın ihtiyaçlarını merkeze alan bir sistem geliştirirken, modern toplumlar ise teknik gereksinimlerle insanı âdetâ tekniğe bağlı kılan bir anlayış ileri sürmüşlerdir. Öte yandan modern toplumlarda kişinin diğer insanlarla değil de teknik ile irtibatı daha fazladır. Dolayısıyla bu çerçeveden bakıldığında geleneksel, modern toplumların sosyolojik, psikolojik ve kültürel temellerinin birbirinden oldukça farklı olduğu görülmektedir (Ellul, 2003, s. 319-320).

Teknolojinin geldiği nokta günümüz açısından izâh edildiğinde; bugün adına “modernite” denilen sürecin geride bıraktığı, dijital iletişimin hızlı ve yaygın hâle geldiği, bu sebeple dünyanın âdetâ küçük bir köye dönüştüğü kısacası “postmodern” adı verilen yeni bir sürece girildiği söylenebilir. Öte yandan toplumsallaşma yerine bireyselleşmenin artması, özellikle gençlerde kültürel âdiyyet duygusunun zayıflaması, daha çok hız ve haz ekseninde yaşam kalitesinin öne çıkması, dinî, ahlâkî değerlerin geri planda kalması, postmodern denilen dönemin en belirgin yönleri arasındadır. Bu durumda yapılması gereken ise gelenek ile idealleri bütünleştiren millî-mânevî değerler etrafında yeni bir kimlik inşâsının gerçekleştirilmesi olmalıdır.

Buradan hareketle kimlik, kişinin kendi öz değerlerine, tarihsel derinliğine, dinî, ahlâkî birikimine göre geliştirdiği şuur hâli olarak ifade edilebilir. “Kimlik krizi” ya da “kimlik sorunu” olarak gündeme getirilen bu kavram daha çok modern dönemde gündem edilmiştir. Geleneksel toplumların kendi örf ve âdetlerine uygun olan muhtelif kimliklerinden bahsedilmekle birlikte, kimlik sorunu olarak tanımlanan bir süreç onlarda yaşanmamıştır. Bir diğer ifadeyle âdiyyet bilinci, geleneksel toplumlarda daha fazla gelişmiş olması hasebiyle bugünkü bilinen anlamıyla kimlik sorunu ortaya çıkmamıştır.

Kimlik sorununa coğrafi düzlem üzerinde bakıldığında, II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle Orta Doğu özelinde düşünüldüğünde, siyâsî, mezhebî, etnik kimliklerin daha çok öne çıkarıldığı, bu sebeple kitlesel kimlik bunalımlarının yaşandığı bilinen bir gerçektir. Bu konuda Smith, kimlik bunalımı karşısında entelektüellerin, “bilimsel devlet” ve “Batı devrimlerini” geleneksel din ve toplumlara, rasyonalist bilimsel düşünce faaliyetleri çerçevesinde teşvik ettiklerini, bununla birlikte geçmişî gelenek ile günceli akıl ile geleceği ise mükemmel ile buluşturma olarak bu sürecin tanımlandığını belirtir (Smith, 2017, s. 154). Anlaşıldığı üzere çağımızda yaşanan kimlik bunalımı sorunları karşısında bazı çözüm üretici yaklaşımların yanı sıra evrensel kimlik dokusunu belirgin hâle getirmek, hatta Osmanlı'nın yaptığı gibi üst kimlik yapısında insanların buluşmasını sağlamak, birlik beraberlik tanımı bakımından büyük önem arz eder.

Teknolojik ilerlemeler açısından konuya yaklaşıldığında, hız ve değişim ağırlıklı etkenlerin daha belirleyici olduğu 21. yüzyıl dünyasında özellikle iletişim araçlarının ve teknolojik imkanların sosyolojik, psikolojik, kültürel anlamda gençlerin kimlik gelişimi üzerinde muhtelif yönlerden tesirlerinin bulunduğu görülmektedir. Bu bağlamda Instagram ve TikTok gibi sosyal medya mecralarını çok sık kullanan bireylerde sanal kimlik unsuru daha baskın olarak yer aldığı için, gündelik hayattaki gerçek kimlik ile sanal kimlik çatışmasından kaynaklanan birtakım sorunlar ortaya çıkabilmektedir.

Gündelik hayata katılan her teknolojik yenilik, insanın zihin dünyasında yeni birtakım değişim ve dönüşümlere hatta çatışmalara sebebiyet verebilmektedir. Aslında buna bir anlamda verili kimlikle kazanılmış kimlik çatışması hâli de denilebilir. Bu bağlamda kişi, içinde doğup büyüdüğü toplum

tarafından verilen kimlikleri özellikle gençlik çağında başka kişi ve gruplarının kimlikleriyle, kendi edindiği kimliği karşılaştırmaya yoluna gider. İç dünyasında bu konuda bazı sorgulama süreçlerini tecrübe eder. Adına kimlik bunalımı denilen böyle bir sürecin ardından kişi, verili kimliklerden bazılarını kabul etmemeye, bunların yerine özellikle iletişim araçları, ya da akran grupları vasıtasıyla gördüğü kimlikleri edinmeye başlar. Böylece özellikle gençlik çağındaki bireylerde verili kimlikler, kazanılmış kimliklerin yerini almaya başlar. Kişinin benlik algısı güçlendikçe, verili kimliğin eleştirisi ya da reddi daha kolay gerçekleşebilir. Hatta kimlik sorgulama süreçlerinde kişi bazen kimlik yokluğu da yaşayabilir. Öte yandan eski kimliği sorgulama, yenisini edinme gibi süreçleri insan, gittiği çeşitli ülkelerde ve farklı iş kollarındaki meslek yaşamında, hayatın farklı alanlarında da karşılaşabilir (Şimşek, 2002, s. 33-34). Bununla birlikte kişide kazanılmış kimlik sağlam ise verili kimlikler onu pek fazla etkileyebilir.

Verili kimlik, kazanılmış kimlik mücadelesinde tasavvufî terbiye usûlleri, insana rahatlatıcı yönlendirmeler sunar. İnsandan, imâna ve ihsâna giden terbiye metodları bireyin son derece karmaşık olan böyle bir tecrübesinde kimlikli ve kişilikli bir zeminde yol bulmasında yardımcı olur. Çünkü tasavvuf, insanı kâinâtın göz bebeği olarak kabul eder. Dolayısıyla sorunları da insan odaklı çözümler. İnsandan, imâna ve ihsana giden eğitim süreçlerini gerçekleştirmemiş kişilerin iç dünyalarında savurulmalar daha kolay olabilmekte, gönül huzursuzluklarını daha çabuk çevrelerine yansıtabilmektedir. Öte yandan günümüzde insanın farklı etkenler vasıtasıyla hayatının çok fazla hareketlenmesi, kolayca farklı ortamlara intikâl etmesi, yazılı ve görsel iletişim araçları kanalıyla birden fazla uyarana maruz kalması, günümüzde kimlik bu-

nalımı denilen sorunu oldukça arttırmış durumdadır. Dolayısıyla kimlik bunalımı muhtelif dayanakları olan, çok farklı temelleri bulunan, karmaşık ve çatışmalı süreçlerin yaşandığı çok boyutlu bir süreci ihtivâ eder. Bununla birlikte insanın yeni arayışlar içine girmesi, kendisine sunulan seçenekler arasında hayli tereddütlü davranması, şüphelerine bağlı olarak kaygılarının artması kimlik bunalımını, gündelik hayatın olağan akışına çekmiş durumdadır (Şimşek, 2002, s. 39).

Bugün gelinen noktada çok farklı alanlardaki bilimsel teknolojik ilerlemelere rağmen, modern hayat biçimi, insanın mânâ yönünü ihmâl etmiş olması dolayısıyla, istenilen mutluluğu temin edememiştir. Malûm olduğu üzere insanın bedensel ciheti olduğu gibi onun etik, kültürel, ahlâkî, dinî, psikolojik temellerini ilgilendiren mânevî yönü de vardır. Modernitenin geldiği noktada menfi sonuçlara yol açabilecek sorunlar da böyle bir ihmâlden, yani insanı madde ve mânâsıyla bir bütün olarak değerlendirmemekten kaynaklanmaktadır.

Günümüz gençliği, iletişim araçlarının yaygınlığı sebebiyle yoğun bir şekilde farklı kültürel değerlerin tesirine maruz kalabilmektedir. Öte yandan kendi millî ve mânevî değerlerini yaşamak isteyen fakat başka kültürlerin de etkisinde kalan gençler, kimlik bunalımını daha kolay yaşayabilmektedir. Bu bağlamda sağlam kimlik inşâsında “din” faktöründen yararlanmak, kimlik bunalımı çözümünde büyük katkı sunar. Bir başka ifadeyle bir millet, yetiştirdiği nesillerde kendi öz değerlerini görmek istiyorsa, dinî unsurlara daha fazla önem vermelidir. Çünkü din, âdiyyet bilincinin gelişmesine, kimlik ve şahsiyet inşâsına katkı sunan önemli bir unsurdur. Bugün İslâm âleminde genel mânâda bir kimlik krizi yaşıyorsa bunun en temel sebebi, kendi tarihî, dinî, ahlâkî, kültürel değerlerine yabancılaşmasından kaynaklanmaktadır.

Yabancılaşmadan kaynaklı kritik durum karşısında, kişilik inşasını hedef edinen ulvî kemâl niteliklerine hâiz insan yetiştirme gayesinde olan ve adına seyr u sülûk denilen ömür boyu devam eden eğitim modelinden istifade edilebilir. Çünkü tasavvufî eğitim; insânî ve İslâmî hayat tarzını ön- celemesinin yanı sıra, Yûnus Emre'nin ifadesiyle "Yaratılanı Yaratıcı'dan ötürü seven" anlayışıyla, Allah'a ve yarattıklarına karşı sorumluluklarında kişiye muhabbet eksenli hassasiyet sahibi kılma duygusunu benimsetir.

Topçu yabancılaşmadan kaynaklı kimlik bunalımı karşısında şu ifadeleri dile getirir: "Memleketimizde genç rûhlara sunulan her şey, program, kitap, metot, hepsi hepsi garbın aktarma malı." Bu sözleriyle o, yabancılaşmanın nedenini kendi öz değerlerimizden uzaklaşmaya bağlar (Topçu, 1999, s.12). Bununla birlikte O, "Garptan şimdiye kadar, parça parça aldığımız fikirlerden kâh birinin, kâh öbürünün tesadüfî tesirleriyle ve olayların yükü altında her ân ezilerek, genç nesilleri de her gün başka bir istikâmette boşuna yorup hırpaladık, hayati kuvvetlerimizi boşuna harcadık." (Topçu, 1999, s. 78) sözleriyle bu husûstaki sitemini belirtir.

Görüldüğü üzere Topçu, yabancılaşma ve kimlik bunalımı gibi tehlikelere karşı mektebin, hukûkun, ahlâkın, ilmin, sanatın gönülleri inşâ eden bir yapıda olması gerektiğini söyler. Topçu gençlerde görülen zaafın sebebinin onları yetiştirenlerde görür. Gençleri ya çok küçümsemekten ya da onlara aşırı güvenmekten kaynaklanan birtakım hatalar yapıldığını vurgular. Bu konuda onlardan ya hiçbir şey beklemeyerek ya da inandığı değerleri gençlere kabule zorlayarak mürebbilerin yanlış yaptığını belirtir (Topçu, 1999, s.78). O, rol-model şahsiyetlerin hayatı ve anlayışları örnek alındığı takdirde, zikredilen yanlışların telafi edilebileceğini düşünür. O bu

mevzuda milletin dili olarak tanımladığı Namık Kemâl, ülkenin ahlâkî anlayışının velisi olarak gösterdiği Mehmet Âkif, bir milletin kalbi olarak zikrettiği Hüseyin Avni gibi seçkin zevâtı, fikir ve birikimlerinden istifade edebilecek kimseler arasında gösterir (Topçu, 1999, s.126).

Anlaşıldığı üzere Nurettin Topçu kimlik bunalımı karşısında kendimize özümüze hakikatimize dönerek, rûhî gücümüzün dinamiklerini ortaya çıkarmayı tavsiye eder (Topçu, 1999, s.12). Bu bağlamda o, gençliğe değer vermeyi, onları anlamayı, onlara rol model şahsiyetler sunmayı öğütler. Nitekim o, bu konudaki tavsiyelerini şu cümlelerle ifade eder: “Asıl üstün olan insanlar, rûh dünyasının kahramanlarıdır. Onlar cemiyet içinde yumruklarıyla değil, rûhlarıyla var olurlar. Onların merhamet ve aşk en büyük kuvvetidir. Bizim için ideal olan, yapacağımız inkılâp, bu tür insanların şahsiyetini cemiyetimizin şahsiyeti yapmaya çalışmak olmalıdır” (Topçu, 1999, 48).

Kısacası ülkemizde yaşanan rûhî bunalım karşısında Topçu; istikâmeti, hedefi, ideali belli olan ve rûhî dinamizmi güçlü olan; merhameti, aşkı, hikâyesi bulunan; taklitçi, maddeci, efsane, korkak olmayan şuurlu vicdanlı genç nesilleri inşâ etmenin gayretinde olmuş, eserlerinde sıklıkla bu gayesini zikretmiştir.

2. Nûrettin Topçu’da Şahsiyet Gelişimine Tasavvufî Bakış

Nurettin Topçu, muhtelif alanlardaki eserleriyle, aksiyonu ve fikirleriyle özellikle ahlâka dâir özgün düşünceleriyle son dönemde yetişen önemli mütefekkir ve muallimlerden biridir. Bir muallim olarak, şahsiyet gelişimine öncelik vermiş, bunu hayatında bizzat yaşamış, aynı zamanda bu mevzudaki söylemlerini eserlerinde detaylarıyla zikretmiştir. Topçu’nun hayatında öne çıkan dinamiklere bakıldığında şahsiyetinin ve kimliğinin temel unsurları arasında tasavvufun da yer aldığı

görülmektedir. Malûm olduğu üzere Nurettin Topçu gönül dünyasındaki değişimlerden birini tasavvufu tanıması sürecinde yaşamıştır. Nitekim o, Fransa'dan yurda dönüş yaptığında zihnindeki problemlerini çözme arayışında olduğunu çocukluk arkadaşı Mehmed Selim Sırrı Tüzeer'e açıklamıştır. Böyle bir talebin ardından mezkûr şahıs onu Nakşibendiyye tarikatının Gümüşhânevî kolu temsilcisi Abdülaziz Bekkine (ö. 1952) ile tanıştırmıştır. Böylece söz konusu şeyhin hikmet yüklü anlatımlarıyla tasavvufa olan ilgisi artmıştır. Topçu'nun hayat serüvenine bakıldığında Abdülaziz Efendi ile aralarında sohbet temelli bir dostluğun teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Bu durum tasavvuftaki sohbet metodunun, insan hayatı için ne kadar anlamlı olduğunun önemli örneklerinden biri olarak zikredilebilir. Bilindiği üzere Abdülaziz Efendi sohbetlerinde eğitimli-eğitimsiz, genç-yaşlı herkese hitap etmiş bir mürşiddir. Bu bağlamda sabahlara kadar süren sohbetlerinden Topçu oldukça etkilenmiş, şeyhi Abdülaziz Efendi'ye intisâb etmiştir. Bu çerçevede şeyhi ile yaptığı sohbetler, Topçu'nun şahsiyetinde ve düşünce hayatında önemli izler bırakmıştır. Diğer taraftan Topçu, gençlere şahsiyet kazandırmak için tercih ettiği öğretmenlik mesleğini emekliliğine kadar sürdürmüştür. Onun mesleğini sevmesinin arkasında yatan nedenlerden biri de mürşidi Abdülaziz Efendi'den kendisine tevârûs eden irşâd metodu olmuştur (Günaydın, 2006, s. 92-97).

Anlaşıldığı üzere tasavvuf, Topçu'nun hayatında ve düşünce dünyasında oldukça farklı ufuklar açmıştır. Edindiği tasavvufî tecrübeler hareketle, İslâm dininin fikir ve rûh davasını yaşatanların genelde mutasavvıflar olduğunu düşünmüştür. Bununla birlikte o, tasavvufu âlemden sıyrılıp, ruhî bünyesine çevrilen insanın, içsel hayat denemesi olarak kabul etmiştir. Nitekim tasavvuf, dinin özü ve çekirdeği olarak

tanımlanırken, şeriat, meyveyi muhafaza eden kabuk özelliğinde kabul edilmiştir. Genel anlamda Topçu'nun düşünce dünyasının temelinde metafiziğin önemi büyüktür. Bu çerçevede o, metafiziği her şeyin başı kabul eder. Meselâ ona göre ilmin kaynağı metafizik olmakla birlikte, ülkemizde buna pek önem verilmediğini söyler. Ülkemizde metafizik göz ardı edildiği için, derin inceliklerin hâkim olduğu bir ilim hayatı da yoktur, der. Nitekim ona göre metafizik, aklın kâniâta açılmasını, onu bütün olarak kavramayı ifade eder. Kısaca metafizik kâinâtı aşkla tanıma anlamına gelmektedir. Topçu'ya göre aşk ise Bir'i Allah'ı anlatır ki O, mutlak aşkın ta kendisidir. Ona göre aşkın içinde herhangi bir çokluk yoktur. Çokluk sadece insanın kendisini ve etrafını tanımasına dâir vasıftır (Aydoğan, 2021, s. 63-65). Görüldüğü üzere Topçu metafizik ve aşk arasında irtibat kurar, her ikisinin de insanı sonsuzluğa, Bir'e götürdüğünü belirtir. Dolayısıyla insanın şahsiyetinin gelişiminde aşkın varlıkla irtibâtı önemlidir. Bu irtibat ne kadar güçlü ise şahsiyetin inşâsı da o kadar sağlam olur.

Günümüze baktığımızda teknoloji, iletişim ve bilişim araçları vasıtasıyla insanın mânâ cihetinde büyük bir değişimin yaşandığı görülmektedir. Diğer taraftan insanın ihtiyaçlarına cevap vermesi bakımından söz konusu araçları tamamiyle reddeden bir duruş sergilemek de doğru değildir. Burada bağımlılık düzeyinde artan amaçsız ve kontrolsüz teknoloji kullanımının gençlerde dikkat bozukluğu, düşünme güçlüğüünün yanı sıra şahsiyet oluşumunda meydana getirdiği tahribâtı önleme konusu gaye edinilmelidir.

Konunun daha iyi anlaşılması bakımından şahsiyet kelimesinin irdelenmesi yerinde olur. Bu bağlamda Arapça kökenli şahsiyet kelimesi Türkçe kişilikle aynı anlama gelir. Malûm olduğu üzere insanın şahsiyeti, doğuştan getirdiği

kâbiliyeti ve çevreden aldığı eğitimle zaman içinde şekillenir. Buradan hareketle Topçu, şuurlu ve şahsiyeti oluşmuş kişiyi ideal insan olarak zikreder. Ona göre şahsiyeti oluşan kişi; kendisini tanıır, olumlu yönde geliştirdiği prensipler çerçevesinde davranışlarını bilinçli olarak idare etme yetisine hâizdir. Diğer taraftan Topçu'ya göre benliği meydana getiren unsurlar maddî (bedenî), rûhsal ve sosyal olmak üzere üçe ayrılır. Ona göre bebeğin ve çocuğun benliği vücudundan yani bedeninden ibaretken, olgunlaşma düzeyine geldiğinde rûhsal benlik ortaya çıkar, dolayısıyla maddî benliğin değeri azalır, sonraki süreçte sosyal benlik gelişir. Bu doğrultuda Topçu'ya göre bebek ve çocukta bedene bağlı olarak maddî benlik hâkim iken, olgunlaşma ile insanda rûhsâl benlik güç kazanır. Çevresel faktörlerin tesiri ile sosyal benlik ilerleyen yaşlarda gelişme gösterir. Bununla birlikte Topçu, insanın kişiliğinin özünü teşkil eden üst-ben'den bahseder. Ona göre üst-ben; ana, baba, atalardan gelen, insanın düşünce dünyasının temeline yerleşen, farkına varmadan davranışlarla ortaya çıkan bir benlik türüdür. (Topçu, 2005, s.119-120). Bu açıdan bakıldığında Topçu'ya göre genel olarak insanın dış dünyaya yansıyan hareketlerinin temelinde şahsiyetinin izleri vardır.

Kişilik, konuyu ele alanlar tarafından muhtelif yönleriyle tanımlanmıştır. Bu çerçevede Jerry M. Burger kişiliği, bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik içi süreçler olarak zikreder. Bahse konu izâhta dile getirilen “tutarlı davranış kalıpları” ifadesi dikkat çekicidir. Bununla birlikte karakterdeki tutarlılık hâli ise “Bu tam ondan beklenecek bir davranıştı” ya da “Her zamanki gibi davrandı” şeklindeki yorumlarla anlatılır. Kişilik içi süreçler ise insanın davranış ve hissiyâtına konu olan duygusal, güdüsel ve bilişsel süreçleri ihtivâ eder (Burger, 2004, s.23). Bu açıdan bakıldığında Burger ve Topçu'nun mevzuya dâir görüşlerinin örtüştüğü görülmektedir.

Nurettin Topçu'nun şahsiyet tanımı, insanın vefatına kadar süreklilik arz eden, kişiliğinin düşüncesinin birleşimi anlamına gelir (Topçu, 2005, s.121). Diğer taraftan şahsiyet sahibi insanın tanımı ve nitelikleri, tasavvuf felsefesinin temel kavramlarından biri olan "insân-ı kâmil" fikriyle benzerlik arz eder. Malûm olduğu üzere bu terim ilk olarak kâmil mü'minin karşılığı olarak zikredilmiştir. Daha sonraki süreçte bu kavram İbnü'l-Arabî tarafından vahdet-i vücûd düşüncesinde "insân-ı kâmil" nazariyesi temelinde insanın âlemdeki yeri, mâhiyeti açısından Hak, âlem ve insan üçleminde varlık ve bilgi problemi bağlamında ele alınmıştır. Buradan hareketle kâmil mü'min çerçevesinde zikredilecek olursa insân-ı kâmil; irâdesini kör bir teslimiyetle âtıl kılmayan, hayatın işleyiş sürecinde aktif rol üstlenen, bununla birlikte değer üreten, kendisine hitâb eden Allah Teâlâ'nın sesiyle kendi akıl ve bilincinin derûnî sesini birleştirme gayretinde olan yetkin insan demektir (Çelik, 2010, s.28).

Topçu, şuurlu insanları şahsiyetini bulmuş kişiler arasında zikreder. Bu bağlamda O, şuuru ise içsel hâlleri gösteren bir aydınlık ve nûr hâli olarak izâh eder (Topçu, 2001, s.148). Topçu'ya göre insan, şuurlu kişiliğiyle kendi rûhî ve mânevî cevherinin farkına varır. Diğer taraftan kendi iç âleminin derinliğini hisseden kişide benlik kuvvesi gelişir. Bu çerçevede kendi gönül âleminin farkında olana ferd denir. Ferd, aslında bölünmez bir bütünü teşkil eden insanın ruhsal bütünlüğünü ifade eder. Bu bağlamda kişilik ve şahsiyet ferdin karakteristik özelliğidir. Öte yandan Topçu, insanın sahip olduğu benlik tasavvurunun unsurlarını maddî, rûhsal ve sosyal olmak üzere üçe ayırır. Boy, renk, deri, yüz vs. bunlar maddî benliği teşkil ederken, bunun daha ileri aşaması ise rûhsâl benliği oluşturur. Bu çerçevede geçmişe ait anılar, geleceğe

ait tasavvurlar ve ümidler benliğin rûhsal haline kaynaklık eder. Kişinin bünyesindeki maddî ve rûhî yönlerin yansımaları çeşitli yollarla âile, meslek ve topluma intikâl eder. Topçu kişinin topluma intikâl eden nitelikleri arasında şöhretin neticelerine dâir öngörülerde de bulunur. Ona göre insanın sosyal çevrede iyi ya da kötü olmak üzere bir şöhreti vardır. İnsan zamanla özellikle iyi yönde giden sosyal hayattaki şöhretinin esiri olabilir. Bu esaret ise genel anlamda şöyle gelişir: Şöhretinin olanaklarından faydalanan bunu kaybetmek istemeyen insan, bir süre sonra toplumun isteklerine âdetâ boyun eğer hâle gelir. Bu bağlamda Topçu rûhsal benliğini, sosyal benliğe feda eden kişileri ise şahsiyetsiz olarak isimlendirir. Ona göre, rûhsal benlikleri kuvvetli kişiler, toplum tarafından verilen geçici şöhretlere kendi öz benliklerini feda etmezler (Topçu, 2001, s.153-155). Buna ilaveten Topçu benliğe yabancı olma durumunu ya da şahsiyetin ikileşen hâlini şahsiyet bozulması şeklinde nitelendirir (Topçu, 2001, s.156).

Anlaşıldığı üzere Topçu'ya göre şahsiyeti sağlam kişiler, ahlâkî vasıfları bünyesinde barındıran ve buna uygun davran insandır. Nitekim o, ahlâkî anlamda düşünce ve hareketin birbirine uyumunu karakter olarak tanımlar. Bu bağlamda karakterin ise doğuştan ve sonradan kazanılan olmak üzere iki unsurdan söz eder. Karakteri teşkil eden unsurlar ise beden, yaş, iklim, çalışma koşulları gibi hususlara bağlı olarak zamanla birtakım değişikliğe uğrayabilir. Diğer taraftan huy ise terbiye ve çevrenin tesiriyle bazı gelişmeler gösterse de kökünden bir değişme söz konusu olmamaktadır (Topçu, 2001, s.158).

Malûm olduğu üzere insan, hayatı boyunca tecrübe ettiği duygu ve düşüncelerini içselleştirme ya da evrenselleştir-

me yoluyla şahsiyetine aktarır. Bu çerçevede Topçu'ya göre insan, vicdanıyla başbaşa kalıp kendine yönelik hesap verme süreci yaşamadıkça şahsiyet kazanamaz. Öte yandan davranışları toplum tarafından sürekli onaylanan kişiler, vicdanlarıyla hesap verme duygusu ile karşılaşmadığından, vicdânî tepkisi oldukça zayıftır. Duygu ve düşüncelerin evrenselleşme durumu ise, bağlanılan değerlerin aile ve millete, oradan tüm insanlığa yayılarak genelleşme hâli ile gerçekleşir. Dünyanın muhtelif bölgelerinde yaşayan insanlar; iyilik, ahlâk, adâlet gibi tüm insanlığın ortak duygu ve düşünceleri etrafında bir araya gelmeleri ve anlaşılabilmeleri mümkün olabilmektedir. Bu kapsamda şahsiyetin evrenselleşmiş hâlinde bahsedilebilir. Diğer taraftan ortak temel ilkelerde vicdanen birleşen insan, aynı zamanda şahsiyetini de elde etmiş kişi anlamına gelir. Bununla birlikte evrensel duygu ve düşüncelere sahip insan, her türlü kötülükten uzak olduğu için kötülüğün esareti altında kalmadığı için hürdür. Hürriyetini elde etmiş, şahsiyetini bulmuş kişi ise değer hükümlerini zorlama ya da taklide dayalı yollardan değil de bizzat kendisinin seçtiği kimsedir (Topçu, 2005, s.118-119).

Anlaşıldığı üzere Topçu, eserlerinde genel olarak benlikten, âileye, millete, insanlığa ve sonsuzluğa uzanan şahsiyete ait rûhun dinamik unsurlardan bahseder. Ona göre mâziden gelen rûhî kuvvetler hem içinde bulunulan âna hem de istikbâle tesir eder. Bu bağlamda istikbâl, mâziden etkilenerek devam eden bir süreci ifade eder. Bu çerçevede Topçu, insanın düşünce dünyasına müessir olan mâzinin ânâ ve istikbâle tesirinden söz eder. Ona göre insan hem kendi iç dünyasında sahip olduğu geçmişinin bilgisine hem de idrâk ettiği tarihî şu-

urun hassasiyetine sahip bir varlıktır. İnsan böyle bir mühim vasfıyla hayvandan ayrılır. Ona göre göre insan geçmişi hatırlamaktan uzak kaldığı zaman hayvânî nitelikler taşımaya başlar. Çünkü hayvanların dünyasında herhangi bir tarihsel şuur yoktur (Topçu, 1997, s. 201). Bununla birlikte Topçu'ya göre kişinin bünyesinde taşıdığı tarihî alt yapısı ne kadar geniş yelpazede ise şahsiyeti de o kadar geniş eksende olur. Aynı şekilde tarih bilinci insanda ne kadar dar ise şahsiyeti de o kadar dar kapsamlı olur kanaatindedir (Topçu, 1997, s. 201). Görüldüğü üzere Topçu şahsiyet ile tarihsel şuur arasında bir irtibat kurar, şahsiyetin temelini geçmişten gelen rûhî güce dayandırır.

Topçu şahsiyete dâir bazı niteliklerden bahseder. Bu çerçevede o, maddî, rûhsâl ve sosyal benlik etrafında zikrettiği kişiliğe dâir nitelikleri bir üst mertebeye taşıyarak, bunu vicdan bağlamında da ele alır. Ona göre vicdan, yaratılan varlıklar arasında yalnızca insana mahsus olan bir özelliktir. Buna ilaveten o, şuurdan vicdâna yönelen bir geçişten bahseder. Ona göre bilinçten vicdâna geçiş ahlâkî tekâmülün bir göstergesidir. Kısacası vicdan iyi ya da kötüyü, ahlâklı ya da ahlâksız olanı ayırt etme, ona göre davranış geliştirme anlamına gelir (Topçu, 2005, s. 127).

Hülâsa insanın şahsiyet gelişiminde ahlâkî duygu ve davranışa oldukça önem veren Topçu, ahlâk alanında ülkemizde ilk doktora yapan kişidir. Liselere zorunlu ahlâk dersi konulduğunda ilk ahlâk ders kitabını yazan da odur. Aslında o, hayatını ahlâk davasına adanmış bir mütefekkir olup, “isyan” ve “ahlâk” kavramlarını düşünce sisteminde yepyeni boyuta taşımış ve ahlâkta iradeyi isyan kavramıyla genişçe izâh etmiştir. Bu bağlamda isyan kavramı onun ahlâk felse-

fesinin temelini teşkil eder. O, isyan kavramıyla Allah’a karşı bir başkaldırı ya da nizama karşı herhangi bir anarşiyi kasdetmemiştir. İsyanı, insanın kendini özgürleştirmesi, iradesini daha yüce olana yani Allah’a doğru yöneltmesi olarak kabul etmiştir. Bununla birlikte o isyan ahlâkından ise hareket ahlâkı şeklinde bahsetmiştir. İsyân ahlâkı ile iradesi olan kişinin sonlu olandan ziyade sonsuz olanı tercih etmesi, sonsuza yönelmesini ifade etmiştir (Karaman, 2016, s. 311-314.) Anlaşıldığı üzere isyan ve hareket ahlâkı söylemleriyle Topçu, şahsiyetini bulma yolundaki insanın vasıflarını dile getirmiştir.

Aslında Topçu’nun, hareket ve isyan ahlâkı ile bahsettikleri, tasavvuftaki yakaza kavramının ardından gelişen nefis terbiyesindeki eğitim süreçleriyle örtüşmektedir. Bu bağlamda şahsiyetini bulmuş insan, nefis terbiyesinden geçmiş insandır. Nitekim bu konuda O, sûfileri örnek göstererek şu ifadeleri zikreder:

Kur’ân’ı ilâhî bir kalp sadâsı olarak anlayan, dinin yalnız ve yalnız kalp terbiyesi olduğunu savunanlar mutasavvıflardır. (...) Tekkeler, vasıtasıyla tasavvuf halka gerekli dinî terbiyeyi veriyordu. Gayesi kalbi kir, haset, fitne, yalan, riyâ, dedikodu ve çeşitli bayağı hırslardan temizleyerek, ona hayır, Hakk’a ve Hakk’ın kullarına hizmet ihtisarı, menfaatlerden arınma, merhamet ve adalet sevgisi gibi derece derece varlıklara hürmet duyguları doldurmaktı (Topçu, 1997, s. 156-157).

Görüldüğü üzere Topçu’nun isyân ve hareket ahlâkı tanımlamasıyla zikrettiği şahsiyet tanımı aslında tasavvufta nefsin terbiye mertebelerinde mesafe kat etmiş, seyrü sülûkunu gerçekleştirmiş kişi demektir. Nitekim o tasavvufî anlayışı gereği kalbî eğitime ayrı bir vermiştir. Bunu İstanbul Erkek Lisesi’nde düzenlenen yıllığa “Kıymetli Gençler” başlıklı kale-

me aldığı yazındaki şu cümleleriyle ifade etmiştir: “Bizim işimiz, sizin yalnız zekâlarınızı işlemekten ibaret değildir. Aynı zamanda kalplerinizi yoğurmaktır. Biz, sizin birtakım dersleri öğrenen zekâ makinaları olduğunuzu hiç düşünmedik” (Topçu, 1997, s.187). Bu cümlelerde üzere Topçu, şahsiyet gelişiminde kalbî eğitimin önemine dikkat çekmiştir.

Sonuç

Nurettin Topçu, insan hayatının önemli noktalarına dair muhtelif meseleleri gündemine alan, bunları yorumlayan, analiz eden, ideali ve hedefleri olan bir mütefekkidir. Diğer taraftan o, döneminde çok fazla dile getirilmeyen irâde, ahlâk, mesuliyet, hürriyet gibi kavramlar temelinde dinî, sosyolojik, psikolojik, tarihî, tasavvufî, kültürel perspektifte tahliller yapmasıyla, insan hayatının hem teorik hem pratik cihetine yönelik izahlar geliştirmesiyle, bunları eserlerinde genişçe ele almasıyla tanınan ilmiyle âmil bir muallimdir.

Topçu eserlerinde insanın şahsiyeti bağlamında birtakım değişim ve dönüşümlere dikkat çekmiş, özellikle söz konusu değişimlerin olumlu yönde seyr etmesi için hem fikir üretmiş hem de hayatını buna vakfetmiş yakın tarihimizin önde gelen şahsiyetlerindendir. Bu bağlamda o, tarihsel kökeninden koparılan, deforme olan kültürel zeminin yeniden inşâsının ancak, şahsiyetini bulmuş insanlar eliyle gerçekleşeceği anlayışında olmuştur.

Şahsiyet gelişimine yönelik anlatımlarında onu farklı kılan ise bunu hem kendi iç dünyasında tecrübe etmiş olması, hem de ömrünü bu yolda sürdürmüş olmasıdır. Bahsettiği isyan ve hareket ahlâkını O, önce kendi iç âleminde yaşamış, hissettiği tecrübeleri etrafında konuyu muhtelif yönleriyle ve detaylarıyla tahlil etmiş, bunu eserlerinde konu edinmiştir.

Ona göre aslında İlk Çağ'dan itibaren insanlığın kendine mahsus şahsiyeti gelişmiş bir ahlâkî yapısı vardı. Fakat özellikle makinenin kullanımı ve yaygınlaşmasıyla ahlâkî çizgide birtakım bozulmalar baş göstermiştir. Çünkü makinenin kendisinde bir ahlâkî durum söz konusu değildir. Onu kullananın ahlâklı olması önem arz ediyordu. Bunun için Topçu insanı hem rûhî hem bedenî cihetiyle ele almış, topluma faydalı olan, kendi kabiliyetlerinin farkına varan, hareketlerinde vicdânî sorgulamasını yapan, mesuliyet duygusu taşıyan, üretme-çalışma-yeni şeyler ortaya koyma heyecanı olan, makineyi yani teknolojiyi insanlık yararına kullanan kısacası ideali olan insanı, şahsiyetini bulmuş insan olarak değerlendirmiştir.

Kaynakça

- Aydoğan, İ. (2021). *Bir dava adamı Nurettin Topçu*. Hece Yayınları.
- Burger, J. M. (2004). *Kişilik*. (İ. D. Erguvan Sarioğlu, Çev.) Kaknüs Yayınları.
- Çelik, İ. (2010). *Tasavvufî düşüncede insân-ı kâmil*. Kaknüs Yayınları.
- Dönmez, T. N. (2013). Teknoloji ve dinî değerler ilişkisi: Değer merkezli bir değerlendirme. *I. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi* 29 Haziran-01 Temmuz 2012. (s. 81-94). Konya.
- Ellul, J. (2003). *Teknoloji Toplumu*. (M. Ceylan, Çev) Bakış Yayınları.
- Günaydın, Y. T. (2006). Bağlanma: Abdülaziz Bekkine-Nurettin Topçu ilişkisi. *Hece Aylık Edebiyat Dergisi* 10 (109) 92-94.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/214786>.
https://www.academia.edu/9982280/Ba%C4%9Flanma_Abd%C3%BClaziz_Bekkine_Nurettin_Top%C3%A7u_%C4%B0li%C5%9Fkisi.
- Karaman, H. (2016). “Bir isyan ahlâkçısı düşünür: Nurettin Topçu”. *Nurettin Topçu Sempozyumu 15-16 Nisan 2016*. (ss. 311-319). Erzurum Atatürk Üniversitesi.
- Smith, A. D. (2017). *Millî kimlik* (çev. Bahadır Sina Şener). İletişim Yayınları.
- Şehsuvaroğlu, L. (2002). *Nurettin Topçu*. Alternatif Yayınları.
- Şimşek, S. (2002). Günümüzün kimlik sorunu ve bu sorunun yaşandığı temel çatışma eksenleri. *U. Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (3), 29-39.
- Şişman, H. (2017). *Dijital Çağda Müslüman Olmak*. İnsan Yayınları.
- Topçu, N. (1997). *Türkiye'nin Maarif Dâvası* (E. Erverdi & İ. Kara, Ed.) Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (1997). *Yarınki Türkiye* (E. Erverdi & İ. Kara, Ed.) Dergâh Yayınları.

- Topçu, N. (1999). *Yarınki Türkiye* (E. Erverdi & İ.Kara, Ed.) Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2001). *Psikoloji* (E. Erverdi & İ. Kara, Ed.) Dergâh Yayınları.
- Topçu, N. (2005). *Ahlâk* (Ezel Erverdi & İ. Kara, Ed.) Dergâh Yayınları.

ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİNİN DİNİ KİMLİK İNŞASINDA SOSYAL MEDYANIN ROLÜ

Hamza AKTAŞ*

Giriş

Dijitalleşme, bireylerin dinî düşünce ve kimlik inşasında sosyal medya platformlarının rolünü artırmıştır (Ayaz, 2024, ss. 58, 68). Özellikle üniversite gençliği gibi gelişim ve kimlik arayış süreci içinde olan bireylerin sosyal medya üzerinden maruz kaldıkları dinî içerikler, bu süreci yönlendirebilme potansiyeline sahiptir (Yavuz, 2020, s. 44). Bu çalışma, üniversite öğrencilerinin sosyal medyada karşılaştıkları dinî içeriklere yönelik yaklaşımlarını ve bu içeriklerin dinî kimlik inşasına etkilerini fakültelere göre analiz etmektedir.

Veriler, yarı yapılandırılmış görüşme formuyla toplanmış ve tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Çalışma kapsamında beş farklı fakülteden 26 öğrencinin görüşlerine başvurulmuştur.

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın temel amacı, 18-25 yaş aralığında bulunan üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım pratikleri çerçevesinde maruz kaldıkları dinî içeriklere yönelik algı ve tutumlarını incelemek ve bu içeriklerin dinî kimlik inşa süreçlerine etkisini fakülte temelli bir perspektifle analiz etmektir. Dijitalleşmenin bireylerin kimlik oluşumu üzerindeki etkisinin giderek arttığı günümüzde, sosyal medya mecralarında karşılaşılan dinî içeriklerin genç bireylerin inanç sistemleri, değer dünyaları ve dinî kimlik yapıları üzerindeki dönüştürücü rolü, sosyo-dinî araştırmalar açısından önemli bir inceleme alanı hâline gelmiştir (Öztürk & Tosun, 2021, ss. 607-630).

Araştırmanın önemi, üniversite gençliğinin dinî kimlik inşasında sosyal medyanın işlevine yönelik fakülteler arası tematik farklılıkları ortaya koyarak, dijital dinî rehberlik ve içerik üretim süreçlerinde daha bağlamsal ve hedef odaklı stratejilerin geliştirilmesine bilimsel zemin hazırlamasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda elde edilen bulgular, dijital ortamdaki dinî içeriklerin genç bireylerin kimlik gelişimi üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik kuramsal bir çerçeve sunmanın yanı sıra, eğitimciler, aileler ve dinî rehberler için gençlerin dijital dinî algılarına yönelik daha etkin müdahale ve rehberlik stratejileri geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

1.2. Problem Durumu

Dijitalleşmenin bireysel ve toplumsal kimlik inşa süreçleri üzerindeki etkisi, çağdaş sosyal bilim araştırmalarının merkezî tartışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda sosyal medya platformları, bireylerin yalnızca iletişim kurduğu değil, aynı zamanda kimliklerini inşa ettiği,

ifade ettiği ve yeniden biçimlendirdiği alanlar hâline gelmiştir. Özellikle bilişsel, duygusal ve sosyal gelişim süreçleri devam eden üniversite gençliği, sosyal medyada maruz kaldığı dinî içerikler aracılığıyla dinî kimliğini yeniden üretmekte, pekiştirmekte veya dönüştürmektedir.

Bununla birlikte sosyal medyada sunulan dinî içeriklerin biçimsel ve tematik çeşitliliği, bilgi doğruluğu konusundaki belirsizlikler, içerik üreticilerinin güvenilirliğine ilişkin farklı algılar ve platformların teknik yapıları gibi unsurlar, genç bireylerin dinî düşünce ve kimlik oluşumlarında çok yönlü etkiler oluşturabilme potansiyeline sahiptir (Varsak, 2022, ss. 90-92). Bu durum, sosyal medyada karşılaşılan dinî içeriklerin gençlerin dinî kimliklerini nasıl etkilediği sorusunu daha da karmaşık ve araştırılması gerekli bir hâle getirmektedir.

Öte yandan, üniversite gençliğinin sosyal medya temelli dinî içeriklere yönelik yaklaşımlarının İlahiyat Fakültesi öğrencilerine yönelik bir araştırma varken diğer fakültelere göre anlamlı farklılıklar gösterip göstermediği ile ilgili çalışmalara rastlanılmamıştır. Oysaki öğrencilerin akademik bağlamları, disiplinler eğilimleri ve fakülte kültürleri, dijital içeriklere verdikleri tepkileri ve dinî kimlik inşa süreçlerini doğrudan etkileyebilecek dinamiklerdir.

Bu bağlamda araştırmanın problemi, üniversite öğrencilerinin sosyal medya platformlarında karşılaştıkları dinî içeriklere yönelik algı ve tutumlarının nasıl şekillendiği ve bu tutumların fakülte temelli hangi tematik farklılıkları yansıttığı sorusu etrafında şekillenmektedir. Çalışma, gençlerin dijital ortamdaki dinî içeriklerle kurdukları ilişkinin derinlemesine analiz edilmesi ihtiyacına cevap vermeyi hedeflemektedir.

2. Kuramsal Arka Plan

Sosyal medya, bireylerin kimlik inşa süreçlerinde önemli bir rol oynamaktadır. Dijital kimlik, yalnızca bireyin kendisini sunma biçimini değil, aynı zamanda maruz kaldığı içeriklerin etkisiyle şekillenen bir süreçtir (Kaya, 2021, ss. 1406-1407). Dinî kimlik bağlamında ise bu etki, kişinin inanç sistemi, değerleri ve davranışlarına doğrudan yansiyabilmektedir (Maraşlıoğlu & Kartopu, 2023, s. 688). Sosyal medyada yayılan dinî içerikler, bilgi aktarımının yanı sıra dinî otoritenin yeniden şekillenmesine ve bireylerin bu içeriklere verdikleri tepkilerin farklılık göstermesine de neden olmaktadır (Arıcan & Arıcı, 2021, s. 82; Yüceer, 2021, s. 115). Üniversite gençliği gibi bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimini sürdüren bireyler açısından bu içerikler, hem etkileşimsel hem de yönlendirici işlev görebilir. Bu bağlamda gençlerin sosyal medyada dinî içeriklere olan yaklaşımının, eğitim düzeyine ve kültürel çevresine göre değiştiğini ortaya koymaktadır (Çetin, 2021, s. 146).

2.1. Dinî Kimlik ve Gençlik

Dinî kimlik, bireyin inanç sistemi, ibadet pratikleri, dinî değerlere ilişkin tutumları ve bu tutumların toplumsal yansımalarını içeren çok boyutlu bir yapı olarak tanımlanabilir (Akşin & Mürsel, 2022, s. 80; Tokur & Doğan, 2023, ss. 716-717). Sosyolojik ve psikolojik açılarından dinî kimlik, bireyin kendisini anlamlandırma ve yaşamına yön verme süreçlerinde önemli bir referans noktasıdır. Bu kimlik, bireyin aile, eğitim, kültürel çevre ve medya gibi çeşitli sosyalizasyon etkenleriyle şekillenmekte ve zaman içerisinde dönüşebilmektedir. Sosyo-psikolojik açıdan din, bireyin ve toplumun hayatında derin etkiler oluşturan önemli bir olgudur. Bu bağlamda din, bireye kimlik kazandırma, aidiyet duygusu

oluşturma gibi işlevler üstlenerek, bireyin dini içerikli duygu, düşünce ve davranışlarını anlamlandırmasında temel bir rol oynamaktadır (Özalp, 2015, ss. 241-242). Toplumsallaşma süreciyle birey, toplumun kültür ve değerlerini benimserken, bu değerlerin bir parçası olarak dinî kimlik de şekillenmektedir. Bu bağlamda Hans Mol'un kimlik kuramı, dinin kişisel, kurumsal ve kültürel düzeyde istikrarlı kimlikler oluşturduğunu ve bütünleştirici bir işleve sahip olduğunu ileri sürmektedir (Mol, 2021, ss. 11-20). Kimliğin oluşumunda dinin rolüne ilişkin yapılan çeşitli alan araştırmaları da bu işlevi desteklemektedir. Örneğin Ayten'in, Marcia'nın kimlik statüsü kuramı çerçevesinde İngiltere'deki Türk gençleriyle yaptığı çalışmada, gençlerin dini kimliklerini gelişimsel dönemlere bağlı olarak farklı biçimlerde tanımladıkları görülmüştür (Ayten, 2012, ss. 114-115). Benzer şekilde, kimliğin oluşumu ve dini kimliğin şekillenmesine etki eden faktörleri inceleyen başka araştırmalar da literatürde yer almaktadır (Erkan, 2013; Yanmış & Kahraman, 2014; Yeter, 2018). Gençlik dönemi, bireyin çocukluktan yetişkinliğe geçiş sürecinde kimlik arayışlarının yoğunlaştığı, değer sistemlerinin sorgulandığı ve kişisel aidiyetlerin yeniden tanımlandığı kritik bir evreyi temsil etmektedir. Bu dönemde birey, hem kendisini keşfetme hem de sosyal çevresinde bir yer edinme çabası içindedir. Dinî kimlik de bu süreçte hem bireysel bir yönelim hem de toplumsal bir aidiyet unsuru olarak işlev görmektedir.

Üniversite gençliği, farklı sosyal çevrelerle temas hâlinde olan, düşünsel gelişimini sürdüren ve yeni bilgi kaynaklarıyla karşılaşan bir kitle olarak dinî kimlik inşasında özgün bir konumda yer almaktadır. Bu bağlamda gençlerin dinî kimlikleri, yalnızca aile veya geleneksel dini otoriteler tarafından değil, aynı zamanda dijital medya gibi modern araçlar vası-

tasıyla da şekillenmektedir. Dijital çağın sunduğu imkânlar doğrultusunda genç bireyler, dinî kimliklerini hem bireysel olarak yeniden tanımlamakta hem de bu kimliği sosyal medya aracılığıyla görünür kılma eğilimindedir.

Dinî kimliğin bu yeni görünüm kazanma biçimleri, gençlerin geleneksel dinî otoriteler ile dijital dinî aktörler arasında nasıl bir denge kurduğu, hangi içeriklere daha fazla güven duyduğu ve inançla bilgi arasındaki ilişkiyi nasıl kurduğu gibi soruları da gündeme getirmektedir. Dolayısıyla gençliğin dinî kimliğini anlamak, sadece bireysel bir inanç meselesi değil, aynı zamanda kültürel, teknolojik ve toplumsal değişkenleri dikkate alan çok boyutlu bir çözümleme gerektirmektedir.

2.2. Sosyal Medya ve Dinî İçerikler

Sosyal medya, bireylerin gündelik yaşamlarında dini içeriklerle karşılaşma biçimlerini köklü bir biçimde dönüştürmüştür. Geleneksel dinî bilgi kaynaklarının yerini büyük ölçüde dijital içerikler almaya başlamış, bu durum özellikle genç bireyler açısından dinî bilginin erişimi, paylaşımı ve yorumlanmasında yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır. Sosyal medya platformlarında karşılaşılan dinî içerikler; ayet, hadis, dua ve vaaz gibi klasik metinlerin dijital yorumları olabileceği gibi, bireysel dini deneyimlerin paylaşıldığı videolar, tartışma forumları ya da görsel ve mizahi unsurlar taşıyan paylaşımlar şeklinde de çeşitlenmektedir.

Bu çeşitlilik, dinî içeriklerin hem biçimsel hem de anlamsal düzeyde dönüşmesini beraberinde getirmiştir. Cheong (2014), sosyal medyanın dinî otorite yapılarında esnemele-re yol açtığını ve kullanıcıların artık dinî bilgiye doğrudan ulaşarak onu yeniden yorumlama gücü kazandığını belirtmektedir. Bu bağlamda sosyal medya, sadece bir içerik iletim

kanalı değil, aynı zamanda bireylerin dinî bilgiye katılımını mümkün kılan etkileşimli bir mecra hâline gelmiştir.

Sosyal medya platformlarının dinî içeriklerin üretimi, yayılması ve alımlanması üzerindeki etkileri yalnızca bireysel düzeyde değil, aynı zamanda kurumsal ve yapısal düzeyde de belirginleşmektedir. Bu mecralar, kullanıcıların hem içerik üreticisi hem de tüketicisi olduğu etkileşimli alanlara dönüşmüştür. Özellikle İlahiyat Fakültesi öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalar, bu etkileşimin sadece içerik alımıyla sınırlı kalmayıp, bizzat dinî içerik üretimi ve yayılımı şeklinde de tezahür ettiğini göstermektedir (Yavuz, 2020, ss. 41-45).

Öğrenciler hem kendi dinî dünyalarını ifade etme hem de dijital ortamda bir nevi dinî misyon üstlenme eğilimindedir. Aynı zamanda içeriklerin doğruluğu ve bağlamı açısından ciddi sorgulamalara neden olan dijital ortamlar, bireylerin dindarlık algısını da dönüştürmektedir.

Bu noktada “sosyal medya dindarlığı” kavramı önem kazanmaktadır. Postmodern dünyada bireyin sosyal medya üzerinden sergilediği dini tutumlar, kimi zaman inanç ve yaşam uyumu gözetmeksizin, gösterişçi ve pazarlamacı bir form kazanabilmektedir. Sosyal medyanın genç bireyler üzerindeki dinî etkisi, yalnızca içeriklerin yayılmasıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda onların dinî sosyalleşme sürecine doğrudan katkı sunmaktadır. Ergenlik döneminde dine dönüş yaşayan bireyler, dijital ortamlarda karşılaştıkları dinî içerikler sayesinde hem kendi inançlarını sorgulamakta hem de yeni anlamlar yükleyerek bireysel dinî kimliklerini inşa etmektedirler. Bu süreçte sosyal medya, gençlerin sadece bilgi edinme değil, aynı zamanda kendilerini ifade etme, dinî pratiklere katılma ve sanal cemaatlerle etkileşime geçme alanı olarak işlev görmektedir. Böylece genç bireyler, dijital

mecralarda hem geleneksel dinî otoritelerle yeniden ilişki kurmakta hem de kendi dinî yönelimlerini şekillendirme fırsatı bulmaktadır (Ayaz, 2024, ss. 11-12).

Gösterişçi dindarlık, bireyin dini davranışları başkalarının onayı ve beğenisi için sergilemesi, dini pratikleri dijital teşhir nesnesi hâline getirmesi olarak tanımlanabilir (Okumuş, t.y., ss. 44-46; Oyman, 2011, ss. 139-140). Bu bağlamda, bireyin sosyal medyada gerçekleştirdiği dini paylaşımların arkasındaki niyet, dini yaşantının içselleştirilmiş bir tezahüründen ziyade, sosyal onay ve dijital görünürlük arayışıyla ilişkilendirilmektedir.

Dindarlığın magazinleşmesi de sosyal medya üzerinden yeni bir boyut kazanmıştır. Özellikle özel hayatlarında dini hassasiyetten uzak olan bireylerin, önemli dini günlerde sosyal medya üzerinden dini içerikli paylaşımlar yapması; popüler kültürle dinî sembollerin harmanlandığı bir görünüm ortaya koymaktadır (Oyman, 2016, s. 127). Ünlü kişiliklerin dini içerikleri görünür kılınmaları, kimi zaman dini hassasiyetle değil, takipçi kazanma amacıyla örtüşmektedir. Bunun yanı sıra çeşitli dini bloglar, tarikatlar ve cemaatlerin oluşturduğu gruplar sosyal medya üzerinden kendi inanç sistemlerini yaymakta, bireylerin dijital ortamda dini cemaatleşmeye katılmasına olanak sağlamaktadır.

Sosyal medya platformlarının bireysel mahremiyet sınırları üzerindeki etkisi de dinî kimlik inşası bağlamında dikkate değerdir. Koca ve Mücahit'in (2023) çalışmasında, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin sosyal medya kullanımında mahremiyet algılarının, bireysel dini duyarlılıkları kadar toplumsal normlarla da şekillendiği ortaya konmuştur. Araştırma bulguları, öğrencilerin büyük kısmının sosyal medyada kişisel bilgilerini paylaşmakta çekince göstermediğini; buna karşın başkalarının mahremiyetine karşı daha hassas tutumlar sergilediklerini gös-

termektedir. Mahremiyetin ihlaliyle ilgili farkındalık düzeyinin görece düşük olduğu da bulgular arasında yer almaktadır. Bu durum, sosyal medya kullanımında dini kimliğin sadece içerik tercihlerinde değil, aynı zamanda kişisel sınırların ve değerlerin korunmasında da belirleyici olduğunu göstermektedir.

Nihayetinde, sosyal medya sadece dinî içeriklerin yayılımını kolaylaştırmakla kalmamakta, aynı zamanda bu içeriklerin nasıl alımlandığını, hangi niyetlerle paylaşıldığını ve bireysel dindarlık biçimlerinin nasıl dönüşüme uğradığını anlamak açısından da önemli bir gözlem alanı sunmaktadır. Bu doğrultuda sosyal medya dindarlığı, modern bireyin dijital çağda dindarlığını nasıl şekillendirdiğini anlamak açısından dikkate değer bir boyuttur. Bu alanda yapılan saha araştırmaları, gençlerin sosyal medya platformlarındaki dini içeriklere yönelik tutumlarının çoğu zaman eleştirel, seçici veya estetik kaygılı olduğunu ve bu durumun kimlik inşa süreçlerine doğrudan yansıdığını göstermektedir (Okumuş, t.y., ss. 44-46; Oyman, 2016, ss. 140-141; Koca & Mücahit, 2023, ss. 9-10).

3. Yöntem ve Katılımcılar

Bu bölümde, araştırmanın yöntemi, katılımcı profili ve veri toplama süreci detaylandırılmaktadır. Çalışmada benimsenen araştırma deseni, katılımcıların seçilme esasları ve verilerin analizinde izlenen yöntem sistematik bir şekilde açıklanmıştır.

3.1. Araştırma Deseni

Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin sosyal medyada karşılaştıkları dinî içeriklere yönelik algı ve tutumlarını derinlemesine anlamak amacıyla nitel araştırma deseni tercih edilmiştir. Nitel yaklaşım, bireylerin yaşantılarına, anlam dünyalarına ve tutumlarına ilişkin detaylı veri elde etmeyi mümkün

kılmaktadır. Bu kapsamda, veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmış ve elde edilen veriler tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Katılımcılar, Düzce Üniversitesi'nin farklı fakültelerinde öğrenim gören 18–25 yaş aralığındaki öğrencilerden amaçlı örnekleme yöntemiyle seçilmiştir. Çalışmada toplam 26 öğrenciyle görüşme yapılmıştır.

3.2. Katılımcı Profili

Katılımcılar, farklı fakülte ve akademik disiplinlerden gelen öğrencilerden oluşmaktadır. Bu çeşitlilik, öğrencilerin sosyal medya aracılığıyla karşılaştıkları dinî içeriklere yönelik yaklaşımlarını fakülte temelli olarak karşılaştırmalı bir biçimde değerlendirmeye imkânı sunmuştur. Aşağıdaki tabloda, çalışmaya katılan öğrencilerin fakülteye göre dağılımı sunulmaktadır:

Fakülte	Katılımcı Sayısı
İlahiyat Fakültesi	6
Eğitim Fakültesi	9
Fen-Edebiyat Fakültesi	8
İşletme Fakültesi	2
Sanat ve Tasarım Fakültesi	1

3.3. Veri Toplama ve Analiz Süreci

Araştırmanın veri toplama süreci, etik ilkelere bağlı kalınarak ve katılımcı gönüllülüğü esas alınarak yürütülmüştür. Görüşmelerin gerçekleştirilmesi amacıyla, araştırmada kullanılacak yarı yapılandırılmış görüşme formu Word belgesi formatında hazırlanmış ve ilgili fakültelerin öğrenci gruplarına dijital iletişim kanalları (örneğin WhatsApp veya e-posta grupları) üzerinden ulaştırılmıştır. Görüşme formunda, araştırmanın amacı ve kullanım şekli hakkında bilgilendirici

açıklamalar ile birlikte her bir sorunun anlaşılır olması için yönlendirici notlara da yer verilmiştir.

Görüşme formu, öğrencilerin sosyal medyada karşılaştıkları dinî içerik türlerini, bu içeriklere verdikleri bireysel tepkileri, içeriklerin dinî düşünce ve kimlik gelişimlerine etkisini, içeriklerin doğruluğuna yönelik değerlendirmelerini ve genel izlenimlerini sorgulayan beş açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Katılımcılardan bu sorulara kendi düşünce dünyalarını yansıtan özgün yanıtlar vermeleri istenmiştir.

Verilerin toplanmasının ardından elde edilen yanıtlar yazılı olarak analiz edilmiş ve içerik analizi yöntemine uygun şekilde kodlanmıştır. Kodlamalar, belirli temalar altında gruplandırılmış ve fakülte bazlı tematik karşılaştırmalar yapılmıştır. Ancak burada dikkat çekilmesi gereken önemli bir husus, çalışmaya katılan öğrencilerin yanıtlarının, fakültelerdeki tüm öğrencilerin genel tutumlarını temsil etmekten ziyade, rastgele örnekleme mantığına dayalı olarak seçilmiş sınırlı katılımcı grubuna ait olmasıdır. Bu nedenle fakültelere ilişkin sonuçlar, temsili ve örnekleyici nitelikte olup, genellemeye elverişli değildir.

Bununla birlikte, elde edilen veriler fakültelere özgü belirli eğilimleri ortaya koyma ve dijital dinî içeriklere yönelik algılardaki tematik çeşitliliği gösterme açısından anlamlı ipuçları sunmaktadır. Bu süreçte öğrencilerin görüşleri bireysel anlam dünyalarına saygı çerçevesinde yorumlanmış ve yorumlar akademik analiz ilkeleri doğrultusunda yapılandırılmıştır.

4. Bulgular

Araştırma bulguları, öğrencilerin sosyal medya üzerindeki dinî içeriklere yönelik yaklaşımlarının fakültelere göre farklı tematik eğilimler gösterdiğini ortaya koymuştur. Bu eğilimler aşağıdaki şekilde gruplandırılmıştır:

4.1. Fakülte Temelli Tematik Analiz

İlahiyat Fakültesi: Öğrenciler dinî içeriklere olumlu, eğitici ve paylaşımcı bir tutum sergilemişlerdir. İçerikleri kulluk bilincini pekiştirici olarak değerlendirmişlerdir.

Eğitim Fakültesi: Sorgulayıcı ve seçici bir yaklaşım öne çıkmaktadır. Öğrenciler içeriklerin güvenilirliğine dikkat etmektedir.

Fen-Edebiyat Fakültesi: İçeriklere çoğulcu ve mesafeli yaklaşılmakta; doğruluk ve kaynak güvenilirliği ön planda tutulmaktadır.

İşletme Fakültesi: İçerikler ruhsal destek olarak değerlendirilmektedir. Bazı öğrenciler, bu içerikler sayesinde dinî duyarlılıklarının arttığını belirtmiştir.

Sanat ve Tasarım Fakültesi: İçeriklere estetik ve analitik bir süzgeçle yaklaşılmakta, doğruluk ve sorgulama ihtiyacı vurgulanmaktadır.

4.2. Tematik Kodlama Tablosu

Tablo 1: Fakültelere Göre Öğrenci Tepkilerinin Tematik Dağılımı

Fakülte	Soru No	Temsilî Cevap	Tematik Kod
İlahiyat Fakültesi	S1	"Eğitici. Bu içeriklerin sosyal medyada olması insanların kulluk bilincinin devamı olduğunu gösterir."	Eğitici ve hatırlatıcı içeriklere olumlu yaklaşım
	S2	"Beğeniyorum. Paylaşım yapıyorum. Herkesin bilgilenmesini sağlıyorum."	Aktif katılım ve yayma davranışı
	S3	"Düşünüyorum. Özellikle yabancı insanların İslam diniyle tanışması sonucu yaşadığı tecrübeler dikkatimi çekiyor."	Kimlik gelişiminde etkili bulma
Eğitim Fakültesi	S1	"Sosyal medyada verilen dini içerikler gerçeği yansıtmıyor, kafa karıştırıcılar."	Eleştirel ve seçici yaklaşım

	S2	"Sorguluyorum. Araştırıyorum. Benim düşünce tarzıma uyan içerikleri beğeniyorum."	Filtreleme ve uyum odaklı değerlendirme
	S4	"Her gördüğüme inanmıyorum. Fazla seçici olduğumu düşünüyorum."	Bilgi doğruluğuna karşı yüksek hassasiyet
Fen-Edebiyat Fakültesi	S1	"Tartışmalı içerikler görüyorum. Bir grup doğru, diğer grup yanlış olduğunu savunuyor."	Çoğulculuk ve çatışma algısı
	S2	"Genelde göz ardı ediyorum."	Pasif direnç ve mesafe koyma
	S4	"Her bilgi gibi sorgulanmalı ve güvenilir kaynaklardan teyit edilmeli."	Doğruluk ve kaynak kontrolü
İşletme Fakültesi	S3	"Bazen dinden uzaklaştığım zamanlarda bu tarz gönderilerle karşılaşınca tekrar yönelmemi sağlıyor."	Ruhsal ihtiyaca hitap
	S2	"Genelde beğeniyorum ve bazı arkadaşlarıma gönderiyorum."	Sosyal çevreyle paylaşım
Sanat-Tasarım Fakültesi	S4	"Doğruluğundan emin olana kadar inanmam."	Şüphecilik ve doğrulama isteği
	S1	"Daha çok dini sorgulayan, bazı konularını tartışan insanlar görüyorum."	Eleştirel gözlem ve estetik filtre

Tabloda görüldüğü üzere, İlahiyat Fakültesi öğrencileri içeriklere olumlu, öğretici ve paylaşımcı bir perspektifle yaklaşmakta, Eğitim Fakültesi öğrencileri ise içerikleri süzgeçten geçirerek seçici ve eleştirel davranmaktadır. Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencilerinde çoğulculuk, mesafe koyma ve doğruluk hassasiyeti dikkat çekerken, İşletme Fakültesi öğrencileri içeriklerle duygusal bağ kurmakta ve çevresel etkileşim ön plana çıkmaktadır. Sanat ve Tasarım Fakültesi öğrencileri ise daha çok estetik, doğruluk ve sorgulama ekseninde hareket etmektedir.

Bu tematik farklılıklar, sosyal medya içeriklerinin fakülte

kültürü, mesleki eğilimler ve bireysel değer dünyaları çerçevesinde farklı şekillerde anlamlandırıldığını göstermektedir.

4.3. Öğrenci Görüşlerinin Yorumlanması

Araştırmaya katılan üniversite öğrencilerinin sosyal medyada karşılaştıkları dinî içeriklere yönelik görüşleri, fakülte bazı farklılıklar ve bireysel tutumlar ışığında geniş bir yelpazede çeşitlenmektedir. Öğrencilerin görüşleri, sosyal medyada dinî içeriklere karşı olan tutumlarının sadece kişisel eğilimlere değil, aynı zamanda bulundukları akademik çevreye ve eğitimsel bağlama da bağlı olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır.

İlahiyat Fakültesi öğrencileri, dinî içeriklere yönelik daha aktif ve pozitif bir yaklaşım sergilemekte, bu içeriklere katkı sunma konusunda yüksek motivasyon göstermektedir. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini içeriklere olan yaklaşımı, onların akademik alandaki eğitimleri ve dini bilgileriyle doğrudan ilişkilidir. Bu öğrenciler, sosyal medyadaki içerikleri sadece izlemekle kalmayıp, aktif bir şekilde içerik üretme ve paylaşma konusunda da istekli olduklarını ifade etmişlerdir. Bu durum, fakülte temelli bir yaklaşımın önemini vurgulamaktadır; çünkü İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dini içeriklere daha derinlemesine ve katılımcı bir bakış açısıyla yaklaşması, onların akademik alanlarıyla uyumlu bir davranış biçimidir.

Öte yandan, Eğitim ve Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencileri, sosyal medyada karşılaştıkları dinî içeriklere daha seçici ve sorgulayıcı bir yaklaşım benimsemektedir. Bu öğrenciler, içeriklere karşı daha mesafeli bir tutum sergileyerek, bilgiyi analiz etme ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme eğilimindedirler. Eğitim ve Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencilerinin görüşleri, bu fakültelerde öğretilen bilimsel ve pedagojik yöntemlerin, öğrencilerin dijital içeriklere karşı daha dikkatli ve

eleştirel bir yaklaşım geliştirmelerine olanak tanıdığını göstermektedir. Bu öğrenciler, dinî içeriklerin toplumsal bağlamda nasıl işlediği ve bireysel kimlikleri üzerindeki etkileri konusunda daha fazla farkındalığa sahip olma eğilimindedirler.

İşletme ve Sanat-Tasarım Fakültesi öğrencileri ise sosyal medya üzerinden yayılan dinî içeriklere daha bireysel ve estetik bir perspektiften yaklaşmaktadır. Bu öğrenciler, dinî içerikleri daha çok kişisel gelişim ve ruhsal bir arayış bağlamında değerlendirmektedir. Estetik kaygılar ve bireysel düşünce özgürlüğü, bu gruptaki öğrencilerin sosyal medya içerikleriyle etkileşiminde öne çıkmaktadır. Sanat-Tasarım Fakültesi öğrencileri, sosyal medyadaki dinî içerikleri daha çok sanat ve kültürle ilişkili bir boyutta, estetik ve duygusal bir süzgeçten geçirmektedirler. İşletme Fakültesi öğrencileri ise dinî içerikleri, daha çok bireysel ruhsal ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde değerlendirirken, toplumsal ve kültürel boyutları daha az ön planda tutmaktadırlar.

Bu fakülte temelli farklılıklar, üniversite gençliğinin sosyal medya aracılığıyla dinî kimlik inşasında homojen olmayan bir yaklaşım sergilediğini, aksine her fakültenin kendi kültürel ve akademik bağlamına göre şekillenen farklı etkileşim ve tutumlar oluşturduğunu göstermektedir. Dinî içeriklerin sosyal medyada yayıldığı biçim ve öğrencilere sunduğu anlam, onların akademik ve mesleki kimliklerine göre farklı şekillerde algılanmakta ve yorumlanmaktadır.

Sonuç olarak, bu bulgular, sosyal medyada karşılaşılan dinî içeriklere yönelik tutumların, sadece bireysel tercihlerle değil, aynı zamanda öğrencilerin akademik ve kültürel bağlamlarıyla şekillendiğini ortaya koymaktadır. Fakülteler arası bu çeşitlilik, dijital dinî rehberlik stratejilerinin ve içerik üretim süreçlerinin daha hedeflenmiş ve bağlama özgü olmasının önemini vurgulamaktadır.

5. Sonuç ve Genel Değerlendirme

Bu araştırmada, üniversite öğrencilerinin sosyal medya platformlarında karşılaştıkları dinî içeriklere yönelik algı ve tutumları incelenmiş, bu yaklaşımların fakültelere göre nasıl tematik farklılıklar taşıdığını ortaya konmuştur. Nitel araştırma deseniyle yürütülen çalışmada elde edilen bulgular, sosyal medya üzerinden sunulan dinî içeriklerin, öğrencilerin akademik arka planları, fakülte kültürleri ve bireysel değer dünyaları ile yakından ilişkili olduğunu göstermektedir. Fakültelere göre farklılaşan bu yaklaşımlar, sosyal medyada yayılan dinî içeriklerin üniversite gençliği üzerindeki etkisinin tek boyutlu olmadığını, aksine oldukça katmanlı ve bağlamsal bir yapı arz ettiğini ortaya koymuştur.

5.1. Genel Bulguların Özeti

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin sosyal medyada karşılaştıkları dinî içeriklere yönelik tutumlarının, fakültelere göre anlamlı biçimde farklılık gösterdiğini ortaya koymuştur.

- İlahiyat Fakültesi öğrencileri içeriklere yapıcı ve pozitif katkılarla yaklaşmaktadır.
- Eğitim ve Fen-Edebiyat Fakülteleri öğrencileri ise daha çok seçici, eleştirel ve mesafeli davranmaktadır.
- İşletme ve Sanat-Tasarım Fakülteleri öğrencileri ise dinî içerikleri daha bireysel, ruhsal ve estetik süzgeçlerden geçirmektedir.

Bu farklılaşmalar, dijital dinî rehberlik stratejilerinin ve içerik üretim süreçlerinin fakülte temelli ve bağlam odaklı biçimde yeniden yapılandırılması gerektiğine işaret etmektedir.

5.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmada elde edilen bulgular, sınırlı sayıda katılımcının görüşlerine dayandığı için genellenebilirlik açısından bazı kısıtlar taşımaktadır. Araştırma kapsamında kullanılan görüşme formu, fakültelere Word dosyası formatında iletilmiş ve öğrencilerle dijital iletişim grupları aracılığıyla temasa geçilmiştir. Katılımcılar gönüllülük esasına göre belirlenmiş olup, veriler rastgele örneklem mantığına dayalı olarak toplanmıştır. Bu nedenle, her bir fakülteden elde edilen yanıtlar o fakültenin tüm öğrencilerini temsil etmemekte; daha çok temsili ve örnekleyici nitelik taşımaktadır.

Buna ek olarak, öğrencilerin verdikleri cevaplar kendi bireysel algılarını ve yorumlarını yansıttığı için subjektiflik içermektedir. Görüşme formunun açık uçlu sorulardan oluşması, derinlikli bilgi edinmeyi sağlamakla birlikte, bazı yanıtların yoruma açık olmasına ve araştırmacı etkisine bağlı sınırlamalara da neden olabilmektedir.

Sonuç olarak, bu araştırma sosyal medyada yer alan dinî içeriklerin genç bireyler üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik önemli ipuçları sunsa da, daha geniş örneklemlemlerle ve nicel-nitel karma yöntemlerle desteklenecek ileri araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

5.3. Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Bu araştırma, üniversite öğrencilerinin sosyal medyada karşılaştıkları dinî içeriklere yönelik tutum ve tepkilerinin, yalnızca bireysel değil, aynı zamanda fakülte bazlı eğitimsel ve kültürel bağlamlarla da şekillendiğini göstermektedir. Dinî kimliğin sosyal medya aracılığıyla inşası, öğrencilerin akademik arka planları, düşünsel donanımları ve mesleki yönelimleri doğrultusunda farklılaşmakta; bu durum, dijital dinî

rehberlik süreçlerinin fakülte temelli ihtiyaçlara göre yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

İlahiyat Fakültesi öğrencileri içeriklere aktif ve pozitif bir katkı sunarken, Eğitim ve Fen-Edebiyat Fakültesi öğrencileri daha seçici, sorgulayıcı ve mesafeli durmaktadır. İşletme ve Sanat-Tasarım Fakültesi öğrencileri ise dinî içerikleri daha bireysel, ruhsal ve estetik süzgeçlerden geçirmektedir. Bu fakülte temelli yaklaşım farklılıkları, sosyal medya içeriklerinin üniversite gençliği üzerinde tekdüze bir etki yaratmadığını, aksine oldukça katmanlı ve farklılaşmış etkileşimlerin söz konusu olduğunu göstermektedir.

Bu bulgular doğrultusunda şunlar söylenebilir:

Dijital Dinî Rehberlik Stratejileri: Dinî içeriklerin sosyal medya üzerinden daha sağlıklı bir şekilde sunulabilmesi için fakülte temelli rehberlik mekanizmaları geliştirilmeli; içerik üreticileri, hitap ettikleri öğrenci gruplarının bilişsel ve duygusal düzeylerine uygun içerikler üretmelidir.

Müfredat Destekli Dijital Okuryazarlık: Özellikle Eğitim, Fen-Edebiyat ve Sanat Fakültelerinde dijital dinî okuryazarlık modülleri geliştirilmeli; öğrencilerin sosyal medyada karşılaştıkları içerikleri pedagojik ve eleştirel bakış açısıyla değerlendirme yetisi artırılmalıdır.

Katılımcı Dinî Medya İçeriği Üretimi: İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin içerik üretme motivasyonu desteklenmeli ve bu öğrencilerin farklı fakültelerle iş birliği içerisinde platformlar oluşturması teşvik edilmelidir.

Platform Temelli İçerik Regülasyonu: Sosyal medya şirketleriyle iş birliği yapılarak, doğruluğu teyit edilmiş içeriklerin öne çıkartılması ve bilgi kirliliği yaratan içeriklerin filtrelenmesi için akademik danışma kurulları kurulabilir.

Sonuç olarak, üniversite gençliğinin dinî kimlik inşasında sosyal medyanın rolü, sadece bireysel değil, aynı zamanda yapısal, kültürel ve akademik bir çerçevede ele alınmalıdır. Bu çerçevede yapılacak disiplinlerarası çalışmalar, hem akademik literatüre katkı sunacak hem de gençlerin daha sağlıklı bir dinî kimlik geliştirmesine zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça

- Akşın, Ö., & Mürsel, C. (2022). Gençliğin Kimlik İnşasında Dinin Rolü. *Azərbaycan Respublikası Dini Qurumlarla İş üzrə Dövlət Komitəsinin Jurnalı*, 2(73).
- Arıcan, S., & Arıcı, H. (2021). Sosyal Medyanın Gençlerin Din Algısına Etkileri. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2), Article 2. <https://doi.org/10.17859/pauifd.1020477>
- Ayaz, O. (2024). *Sosyal Medya ve Dinî Sosyalleşme: Modern Dönemin Yeni Dinamiği*. Duvar Yayınları.
- Ayten, A. (2012). Kimlik ve Din: İngiltere'deki Türk Gençleri Üzerine Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(12), 101-119.
- Çetin, N. S. (2021). Gençlerin Dini Kimliğinde Medya Etkisi: İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Media and Religion Studies*, 4(1), Article 1. <https://doi.org/10.47951/mediad.922886>
- Erkan, E. (2013). Postmodern Dönemde Ontolojik Anlam Aracı Olarak Dinî Kimlik. *Journal of Turkish Studies*, 8(8), 1825-1837. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.5191>
- Kaya, S. (2021). Sosyal Medya Kullanıcılarının Dijital Kimlik İnşası Sürecinde Kültürel Faaliyet ve Sanat İle İlgili Paylaşımlarının Rolü. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(4), Article 4.
- Koca, H. K., & Mücahit, M. (2023). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanımındaki Mahremiyet Algısı. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 57, Article 57. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1208161>
- Maraşlıoğlu, Ş. E., & Kartopu, S. (2023). Dinî Kimliğin Oluşumunda Çocukluk Döneminin Etkisi Rol Teorisi Bağlamında Psikolojik Bir Analiz. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 27(2), Article 2. <https://doi.org/10.18505/cuid.1341334>
- Mol, H. (2021). *Kimlik ve Kutsal — Yeni Bir Sosyal Bilimsel Din Teorisi* (A. Taştan & Ö. F. Darende, Çev.). Kimlik Yayınları.
- Okumuş, E. (t.y.). *Gösterişçi Dindarlık*. Ark Yayınları.

- Oyman, N. (2011). Din Eğitiminin Önündeki Engeller Araştırması Bağlamında Yeni Yöntem ve Teknikler. *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİLDER)*, 4(2), 121-135.
- Oyman, N. (2016). Sosyal Medya Dindarlığı. *Kahramanmaraş Sütlüçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, Article 28.
- Özalp, A. (2015). Sosyal Psikoloji Perspektifinden Din Psikolojisine Giriş: Sembolik Etkileşimci Teori Örneği. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 9(15), 227-242.
- Öztürk, F. D., & Tosun, A. (2021). Sosyal Medyada Yer Alan Dini İçerikler ve Din Eğitimi Üzerindeki Etkileri: Bir Alan Araştırması. *Tokat İlmîyat Dergisi*, 9(2), Article 2. <https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1009036>
- Tokur, B., & Doğan, H. A. (2023). Gençlerde Kimlik Algısı ve Dinî Hayat: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi. *Eskiyeni*, 50, Article 50. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1294031>
- Varsak, O. (2022). Sosyal Medyanın Dinî Yaşantıya Etkileri: Bursa İl Merkezindeki Lise Öğrencileri Örneği. *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), Article 1. <https://doi.org/10.47145/dinbil.1116438>
- Yanmış, M., & Kahraman, B. (2014). Gençlerin Dini ve Etnik Kimlik Algısı: Diyarbakır Örneği. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 8(2), 117-153.
- Yavuz, S. (2020). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Sosyal Medya Dini Paylaşım Tutumları. *Dini Araştırmalar*, 23(57), Article 57. <https://doi.org/10.15745/da.718131>
- Yeter, E. (2018). Suriyeli Göçmen Kadınların Dini- Kültürel Kimlik Oluşturmalarında Yerel Dini Kültürün Etkisi. *Antakiyat-Hatay Mustafa Kemal Atatürk İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1), 99-126.
- Yüceer, M. (2021). Kutsal Kabul Edilen Zamanlarda Paylaşılan Bilgilerin Güvenilirliği / Dinin Medyatikleşmesi (Üç Aylar Özelinde). *ATEBE*, 6, Article 6. <https://doi.org/10.51575/atebe.1023072>

KLASİK-MODERN AYRIMINDA GENÇLİK VE DİN DİLİ

Cengiz ALACA*

Giriş

İnsanın varoluş macerası, Kur'an-ı Kerim'de bildirildiği üzere yaratan Rabb'in meleklerle "*Ben Yeryüzünde bir halife yaratacağım...*" (Bakara, 2/30) demesiyle başlamıştır. Böylece insan, yeryüzünde kendisinden daha önce hazırlanmış varlık sahnesine gelmekte, çok geç girip erken çıktığı bir sinema gibi dünyada izlediği kısacık fragmanlardan, anlık karelerden 'filmin' tamamını anlamaya çalışmaktadır.

İnsan, özünü oluşturan irade ve akıl gücü sayesinde anlar, anlamlandırır, etkinlik yapar ve tasarrufta bulunur. Bu özellikleriyle birlikte anlatma ve bilgi aktarma yeteneği ömrünü olduğundan daha bereketli kılarak insanı ve türünü sürekli geliştirir.

Gelişmek aynı zamanda değişmek demektir. Niteliği ve niceliği bakımından hızları farklı olsa da bireysel ve kitlesel değişim bütün toplumlarda görülen temel bir olgudur. Bilim

* Dr. Öğr. Üyesi, Artvin Çoruh Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Felsefesi Anabilim Dalı.

ve teknoloji alanındaki gelişme ve ilerlemeler sosyal, kültürel ve düşünsel yapıyı değiştiren en önemli faktörlerdendir.

Zaman-mekân sınırlarının neredeyse ortadan kalktığı, hızla dijitalleşen ve küreselleşen dünyada bu değişimin oluşturduğu yeni paradigma, özellikle yeni kuşakların inanç sistemlerini ve değerlerini derinden etkilemekte, inançların sorgulanmasına yol açabilmektedir. Modern bilgiler gençleri bilimsel teorilerle klasik dinî inançlar arasında çelişkiler bulunduğu anlayışına itmektedir. Ateizmin oldukça pasif sürümü diyebileceğimiz deizmin son dönemlerde yaygınlık kazanması buna bağlanabilir.

Modern kuşak dinin yaşadığımız çağla ilgisini, dahası bu çağa hitap eden bir sözünün olmasını kuşkulu bulmaktadır. Başka alanlardan edinilen bilgilerle dinin öğrettikleri arasında uyumlu bir birliğin sağlanması gerekirken geleneksel dini anlayışla modern düşünce ve hayat arasındaki artan farklar giderek karmaşılaşan teorik ve pratik sorunları meydana getirmektedir. Bu durum, dinî eğitim ve öğretimin, dolayısıyla din anlayışı ve din dilinin yeniden biçimlenmesi ya da güncellenmesini gerekli kılmaktadır. Din dili dinî öğretilerin gençler için ifade ettiği anlamı olumlu ve değerli ya da olumsuz ve değersiz hale dönüştürebildiği için, yaşadığımız döneme hitap eden bir yapıda olmalıdır. Dil, bir araçtır. Bilgi ve düşünceleri aktarma görevini yerine getirir. Dolayısıyla bu sorunun aşılması esasen düşünce biçimini değiştirmeye ve modern İslam düşüncesinin inşasına bağlıdır. Ve öyle görünüyor ki bunun yolu, klasik tecdit anlayışı ve hareketiyle değil, din dilini, dinî terim ve kavramları günümüz bilim dünyasıyla referans ve atıf ilişkisi kurulabilecek şekilde, çağdaş bilimin ulaştığı/keşfettiği yeni ve kesin sonuçları karşılayabilecek, taşıyabilecek şekilde geliştirmek, yenilemek ve güncellemekten geçmektedir.

Bu bildiri, sözünü ettiğimiz bu meselelere değinmekle birlikte örnek kabilinden modern düşüncenin insan ve bilgi tasavvuru ile Kur'an'ın işaret ettiği "halife insan" kavramının birbiriyle uyumlu olduğunu gösterme amacıyla kaleme alınmıştır. Elbette bunun için "halife insan" kavramının doğru anlaşılması ve modern düşüncenin değerler alanında bıraktığı boşluğun çok iyi doldurulması gerekir. Zira estetik ve teknik değerleri de kapsayan bütün ahlaki değerler, dinden kaynaklanır.

1. Gençlik, Modern Kuşak ve Din Anlayışı

Gençlik, kimlik duygusunun oluştuğu zorlu bir geçiş dönemidir. Bu dönemde başlayan 'hayatı anlamlandırma çabası' doğal olarak teolojik sorgulamalara da kapı açmaktadır. Böylece kimi dinî kuşklar ve onların tetiklediği çatışmalar ortaya çıkabilmektedir. Bunun en önemli nedeni, her insanın kendi özelliklerine, yaşadığı dönemin koşullarına ve gelişmişlik düzeyine göre bakış açısına sahip olması, hayatı ve olayları o doğrultuda yorumlamasıdır. Bu süreç, ancak bilinçli bir aile ve çevre yardımıyla sağlıklı bir dinî uyanışa evrilebilir.

Gençler ilk dinî bilgilerini ve eğitimlerini ailelerinden alırlar. Kalıplaşmış işlerden çok yeniliklere yatkındırlar. Dolayısıyla bu süreçte yaşanan iletişim sıkıntıları teolojik alanda da anlaşmazlıklara neden olmakta böylece gençlerin dinî duygu ve eğitimleri zarar görebilmektedir. Modern bilgilerle donanmış gençler, bilimsel teorilerle dinî inançlar arasında çelişkiler bulunduğunu, dindarların ve din adamlarının gerek dinî konularda gerekse diğer bilimsel konularda doğru ve yeterli bilgiye sahip olmadıklarına kanidirler. Onlar dindarlığın bilgi boyutunda ailelerinden daha bilinçli olduklarını düşünürler. Dinî uygulamaların sorgusuzca kabulünden hoşnut değillerdir.

Geçmiş dönemlerde ‘yeni nesil’ tabiriyle, ayrışma gösteren sadece bir kuşaktan söz edilirken bugün, periyodik hızını artıran değişim nedeniyle literatüre X, Y ve Z kuşakları girmiştir. Değişim, kuşakların yetiştiği dönemleri belirgin ve keskin farklarla ya da yaşam standartlarıyla birbirinden ayırmaktadır.¹

Neredeyse her periyotta genel olarak, genç kuşak ile ileri yaşlı yetişkinlerin birbirlerine karşı besledikleri ön yargılar pek değişmez. Yetişkinler açısından gençler sorumluluk ve ideal gibi erdemlerden uzaktırlar, çok şey bildiklerini sanırlar, büyüklere karşı saygısızdırlar, her şeye karşı çıkarlar vs. Gençler de yaşlıları tutucu, korkak/çekingen, hurafeci, anlamaz, geri kafalı ve buyurgan olarak görürler.

Medeniyet-uygarlık eğitir, kültür aydınlatır. Biri öğrenmeyi, diğeri düşünmeyi ister (İzzetbegoviç, 1994, s. 77). Açık-tır ki her yeni kuşak, öncekilerden daha fazla bilgiye sahip olarak yetişmekte, daha çok öğrenmekte, farklı bilim dallarındaki yeni gelişmeleri takip etmekte, böylece bilgileri katlanarak artmaktadır. Ancak, buna paralel olarak tefekkürün, dinî duyarlılığın ve manevi bilincin de artması gerekirken maalesef bunların azaldığını görmekteyiz. Günümüz için gençlerin din konusunda öğrendiklerinden keyif aldıklarını, heyecan duyduklarını söylemek oldukça zordur.

Klasik paradigma ve din dili günümüz gençlerine anlamsız gelebilmektedir. Onlar geleneksel dini öğretileri çoğu zaman

1 1965-1979’lu yıllar arasında dünyaya gelen X kuşağı, oldukça kanaatkâr, toplumcu ve disiplinli bir kuşak olarak nitelendirilir. 1980-1994’lü yıllar arasında doğan Y kuşağının yetiştiği dönem öncekilere göre daha olumlu koşullara sahiptir. Çocukluk dönemlerinde teknoloji ve internet dünyasıyla tanışan bu kuşak, özgürlüklerine daha düşkün özgüven sahibi bireylerden oluşur. 1995 ya da 2000 yıllarından sonra doğan Z kuşağı ise, henüz “anne”, “baba” demeden akıllı telefon kullanmaya başlayan bir nesildir. Teknolojiyle bağımlı olarak yaşayan bu kuşak geleneksel, kültürel ve diğer toplumsal değerlerden uzaklaşmıştır. Dolayısıyla aile kurumu ve ilişkilerine karşı, dine karşı oldukça mesafelidirler (Aygün, 2023, s. 3).

soyut ve anlaşılması güç bulmaktan öte dinî bilgilerle modern bilimin sonuçları arasında yer yer çelişkiye varan uyumsuzluklar bulunduğunu düşünmektedir. Bilimsel gerçeklerle çatışan dogmatik unsurlar, onların maneviyattan kopuk bir yaşam tarzını benimsemelerine yol açmaktadır. Dijital ortamda karşılaştıkları bilgi kirliliği de bu sorunu beslemektedir.

Günümüzde bilginin hızla yayıldığı, kültürel sınırların giderek daha fazla eridiği bir ortamda, geleneksel dini öğretilerle modern hayat arasında oluşan gerilimi göz ardı etmek mümkün değildir. Bu büyük sorun karşısında, yetişkin kuşak, aradaki uyumsuzluğu ya da kopukluğu hep karşı tarafı düzeltmek üzerinden çözebileceğini düşündü. Dinî konuların algılanması ve anlaşılmasıyla ilgili temel sorunlarda kendi eksikliğini görmezden gelip kusuru hep karşı tarafta aradı. Mevcut dinî paradigmanın da bu konuda bir sorumluluk payı olduğunu kabule yanaşmadı.

Klasik kuşak farklılığı ya da çatışmasıyla açıklanabilecek bir durum olmanın sınırlarını çoktan aşmış bulunan bu sorunun çözümü, maneviyat için sürdürülebilir sağlam bir zemin oluşturan ve günümüze hitap eden, yeni bir metodoloji geliştirmekle (usul bilimlerini yenilemekle) gerçekleştirilebilir.

İnsanlık tarihindeki gelişim ve değişimler kimi zaman bilim, düşünce ve inanç alanlarında küçüklü büyüklü önemli kırılma anları, kritik dönüm noktaları oluşturmaktadır. Bireysel ve toplumsal açıdan şartlarınız, imkânlarımız, standartlarımız; entelektüel düzeyimiz, bilgilerimiz, varlık, olgu ve olaylara bakış açımız, dünya görüşümüz ve bütün bunlara bağlı olarak dinî inançlarımızla ilgili tasavvurlarımız değişmektedir. Yaşadığımız dünya ve biz olağanüstü bir değişim içinde bulunsak da dinin temel akideleri bir dizi değişmez ilke üzerine kuruludur. Günümüzde bu iki durumun uzlaştırılması önemli bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Bu bakımdan, dinin temel öğretilerinin insanlarda oluşturduğu idrak ile bu öğretilerin sunum biçimlerini içeren “din dili” son derece önemlidir. İnsanların yaşamlarına anlam ve amaç katan, böylece onları mutmain kılan bir din, zaman içinde değişen nesillerin farklılaşan ihtiyaçlarına karşılık verme adına dilini güncellemelidir. Geçmişin ‘dili’ ve yöntemiyle modern dönemin anlam dünyasını yakalamak zordur; bu zorluk çoğu açıdan ikilikler yaratmakta, bu yüzden insanlar dinî söylem ve sunumların karşısında yer alabilmektedir.

Din, bireysel yetkinliği ve kurtuluşu hedeflediği kadar toplum düzeniyle de ilişkilidir. Din eğitimi ve öğretimi için toplumsal alanda genel ve kapsayıcı bir dil kullanılırken bireyi yakalamak için daha öznel ve özellikli bir din dili gereklidir. Ancak din dilinin bir iletişim yöntemi olarak sorgulanması ve iyileştirilmesinden ziyade içerik sorunuyla birlikte ele alınması ve güncellenmesi daha önemlidir. Klasik dönemdeki bazı algıların dinde olmayan içerikleri oluşturduğu, günümüzde ise bunların sanki dinin parçasıymış gibi sunulduğu, bu durumun da birçok insanı tatmin etmediği, dolayısıyla dine karşı en azından ilgisizliğin arttığı görülmelidir.

Teknolojik gelişmelere bağlı olarak sadece gençlerin değil çoğu insanın düşünce yapısı, öğrenme biçimleri ve bilgiye erişim yöntemleri köklü bir şekilde değişmiştir. Bunun temel nedeni çağımızda bilim ve teknoloji alanında tarihi bir kırılma niteliğinde yaşanan köklü değişim ve dönüşümdür.

İslam dünyası radikal dönüşüm gerektiren benzer bir süreci Peygamberin vefatından hemen sonra yaşamıştı. Yegâne otorite ve bilgi kaynağı olan Hz. Muhammed dünyadan ayrıldığı zaman Müslümanların karşılaştığı -bu alandaki- boşluk ilmî yöntemle yani akıl ve bilimle doldurulmaya çalışıldı. Böylece dinî ilimler özellikle “usûl” formatında gelişti. Alimler, öncelik-

le doğru bilgiye ulaşmanın yolunu ve yöntemini belirlemeye çalışarak muazzam bir metodoloji ortaya koydular. Üstelik o dönemin dünyası bugüne göre çok az değişikliğe uğruyordu. Fakat sahabenin bu anlayış, yorum ve içtihadı yaklaşımlarının sonraki asırlarda gittikçe artan yenileşme ihtiyaçları karşısında yeterince sürdürülebildiğini iddia etmek oldukça zordur.

Bilim kendini yenileyip güncellerken Müslüman düşünrülerin de sürekli gelişen bilimle İslam arasında ilişki kurmaya elverişli yeni kavramlar geliştirmeleri kaçınılmazdır. On ikinci yüzyılda Gazzâlî'nin yaptığı da esasen böyle bir etkinlik idi. Geçmişte sergilenen kelamlaşma süreci bu görevin ifasından başka bir şey değildir. Felsefe ve tasavvuf gibi ilimlerin ürünleri de bu tarihsel çabayla ortaya çıkmıştır.

Hristiyanlık İslamiyetten çok daha önce gelen bir din olmasına rağmen Hristiyanlar, bu türden kırılma ve dönüşüm sürecini 16-17. yüzyıllarda yaşamıştır. Bu süreçlerde genel olarak dindar kesim moderniteye karşı olumsuz tepki göstermiştir. Bu tepki Batı dünyasında daha radikal tavırlara dönüşebilmiştir.

Modern paradigmaya karşı gösterilen olumsuz tepki ve eleştirilerin asıl nedeni bilim alanıyla değerler sisteminin birbirine karıştırılıyor olmasıdır. İslami öğretilere dayanılarak oluşturulmuş bağımsız bir İslami değerler sisteminden bahsetmek mümkündür. İslam dinine özgü bir değerler sistemi geliştirilebilir. Müslümanlar kendi değerler sistemini üretmeli ve evrensel hedeflere taşıyabilmelidir. Ancak bu çalışmalar, bilginin değil, eğitimin İslamileştirilmesi olur. Müslümanlar çocuklarını ilahi değerlerin şekillendirdiği bir İslami atmosfer içinde yetiştirmelidir. Ama bu, değerler alanıyla ilgili bir meseledir.

'Değerler' konusu, Batı kaynaklı dönüşümle gerçekleşen modernizmin en temel sorunudur. Postmodern anlayışı tetikleyen de aslında bu sorun olmuştur. Batının modern

düşünceyi hayata geçirme yöntemi vahyin denetim gücünü ortadan kaldıracak biçimde genişletilmiştir. Onun yerine eş-değer bir denetim faktörünün konulamamış olması ise ciddi bir metafizik boşluğa yol açmıştır. İnsanlığı felakete sürükleyen sapmalar bu yüzden yaşanmaktadır. Bilgiye ruh katacak, onu canlandıracak olan dindir, maneviyattır, irfandır. Eğitim öğretim, insanları daha yetenekli, daha verimli, toplum için daha faydalı hale getirir ama din ve maneviyat olmadan onlara erdem kazandırmaz, onları daha iyi ve daha insani kılmaz. Bu yüzden diğer bilimsel alanlardan edinilen bilgilerle dinin öğrettikleri arasında uyumlu bir birliğin sağlanması gerekir.

Öte yandan, bilim de tamamlanmış ve mükemmel değildir. Hiçbir bilim adamı ya da felsefeci bütün önermelerin doğru olduğunu garanti edemez. Reel bilim her zaman için ideal olanın gerisindedir. Mevcut bilim doğru ve yanlış önermelerin bir karışımıdır. Aksi halde bilimde ilerlemeden söz edilemezdi. Bilimsel evrilme devam eden bir süreçtir. Böylece yeni keşfedilen doğrular yanlış fikirleri ortadan kaldırmakta, ulaşılan yeni önermeler bilimin ana gövdesine eklenmektedir.

2. Bilimsel Gelişmeler, Değişen Paradigma ve İnsan

İnsan türünün kozmolojik tarihi ya da evrensel ömrü açısından bir değerlendirme yapacak olursak günümüzde ulaşılan bilimsel düzey, insanlığın ancak çocukluk çağını temsil etmektedir diyebiliriz. En fazla -hadi İslamiyet'in son din olmasından yola çıkarak- rüşd dönemine girmiş olduğunu söylemek mümkündür.

Tabiattaki düzenli değişimleri anlamak, tutarlı ilkelerin farkına varmak, geçmişte çok uzun zaman dilimlerine yayılmıştı. Artarak devam eden bir ivmeyle bilimsel keşif ve gelişme süreçleri günümüzde baş döndürücü bir hıza ulaştı.

17. yüzyıl sonları, klasik anlayıştan modern anlayışa geçiş sürecinin başladığı kritik dönem olarak kabul edilir. Modernite özellikle Aydınlanma dönemiyle pekişen, insan aklının egemenliğini, bireysel özgürlüğü ve bilimsel ilerlemeyi ön plana çıkaran bir anlayışa işaret eder. Bu geçiş yalnızca felsefi ve entelektüel bir evrilme olarak kalmamış, aynı zamanda din, ahlak ve sanat gibi alanlarda derin değişimlere yol açmıştır. Modern bilim anlayışı klasik dünyanın doğa anlayışını köklü bir şekilde değiştirmiştir. Özellikle Batıda dinin evrene ilişkin açıklamalarındaki geçerliliği ve egemenliği sarsmıştır.

Gerçeklik anlayışı sorgulanarak etik ve estetik değerler alanında klasik normların ötesine geçilmiş, bireysel bakış açıları ve özgür yorumlarla yeni bir sanat dili oluşturulmuştur.

Bütün bunlara neden olan devrim niteliğindeki bilimsel keşif ve gelişmeler son birkaç asırlık sürede olmuştur ki bu süre insanlık tarihi açısından çok kısa bir zaman dilimidir. Üstelik bu yöndeki ilerleme ve değişim, gelecek asırlarda ulaşılabilecek seviyeleri bugünden hayal bile edilemeyecek denli gittikçe artan bir hızla devam etmektedir. Dönüm noktası oluşturan bilimsel gelişmelerin tarihine kronolojik kısa bir bakış bu gerçeği gösterir.

Mitolojik dönemden sonra başlatılan felsefi düşünce döneminde (M.Ö. 6, 7. yüzyıllardan itibaren) tabiat üzerine yoğunlaşan entelektüel merak, 'arke' arayışına girdi. Varlıkların ortak ilkesi aranırken daha çok maddi unsurlar dikkate alındı (Aristoteles, 1996, s. 90 / 983b 5).

Matematik formüllerinin başlangıcı Pythagoras'a (ö. -490) dayandırılmaktadır.

1500'lü yıllara kadar, 10-12 felekten oluşan küçük bir evren anlayışı vardı. Bu evren ayüstü ve ayaltı âlem olarak ikiye ayrılıyor; ayüstü âlemin kontrolünde bulunan ayaltı âlem çokluğun

ve eksikliklerin yer aldığı oluş ve bozuluş evreni, ayüstü âlemse ideal, mükemmel, melekût alemleri olarak tasavvur ediliyordu. Dünya düz ve sabit duruyor, Güneş, onun etrafında dönüyordu. 1540'lerden itibaren bir asır boyunca Kopernik, Galilei ve Kepler gibi bilginler Kiliseyi ve dindar insanları Dünyanın düz değil yuvarlak olduğuna ve Güneşin etrafında döndüğüne ikna etmeye çalıştı. (Bu düşünceler Kitab-ı Mukaddes'e karşı olarak görüldüğü için 1633'te sapkınlıktan yargılanan Galileo Galilei, hayatı boyunca ev hapsine mahkûm edildi. Sözlerini geri alması istendi. Onun "yine de dönüyor" diye mırıldandığı söylenir. 1992'de Roma Katolik kilisesi Galilei'yi lanetlemenin yanlış olduğunu nihayet kabul etti.)

'Doğa yasaları' kavramı 17. yüzyılda ortaya çıktı. Sürtünme-çekim ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarla Latince *electricus* kelimesi kullanıma girdi. Bugün bildiğimiz elektrik enerjisiyle ilgili gelişmeler, insan sesinin teller aracılığıyla aktarılmasına imkân veren 19. yüzyılda Alexander Graham Bell, Thomas Edison gibi isimlerle ortaya çıktı. 20. Yüzyıla girerken, elektrik mühendisliğinin diğer keşifleri yapıldı. 1905'te Albert Einstein, elektriğin kuantlar halinde küçük paketler olarak taşındığını açıkladı. Onun fotoelektrik üzerinde yaptığı çalışmalar fizik tarihinde kilometre taşı oldu. Çünkü ileride keşfedilecek olan kuantum mekaniğinin/fiziğinin yolunu açmış oldu.

Bugün insanoğlu, bir yandan dış dünyada (*âfakta*) neredeyse evrenin başlangıcına ilişkin hesaplamaları yapabilecek noktaya ulaşırken, diğer yandan kuantum fiziğiyle, varlığın içine uzanan sınırsız dördüncü boyutta (*enfiiste*) inanılmaz mesafeler kat etmektedir (Fussilet 41/53).

Bu gelişmelerle modernleşme süreci, insanın anlam arayışını yeni bakış açılarıyla biçimlendirmiş, gerçeklik algısını,

paradigmasını ve dünya görüşünü değiştirmiştir. Çünkü bilim ve felsefede klasikten moderne geçiş bir süreklilik ilişkisi ya da uzantısıyla değil, neredeyse tam bir kopuş şeklinde gerçekleşmiştir. Bu yüzden klasik düşüncenin temel kabulleriyle modern düşüncenin temel kabulleri arasında uyumlu bir ilişki kurmak, bunlardan birini diğerine indirgemek mümkün gözükmemektedir. Eğer arada kopuş değil de süreklilik ilişkisi olsaydı modern düşüncenin temel kategorilerini klasik düşüncenin temel kabullerine ve paradigmatik ilkelerine -doğrudan ya da dolaylı biçimde- indirmeye imkânı bulunabilirdi. Yani klasik terkedilmeden kendi içerisinde modern düşünce üretilebilirdi.

Klasik bilim ve düşünce anlayışı önce nominalizm fikriyle sarsıldı. Klasik düşüncede bilginin konusu “sabit var olan” bir şeydi. Nominalizm ise bilgi ve bilinen arasında esaslı bir boşluk ya da ontolojik kopukluk bulunduğu savından yola çıkarak zihni kavramların dıştaki objelerine mutabık olmadıklarını, böylece bilimin temelsiz kaldığını, tümel bilgilerin de adlandırmadan ibaret olduğunu iddia etti. Bu yaklaşım, tümdengelim yönteminin değerini ortadan kaldırmış, sistematik gözlem ve deney yolunu ‘sınırsız şeritleri olan tek gidişli otobana’ çevirmiştir.

Rönesansla devam eden süreç hümanizm ve yeni bir insan anlayışı ortaya çıkardı. “Her şey insan için” sloganıyla ifade edilebilecek bu ‘insan merkezli’ paradigmadan rahatsız olan dindarlar, bu anlayışın Tanrı merkezli düşüncüyü yıktığı ve Tanrı’nın yerine insanı koyduğu gerekçesiyle tepki gösterdiler (gücü azalsa da bu tepkinin hâlâ devam ettiği söylenebilir). Ontolojik bakımdan anlamsız olan bu gerekçe aslında epistemolojik bakımdan temeli olan bir düşüncedir. Yani Tanrı’nın varlığını tartışma dışında tutan modern anlayışın

bilgi, anlam ve değer bakımından insanı merkeze koyduğu açıktır. Dolayısıyla modern anlayışta, Tanrı epistemolojik açıdan yerini insana bırakmıştır denilebilir.²

Değişen paradigma karşısında en büyük sarsıntıyı Hristiyanlık yaşamış, Batı için dinde reform hareketleri kaçınılmaz hale gelmiştir. İnancını ve fikirlerini ‘sağlama almak’ için yoğun fikrî çaba harcayan matematikçi bir bilim adamı, modern düşüncenin temelini atarak Yeniçağ felsefesini başlatan büyük filozof Descartes’a (1596-1650) dönüşmüştür.

Descartes’in kuşkusuz ve katıksız yalın gerçeğe ulaşma çabası onu bilgiyle bilinen arasındaki ontolojik boşluğu gidebilecek katı bir eleme yöntemiyle inanç, düşünce ve bilgilerini yeniden değerlendirmeye götürmüştür. Onun elemelerinden kesin derecesinde doğru çıkan bilgi, yalnızca kendinin varlığına dair bilgisi, yani ‘Ben’ olarak hissettiği sezgisel bilgi oldu. Çünkü ‘ben’ (*cogito*) dediği şey onun için hem *bilen* hem *bilinen* hem de *bilginin* kendisi olmuş, böylece özne nesne arasındaki ontolojik boşluk ortadan kalkmıştı. “Düşünüyorum, o halde varım” (*Cogito, ergo sum*) sözü sezgisel bilginin kesinliğini ve üstünlüğünü ifade etmektedir (Descartes, 1989, s. 35 vd.).

Bilen-bilinen ilişkisinde nesneyi değil de özneyi/süneyi merkeze alması ve ona itibar etmesi bu düşünce sistemini klasik düşünceden koparan nokta olmuştur. Yani ‘Ben’ (*Cogito*), klasik yaklaşımdan farklı olarak kendi dışına açılmayı mümkün kılan unsurları dışarıda değil, kendinde görmektedir. Gerçeği bilmek ve anlamak için gereken bütün ontolojik ve epistemolojik imkânlarla sahip olduğunu varsaymaktadır. Aslında bu durum, cogitonun gerçeği bilmek ve anlamaktan ziyade, onu inşa etmeye ve anlamlandırmaya yöneldiğini göstermektedir.

2 İnsanı yeryüzünde halife olarak yaratan Allah, ona bütün isimleri öğretti ve onları meleklerle say dedi, o da saymaktadır. bk. Bakara 2/30 vd.

İlk bakışta, modern düşüncenin insan tasavvuru İslam düşüncesinin insan tasavvuruyla çatışıyor görünebilir. Ancak bu görüş, klasik İslam düşüncesindeki insan anlayışı için doğrudur. Kur'an'ın sunduğu insan tasavvuru yeniden ve günümüz bakış açısıyla incelenirse arada ciddi bir çatışmanın olmadığı görülecektir.

Felsefe bölümü de dahil olmak üzere klasik İslam düşüncesine göre insanda ve hatta Tanrı'da asıl olan akıldır, akıl iradeye ne yapacağını söyler, irade buna uyarsa erdemli hareket etmiş olur vs. Bu yaklaşıma göre vahiy de akılı denetlemek, dengelemek ve eğitmek üzere gönderilmiştir. Halbuki akıl, bir ayna misali neyi görürse olduğu gibi yansıtır, pasiftir. Bu yüzden klasik insan kendini erdemli hale dönüştürmekle yetiniyordu. İşte Modern düşüncenin temel paradigması bunu tam tersine çevirdi. İrade sahibi insan diğerinin aksine tabiat karşısında aktif bir rol üstlendi. Artık, neyin olması gerektiğine karar veren bir özne oldu. Böylece modern dönemde varlık sahnesindeki pozisyonunu değiştiren insan, kendini sürekli daha yetkin hale getirmenin yanı sıra dış dünyayı çekip çevirme, varlık âleminde tasarruf sahibi olma peşine düştü.

Kur'an, insanı akıl ve irade sahibi bir varlık olarak muhatap alır. Ancak irade insanın özü için daha baskın bir unsurdur. Yani insan akıl varlığı olmaktan çok irade varlığıdır. Dolayısıyla, vahiy de aslında akılı değil iradeyi denetlemek ve eğitmek için gönderilmiş, ibadetler bunun için emredilmiştir.

Bilginin ilkesi akıl, eylemin ilkesi iradedir. Bu iki unsur insan doğasını oluşturmaktadır. Ancak insanın ontolojik kaynağını asıl belirleyici olan unsur, iradedir. Kur'an'da "akıl" sözcüğünün 'isim' haliyle geçmemesi, hep 'fiil' kalıbıyla "akletme" şeklinde kullanılmış olması bu açıdan ilginçtir ve meselenin özünde insanın irade varlığı olduğuna işaret eder.

Çünkü akıl kendini sürekli eylem formunda gösterir. Biz onu doğrudan sezgiyle ‘akletme eyleminin kendisi’ olarak algılarız. Eylemin ilkesi ise iradedir.

İnsanın “halife” olarak yaratıldığı bilgisi bu gerçeğin açıkça ifadesidir. Kur’an’da insanın yeryüzündeki meşru egemenliğini göstermek için kullanılan ‘halife’ kavramı meal ve tefsirlerde mülkiyetin insana emanet edilmesi anlamında “yeryüzünde ona sahip çıkacak” diye açıklanır. *Hilafet* vekâlet gibi, asaletin karşısı olarak başkasına naiplik etmek yani az çok yerini tutarak onu temsil etmek demektir (Yazır, 1979, s. 1/299-300; Yılmaz, 2023, s. 206). İnsan; Allah’ın, ona ilim, irade, kudret ve yaratma gibi nitelikleriyle kimi yetkiler verdiği bir varlık olarak tanımlanır. Âdem’in isimleri sayması, onun varlık âlemiyle ilişki ve irtibatını bilgi üzerinden kurma özelliğini ifade eder. Bilim, insana tahakküm ve egemenlik yetkinliği verir, eşya ve hadiseleri yönlendirme, gerçekliği değiştirme, dönüştürme imkânı sağlar. İşte halife insan, yaşadığı hayatı ve çevresini anlamlı kılma sorumluluğunu yerine getirecek iradeyi göstermek suretiyle Allah adına mahlûkat üzerinde tasarruf ve etkinliklerde bulunur, teknoloji oluşturur, sistem kurar, medeniyet inşa eder.

Kur’an ayetlerinin insanı bu şekilde anlamlandırması ve “halifelik” görevine vurgu yapması modern düşüncenin insan tasavvuruyla çelişmez. Rasyonalite, bireysellik ve özgürlük üzerine temellendirilmiş olan modern düşüncede insan, evrendeki yerini anlamaya çalışan ve doğayı kontrol etme gücüne sahip bir özne olarak tanımlanır.

İnsanlığın ilerleyişi, her bir neslin sürekli geliştirdiği entelektüel birikimi gelecek nesillere aktarma özelliği sayesinde gerçekleşmektedir. İnsanoğlu geçmişten tevarüs ettiği teorik ve pratik birikimin yanı sıra mütemadiyen devam eden -neredeyse

devrim niteliğindeki- bilimsel ve teknolojik ilerlemelerle kendini sürekli geliştirmekte, yetkinliğini artırmakta ve yenilenmektedir. Zaman zaman “çağdaşlık” veya “modernite” tabirleriyle ifade edilen bu durum, insan türünün doğası ve kaderidir.

Bireysel olarak kendi hayatımızda kendi düşüncelerimiz, kanaatlerimiz, telakkilerimiz, inançlarımız, dünya görüşümüz değişikliğe uğradığı gibi, topyekûn insanlık tarihinde de asırlar geçtikçe genel olarak insanların entelektüel düzeyi, bilgi seviyesi, bakış ve görüş açıları, paradigmaları hem nice-lik hem de nitelik olarak sürekli gelişerek değişmekte, anlama ve anlamlandırma yeteneği artmaktadır.³

Bugün bilim ve teknolojinin ulaştığı seviye ortada, insanoğlu gözünü diğer gezegenlere dikmiş durumda. Gelecekteki aşamalarının hayallerin bile ötesinde olacağına dair işaretleri şimdiden beliren yapay zekâ teknolojisi, şimdilik üç boyutlu olsa bile ileride nesneleri koku, ses ve diğer özellikleriyle birlikte yazarak üretecek olan çok boyutlu yazıcılar, bunlarla bağlantılı ve paralel gelişen robotlar, transhümanizm, belki de reel yaşamla entegre olabilecek metaverse dünyası, vs. Bütün bunların sadece bir insan ömrü kadar kısa bir zaman diliminde teorik olmaktan çıkıp adım adım pratiğe dönüştüğüne tanık olmaktayız. Bu bilim ve teknolojinin yüzyıllar sonrasında hangi aşamalara çıkacağını şu an için bilemeyiz.

Her toplum kendi çağını yaşar. Çağdaşlaşma toplumun yaşadığı çağı anlamasıdır; çağın nesnesi değil öznesi olmakla gerçekleşir. İnsan merkezli değerlerimizle bilim, sanat, kültür ve medeniyet dinamikleri çerçevesinde çağa yön verecek yeteneğe sahip olmak için klasik dinî tasavvurlarımızı, kavram ve terimlerimizi çağın entelektüel düzeyine göre gözden

3 Hadis olarak nakledilen bir ifadeye göre “iki günü birbirine eşit olan aldanmıştır.” (Aclunî, 1985, s. 2/276)

geçirmek ve gerektiği ölçüde yenilemek zorundayız. Yoksa zihinsel donukluk ve kilitlenme ile kendimizi çağın gerisinde, tarihin dışında tutmuş oluruz.

Kur'ân-ı Kerim'de anlatılan Ashab-ı kehf kıssası, insanlığın gelişme yolunda ilerlerken uzun zaman diliminde aldığı mesafe ile çağın gerisinde kalma arasında kıyaslama yapmayı öne çıkarır. *Öyküde* kullanılan mağara metaforu, tarihî süreçte, dönemin gelişmişlik düzeyine göre insanların bilim ve din anlayışlarıyla ilgili temel paradigmalarının da değişeceği gerçeğini etkili bir şekilde anlatmaktadır. Öykünün en etkili ve düşündürücü tarafı, bir grup dindar gencin asırlar boyu tarih dışında kalmaları ve adeta zaman yolculuğu yapmış gibi tekrar beşerî toplum hayatına dönmeleridir. Sonunda bilim, sanat, kültür ve medeniyet gibi tüm beşerî alanlardaki ilerlemenin dışında kalmak ile akıp ilerlemekte olan hayatı ve çağı yakalamak arasındaki fark vurgulanır. Kur'an-ı Kerim Ashab-ı Kehf üzerinden birçok mesaj vermektedir; ancak, öyküye bir de bu gözle bakmak konumuz açısından ufuk açıcı olacaktır.

İçinde bulunduğumuz çağın getirdiği değişim ve gelişimden uzak durmak tarih dışına çıkmak anlamına gelir. İnsan bilgisi sürekli artmakta, yeni disiplin alanları ortaya çıkmaktadır. Son bir yılda üretilen bilgi, geçmiş tüm insanlık tarihinde üretilen bilginin yüzlerce katına ulaşmıştır. Bütün disiplinler birbiriyle alışveriş halinde olurken, diğer bilgi ve bilimler sürekli değişirken teolojinin bu ilişki dışında kalması ve etkilenmemesi mümkün değildir.

Kimi duyarlı Müslümanlar dinî tecdid fikrinden, kendi dinî anlayışımızı değil de İslam dininin kendisini sorgulamak ve eleştirmek gibi bir anlam çıkarmaktadır. Bu konuda ifrata varan düşünceler karşısında, İslam'ın kendine yabancılaşmasından, Kur'an'ın buharlaşmasından endişe duyan-

lar da aksi yönde aşırılığa kaçmaktadır. Çözüm için yine eski 'reçetelere' başvurulmaktadır. Halbuki, Kur'an-ı Kerim, evreni yaratan Tanrı'nın mesajı olduğuna göre bilimin gelişmesi ve ilerlemesi onu devre dışı bırakmaz, aksine onun daha doğru ve iyi anlaşılmasını sağlar. Bu açıdan Müslümanların modern çağı anlamaları, buna göre kendi değerlerini, kültür ve medeniyet dinamiklerini geliştirmeleri gerekir. Bu, onları çağın nesnesi değil öznesi yapar.

Ashab-ı kehf kıssasının sonunda yapılan şu uyarı konumuz açısından temel bir mesaj niteliği taşımaktadır. *"Rabbinden sana vahyolunanı oku! O'nun sözlerini değiştirecek yoktur. O'ndan başka sığınılacak da bulamazsın."* (Kehf 18/27)

Yani, modern dünya ile Müslümanların dünyası arasında ciddi bir sorun haline gelen kopukluğu giderecek çalışmalardan, zihinsel paradigmayı, dinî kavramları ve din dilini güncellemekten korkmaya, endişe duymaya gerek yoktur. İnsan kavramlarla düşünür. Kur'an, vahyin yaşadığımız çağa hitap eden retorikini doğru anlayacak şekilde okunmalıdır.

Sonuç

Müslümanların yaşadığı coğrafyalarda dinle ilişkili toplumsal sorunların diğer ülkelere oranla daha çok ve önde olması, acil çözüm bekleyen bir durum haline gelmiştir. Bu durumun temel nedenleri hakkında düşünmek ve doğru tespitler üzerinden kalıcı çözümler üretmek gerekir.

Bilim dili ve bilimsel bakış açısıyla din dili ve dinî anlayış arasında kopukluğa yol açmayan akademik yaklaşım ve çalışmalara duyulan ihtiyaç gittikçe artarken klasik anlayışın getirdiği dinî tasavvurlar, çağımız insanının arayışlarına uyumlu bir karşılık vermekten ve sorunları gidermekten uzak görünmektedir. Tarihi birikimin ve geleneğin önemi elbette göz ardı

edilemez. Fakat bunlar, din anlayışımızın ve dünya görüşümüzün İslam'ın ana kaynağıyla birlikte çağın bilimsel gerçeklerinden beslenmesine engel olan bir unsura dönüşmemelidir.

Dinde yenilik yapmakla din anlayışımız ve yorumlarımızda değişiklik yapmak, niteliği ve değeri farklı eylemler olup birbiriyle karıştırılmamalıdır. İlki tahrif, diğeri ihtiyaçtır. Öncelikle, din ve dünya anlayışını zamanın koşullarına göre geliştirme yönünde yapılan akademik çalışmaların bir takım suçlamalara maruz kalmadığı bir toplumsal ortama geçilmesi gerekmektedir. Dindar insanın modernite ve gelenek arasında savrulmasını ancak bu çalışmalar önleyebilir.

Çağdaş bilim ve teknolojinin ulaştığı seviyede insan kendini ve içinde bulunduğu âlemi yeniden değerlendirmeye almıştır. Modern düşüncede insan anlayışı aslında Kur'an'ın insan tasavvurundan çok da farklı değildir. Her ikisinde insan -en geniş anlamıyla- duyan, düşünen, bilen ve özellikle irade eden öznedir. Bir başka deyişle iradeli, akıllı ve bilinçli bir özne olarak insan 'ben'i (cogito), objeye sadece bilme ve inanma amacıyla değil eylem, işlem ve tasarruf amacıyla yönelir.

Dinî terim ve kavramları günümüz bilim dünyasıyla referans ve atıf ilişkisi kurulabilecek şekilde, çağdaş bilimin ulaştığı/keşfettiği yeni ve kesin sonuçları karşılayabilecek, taşıyabilecek şekilde güncelleme başarısı, dinî gerçeklerle bilimsel gerçeklerin birbirinden farklı ve kopuk olmadığını gösterecektir. Bu da, modern insanın kendi öz benliğine, Tanrı'ya ve doğaya yabancılaşarak manevi bağlardan kopuş yaşamasını önleyecektir.

Kaynakça

- Aclunî. (1985). *Keşfu'l-Hafa* (A. el-Kalâş, nşr.).
- Aristoteles. (1996). *Metafizik* (A. Arslan, Çev.). Sosyal Yayınlar.
- Aygün, N. (2023). Z Kuşağı Ekseninde Ailede Yaşanan Kuşak Çatışmalarına Yönelik Manevi Danışmanlık ve Rehberlik Hizmetleri. *Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Güncel Araştırmalar*, 2(3), 33-48. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10437775>
- Descartes. (1989). *Metod Üzerine Konuşma* (Mehmet Karasan, Çev.). MEB yayınları.
- İzzetbegoviç, A. (1994). *Doğu ve Batı Arasında İslam* (S. Şaban, Çev.). Nehir.
- Yazır, E. M. H. (1979). *Hak Dini Kur'an Dili* (Vols. 1-10). Eser.
- Yılmaz, M. (2023). *Kur'an'da Siyasi Düzenin Temel İlkeleri*. Erkam Akademi.

THINKING ABOUT TOMORROW: CREATIVE USE OF TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION

Shereen SHAW*

Introduction

This paper argues that educational technology has the potential in higher education to significantly enhance student engagement, learning outcomes, and institutional effectiveness. According to several scholars (Bond et al., 2020; Farrelly and Baker, 2023; Godsk and Elving, 2024), leveraging digital technologies increases students' retention, involvement in educational activities, and overall engagement. Drawing on real-world case studies, recent research, and theoretical frameworks, this paper contends that the strategic implementation of technologies such as Gen AI tools (Google Gemini, Dall- E, and ChatGPT), alongside digital collaboration platforms, virtual reality (VR) tools, and data analytics, can lead to more inclusive, interactive, and future-ready educational environments. First, by identifying the limitations of

1 Dr., Edge Hill University Department of Education.

traditional higher education and defining what we mean by creative technology use and its value, one can explore why technological integration is imperative. Finally, by showcasing several case studies, one can examine some core areas of innovation such as Virtual/Augmented Reality, Artificial Intelligence, Personalised Learning, Digital Collaboration Tools, and Data Analytics/Visualisation. In doing so, practical challenges, such as the digital divide, faculty readiness, and ethical considerations, may be discussed, and several recommendations for successful integration may be made.

The digital revolution has redefined knowledge production, access to technology, and the dissemination of learning. Over the last decade, students have become digital natives and, consequently, have new expectations for their teaching and learning experiences (Ojong, 2025). Higher education institutions face pressure to engage diverse learners and improve outcomes while keeping pace with evolving career and skill demands. Institutions are accustomed to using technology as a supplementary tool, such as projectors and email systems, for learning management. However, post-COVID-19, essential platforms that support digital collaboration and personalised instruction to accommodate hybrid teaching and learning opportunities have become necessary. This has prompted a significant transformation, necessitating a rethinking of how educators and practitioners creatively use technology to adapt to changes following COVID-19. Scholars (Payne, 2019; Farrelly and Baker, 2023) argue that post-COVID-19, higher education institutions are at a crossroads. Firstly, the dual challenges of increasing globalisation mean that rapid technological advancements have led institutions to proactively 'rethink' the use of technology in teach-

ing and learning or risk obsolescence. Secondly, institutions have begun to reflect on and evaluate the traditional pedagogical models that have proven insufficient to address the complex needs of today's digital native learners. To clarify, innovations such as generative AI tools and the global pivot to online learning during the COVID-19 pandemic revealed that the traditional models of passive lecturing are no longer adequate (Abu Talib et al., 2021). Research into the challenges facing higher education institutions reveals key issues such as students' disengagement, uneven access to content, and rigid assessment models (Mahmud et al., 2021). These challenges demand innovative solutions that allow for a 're-imagining' of educational practices.

In a pilot study conducted across six English-speaking countries on four continents, which explores the future of technology following the pandemic-induced shift to emergency remote instruction, student engagement is shown to be directly linked to learning experiences, satisfaction, and learning outcomes at their host university (Guppy et al., 2022). It is revealed that post-pandemic, there is a strong desire to utilise technology's potential to enhance students' engagement and experiences in HE (Payne, 2019; Farrelly and Baker, 2023). Despite the universities' interest, however, limitations remain in managing the practical and systematic use of educational technology tools and platforms to support students' learning and increase retention and engagement (Godsk and Elving, 2024). Scholars argue that the difficulty may stem from a lack of systematic evidence on how to engage students with specific educational technologies through

practical and concrete recommendations or guidelines that educators can directly apply in their lesson planning or learning design processes (Henrie et al., 2015; Schindler et al., 2017). The study concluded that a global shift to online learning during the pandemic highlighted several gaps in the use of technology and provided insight into student engagement as a crucial way to improve teaching and identify when to intervene to support at-risk students (Bergdahl et al., 2024).

Another challenge revealed in post-pandemic literature is the issue of access and equity. For example, scholars argued that disadvantaged students often lack reliable internet or devices, reinforcing a ‘digital divide’ and unequal educational participation (Mahmud et al., 2021; Bergdahl et al., 2024). Thus, students with inadequate access “fall behind” (Ojong, 2025, p.1288). Many traditional courses struggle with inclusivity as they may not accommodate different learning needs or diverse backgrounds, especially in rural areas where access is scarce (Afzal et al., 2023). Scholars argued that learning outcomes suffer when a “one-size-fits-all” teaching approach overlooks individual needs (Yang et al., 2019; Mahmud et al., 2021; Sathorar et al., 2025). The challenges are evident when there is an effort to ensure that students comprehend the material and receive a fair assessment. Additionally, there is a belief that administrative and institutional constraints hinder innovation. Many institutions lack the time or training to integrate new tools. Bureaucratic inertia, for example, can slow change, and while students are connected and information-rich, many teaching and learning practices may remain outdated or restricted. This leads to suboptimal engagement, retention, and limited learning outcomes.

Addressing the Challenges

Historically, higher education has struggled to accommodate diverse learning needs while maintaining high engagement levels (Bergdahl et al., 2024). Students may feel isolated or left behind due to larger class sizes, static curricula, and limited one-on-one interaction. A recent study shows that post-pandemic, digital tools such as Learning Management Systems (LMS) and Student Information Systems (SIS) can offer scalable solutions by streamlining administrative processes and facilitating ‘personalised learning’ and communication tools (Durall et al., 2025). For instance, mobile apps that notify students about upcoming deadlines or enable real-time chat with instructors can significantly improve time management and motivation. Employing creative technology transcends basic digital adoption by altering teaching and learning dynamics. Instead of merely ‘digitising’ lectures, innovative platforms such as Panopto may encourage an experiential and student-centred approach to learning. Educators can design interactive modules using these platforms and others like Pear Deck or Nearpod, which facilitate real-time quizzes and collaborative activities. Moreover, game-based learning tools such as *Kahoot*, *Educandy*, and *Gimkit* are emerging as resources that enable learners to approach complex topics through engaging, gamified formats, increasing motivation and knowledge retention (Cojocariu et al., 2024).

Creative technology integration involves leveraging digital tools and platforms to enhance academic practices. It requires reimagining how we teach, learn, and conduct research to foster engagement, collaboration, and discovery. This goes beyond using technology for convenience or automation. In the post-epidemic landscape, educators faced the necessity of employing technology ‘intentionally’ to enhance creativ-

ity, participation, and deeper learning. This includes creative applications such as game-based learning platforms (*Kahoot*, *Classcraft*) that gamify content and are accessible through educational apps (*Edpuzzle*, *Pear Deck*). “Games and gamification as educational technology involve activities with various game elements such as leaderboards, points, badges, or other forms of rewards or competition” (Godsk and Møller, 2025). The advantage of these tools, as aforementioned, is that they can transform static lectures into interactive experiences, and the value of creativity is well-supported. Godsk and Møller (2025) conducted a systematic review showcasing 61 evidence-based recommendations for using educational technology to enhance engagement. They argued that educational technology has been shown to improve motivation, engagement, learning outcomes, and retention when employed effectively. Creative integration can tackle engagement and equity challenges by transcending traditional lectures to capture students’ interest (Godsk and Møller, 2025, p.2976). Creative use here means not merely adding slides or videos but fundamentally rethinking educational pedagogy so that technology enriches teaching and learning experiences. The belief is that through immersive experiences accompanied by personalised feedback, technology can provide multiple ways of teaching and learning.

Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR)

“VR-based education supports learners’ acquisition of competencies and skills, including critical thinking, creativity, communication, and collaboration skills expected of the citizens and workforce of the 4th Industrial Revolution” (Owolabi et al., 2023, p.2)

VR and AR provide immersive, experiential learning that significantly enhances comprehension and retention. Following the epidemic, scholars (Owolabi et al., 2023; Godsk and Møller, 2025) have argued that virtual and augmented reality technologies have opened new frontiers for immersive learning. Several projects aim to boost student engagement and understanding of complex subjects by incorporating game mechanics into the curriculum. In the United States, Stanford University established the Virtual Human Interaction Lab to promote the use of VR in simulating real-world experiences such as environmental disasters or visits to cultural sites (Lu, 2025). This experiential learning method increases student engagement and deepens conceptual understanding (Durall et al., 2025). For instance, VR simulations in medical and anatomical studies enable students to practise surgical procedures without risk, improving skill acquisition and ensuring safety. Although cost remains a barrier, lower-cost AR solutions, such as mobile-based flashcards with interactive overlays, provide accessible entry points (Ojong, 2025). Meanwhile, Bournemouth University has integrated simulation-based education into healthcare training in the United Kingdom through collaborations with NHS partners. The university has created realistic and safe environments where students can develop and rehearse clinical skills, positioning itself as a centre of excellence for simulation in Dorset. The project was commissioned by Health Education England (HEE), which provided funding to develop 'DEALTS 2', a national simulation-based education toolkit grounded in an experiential learning approach to facilitate positive impacts on practice (Rolfe et al., 2022). Similarly, the University of Bristol has implemented game-based learning through initiatives

like “Gamifying Histology” and “Microbial Pursuit”. “The design-based research of a web app, known as zondle Team Play (zTP), allows teachers to use a games-based approach to teaching whole classes and draws on learning theory, the practicalities of classrooms, and concepts from neuroscience. zTP was developed iteratively with teachers, in five cycles of design, intervention, analysis and reflection” (Copaja, 2025, p. 1174). Likewise, Northumbria University has recently championed using virtual reality (VR) and simulation technologies in nursing education. The simulated practice placement programme, “Skills-Fest”, offers immersive learning experiences, enhancing students’ practical skills in a controlled environment (Faulds, 2025).

Ojong (2025) argued that VR environments enable students to transcend traditional barriers and explore rich simulations or historical recreations. In Stanford’s Virtual Human Interaction Lab, students are transported into climate-change scenarios and cultural heritage sites using VR, providing a concrete and memorable experience that classroom lectures alone cannot achieve (Lu, 2025). According to Cano et al. (2025), such technologies “engage with dynamic simulations, historical recreations, and scientific visualisations that enhance engagement, comprehension, and retention”. A case study illustrates how an anatomy student used VR models to study 3D organ structures interactively, thereby improving spatial understanding. Similarly, AR applications, such as overlaying anatomical diagrams onto real bodies or employing AR flashcards in science, allow learners to interact with content in context (Lu, 2025). The visual and spatial learning tools support learners and spark curiosity. Ojong (2025) argues that challenges surrounding the use of VR/AR

persist. Firstly, VR/AR equipment and content can be expensive and technically demanding, making them inaccessible to students. Secondly, instructors may require training to create or facilitate VR lessons (Ojong, 2025), and students might encounter cognitive overload in complex virtual environments. Several scholars (Godsk and Møller, 2025; Lu, 2025; and Canto et al., 2025) recommend starting small by deploying simple AR apps on smartphones, which many students already own, before investing in full VR headsets that can be costly. When approached thoughtfully, such technologies have the potential to enhance content across various subject areas. An economics student, for example, could enter a virtual stock market simulation; a history student could virtually visit the Vatican or ancient Rome; an engineering student could assemble virtual prototypes (Lu, 2025). For many educators, the key lies in balancing and aligning VR/AR experiences with the curriculum's learning objectives, ensuring that the novelty truly deepens understanding. In doing so, the experiences can "redefine educational paradigms through immersive and interactive environments" (Cano et al., 2025) and enhance student performance, engagement, and inclusivity.

Artificial Intelligence and Personalised Learning

AI-powered platforms like *Duolingo* and *ALEKS* exemplify how adaptive learning systems can provide customised educational pathways. At Georgia State University, AI chatbots were introduced in the United States to support student retention by sending reminders, answering queries, and guiding learners through their academic journeys (Nurshatayeva et al., 2025). Such tools can identify gaps in teaching and learning and automatically recommend tailored resources

or exercises. However, institutions must balance automation with human oversight to ensure empathy and nuanced support remain integral to education (Selwyn, 2019). Artificial Intelligence presents powerful possibilities for adaptive learning methods. It can analyse student data to tailor content, pacing, and feedback to individual needs (Nurshatayeva, 2025). For instance, intelligent tutoring systems use AI-driven algorithms that identify which concepts each student struggles with and subsequently recommend targeted exercises (Chinnasamy et al., 2025, p.239). *Duolingo* (language learning) and *ALEKS* (math tutoring) are widely used today, providing real-world examples of AI platforms that adjust practice problems according to learners' skill levels. A systematic review by Merino-Campos (2025) argues that AI can "significantly improve educational outcomes by tailoring content and feedback to individual learner needs" (p.16). This, in turn, increases students' engagement and mastery. In practice, AI- powered chatbots have shown promising results, as evidenced by Georgia State University's "Pounce" chatbot, which sends automated text reminders about assignments and resources (Peyton et al., 2025). Studies have found that first-generation and other vulnerable students using *Pounce* earned grades on average 11 points higher (over one letter grade) than their peers (Dutta, 2017, in Peyton et al., 2025). This suggests that regular and personalised outreach can dramatically boost persistence and success.

Moreover, scholars (Latif et al., 2022; Dharmalingam et al., 2023; Hamid, 2024) indicate that AI- driven analytics can alert instructors to at-risk students early. This enables timely interventions. As Bergdahl et al. (2024) observe, gaining insight into student engagement through data is crucial for enhancing learning and retention. In this regard, AI facilitates

administrative efficiencies, such as the automated grading of objective tasks, allowing faculty to focus on higher-level mentoring. However, experts like Latif et al. (2022) and Hamid (2024) warn that AI should complement, rather than “replace” human teaching. It is argued that over-reliance on AI can be problematic. For instance, academic integrity issues arise if students misuse AI (e.g., cheating with GPT-4); not all skills, such as critical thinking, can be evaluated by algorithms. A significant benefit of AI is its capacity to motivate students, who often find AI tools novel and responsive, which can increase their effort. However, ethical challenges persist, and teachers’ preparation is vital. As Merino-Campos (2025) emphasises, effective AI integration necessitates “effective teacher training” so educators can utilise AI tools properly (p.17). Only through appropriate training and investment can AI in higher education hold great promise for personalisation and efficiency to be implemented with human guidance and oversight to enrich teaching and learning.

Ethical and Privacy Concerns

Concerns regarding data privacy, surveillance, and algorithmic bias are growing as technology becomes more integral to education. On the one hand, students may feel anxious about being continuously monitored; on the other, they might lack a complete understanding of the implications of data collection.

“Every digital platform and separate online service has its capacity to track, store and analyse student usage, outcomes and interactions at a granular level. While this is interpreted within the edtech industry as a significant opportunity to improve and personalise learning, it has also raised genuine concern for the potential *misuse* of data” (Williamson and Hogan, 2020, p.10).

According to Williamson and Hogan (2020), institutions should embrace transparency by communicating data use and access. Establishing ethical frameworks and governance systems that respect student agency and informed consent is essential (p.12). Equally, “the collection and use of student digital data raises questions about privacy, consent, ownership, bias, and openness” (Sellar and Hogan, 2019). These integrating technologies, like AI, raise ethical issues, particularly regarding bias and fairness. AI systems can reinforce societal biases, as Wargo and Anderson (2024) warn in their article, “Striking a balance: Navigating the ethical dilemmas of AI in higher education”. They argue that AI may disadvantage some learners by reinforcing societal inequities. For example, AI grading tools may downgrade essays from non-native speakers due to bias in training data (Jiang et al., 2024). For this reason, it is suggested that institutions must acknowledge AI limitations, scrutinise algorithmic tools for bias, and ensure human oversight in final decisions (Wargo and Anderson, 2024).

Ethics encompasses intellectual property and copyright of digital resources, as well as the environmental impact of technology, such as the carbon footprint of data centres. Wargo and Anderson (2024) advocate for “human-centred design”, implying that tech integration should ultimately serve human learning over mere efficiency. They emphasise that educators must innovate and adapt to post- pandemic changes whilst maintaining ‘principled use’ (Ibid). Privacy is a growing concern, as learning analytics and data collection can reveal sensitive information. They argue that universities must manage student data transparently and securely to comply with regulations like FERPA in the U.S. and GDPR in Europe, ensuring students are informed about what data is collected and how

it is used (Ibid). Policies should govern analytics; for instance, dashboards can display aggregate trends without consent but must not reveal individual weaknesses. Moreover, data security is crucial for academic integrity. Gratch and Fast (2022) argue that AI can lead to unethical dependence: “The possibility that AI agents can facilitate unethical behaviour among software consumers, by nature of how these consumers ‘tell’ (i.e., personalise) their agents to act on their behalf” presents a challenge (Gratch et al., 2022). Guidelines for AI use in assignments could prohibit word-for-word AI text generation while allowing AI tools with attribution. According to Danaher (2018), “leading smartphone operating systems include personal AI assistants for tasks like searching and scheduling. This represents algorithmic outsourcing, where an innovative algorithm performs tasks for us, raising concerns about dehumanisation, cognitive decline, and loss of freedom, possibly undermining interpersonal virtues” (p. 630).

Digital Collaboration Tools

Technology-based collaborative learning (TBCL) is a cornerstone of modern education, particularly in the post-pandemic era. Platforms such as Microsoft Teams, Slack, and Miro facilitate collaboration among students and faculty across geographic and disciplinary boundaries. Asad and Qureshi (2025) argue that “technology-based collaborative learning allows students to use technology and digital platforms to share knowledge and learn together. [TBCL] boosts participation, motivation, and achievement through a stimulating teaching environment”. This study aimed to examine the effect of TBCL on students’ competency-based education (CBE). The findings revealed a strong positive association between TBCL and

students' CBE. This indicates that utilising TBCL tools fosters interdisciplinary problem-solving and prepares students for real-world teamwork. For instance, a student can co-design sustainability initiatives using Miro in an environmental science project involving multiple team members. "The most common tools for projects are synchronous real-time video conferencing, chats and emails, discussion forums, document collaboration, and visual representation tools" (Jeong and Hmelo-Silver, 2016). These tools highlight the importance of equitable access to educational technology and digital fluency among learners to ensure inclusive participation, onboarding, and adequate training. Evidence from this study shows that digital collaboration platforms like video conferencing and shared workspaces assert the need for interactive and connected learning beyond physical classrooms. Another study by Bach and Thiel (2024) shows that "collaboration is anticipated to foster learners' social competencies and motivation, as well as to promote deeper learning and understanding". The premise is that students working in virtual groups tend to achieve more together than alone. For example, group projects can be facilitated through *Slack* channels or *Miro* boards, letting teams ideate, share documents, and visually map concepts together. An international case study, for example, might involve environmental science students from multiple countries co-designing a sustainability project via a shared *Miro* workspace. These collaborations build content knowledge and employment skills like teamwork, communication, and digital citizenship.

Beyond academic projects, collaboration tools may prepare students for modern workplaces, which are becoming increasingly virtual. Post-pandemic, the global industry faced a heavy

reliance on remote collaboration tools, so using them in class readies students for real-world contexts (Bach and Thiel, 2024). Another benefit is building upon a sense of community. As evident during the pandemic, collaborative digital platforms help reduce ‘student isolation’, especially when classes are predominantly online. Mena-Guacas et al. (2024) argue that collaborative learning “fosters a sense of community, belonging, and influence among students”. The same study shows that students engaged in collaborative tasks often developed stronger digital skills and positive attitudes toward online learning. Scholars (Bach and Thiel, 2024; Mena-Guacas et al., 2024; Asad and Qureshi, 2025) concur that collaborative tools can transform classrooms into vibrant interactive environments. For instance, a physics course might use *Slack* for class-wide discussion or debate, while a student may use *Google Docs* for team lab reports, or an art history class might use *Padlet* for collaborative image curation. When integrated thoughtfully, these tools make learning social and student-centred.

Data Analytics and Visualisation

Modern Learning Management Systems (LMS) and digital platforms collect vast amounts of data on student activities, including logins, assignment submissions, quiz attempts, and discussion posts (Cukurova, 2025). Learning analytics enhances how educators monitor and respond to student needs. For example, Purdue University’s Signals system uses predictive analytics to identify at-risk students based on engagement metrics, enabling timely interventions (Arnold and Pistilli, 2012). Visual dashboards in LMS platforms provide actionable insights and can assist educators in refining their pedagogy and improving student outcomes (Ibid). Nevertheless, the ethical use of stu-

dent data requires institutions to maintain transparency and obtain informed consent, ensuring learners understand how their information is used (Prinsloo and Slade, 2017). Conversely, data analytics tools can process this data into dashboards and visual reports that inform decision-making. According to Arnold and Pistilli (2012), Purdue University's Course Signals system is a classic example: "It aggregated LMS data to give students real-time alerts about their course performance. Early evaluations showed that students who heeded these alerts had significantly higher final grades and were likely to seek help and support from instructors" (Ibid).

On the one hand, from an educator's perspective, patterns such as which lecture topics had low quiz scores, or which assignments were seen last-minute and thus rushed, can aid in improving instruction and teaching overall. Educators can, therefore, make informed decisions on targeted adjustments, offering tutorials and remedial sessions on weak topics. Bergdahl et al. (2024) describe learning analytics as a tool to 'identify actionable insights' and improve teaching and learning. For example, an instructor might use a heatmap of forum activity to see if students are engaging with discussions or track the time spent per module to spot outliers. At an institutional level, analytics can flag at-risk students by combining grades, attendance, and engagement indicators, enabling advisors to intervene early. On the other hand, from students' perspective, data visualisation tools like *Tableau* have the potential to help students make sense of the data. Students can see personal progress on learning objectives or use concept-mapping tools to organise research findings. When students learn to interpret charts and dashboards, they gain metacognitive insights into their learning

habits (Bergdahl et al., 2024). Thus, analytics and visualisation transform data into *meaningful* feedback.

Challenges to Creative Integration

Digital Divide and Access

Although educational technology offers many benefits, unequal access remains a significant barrier. While collaborative tools have numerous advantages, challenges related to fair access and inclusivity in higher education persist. Students need devices to access content, reliable connectivity to minimise distractions or off-task behaviour during chats, and training on effective online communication is crucial (Mena-Guacas et al., 2024). This requires instructors to oversee group interactions to ensure all students are heard and receive support, guidance, and clear instructions. Ideally, policies and teaching methods should explicitly address equity. One possible solution to narrow the divide is for educators to group mixed-ability tech users so peers can share resources or design projects that do not penalise those with limited technology. However, issues persist when students from low-income backgrounds or under-resourced regions may lack reliable internet access or up-to-date devices (Ibid). The digital divide is among many higher education institutions' most significant obstacles to creative tech integration. Soomro and Kale (2020) define the digital divide as differences in ICT access, motivation, skills, and usage. The divide signifies the gap between those with ready access to technology and those without. In other words, it threatens to exacerbate existing inequalities unless addressed through institutional support, government funding, and public-private partnerships (Robinson et al., 2020). Disparities can exist within one campus; for instance,

some students have high-speed internet and personal laptops while others depend on shared devices or campus labs. An AR field trip app proves ineffective if half the class lacks devices to access it. When some students face limited access or lack digital skills, innovative technology initiatives may unintentionally exacerbate social inequities. Therefore, universities need to prioritise accessibility for all students, particularly for those from disadvantaged backgrounds, minority groups, and individuals with disabilities, ensuring that all platforms adhere to inclusive design standards.

Scholars argue that universities have strived to address the post-pandemic challenges by implementing proactive measures (Abu Talib et al., 2021; Mahmud et al., 2021; Guppy, 2022). Examples included universities providing device loan programmes or Wi-Fi hotspots for students who may need them. Some recommendations also included that universities ensure campus networks have sufficient bandwidth for streaming and VR. Importantly, alternatives for assessment must be offered (Guppy, 2022). This means providing a non-digital option, which should exist for every tech-based activity, to ensure no student is left behind (Robinson et al., 2020). Additionally, universities should be mindful of bandwidth-heavy tools, such as using asynchronous videos with captions instead of high-resolution live VR for large classes. Omodan (2024) notes that if creative technology is to be inclusive, universities must invest in infrastructure and support to make access ubiquitous. This could include expanded computer labs, free software licences, and training workshops. “The virtual realm has expanded educational horizons, facilitating dynamic, flexible, and personalised learning experiences. Such a monumental shift raises questions about universities’ traditional and physically anchored infrastructure” (Omodan, 2024).

Faculty Readiness and Professional Development

Creative integration can thrive and take root only when faculty members feel equipped and motivated. Several barriers influence faculty readiness at various universities, ranging from the varying degrees of digital literacy among faculty to their readiness to adapt to change and undertake internal or external training for professional development. Digital literacy for higher education faculty involves effectively using collaboration tools, remote teaching platforms, LMS systems, and multimedia. Wohlfart et al., (2025) argue that while some educators readily embrace new tools, others may be resistant or lack the training to utilise them effectively. Historically, institutions have invested in continuous professional development and aspired to create supportive communities of practice to facilitate skill-sharing and innovation (Laurillard, 2012). However, post-pandemic faculty readiness to use digital technology remains a growing concern. According to Wohlfart et al., (2025), many educators lack confidence or training in new technologies and pedagogy. Even with good intentions, educators may default to familiar lecture methods without support (Omodan, 2024). Without digital literacy, even powerful tools lie unused or misused. For instance, a faculty member unfamiliar with video conferencing may fail to engage remote students simply by reading slides, defeating the tool's purpose.

Globally, universities have established “digital learning offices” or centres for teaching and learning dedicated to technology training (Wohlfart et al., 2025). These initiatives offer workshops, one-on-one coaching, and tutorials on the pedagogical integration of tech tools. Programmes typically begin with pilot initiatives that gradually scale up successful efforts, helping to build confidence and momentum (Hickey,

2023). For instance, a university might provide a seminar on best practices for conducting interactive Zoom discussions or the ethical use of AI tools in assignments. Faculty mentoring programmes can also be a positive first step, pairing tech-savvy staff members with novices (Hickey, 2023). It is essential to recognise that training must be an ongoing effort to keep pace with the rapid evolution of technology. Therefore, as part of faculty professional development training, digital literacy should not be a one-off orientation but a continuous dialogue. To address the challenges of faculty reluctance and funding limitations, universities can support by recognising and rewarding innovative teaching and offering small grants for faculty-led pilot initiatives by experienced 'tech-savvy' staff. Peer learning communities are equally valuable within faculty culture, encouraging the sharing of case studies and strategies for employing technology across various disciplines and departments. In summary, human factors, such as skills, attitudes, and support, are as vital as technology.

Conclusion

The future of higher education hinges on people's willingness to embrace change and reimagine what is possible. The creative integration of technology offers a pathway to more dynamic, inclusive, and practical learning, teaching, and assessment environments. From immersive VR experiences to AI-powered personalisation and collaborative research platforms, digital tools can transform education, provided they are implemented thoughtfully and, more importantly perhaps, ethically. This transformation is crucial as we contemplate the future, and we should not merely react to it. By investing in innovation, training, and inclusivity, higher education can rise to meet the chal-

lenges of tomorrow and beyond. The scholarship, both prior to and post-epidemic, reveals that the future of higher education depends on harnessing creative technology to tackle enduring challenges. As discussed, institutions must lead this transformation by purposefully ‘reimagining pedagogy’ through innovative tools and teaching methods. The evidence is, thus, clear: when integrated thoughtfully, technologies like VR/AR, AI-driven learning platforms, collaborative tools, and analytics can enhance student engagement, collaboration, and provide insights into how to improve teaching and learning (and in turn, learning outcomes and satisfaction). Indeed, success requires addressing the practical hurdles facing educational institutions and students today, such as equitable access, preparing faculty, and guarding against ethical pitfalls through a concerted strategy. Looking towards tomorrow’s challenges, it is vital to promote investment in infrastructure, professional development, and an institutional culture of innovation that transforms traditional challenges into opportunities where a thoughtful integration of creative technology is not optional but imperative.

References

- Abu Talib, M., Bettayeb, A. M., & Omer, R. I. (2021). Analytical study on the impact of technology in higher education during the age of COVID-19: Systematic literature review. *Education and Information Technologies*, 26, 6719–6746. <https://doi.org/10.1007/s10639-021-10507-1>
- Afzal, M., Rahman, A., Tariq, M., & Naqvi, H. (2023). Understanding the digital divide: A demographic analysis of access to technology among students. *International Journal of Educational Technology and Development*, 10(2), 145–160.
- Arnold, K. E., & Pistilli, M. D. (2012). Course signals at Purdue: Using learning analytics to increase student success. In *Proceedings of the 2nd International Conference on Learning Analytics and Knowledge* (pp. 267–270).
- Asad, M. M., & Qureshi, A. (2025). Impact of technology-based collaborative learning on students' competency-based education: Insights from the higher education institution of Pakistan. *Higher Education, Skills and Work-Based Learning*.
- Bach, A., & Thiel, F. (2024). Collaborative online learning in higher education—Quality of digital interaction and associations with individual and group-related factors. *Frontiers in Education*, 9, 1356271. <https://doi.org/10.3389/feduc.2024.1356271>
- Bergdahl, N., Bond, M., Sjöberg, J., Dougherty, M., & Oxley, E. (2024). Unpacking student engagement in higher education learning analytics: A systematic review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 21(1), 63. <https://doi.org/10.1186/s41239-024-00493-y>
- Bond, M., Buntins, K., Bedenlier, S., Zawacki-Richter, O., & Kerres, M. (2020). Mapping research in student engagement and educational technology in higher education: A systematic evidence map. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 17, 1–30. <https://doi.org/10.1186/s41239-019-0176-8>

- Cano, V. D., Pacheco, E., Sonawane, R. B., Boroan, R., & Croghan, H. T. (2025). Virtual reality, augmented reality, and mixed reality in experiential learning: Transforming educational paradigms. *Education Sciences*, 15(3), 303. <https://doi.org/10.3390/educsci15030303>
- Chinnasamy, P., Rani, R. M., Ayyasamy, R. K., Sujithra, L. R., Mounika, T., & Cherukuvada, S. (2025). Transforming education with AI-driven intelligent tutoring systems. In *Driving Quality Education Through AI and Data Science* (pp. 239–258). IGI Global.
- Cojocariu, V. M., & Boghian, I. (2024). A literature review on digital creativity in higher education—Toward a conceptual model. *Education Sciences*, 14(11), 1189. <https://doi.org/10.3390/educsci14111189>
- Copaja, C. A. Y., & Vera, J. R. E. (2025). Neuroeducation strategies that promote participation in the classroom: A belief from the experience of university students in Perú. *Edelweiss Applied Science and Technology*, 9(1), 1173–1181.
- Cukurova, M. (2025). The interplay of learning, analytics and artificial intelligence in education: A vision for hybrid intelligence. *British Journal of Educational Technology*, 56(2), 469–488.
- Danaher, J. (2018). Toward an ethics of AI assistants: An initial framework. *Philosophy & Technology*, 31(4), 629–653.
- Dharmalingam, R., Baskar, S., & Ataullah, S. T. (2023, October). A framework for predicting the students at risk using AI: A case study. In *2023 IEEE Frontiers in Education Conference (FIE)* (pp. 1– 5). IEEE.
- Dutta, D. (2017). Developing an intelligent chatbot tool to assist high school students for learning general knowledge subjects. *Georgia Institute of Technology*, 13.
- Durall Gazulla, E., Hirvonen, N., Sharma, S., Hartikainen, H., Jylhä, V., Iivari, N., ... & Baizhanova, A. (2025). Youth perspectives on technology ethics: Analysis of teens' ethical reflections on AI in learning activities. *Behaviour & Information Technology*, 44(5), 888–911.

- Farrelly, T., & Baker, N. (2023). Generative artificial intelligence: Implications and considerations for higher education practice. *Education Sciences*, 13(11). <https://doi.org/10.3390/educsci13111109>
- Faulds, S., & Taylor, A. (2025). Simulated practice learning experience in a virtual environment: An innovative pedagogical approach to practice learning for nursing students. *Nursing Reports*, 15(2), 61.
- Georgia State University. (2022, March 21). Classroom chatbot improves student performance, study says. [Press release]. <https://news.gsu.edu/2022/03/21/classroom-chatbot-improves-student-performance-study-says/>
- Godsk, M., & Elving, P. R. (2024). ChatGPT for learning in higher education: Benefits, downsides, and implications. *Journal of Interactive Learning Research*, 35(1), 31–69.
- Godsk, M., & Møller, K. L. (2025). Engaging students in higher education with educational technology. *Education and Information Technologies*, 30(3), 2941–2976. <https://doi.org/10.1007/s10639-024-12901-x>
- Gratch, J., & Fast, N. J. (2022). The power to harm: AI assistants pave the way to unethical behavior. *Current Opinion in Psychology*, 47, 101382.
- Guppy, N., Verpoorten, D., Boud, D., Lin, L., Tai, J., & Bartolic, S. (2022). The post-COVID-19 future of digital learning in higher education: Views from educators, students, and other professionals in six countries. *British Journal of Educational Technology*, 53(6), 1750–1765.
- Hamid, O. H. (2024). Impact of artificial intelligence (AI) in addressing students-at-risk challenges in higher education (HE). In *The Evolution of Artificial Intelligence in Higher Education: Challenges, Risks, and Ethical Considerations* (pp. 183–194). Emerald Publishing.

- Henrie, C. R., Halverson, L. R., & Graham, C. R. (2015). Measuring student engagement in technology-mediated learning: A review. *Computers & Education*, 90, 36–53. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2015.09.005>
- Hickey, M. (2023, January 26). What is digital literacy for higher ed faculty? *EdTech Magazine*. <https://edtechmagazine.com/higher/article/2023/01/what-digital-literacy-higher-ed-faculty-5-important-skills-teach-perfcon> (Accessed 07/05/2025)
- Jeong, H., & Hmelo-Silver, C. E. (2016). Seven affordances of computer-supported collaborative learning: How to support collaborative learning? How can technologies help? *Educational Psychologist*, 51, 247–265. <https://doi.org/10.1080/00461520.2016.1158654>
- Jiang, Y., Hao, J., Fauss, M., & Li, C. (2024). Detecting ChatGPT-generated essays in a large-scale writing assessment: Is there a bias against non-native English speakers? *Computers & Education*, 217, 105070.
- Latif, G., Alghazo, R., Pilotti, M. A., & Brahim, G. B. (2022). Identifying “at-risk” students: An AI-based prediction approach. *International Journal of Computing and Digital Systems*, 11(1).
- Laurillard, D. (2012). *Teaching as a design science: Building pedagogical patterns for learning and technology*. Routledge.
- Lu, C. A. (2025). Tracing the evolution of artificial intelligence education at Stanford University. *TechTrends*, 69, 447–453. <https://doi.org/10.1007/s11528-025-01046-4>
- Mahmud, M. M., Wong, S. F., & Ismail, O. (2021, November). Emerging learning environments and technologies post-COVID-19 pandemic: What’s next? In *The International Conference on Information, Communication & Cybersecurity* (pp. 308–319). Springer.
- Mena-Guacas, A. F., Meza-Morales, J. A., Fernández, E., & López-Meneses, E. (2024). Digital collaboration in higher education: A study of digital skills and collaborative attitudes in students from diverse universities. *Education Sciences*, 14(1), 36. <https://doi.org/10.3390/educsci14010036>

- Merino-Campos, C. (2025). The impact of artificial intelligence on personalised learning in higher education: A systematic review. *Trends in Higher Education*, 4(2), 17. <https://doi.org/10.3390/higheredu4020017>
- Nurshatayeva, A., Page, L. C., White, C. C., & Gehlbach, H. (2020). Proactive student support using artificially intelligent conversational chatbots: The importance of targeting the technology. *EdWorking Paper*. <https://www.edworkingpapers.com/sites/default/files/ai20-208.pdf>
- Ojong, A. S. (2025). Bridging the digital divide: Unmasking socioeconomic barriers to equitable access to digital tools in education.
- Omodan, B. I. (2024). Redefining university infrastructure for the 21st century: An interplay between physical assets and digital evolution. *Journal of Infrastructure, Policy and Development*, 8(4), 3468.
- Owolabi, P. A., Musa, A. A., Adebayo, M. I., Adekunle, I. O., & Habeeb, O. A. (2023). Exploring pre-service teachers' intention to use virtual reality: A mixed-method approach. *Computers & Education: X Reality*, 3, 100045.
- Peyton, K., Unnikrishnan, S., & Mulligan, B. (2025). A review of university chatbots for student support: FAQs and beyond. *Discover Education*, 4(1), 21.
- Prinsloo, P., & Slade, S. (2017). Ethics and learning analytics: Charting the (un)charted. In *Handbook of Learning Analytics* (pp. 49–57). Society for Learning Analytics Research (SoLAR).
- Robinson, L., Cotten, S. R., Ono, H., Quan-Haase, A., Mesch, G., Chen, W., ... & Stern, M. J. (2020). Digital inequalities and why they matter. *Information, Communication & Society*, 23(1), 1–17.
- Rolfe, U., & Holley, D. (2022). Simulation for healthcare students: Lessons learned from C19. In *iLRN 2022: 8th Annual Conference of the Immersive Learning Research Network*, 30 May–4 June 2022, Vienna.

- Sathorar, H., & Geduld, D. (2025). Inclusive assessment in higher education. In *Inclusive Education in South African Further and Higher Education: Reflections on Equity, Access, and Inclusion* (pp. 85–99). Emerald Publishing.
- Schindler, L. A., Burkholder, G. J., Morad, O. A., & Marsh, C. (2017). Computer-based technology and student engagement: A critical review of the literature. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 14(25), 1–28. <https://doi.org/10.1186/s41239-017-0063-0>
- Sellar, S., & Hogan, A. (2019). *Pearson 2025: Transforming teaching and privatising education data*. Brussels: Education International.
- Selwyn, N. (2019). *Should robots replace teachers? AI and the future of education*. Polity.
- Soomro, K. A., & Kale, U. (2020). Digital divide among higher education faculty. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 17(1), 21. <https://doi.org/10.1186/s41239-020-00191-5>
- Wargo, K., & Anderson, B. (2024, December 5). Striking a balance: Navigating the ethical dilemmas of AI in higher education. *EDUCAUSE Review*. <https://er.educause.edu/articles/2024/12/striking-a-balance-navigating-the-ethical-dilemmas-of-ai-in-higher-education>
- Williamson, B., & Hogan, A. (2020). Commercialisation and privatisation in/of education in the context of COVID-19. *Education International*. <https://eprints.qut.edu.au/216577/>
- Wohlfart, O., & Wagner, I. (2025). Longitudinal perspectives on technology acceptance: Teachers' integration of digital tools through the COVID-19 transition. *Education and Information Technologies*, 30, 6091–6115. <https://doi.org/10.1007/s10639-024-12954-y>

'BEYİN ÇÜRÜMESİ' (BRAIN ROT) VE DİNİ BAŞA ÇIKMA STRATEJİLERİ: DİJİTAL MEDYANIN AŞIRI TÜKETİMİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Durali KARACAN*

Giriş: Kişisel Bir Gözlem ve Başlangıç

Son bir yıldır eğitim verdiğim Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde yıl boyunca toplamda 700 civarı farklı öğrenciyle ders işleme fırsatım oldu. Ders dışındaki zamanlarda ise, özellikle sınav haftalarında, onlarca farklı öğrenci (yıl boyunca toplamda 80 civarı öğrenci) odama gelerek, ders çalışmaya "odaklanma" ve "dikkat" konularında yaşadıkları zorluklardan bahsettiler ve bu hususta neler yapmaları gerektiği konusunda görüşümü sordular. Odama bu konu hakkında gelen her öğrenciden ilk önce cep telefonunu çıkarmasını ve ayarlar bölümünden günlük ekran kullanımı süresini kontrol etmesini istedim. Kontrol etmelerinden hemen önce ise "sence günlük kaç saattir?" şeklinde bir soru sorarak tahminleriyle gerçek durum arasındaki farkı test et-

* Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı.

meye çalıştım. Öğrencilerin bazılarının tahminleri ile gerçek kullanım zamanları birbirlerine yakın çıkmış olsa da, öğrencilerin büyük çoğunluğunun günlük ekran kullanımı süreleri, tahminlerinin neredeyse iki katı civarında çıktı. Bu durum karşısında öğrenciler genellikle şaşkınlıklarını ifade ettiler. Bu durum ayrıca, öğrencilerin günlük cep telefonu kullanım sürelerinin ne kadar olduğu hakkında yeterli bir farkındalığa sahip olmadıkları hususundaki gerçekliği de açıkça ortaya koyuyordu. Sonrasında ise, günlük cep telefonu ekran kullanım sürelerinin kendi içindeki dağılımını kontrol ettiğimizde, neredeyse tüm öğrencilerin telefonlarında en çok vakit geçirilen uygulamaların Instagram, Facebook, Twitter (X), TikTok vb. gibi çeşitli sosyal medya platformları olduğunu gördük.

Tabi ki de “odaklanma” ve “dikkat” konularında birçok diğer faktör de etkilidir. Kaygı, stres, depresyon, aşırı düşünme (overthinking), düşük motivasyon gibi psikolojik faktörler; gürültü, fiziksel ortam, çoklu görevler gibi çevresel faktörler; yetersiz uyku, beslenme, kronik yorgunluk, dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) gibi fizyolojik ve nörobiyolojik faktörler; ilaç yan etkileri, ağrı veya kronik rahatsızlıklar gibi tıbbi ve farmakolojik faktörler “odaklanma” ve “dikkat” yetilerini olumsuz anlamda etkileyen faktörler olarak sayılabilir (Daysal ve Yılmazel, 2020). Tüm bu faktörlerin yanı sıra, aşırı teknoloji kullanımı (cep telefonu, internet, dijital medya, sosyal medya vb.) olarak genel bir şemsiye terim olarak ifade edebileceğimiz durum ise “odaklanma” ve “dikkat” yetilerini olumsuz anlamda etkileyen en önemli unsurlardan birisi olarak göze çarpmaktadır. 2024 yılında Oxford University Press tarafından “brain rot” kelimesinin yılın kelimesi seçilmesi ile aşırı dijital içerik tüketiminin ulaştığı tehlikeli boyut iyice gözler önüne serilmiştir. Kelime olarak “beyin çürümesi” an-

lamına gelen kavram, beynin biyolojik değil bilişsel ve duygusal olarak zarar görerek işlevini yerine getirmekte sıkıntılar yaşamasını ifade etmektedir. Bu çalışmada “beyin çürümesi” kavramı üzerinde durularak, bu hususta dini başa çıkma stratejilerinin nasıl kullanılabileceği değerlendirilecektir.

Akıllı Telefon (Smartphone) Bağımlılığı

Dijital içeriğinin aşırı tüketimi hiç kuşkusuz öncelikle akıllı telefonların kullanımının yaygınlaşmasıyla doğrudan ilgilidir. Akıllı telefonlarla birlikte dijital içeriğe ve sosyal medya programlarına erişiminin ciddi anlamda kolaylaşması, beyin çürümesi kavramının ifade ettiği süreçlere gidişatı hızlandırmış gözükmektedir. Bu bağlamda akıllı telefon bağımlılığı olgusu üzerine yapılmış araştırmalar oldukça dikkat çekicidir. Daysal ve Yılmazel (2020) akıllı telefon bağımlılığını ergenlik dönemi bağlamında halk sağlığı perspektifiyle ele aldıkları çalışmalarında, ergenlerin psikososyal gelişim süreçlerinde artan dijital medya kullanımının, özellikle akıllı telefonlara yönelik bağımlılık düzeyinde bir eğilim gösterdiğini savunmaktadırlar. Çalışmada, akıllı telefon bağımlılığının ergenlerde dikkat dağınıklığı, uyku bozuklukları, akademik performans düşüşü, sosyal izolasyon ve psikolojik sorunlar gibi çok boyutlu olumsuz sonuçlara yol açtığı vurgulanmaktadır. Ayrıca, bağımlılığın gelişmesinde kişisel, ailesel ve çevresel faktörlerin etkili olduğu; ebeveyn denetiminin zayıf olması, düşük öz-denetim ve yüksek dijital erişilebilirliğin bu süreci pekiştirdiği belirtilmektedir. Makale, bağımlılığı önlemede okul temelli programların, aile rehberliğinin ve farkındalık artırıcı toplumsal stratejilerin önemini vurgulamakta; disiplinlerarası halk sağlığı yaklaşımlarının gerekliliğini savunmaktadır (Daysal ve Yılmazel, 2020).

Horvath ve arkadaşları tarafından 2020 yılında yürütü-

len “Akıllı Telefon Bağımlılığının Yapısal ve İşlevsel İlişkileri” (*Structural and Functional Correlates of Smartphone Addiction*) başlıklı araştırma, akıllı telefon bağımlılığı (smartphone addiction – SPA) gösteren bireylerdeki beyin yapısı ve işlevindeki farklılıkları inceleyen nörogörüntüleme temelli deneysel bir çalışmadır. Araştırma, bağımlılık davranışları ile ilişkili olduğu düşünülen gri madde hacmi (gray matter volume – GMV) ve dinlenme halindeki sinirsel aktiviteyi (resting-state neural activity) ölçerek, akıllı telefon bağımlılığı ile beyin arasındaki nörobiyolojik bağlantıları ortaya koymayı hedeflemiştir. Çalışma sonucuna göre elde edilen bulgular üç ana noktada toplanmaktadır: İlk olarak, akıllı telefon bağımlılığı grubunda sol anterior insula, inferior temporal korteks ve parahipokampal kortekste anlamlı biçimde düşük GMV saptanmıştır. Bu bölgeler, uyarana duyarlılık (salience), içsel durum farkındalığı (interoception) ve hafıza ile ilişkili nörobilişsel süreçlerle ilişkilendirilmektedir. İkinci olarak, akıllı telefon bağımlılığı grubunda sağ anterior singulat kortekste (ACC) düşük dinlenme durumu aktivitesi gözlenmiştir. ACC, dürtü denetimi, ödül beklentisi ve dikkat yönlendirme gibi davranışsal bağımlılıkla yakından ilişkili bilişsel işlevlerden sorumludur. Üçüncü olarak ise, hem yapısal (GMV) hem de işlevsel (ALFF) parametreler açısından, ACC ile akıllı telefon bağımlılığı puanları arasında negatif korelasyon saptanmış ve bu ilişki, bağımlılığın sinirsel bir yansıması olarak yorumlanmıştır. Ayrıca, orbitofrontal korteks (OFC) hacminde azalma, akıllı telefon bağımlılığı şiddetiyle ilişkili bulunmuş; bu da dürtü kontrolü ve karar verme mekanizmalarının zayıfladığını düşündürmektedir. Beyindeki bu yapısal ve işlevsel değişimlerin, madde bağımlılığı ve internet oyun bozukluğu gibi diğer bağımlılık türlerinde de gözlenen değişimlerle örtüştüğü belirtilmiştir. Özellikle ACC ve insula böl-

geleri, bağımlılık davranışlarında anormal uyarana dikkat yönelimi ve dürtüsel tepkilerde merkezi rol oynayan “salience network”ün (duyarlılık ağı) bir parçası olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın sonuçları, akıllı telefon bağımlılığının sadece davranışsal değil, aynı zamanda belirgin nörobiyolojik temelleri olan bir olgu olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın sonuçları, akıllı telefon kullanımına bağlı bağımlılık davranışlarının nörobiyolojik temelini anlamaya yönelik önemli bir başlangıç noktası sunmaktadır. Araştırmanın sonuçları, akıllı telefon bağımlılığının bireyin beyin yapısında ve işlevinde ölçülebilir değişikliklere yol açabildiğini ve bu değişimlerin bağımlılık nörobilimi literatüründe tanımlanmış diğer davranışsal ve madde bağımlılıklarıyla örtüşen bir nitelik taşıdığını ileri sürmektedir. Elde edilen veriler, akıllı telefon kullanımının “zararsız” olduğu yönündeki genel varsayımlara eleştirel bir yaklaşım sunmakta ve özellikle risk altındaki bireylerde bu teknolojilerin kontrollü kullanımının önemine işaret etmektedir (Horvath vd., 2020).

Brain Rot (Beyin Çürümesi) Nedir?

Oxford sözlüğüne göre beyin çürümesi, “özellikle önemsiz veya zorlayıcı olmayan materyalin (günümüzde özellikle çevrimiçi dijital içerik) aşırı tüketiminin sonucu olarak görülen, bir kişinin zihinsel veya entelektüel durumunun varsayılan bozulması” olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, “böyle bir bozulmaya yol açma olasılığı yüksek olarak nitelendirilen bir şey” olarak da tanımlanmaktadır. Oxford University Press uzmanları, 2024 yılı içerisinde, özellikle sosyal medyada aşırı miktarda düşük kaliteli çevrimiçi içerik tüketmenin etkisiyle ilgili endişeleri ifade etmek için kullanılan bir terim olarak beyin çürümesinin yeni bir önem kazandığını fark ettiklerini ve terimin kullanım

sıklığının 2023 ile 2024 arasında %230 arttığını ifade etmektedirler (Heaton, 2024). Beyin çürümesi kavramının, olgular arasındaki bağlantı örüntülerini ciddi olarak etkilediği belirtilmektedir. Belki de en önemli zararlarından birisi, zaman kavramının değerlendirilmesi hususunda yarattığı tahribattır.

2024 yılı kazananı hakkında konuşan Oxford Languages Başkanı Casper Grathwohl şunları söylemiştir:

“Dünyanın dört bir yanındaki dil severlerin katılımını ve 2024 Oxford Yılın Kelimesi’ni seçmemize yardımcı olmasını görmek içgörü dolu ve derinden etkileyiciydi. ‘Beyin çürümesi’ sanal hayatın algılanan tehlikelerinden birine ve boş zamanımızı nasıl kullandığımıza işaret ediyor. İnsanlık ve teknoloji hakkındaki kültürel sohbette haklı bir sonraki bölüm gibi hissettiriyor. Bu kadar çok seçmenin bu terimi benimsemesi ve bu yılki seçiminiz olarak onaylaması şaşırtıcı değil. ‘Beyin çürümesi’ teriminin Z Kuşağı ve Alfa Kuşağı tarafından benimsenmesini büyüleyici buluyorum; bu topluluklar, terimin atıfta bulunduğu dijital içeriğin kullanımından ve oluşturulmasından büyük ölçüde sorumlu. Bu topluluklar, ‘beyin çürümesine’ neden olduğu söylenen sosyal medya kanalları aracılığıyla bu ifadeyi yaygınlaştırdı. Bu, genç nesillerde miras aldıkları sosyal medyanın zararlı etkilerine dair biraz küstahça bir öz farkındalık olduğunu gösteriyor” (Heaton, 2024).

Günümüzde gerçekleştirilen çok sayıda araştırma, sosyal medya kullanımının özellikle ergenlik ve gençlik dönemindeki bireylerde kaygı, depresyon ve yalnızlık düzeylerini artırdığını ortaya koymaktadır. Sosyal medyada “beğeni” sayısına atfedilen önem ve buna bağlı olarak gelişen popülerlik yarışının, genç bireylerde benlik saygısını zedeleyerek içsel çatışmalara yol açtığı görülmektedir. Ayrıca, bireylerin medya aracılığıyla sürekli olarak başkalarıyla kendilerini kıyaslamaya yöneltilmeleri, hem psikolojik iyilik hallerini hem de bilişsel

süreçlerini olumsuz yönde etkilemektedir (Türkel ve Dilmaç, 2019). Özellikle, gençler arasında çevrimiçi içeriğin aşırı tüketimi, YouTube, Facebook, Twitter (X), Instagram, TikTok vb. gibi çeşitli sosyal medya platformlarının yaygınlaşması nedeniyle son yıllarda önemli ölçüde artmıştır (Özdemir, 2021; Baş, 2024). Son zamanlarda birçok sosyal medya platformu tarafından sunulan “reels videoları”, çevrimiçi içerik tüketimini artırarak dikkat eksikliği bozuklukları gibi sağlık sorunlarına yol açmaktadır (Hassan vd., 2025). Reels videolar, özellikle de belirli algoritmaların sunduğu kısa, hızlı ve doyurucu içeriklerle kullanıcıları giderek daha az zamanda daha fazla tüketmeye sevk etmektedir. Beyin çürümesi, sürekli uyarıcıya maruz kalmanın neden olduğu dikkat bölünmesi ve bilişsel performansta düşüş gibi belirtilerle karakterizedir. Özellikle TikTok, YouTube Shorts, Instagram Reels gibi kısa formatlı içeriklerin, bireyin zihinsel dayanıklılığını erozyona uğrattığı ileri sürülmektedir (Kuss ve Griffiths, 2017).

Özpençe (2024), sosyal medyayı insanların istedikleri kadar ücretsiz tüketebildikleri bir “kamu malı” (public good) olarak değerlendirir ve sosyal medyaya erişim sağlayan özel bir ürün (bilgisayar, tablet, akıllı telefon vb.) satın alınmasının yeterli olduğundan bahseder. Sosyal medyada başka bireylerin tüketiminin diğer kullanıcılar için mevcut ürün miktarını azaltmaması, sosyal medya tüketiminin engellenmesinin neredeyse imkansız oluşu ve sosyal medya kullanımı konusunda “rekabet etmeme” ve “dışlanmama” özelliklerinin olmasından dolayı da sosyal medya tüketiminin sınırsız bir tüketim algısına sahip olması söz konusudur (Özpençe, 2024). Özellikle gençler arasında gittikçe popüler hale gelen, videoları “X2” (hızlandırılmış modda) izleme alışkanlığı az zamanda daha fazla dijital içerik tüketimine yol açmaktadır. Üniversite öğ-

rencilerinin bu tarz çevrimiçi içerikleri aşırı tüketmelerinden dolayı önemli derecede etkilendikleri ve bu nedenle akademik başarıları üzerinde olumsuz bir etki oluşturduğu gerçeğine yoğun bir dikkat çekilmektedir (Daysal ve Yılmazel, 2020; İlter, 2024). Dijital içeriği aşırı tüketmenin özellikle çocuklarda ve gençlerde ruh sağlığı üzerinde olası olumsuz etkileri hakkında daha geniş ve daha ciddi tartışmalar ve araştırmalar ivme kazanmaktadır. ABD’deki bir ruh sağlığı merkezi, beyin çürümesinin nasıl tanınacağı ve önlenileceği konusunda tavsiyeler bile yayınlamaya başlamıştır (Heaton, 2024).

Brain Rot (Beyin Çürümesi) Üzerine Yapılan Akademik Çalışmalar

Choudhary tarafından 2025 yılında yürütölen “Dijital Çağda Beyin Çürümesi: Genç Yetişkinlerde Aşırı Ekran Süresinin Bilişsel İşlev Üzerindeki Etkilerinin Araştırılması” (*Brain Rot in the Digital Age: Investigating the Effects of Excessive Screen Time on Cognitive Function in Young Adults*) başlıklı araştırma, son yıllarda sosyal medyanın hızla yaygınlaşmasının, ergenlerin iletişim biçimlerini, öğrenme süreçlerini ve bilgi işleme alışkanlıklarını köklü bir biçimde dönüştürdüğünü savunmaktadır. Sosyal medya kullanımının bilişsel işlevin iki temel bileşeni olan dikkat kontrolü ve bilişsel başarısızlıklar üzerindeki etkisini inceleyen bu araştırmanın bulguları, sosyal medyaya aşırı düzeyde maruz kalmanın ergenlerde odaklanma becerilerini azalttığını ve bilişsel hata sıklığını artırdığını ortaya koymuştur. Sürekli dijital içerik akışına, bildirimlere ve çoklu görev taleplerine maruz kalmanın, bireyin dikkat sistemleri üzerinde baskı oluşturarak organizasyon, görev hatırlama ve dikkat yönetimi gibi işlevlerde bozulmalara yol açabileceği öne sürölmektedir. Bulgular, özellikle gelişimsel

olarak hassas bir dönemde bulunan ergenlerin, dijital aşırı uyarılmaya karşı daha savunmasız olduklarını ortaya koyarak literatüre önemli bir katkı sunmaktadır. Çalışma, dijital medya kaynaklı aşırı uyarılmanın bilişsel yüklenmeye ve dikkat ile ilgili yorgunluğa yol açtığını öne süren psikolojik kuramlarla da tutarlıdır. Elde edilen etki büyüklükleri orta düzeyde olmakla birlikte, istatistiksel olarak anlamlı ve tutarlı bulunmuş, böylece sosyal medya kullanımının bilişsel sonuçlar üzerindeki etkisine dair anlamlı bir kanıt sağlanmıştır. Sonuçlar, eğitim programları, ebeveyn rehberliği ve klinik müdahaleler aracılığıyla dijital medya tüketiminin dengeli ve bilinçli bir biçimde yönetilmesi gerekliliğine dikkat çekmekte ve farklı içerik türlerinin, kullanım biçimlerinin ve bireysel farklılıkların biliş üzerine etkilerinin daha derinlemesine araştırılmasına zemin hazırlamaktadır (Choudhary, 2025).

Harsanto ve diğerleri tarafından 2025 yılında yürütülen diğer bir araştırma olan “Beyin Çürümesi ve Odaklanma Bozuklukları Anketi: TikTok ve Instagram Reels İçeriğinin Tüketiminin Gençler Üzerindeki Etkisi” (*Brain Rot and Focus Disorders Survey: Impact of Consumption of TikTok and Instagram Reels Content on Teenagers*) başlıklı makale ise, kısa biçimli video içeriklerinin (ör. TikTok ve Instagram Reels) ergenlerin bilişsel sağlığı üzerindeki etkisini incelemekte; özellikle “bilinç bulanıklığı” (brain fog) belirtileri ve dikkat bozuklukları bağlamında değerlendirmeler sunmaktadır. 16 ila 21 yaş aralığındaki ergenlerle gerçekleştirilen nicel bir anket çalışmasına dayanan araştırma, söz konusu platformların günlük kullanım süreleri ile öz-bildirimle raporlanan bilişsel semptomlar arasındaki ilişkiyi analiz etmektedir. Bulgular, bu dijital platformların aşırı kullanımının dikkat sorunları ve zihinsel yorgunluk gibi bilişsel şikayetlerle anlamlı düzeyde pozitif bir

ilişki içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. İlginç bir şekilde, bu platformları orta düzeyde kullanan bireylerin daha az bilişsel yakınma bildirmesi, sınırlı dijital maruziyetin bilişsel uyarılma sağlayabileceğini ve zihinsel işlevleri destekleyebileceğini düşündürmektedir. Elde edilen sonuçlar, dijital medya kullanımı fazlalığının olumsuz etkilerine dair mevcut endişeleri desteklerken, aynı zamanda “Optimal Uyarım Kuramı” (Optimal Stimulation Theory) çerçevesinde yeni bir değerlendirme sunmaktadır. Bu bağlamda, araştırma hem teorik düzeyde hem de uygulama açısından önemli katkılar sunmakta; özellikle dijital medya kullanımının dengelenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır. Çalışma, genç bireylerin sağlıklı medya alışkanlıkları geliştirmelerine yardımcı olabilecek eğitimsel müdahaleler ve politika önerileri açısından da yol gösterici niteliktedir (Harsanto vd., 2025).

Yousef ve diğerlerinin 2025 yılında yayınlanan “Dijital Çağda Beyin Çürümesinin Yeni İkilemini Gizemden Arındırmak Üzerine Bir İnceleme” (*Demystifying the New Dilemma of Brain Rot in the Digital Era: A Review*) başlıklı makaleleri ise, 2024 yılında Oxford Yılın Kelimesi olarak seçilen “beyin çürümesi” (brain rot) olgusunu bilişsel tükenme ve zihinsel gerileme bağlamında incelemektedir. Özellikle gençler ve ergenlerde düşük nitelikli dijital içeriklerin aşırı tüketimine bağlı olarak ortaya çıkan bu fenomen; psikolojik etkenler, dijital davranış biçimleri ve yürütücü işlevler üzerindeki etkileriyle ele alınmıştır. 2023–2024 yılları arasında yayımlanan güncel literatürün hızlı gözden geçirilmesi yöntemiyle gerçekleştirilen çalışmada; doomscrolling (olumsuz haberleri okumaya devam etme eğilimi), sosyal medya bağımlılığı ve dijital içeriğe maruz kalmayla ilişkili kaygı, depresyon ve yürütücü işlev bozuklukları saptanmıştır. Özellikle dopamin temelli

ödül döngüleri üzerinden işleyen dijital ortamların, dikkat, hafıza ve karar verme gibi bilişsel işlevleri olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Çalışma, ekran süresinin denetlenmesi, içerik seçiciliği ve çevrimdışı faaliyetlerle dijital farkındalığın teşvik edilmesi gibi stratejiler önermekte; genç bireylerde bilişsel dayanıklılığın güçlendirilmesi için politika yapımcılar, eğitimciler ve ebeveynlere somut öneriler sunmaktadır (Yousef vd., 2025).

Sage, 2025 yılında yayınladığı “Beyin Çürümesini Durdurun! Neden Anlatı Diline Öncelik Vermeliyiz” (*Stop Brain Rot! Why We Must Give Narrative Language Priority*) başlıklı araştırmasında “beyin çürümesi” kavramının, teknoloji kullanımına bağlı zihinsel gerileme ve üst düzey düşünmenin zayıflaması anlamında kullanıldığını vurgulayarak; günde 7–14 saatini telefonla geçiren ergenlerin ekran süresini azaltmaya yönelik stratejiler uygulanan ulusal çaplı bir araştırma sonucundan ve bu stratejilerin olumlu etkiler sağladığından bahseder. Çalışmada, katılımcılar daha fazla yüz yüze iletişim kurarak, kaygı düzeylerinde azalma ve problem çözme becerilerinde ve mutluluk düzeylerinde artış bildirmiştir (Kalk vd., 2024). Ancak anlatı temelli iletişim süreçlerinin İngiltere eğitim sisteminde yeterince öğretilmediği, buna karşın iş dünyasında etkili performans için kritik olduğu vurgulanmaktadır. Yüksek düzey anlatı dili becerilerine dayalı bilişsel süreçlerde belirgin düşüş yaşanmaktadır. Sage (2025) bu sebeple anlatı dili becerilerini geliştirmeye öncelik verilerek beyin çürümesine karşı verilmesi gereken mücadele için yol gösterici bir tavsiyede bulunmaktadır.

Yazgan (2025), sistematik derleme (meta-sentez) yöntemiyle “beyin çürümesi” üzerine uluslararası geçerliliği olan klinik araştırmaların ve yayımlanmış çalışmaların sistemli taramasını gerçekleştirmiştir. Yazgan (2025: 211) çalışmasının

da “yeni iletişim sistemleri ve bilgi alışverişinin artmasının daha iyi koşullarda yaşam sunarken, insanların “beyin çürümesi” olarak adlandırılan düşünce erozyonuna maruz kalıp kalmadıkları sorusuna cevap” aradığını ifade etmektedir. Bu minvalde 8 araştırma inceleyen Yazgan, yaptığı araştırma sonuçlarına göre; (a) “sosyal medya kullanımının özellikle ergenlerde kaygı, depresyon ve yalnızlığa neden olduğunu”; (b) “beğeni sayılarının önemi ve popülerlik rekabetinin artmasının, ergenlerin özgüven konusunda içsel çatışma yaşamasına neden olduğunu”, (c) “medyada sürekli olarak başkalarıyla karşılaştırılmanın, sağlığı ve bilişsel yapıyı olumsuz etkilediğini”, ve (d) sosyal medyanın aşıladığı “mükemmeliyetçilik algısının, yetersizlik duygusuna ve özgüven kaybına yol açtığını” ifade etmektedir (Yazgan, 2025: 211).

Nayak 2025 yılında yayınlanan “‘Beyin çürümesi’ – Dijital Yaşam Tarzının Beklenmeyen Sonucu mu?” (*Brain rot’ – Unintended consequence of digital lifestyle?*) başlıklı makalesinde, aşırı dijital içerik tüketiminin dikkat süresinde azalma, hafıza zayıflığı ve karar verme yetisinde bozulma gibi belirtilerle ilişkilendirildiğini belirtmektedir. Özellikle kısa biçimli içerikler (reels videolar), anlık haz beklentisi, “algorithmic echo chambers” (tüketicilerin önceki tercihleriyle uyuşan içeriklere öncelik vererek alternatif fikirlerle karşılaşmasını engelleme durumu) ve “doomscrolling” gibi dijital alışkanlıkların bireylerde analitik düşünme kapasitesini zayıflattığı ve eleştirel düşünmeyi körelttiği vurgulanmaktadır. Sürekli uyarana maruz kalma, duygusal işleme mekanizmalarını bastırarak zihinsel yorgunluğa yol açmaktadır. Bununla birlikte, dijitalleşmenin bilgiye erişim, öğrenme ve yaratıcılığı teşvik etme gibi olumlu yönleri de kabul edilmekte, asıl meselelerin “bilinçli dijital alışkanlıklar” geliştirmek olduğu sa-

vunulmaktadır. Makale, “beyin çürümesi” teriminin 2024’te Oxford Yılın Kelimesi seçilmesinin toplumsal farkındalığı yansıttığını belirtmekte ve bireysel zihinsel sağlığın korunması için teknolojiyle dengeli bir ilişki kurmanın önemine dikkat çekmektedir (Nayak, 2025).

Bhagwath, 2025 yılında yayınlanan “Beyin Çürümesi’nin Psikolojisi” (*The Psychology of Brain Rot*) başlıklı eserinde, “beyin çürümesi” (brain rot) kavramını psikolojik bir perspektiften ele alarak dijital içerik tüketiminin bilişsel gerilemeye yol açan etkilerini incelemektedir. Çalışma, dopamin temelli ödül döngülerinin aşırı uyarımı nedeniyle, bireylerin daha az uyarıcı ama zihinsel açıdan besleyici görevleri sürdürme motivasyonunun azaldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, sinaptik plastisite (sinapsların, nöronlar arasındaki bağlantıların, güç ve verimlilikte değişme kabiliyeti) kaybına, dikkat süresinin kısalmasına ve yürütücü işlevlerin bozulmasına yol açmaktadır. Ayrıca, “dark humor” (kara mizah) gibi beyin çürümesi tetikleyici içeriklerin, bireylerde saldırgan mizah eğilimleri ve “karanlık dörtlü” kişilik özellikleri (psikopati, narsisizm, Makyavelizm, sadizm) ile ilişkili olduğu gösterilmiştir. Makalede çözüm önerisi olarak dopamin detoksu, fiziksel aktivite, sağlıklı uyku, sosyal sermayeyi artırma ve bilinçli dijital farkındalık stratejileri sunulmuştur (Bhagwath, 2025).

Dini Başa Çıkma

Din Psikolojisi alanında yürütülen çalışmalarda başat bir konu olan “dini başa çıkma” (religious coping), bireylerin yaşamlarında karşılaştıkları stres oluşturan olaylara karşı dini inançlarını, pratiklerini ve anlam sistemlerini kullanarak psikolojik uyum sağlamaya yönelik bilişsel, davranışsal ve duygusal stratejileri ifade etmektedir (Pargament, 1997; Ano ve Vas-

concelles, 2005). Dini başa çıkma biçimi, sadece törensel dini ritüellere ve pratiklere indirgenemez; aynı zamanda bireyin Tanrı, kutsal, kader, ahiret ve manevi anlamlar etrafında oluşturduğu dünya görüşüyle doğrudan ilişkilidir (Zinnbauer & Pargament, 2005). Dini başa çıkma kavramı, psikoloji alanındaki klasik stresle başa çıkma modelleriyle din psikolojisinin kesişiminde yer alan bir kavramdır. Lazarus ve Folkman'ın (1984) bilişsel değerlendirme modeline göre, stresle başa çıkma bireyin bir olayı tehdit, zarar veya meydan okuma olarak algılamasıyla başlamaktadır ve ardından bu stres durumuna karşı geliştirilen başa çıkma stratejileri devreye girmektedir. Pargament (1997), dini başa çıkma modelini, dini inançların stresle mücadelede merkezi bir rol oynadığı ve başa çıkma sürecini anlamlı kıldığı tezi üzerine geliştirmiştir ve dinin, yalnızca bir inanç sistemi olarak değil, aynı zamanda kişilerin stres unsuru olan olaylarla başa çıkmasında fonksiyonel bir faktör olarak görev gördüğünü savunmuştur.

Dini başa çıkma stratejileri literatürde genellikle olumlu (positive religious coping) ve olumsuz (negative religious coping) olarak ikiye ayrılmaktadır (Pargament vd., 1998). Olumlu dini başa çıkma, stresli durumu Tanrı'nın kontrolünde kabul etme, ibadet yoluyla içsel huzur arama, dini topluluklardan destek alma gibi stratejileri içermektedir. Bu stratejiler ruhsal gelişmeyi teşvik etmekte, umut duygusunu güçlendirmekte ve psikolojik dayanıklılığı artırmaktadır (Ano & Vasconcelles, 2005; Gall vd., 2009). Olumsuz dini başa çıkma ise, kişilerin yaşadıkları sıkıntıları Tanrı tarafından cezalandırılma, terk edilme veya şeytani bir saldırı olarak yorumlamasını içermektedir. Bu tür başa çıkma biçimleri genellikle suçluluk, öfke ve manevi krizle sonuçlanmakta ve depresyon, anksiyete gibi psikopatolojik durumlarla ilişkilendirilmektedir

(Exline vd.,2000; Pargament et al., 1998). Dini başa çıkmanın ruh sağlığı üzerindeki etkilerine dair yapılan akademik araştırmalar, olumlu dini başa çıkmanın büyük oranda olumlu psikolojik sonuçlar doğurduğunu ortaya koymuştur. Örneğin Koenig (2012), olumlu dini başa çıkma ile daha düşük depresyon düzeyleri, daha yüksek yaşam memnuniyeti ve umut arasında anlamlı ilişkiler olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde, Smith et al. (2003), kanser hastaları üzerinde yaptıkları çalışmada, dua ve dini meditasyon gibi uygulamaların stres ve acıyla başa çıkmada etkili olduğunu göstermiştir.

Beyin Çürümesi İle Mücadelede Potansiyel Dini Başa Çıkma Stratejileri

Bu mevcut çalışmanın asıl amacı, aşırı dijital medya tüketimi üzerinden şekillenen beyin çürümesi olgusuna karşı potansiyel dini başa çıkma stratejilerini analiz etmektir. Bhagwath'ın (2025) beyin çürümesine karşı psikolojik çözüm önerileri olarak sunduğu; dopamin detoksu, fiziksel aktivite, sağlıklı uyku, sosyal sermayeyi artırma ve bilinçli farkındalık stratejileri gibi faktörler incelendiğinde, olumlu dini başa çıkma stratejilerinin bu sayılan önleyici faktörlerle ilişkilendirilebileceği görülmektedir. Özellikle bilinçli farkındalık stratejilerinin artırılmasında olumlu dini başa çıkmanın olumlu katkılar sunması muhtemel gözükmemektedir. Beyin çürümesine de yol açabilme riski bulunan aşırı dijital içerik tüketimi için olası dini başa çıkma teknikleri önemli bir yöntem olma potansiyeline sahiptir. Dini başa çıkma stratejileri, bireylerde aşırı dijital içerik tüketimine anlam atfetmede faydalı görünmektedir. Örneğin, akıllı korumayla ilgili belirli dini emir ve öğretiler, kişilerin çevrimiçi içerik tüketimlerini yönetmelerine ve bilinçli farkındalık oluşturmalarına yardımcı olabilir. Yaşamın her alanın-

da olduğu gibi, din, modern yaşamın ortaya koyduğu çeşitli sorunlar için çeşitli başa çıkma mekanizmaları sağlayabilir. Belirli dini öğretiler, çevrimiçi materyallerin aşırı tüketimiyle başa çıkmada veya bunu hafifletmede faydalı olabilir. Benzer şekilde, Daysal ve Yılmazel (2020), akıllı telefon bağımlılığını (dolaylı olarak da beyin çürümesini) önlemede okul temelli programların, aile rehberliğinin ve farkındalık artırıcı toplumsal stratejilerin önemini vurgulamakta; disiplinlerarası halk sağlığı yaklaşımlarının gerekliliğini savunmaktadır. Bu bağlamda din psikoloji disiplininin dini başa çıkma olgusu ile ilişkilendirilecek disiplinlerarası yaklaşımlar, akıllı telefon bağımlılığını ve beyin çürümesini önlemede farkındalık artırıcı yöntemler ve stratejiler sunabilme potansiyeline sahiptir.

İslam hukukuna göre dini hükümler genel olarak 5 temel ilkeyi koruma amacına yöneliktir. Zaruri maksatlar diye adlandırılan bu ilkeler “din, nefis, nesil, akıl ve mal”ın korunmasına yönelik hükümleri içermektedir (Eminoğlu, 2023). Dijital medyanın insan aklı üzerindeki etkilerini inceleyen ve dijital ortamda aklın korunmasının imkanları konusunu “Makâsıdü’ş-Şerîa Bağlamında Dijital Dünyada Aklın Korunması” başlıklı makalesinde ele alan Eminoğlu (2023); İslam dininde aklın, dini anlayışın ve sorumluluğun temel şartı olarak kabul edilmesinden dolayı onu tehdit eden unsurların yasaklanmasının esas alınmasından bahseder. Klasik fıkıh literatüründe makâsıdü’ş-şerîa (dinin amaçları ve insanları ulaştırmayı hedeflediği ana gayeleri) kapsamında yer alan “aklın korunması” ilkesi çerçevesinde, aklı zayıflatan veya işlevsiz kılan unsurların başında içki gelmekte ve bu tür maddeler yasaklanmaktadır. Günümüzde ise dijital medya, içki kadar olmasa da zihinsel işlevler üzerinde benzer tehditler barındırmaktadır. Artan ekran süresi, sosyal medya bağımlılığı

ve bilişsel yıpranma gibi sorunlar Dünya Sağlık Örgütü'nün dijital hastalıklar kategorisinde yer almaktadır. Bununla birlikte dijital teknolojiler tamamen reddedilmemekte, aksine dijital fetvalar gibi alanlarda olumlu işlevler üstlenebileceği de belirtilmektedir. Bu bağlamda, dijital dünyanın zararlarına karşı bilinçlenmek ve medya okuryazarlığını geliştirmek, aklın muhafazası açısından hayati önem arz etmektedir (Eminoğlu, 2023). Benzer bir bakış açısıyla, yine makâsıdü's-şerîa kapsamında olan “neslin korunması” bağlamında da, dijital içeriğin aşırı tüketimi ve teknoloji bağımlılığı konularının daha çok ergenlerde ve gençlerde görülen sorunlar olduğu göz önüne alındığında, neslin korunması hususunda da İslam dininin ortaya koyduğu hükümlerin beyin çürümesi ile mücadele etmede faydalı olacağı görülmektedir.

İslam geleneğinde tevekkül, sabır, tefekkür, zikir ve nefisle mücadele gibi kavramlar, bireyin psikolojik ve ruhsal sağlığını ve bütünlüğünü korumada en önde gelen pratiklerdendir (Sektiningtyas ve Hafidz, 2025). Tasavvuf psikolojisinde sıkça vurgulanan “kalbin huzuru” ve “ruhun sekineti” temaları, çağdaş psikolojideki “mindfulness” ve dikkat eğitimleriyle paralellik göstermektedir (Rothman ve Coyle, 2018). Aşırı dijital içerik tüketimi ve beyin çürümesine karşı geliştirilebilecek dini başa çıkma teknikleri, sadece geleneksel uygulamalar değil aynı zamanda modern terapi yaklaşımlarıyla da örtüşmektedir (Hamdan, 2008). Bu bağlamda, İslam dininin temel öğretileri ve uygulamaları, aşırı dijital içerik tüketimi ve dolaşısıyla beyin çürümesi sorunlarına karşı zihinsel bir farkındalık oluşturma, zihinsel yeniden yapılandırma ve anlam-amaç yapısını güçlendirme gibi dini başa çıkma stratejileri sunabilir. Örneğin, Büssing ve diğerleri (2012), düzenli uygulamayı destekleyebilen uygulamalardan gelen esenlik deneyiminin

ve sürekli devam eden uygulamaların (burada devamlı yoga yapma örneğini verirler) zamanla zihin/beden farkındalığını artırdığını ve sonuç olarak da sağlıklı davranışları benimseme ve sürdürme isteğini desteklediğinden bahsederler. Dini anlamda da namaz, zikir ve oruç gibi ritüeller, düzenli tekrar yoluyla dikkat kaslarını güçlendirir (Al-Attas, 1990). Bu uygulamalar, bireyin “an”da kalma (present moment awareness) yetisini geliştirerek kısa dikkat döngülerine karşı direnç kazandırabilir (Cardaciotto vd., 2008). Ayrıca aşırı dijital tüketimin en önemli sonuçlarından birisi varoluşsal anlamsızlık hissidir (Turkle, 2011). Dini başa çıkma, bireyin hayatında ilahi bir amaç ve yön duygusu inşa etmesine olanak tanır. Bu durum, boşluk hissini azaltarak bireyin dijital içeriklere bağımlı olma ihtiyacını da azaltabilir (Frankl, 1985).

Sonuç

Küresel bilgi çağında, dijital medyanın aşırı tüketimi sonucu oluşan bilişsel işlevlerdeki bozulmayı ifade eden “beyin çürümesi” (brain rot) olarak bilinen olgu, insan kaynaklarının kalitesi ve ulusların istikrarı için önemli bir tehdit oluşturmaktadır (Al Husaini, 2025). Özellikle son zamanlarda birçok sosyal medya platformu tarafından sunulan “reels videoları”, çevrimiçi içerik tüketimini artırarak dikkat eksikliği bozuklukları gibi sağlık sorunlarına yol açmaktadır. Dijital içeriğinin aşırı tüketimi hiç kuşkusuz öncelikle akıllı telefonların kullanımının yaygınlaşmasıyla doğrudan ilgilidir. Akıllı telefonlarla birlikte dijital içeriğe ve sosyal medya programlarına erişiminin ciddi anlamda kolaylaşması, beyin çürümesi kavramının ifade ettiği süreçlere gidişatı hızlandırmış gözükmektedir. Bu bağlamda akıllı telefon bağımlılığı olgusu üzerine yapılmış araştırmalar, akıllı telefon bağımlı-

lılığının insanlarda dikkat dağınıklığı, uyku bozuklukları, akademik performans düşüşü, sosyal izolasyon ve psikolojik sorunlar gibi çok boyutlu olumsuz sonuçlara yol açtığı göstermektedir. Ayrıca akıllı telefon bağımlılığının bireyin beyin yapısında ve işlevinde ölçülebilir değişikliklere yol açabildiğini ve bu değişimlerin bağımlılık nörobilimi literatüründe tanımlanmış diğer davranışsal ve madde bağımlılıklarıyla örtüşen bir nitelik taşıdığını ileri sürülmektedir.

Son zamanlarda birçok sosyal medya platformu tarafından sunulan “reels videoları”, çevrimiçi içerik tüketimini artırarak dikkat eksikliği bozuklukları gibi sağlık sorunlarına yol açmaktadır (Hassan vd., 2025). Reels videolar, özellikle de belirli algoritmaların sunduğu kısa, hızlı ve doyurucu içeriklerle kullanıcıları giderek daha az zamanda daha fazla tüketmeye sevk etmektedir. Beyin çürümesi, sürekli uyarıcıya maruz kalmanın neden olduğu dikkat bölünmesi ve bilişsel performansta düşüş gibi belirtilerle karakterizedir. Özellikle TikTok, YouTube Shorts, Instagram Reels gibi kısa formatlı içeriklerin, bireyin zihinsel dayanıklılığını erozyona uğrattığı ileri sürülmektedir (Kuss ve Griffiths, 2017).

Dijital çağın bireysel ve toplumsal yaşam üzerindeki etkileri giderek daha da derinleşmekte; bilgiye erişimin hız kazanmasıyla birlikte bireyler niceliksel bilgi yığınları karşısında niteliksel bilişsel yıpranmaya maruz kalmaktadır. Bu bağlamda “beyin çürümesi” (brain rot) kavramı, yalnızca bilişsel dikkat eksikliği ya da öğrenme güçlüğü gibi klinik semptomlarla sınırlı olmayan; aynı zamanda bireyin zihinsel, duygusal ve manevi kapasitelerinin işlev kaybına uğramasını ifade eden çok boyutlu bir fenomen olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, beyin çürümesi olgusuna karşı salt teknoloji eleştirisine dayalı indirgemeci yaklaşımlar yerine, çok di-

siplinli ve özellikle din psikolojisi temelli bir çözüm önerisi sunmayı hedeflemiştir. Dini başa çıkma stratejileri, bireyin yalnızca stresle mücadele etmesini değil; aynı zamanda zihinsel farkındalık kazanmasını, dikkat kontrolünü yeniden inşa etmesini ve yaşamına anlam kazandırmasını da mümkün kılan bütüncül başa çıkma biçimleri olarak öne çıkmaktadır. Tevekkül, zikir, sabır, nefis terbiyesi gibi İslam geleneğine ait dini pratikler, çağdaş psikoterapi yaklaşımlarıyla uyum içinde zihinsel sağlığı destekleyici araçlar olarak yeniden yorumlanabilir. Bu noktada İslam dininin “aklın korunması”na dair sunduğu normatif çerçeve ve manevi disiplin anlayışı, dijital çağın dikkat dağınıklığına ve içerik karmaşasına karşı bireyin zihinsel bütünlüğünü korumasında etkili bir direnç alanı oluşturabilir. Bu sebeplerle, beyin çürümesiyle mücadelede, teknoloji kullanımındaki bilinçlenmenin yanında inanç temelli zihinsel farkındalık oluşturma yollarının da yeniden inşa edilmesinin hayati bir gereklilik olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Al-Attas, M. N. (1980). *The concept of education in Islam* (pp. 1-17). Kuala Lumpur: Muslim Youth Movement of Malaysia.
- Al Husaini, M. (2025). Brain Rot and National Resilience: A Review of Digital Threats to Human Resource Quality and National Stability in the Global Information Age. *MultiCore: Journal of Multidisciplinary Research and Innovation*, 1(2), 62-71.
- Ano, G. G., & Vasconcelles, E. B. (2005). Religious coping and psychological adjustment to stress: A meta-analysis. *Journal of clinical psychology*, 61(4), 461-480.
- Baş, F. (2024). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Medya Kullanım Pratikleri ve Sosyal Medyanın Etkilerine Yönelik Görüşleri: ASÜ Örneğinde Bir Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 659-698.
- Bhagwath, A. (2025). The Psychology of Brain Rot. https://www.researchgate.net/publication/391644859_The_Psychology_of_Brain_Rot
- Büssing, A., Michalsen, A., Khalsa, S. B. S., Telles, S., & Sherman, K. J. (2012). Effects of yoga on mental and physical health: a short summary of reviews. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, 2012(1), 165410.
- Cardaciotto, L., Herbert, J. D., Forman, E. M., Moitra, E., & Farrow, V. (2008). The assessment of present-moment awareness and acceptance: The Philadelphia Mindfulness Scale. *Assessment*, 15(2), 204-223.
- Choudhary, K. (2025). Brain Rot in the Digital Age: Investigating the Effects of Excessive Screen Time on Cognitive Function in Young Adults. *International Journal of Interdisciplinary Approaches in Psychology*, 3(5), 1556-1567.
- Daysal, B., & Yılmazel, G. (2020). Halk sağlığı gözüyle akıllı telefon bağımlılığı ve ergenlik. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 14(2), 316-322.

- Eminoğlu, Z. (2023). Makâsıdü’ş-Şerîa Bağlamında Dijital Dünyada Aklın Korunması. *Burdur İlahiyat Dergisi*, (6), 65-82.
- Exline, J. J., Yali, A. M., & Sanderson, W. C. (2000). Guilt, discord, and alienation: The role of religious strain in depression and suicidality. *Journal of Clinical Psychology*, 56(12), 1481–1496.
- Frankl, V. E. (1985). *Man’s Search for Meaning*. Beacon Press.
- Gall, T. L., Kristjansson, E., & Charbonneau, C. (2009). Religion and posttraumatic growth. *Journal of Religion and Health*, 48(1), 59–71.
- Hamdan, A. (2008). Cognitive restructuring: An Islamic perspective. *Journal of Muslim Mental Health*, 3(1), 99–116.
- Harsanto, E., & Kusumawaty, I. (2025). Brain Rot and Focus Disorders Survey Impact of Consumption of TikTok and Instagram Reels Content on Teenagers. *International Journal Scientific and Professional*, 4(3), 593-600.
- Hassan, M. M., Orebi, H. A., Salama, B., & Kabbash, I. A. (2025). The association of social media use and other social factors with symptoms of attention-deficit/hyperactivity disorder in Egyptian university students. *BMC psychiatry*, 25(1), 19.
- Heaton, B. (2024). ‘Brain rot’ named Oxford Word of the Year 2024. Oxford University Press. <https://corp.oup.com/news/brain-rot-named-oxford-word-of-the-year-2024/>
- Horvath, J., Mundinger, C., Schmitgen, M. M., Wolf, N. D., Sambataro, F., Hirjak, D., ... & Wolf, R. C. (2020). Structural and functional correlates of smartphone addiction. *Addictive behaviors*, 105, 106334.
- İlter, H. Z. (2024). Ergenlerin teknoloji bağımlılık düzeyleri ile duygusal zeka özellikleri, uyku kalitesi ve stresle başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.
- Kalk, N. J., Downs, J., Clark, B., & Carter, B. (2024). Problematic smartphone use: What can teenagers and parents do to reduce use?. *Acta Paediatrica*, 113(10), 2177-2179.

- Koenig, H. G. (2012). Religion, spirituality, and health: The research and clinical implications. *ISRN Psychiatry*, 2012, 1–33.
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2017). Social networking sites and addiction: Ten lessons learned. *International journal of environmental research and public health*, 14(3), 311.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Nayak, P. (2025). 'Brain rot'—Unintended consequence of digital life-style?. *Indian Journal of Physiology and Allied Sciences*, 77(01), 1-2.
- Özdemir, Ş. (2021). Sosyal Medya Çağında Kuşakların Medya Kullanım Alışkanlıklarının İncelenmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 9(20), 281-308.
- Özpençe, A. İ. (2024). Brain Rot: Overconsumption of Online Content (An Essay on The Publicness Social Media) Beyin Çürümesi: Çevrimiçi İçeriğin Aşırı Tüketimi (Sosyal Medyanın Kamusalılığı Üzerine Bir Deneme). *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(2): 48-60.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford Press.
- Pargament, K. I., Smith, B. W., Koenig, H. G., & Perez, L. (1998). Patterns of positive and negative religious coping with major life stressors. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37(4), 710–724.
- Rothman, A. E., & Coyle, A. (2018). Toward a framework for Islamic psychology and psychotherapy: An Islamic model of the soul. *Journal of Religion and Health*, 57(5), 1731–1744.
- Sage, R. (2025). Stop Brain Rot! Why We Must Give Narrative Language Priority. *Journal of Research in Education and Pedagogy*, 2(2), 163-176.
- Sektingtyas, M. Y., & Hafidz, H. (2025). The Role of Islamic Religious Education Teachers in Preventing Brain Rot Through Character Education at SMP Negeri 1 Manyaran. *Electronic Journal of Education, Social Economics and Technology*, 6(1), 265-270.

- Smith, T. B., McCullough, M. E., & Poll, J. (2003). Religiousness and depression: Evidence for a main effect and the moderating influence of stressful life events. *Psychological Bulletin*, 129(4), 614–636.
- Turkle, S. (2011). *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*. Basic Books.
- Türkel, Z., & Dilmaç, B. (2019). Ergenlerde sosyal medya kullanımı, yalnızlık ve yaşam doyumu arasındaki yordayıcı ilişkiler. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Ereğli Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 57-70.
- Yazgan, A. M. (2025). The problem of the century: Brain rot. *OPUS Journal of Society Research*, 22(2), 211-221.
- Yousef, A. M. F., Alshamy, A., Tlili, A., & Metwally, A. H. S. (2025). Demystifying the New Dilemma of Brain Rot in the Digital Era: A Review. *Brain Sciences*, 15(3), 283.
- Zinnbauer, B. J., & Pargament, K. I. (2005). Religiousness and spirituality. In R. F. Paloutzian & C. L. Park (Eds.), *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (pp. 21–42). New York: Guilford Press.

YAPAY ZEKA ÇAĞINDA MANEVİ DEĞERLER EĞİTİMİ: DİN EĞİTİMİNİN GENÇLİKLE YENİ BULUŞMA NOKTALARI ÜZERİNE VAKA TEMELLİ BİR İNCELEME

Rabia YILDIRIM*

Giriş

Son yıllarda yapay zekâ teknolojilerinin hızlı gelişimi, eğitim modelleri üzerinde derin ve çok yönlü etkiler yaratmaktadır. Bu dönüşümler yalnızca teknik değil; aynı zamanda epistemolojik ve pedagojik boyutları da içermektedir. Öğrenme süreçleri, bilgiye erişim yolları ve öğretici figürlerin rolleri yeniden tanımlanmakta; yapay zekâ destekli sistemler kişiselleştirilmiş öğrenme deneyimlerinin kapısını aralamaktadır (Selwyn, 2016; Holmes, Bialik & Fadel, 2019). Özellikle dijital yerliler olarak tanımlanan Z kuşağının düşünsel, kültürel ve manevi dünyası bu dönüşümden yoğun biçimde etkilenmektedir (Yıldız & Sadi, 2015).

Yapay zekânın eğitim alanına entegrasyonu, din eğitimi gibi manevi ve değer merkezli alanlarda hem fırsatlar hem

1 Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı.

de zorluklar doğurmuştur. Altıntaş (2025), YZ'nin din eğitimi süreçlerinde içerik üretimi, etkileşimli öğrenme ve bireyselleştirme gibi olanaklar sunduğunu ancak aynı zamanda etik, pedagojik ve ilmi hassasiyetlerin korunması gerektiğini belirtmektedir. Benzer biçimde, Kaya ve Eliyatkin (2024), ChatGPT gibi üretken dil modellerinin öğretmenler için içerik hazırlama, öğrenciler için özelleştirilmiş öğrenme imkânları sunduğunu ifade ederken; insan etkileşiminin hâlâ dinî eğitimin vazgeçilmez bir unsuru olduğunu vurgulamaktadır.

Nitekim literatürde, yapay zekânın sunduğu katkılar kadar bazı risklerin de altı çizilmektedir. Özellikle GPT tabanlı sistemlerin bağlamdan kopuk, yüzeysel veya hatalı içerikler üretme potansiyeli bulunduğu; bu nedenle öğretmen rehberliği ve denetiminin kritik önemde olduğu belirtilmektedir (Çakmak vd., 2024; Şenyaman, 2023). Bu bağlamda Russell ve Norvig'in (2016) "Yapay Zekâ: Modern Bir Yaklaşım" eseri, algoritmaların eğitimdeki rolünü detaylandırırken; Turing'in (1950) yapay zekânın temellerine ilişkin klasik metni ise insan-makine sınırlarını tartışmaya açarak bu alandaki tartışmalara tarihsel bir derinlik kazandırmaktadır.

Yapay zekânın (AI) eğitim başta olmak üzere insan yaşamının birçok alanına entegre olması, özellikle din eğitimi ve manevi değerler açısından yeni tartışmalar doğurmuştur. AI çağında din eğitiminin yeniden yapılandırılması ihtiyacı, gençlerin manevi değerlerle olan ilişkisini dijital araçlar aracılığıyla yeniden bağlamsallaştırmayı gerekli kılmaktadır (Elmahjub, 2023).

Dijitalleşmenin etkisiyle din eğitimi geleneksel yöntemlerden uzaklaşarak daha etkileşimli ve kişiselleştirilmiş platformlara yönelmiştir. Bu gelişme, içeriklerin bağlamsal sağlamlığının azalması ve yüzeysellik riski gibi sorunları da beraberinde getirmiştir. Literatürde, özellikle İslam ve Hristi-

yanlık çerçevesinde yapay zekâ destekli din eğitiminin hem fırsatlar hem de tehditler içerdiği vurgulanmaktadır (Evimalinda, 2024). Örneğin, Çakmak, Genç, Hendek ve Budak'a (2024) göre, İslami din eğitimi bağlamında ChatGPT gibi yapay zekâ tabanlı uygulamalar, öğrencilere hızlı ve kişiselleştirilmiş bilgi sunma avantajı sağlamakta; ancak içeriklerin ilmi referanslara dayanmaması, anonim kaynaklara yaslanması, veri gizliliği ihlalleri ve algoritmik yönlendirme gibi ciddi güvenilirlik sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Juwairiyah ve Fanani'ye (2025) göre, dijital çağda İslam eğitimi yalnızca bilgi aktarımı değil; aynı zamanda bireylerin karakterini ve maneviyatını şekillendirme sürecidir. Bu süreçte kullanılan öğretim yöntemleri, Kur'an ve Hadis temelli bir yaklaşımla bireylerin ahlaki gelişimlerini güçlendirirken; modern teknolojiler aracılığıyla da daha erişilebilir ve anlamlı hâle getirilebilir.

Dinî içeriklerin yapay zekâ yoluyla aktarılmasında en büyük sorunlardan biri, ilmi doğruluğun sağlanmasıdır. Bu noktada Alrumiah ve Al-Shargabi (2022), Kur'an öğretiminde yapay zekânın sesli doğrulama ve telaffuz geri bildirimi gibi tekniklerle kullanılabileceğini; ancak içerik kontrolünün mutlaka uzman denetiminde yürütülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Altıntaş'ın (2021) gençlerin kimlik gelişimi ve dinî aidiyetlerini ele aldığı çalışması ise yapay zekâ ile sunulan dini içeriğin genç kuşakların manevi formasyonu üzerindeki etkisini pedagojik bir bağlamda değerlendirmiştir. Bu çerçevede, yapay zekâ sadece bir teknolojik araç değil; aynı zamanda pedagojik, etik ve teolojik hassasiyetlerin bütünleştiği bir eğitim ortamına dönüşmektedir. Mahmudulhassan, Muthoifin ve Begum (2024), çokkültürlü İslam eğitimi bağlamında yapay zekânın sunduğu pedagojik faydaların yanında, kültürel hassasiyet, ahlaki yönlendirme ve insanî değerlere

dayalı öğretim ilkelerinin önemini vurgulamaktadır. Bu çalışmaya göre, yapay zekânın dinî eğitim ortamlarında anlamlı katkılar sağlayabilmesi için teknolojik entegrasyonun, kültürel farklılıkları gözeten çokkültürlü bir anlayışla yürütülmesi gerekmektedir. Ayrıca, etik kaygıların bertaraf edilmesi için yapay zekâ uygulamalarının doğruluk, güvenlik ve dini referans açısından denetlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Bu bağlamda bu çalışma, yapay zekâ destekli dijital içeriklerin gençlerle kurduğu pedagojik ve manevi ilişkiyi çoklu vaka analizi yöntemiyle ele almakta; özellikle Muslim Assistant, Learn Quran Tajwid ve AI destekli YouTube videoları örneklemesinde kişiselleştirme, sahilhlik, bilgi güvenilirliği, ticarileştirme ve manevî derinlik gibi temalar ışığında kapsamlı bir değerlendirme sunmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak, dijital din eğitimi yalnızca bilgi sunumuyla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda bireylerin dini düşünce biçimlerini, kimliklerini ve manevi yönelimlerini etkilemektedir. Bu nedenle, yapay zekâ destekli din eğitimi sistemlerinin yalnızca teknolojik yetkinlik değil; aynı zamanda manevi ve etik ilkelerle de bütünleşmiş yapılar olarak geliştirilmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada, yapay zekâ destekli dijital içeriklerin gençlerle kurduğu pedagojik ve manevi ilişki çoklu vaka analizi yöntemiyle ele alınmıştır. Örneklem olarak üç farklı dijital platform seçilmiştir: Muslim Assistant: Konum, zaman ve alışkanlıklara göre dua ve ibadet önerileri sunan AI tabanlı bir İslami yaşam uygulaması. Learn Quran Tajwid: Yapay zekâ destekli sesli geri bildirim sistemi ile Kur'an telaffuzu öğreten pedagojik yapılandırmaya sahip bir uygulama. AI destekli YouTube videoları: Algoritmik olarak metin, ses ve görsellerle üretilen, çoğunlukla sahilhlikten uzak ve manipülatif başlıklarla sunulan dijital içerikler. Bu uygulamalar üzerinden

dijital din eğitimi içerikleri; kişiselleştirme, bilgi güvenilirliği, pedagojik yapı, manevi derinlik, ticarileştirme ve manevi doyum/dijital yorgunluk başlıkları altında incelenmiştir. Araştırmanın temel amacı, bu içeriklerin gençlerin dini öğrenme süreçlerine nasıl katkı sağladığını, aynı zamanda ne tür pedagojik, etik ve manevi riskler barındırdığını ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmanın özgün katkısı, dijital içeriklerin teknik sunumlarının ötesine geçerek, dijital maneviyat pedagojisinin içerik, yapı ve anlam düzeylerinde değerlendirilmesine imkân tanıyan karşılaştırmalı bir analiz sunmasıdır.

Yöntem

1. Araştırma Deseni Bu çalışma, nitel araştırma paradigması çerçevesinde yapılandırılmıştır. Nitel araştırmalar, bir olgunun doğal bağlamı içinde çok yönlü ve derinlemesine incelenmesini mümkün kılmakta; özellikle anlam, içerik ve yapı çözümlemesi gerektiren eğitim ve sosyal bilimlerde sıklıkla tercih edilmektedir (Yıldırım & Şimşek, 2018, s. 71). Bu bağlamda araştırma, çoklu vaka analizi (multiple case study) deseni temel alınarak gerçekleştirilmiştir. Yin'in (2018) vurguladığı şekilde, çoklu vaka analizi yöntemi, ortak bir tema etrafında farklı örnekleri karşılaştırmalı biçimde inceleme ve bağlamsal farklılıkları ortaya koyma açısından elverişli bir yapı sunmaktadır.

2. Vaka Seçimi ve Örneklem Araştırmaya üç dijital din eğitimi platformu vaka olarak dâhil edilmiştir. Bu platformların seçiminde amaçlı örneklem tekniği kullanılmış ve her bir uygulamanın farklı yapay zekâ teknolojilerini barındırması, genç kullanıcı kitlesine hitap etmesi ve manevi içerik sunma iddiası taşıması ölçüt olarak alınmıştır. Bu bağlamda maksimum varyasyon örneklemesi tercih edilmiştir (Patton, 2002, s. 234).

İncelenen platformlar şunlardır:

1. **Muslim Assistant:** Günlük dua, ibadet takibi, zikir önerileri ve kible yönü gibi hizmetler sunan bir İslami yaşam asistanıdır. Yapay zekâ destekli öneri sistemleriyle içerik kişiselleştirme işlevi taşımaktadır. Uygulamanın kullanıcı verilerine göre ibadet önerisi ve bildirimleri özelleştirdiği gözlemlenmiştir.
2. **Learn Quran Tajwid:** Kur'an telaffuz eğitimi üzerine odaklanmış, kullanıcı sesini analiz ederek fonetik geri bildirim sağlayan yapay zekâ destekli bir eğitim uygulamasıdır. Uygulama, telaffuz doğruluğunu ölçmekte ve anında sesli geribildirim sağlamaktadır.
3. **AI destekli YouTube videoları:** Otomatik metin, ses ve görsel üretim sistemleriyle oluşturulan, genellikle "dua", "ayet" veya "manevi mesaj" temalı içerikler sunan ve algoritmalarla yaygınlaştırılan videolardır.

3. Veri Toplama Süreci Veri toplama sürecinde kullanıcılarla doğrudan etkileşim kurulmamış; uygulamaların kamuya açık dijital içerikleri sistematik gözlem yoluyla analiz edilmiştir. Her bir platform altı hafta boyunca aktif şekilde kullanılmış; içerik yapısı, öneri sistemleri, sesli-görsel yönlendirmeler, kullanıcı arayüzleri ve manevi yönlendirme biçimleri kayıt altına alınmıştır. Süreç boyunca ekran görüntüleri, içerik çıktıları, sistem mesajları, uygulama içi bildirim metinleri ve kullanıcı deneyim izlenimleri arşivlenmiş, her platform için ayrı gözlem formları oluşturulmuştur. Ayrıca, uygulama içindeki yapay zekâ temelli öneri mekanizmalarının hangi veri türlerine dayandığı not edilmiştir.

4. Veri Analizi Toplanan nitel veriler tematik içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Bu analiz sürecinde hem tümevarımsal hem de tümdengelimsel yaklaşımlar bir arada kul-

lanılmıştır. Doküman analizi yoluyla elde edilen nitel veriler, bağlamsal geçerlilik ve yapılandırılmış yorumlama açısından derinlemesine çözümlenmiştir (Bowen, 2009) Tümdengelim- sel temalar, literatürde dijital din eğitimi alanında öne çıkan kavramsal çerçeveler dikkate alınarak belirlenmiştir. Bu temalar arasında; kişiselleştirme, sahilik, pedagojik yapı, manevi derinlik, ticarileştirme ve dijital yorgunluk yer almaktadır.

Tümevarımsal kodlar ise gözlem sürecinde ortaya çıkan yeni örüntüler doğrultusunda oluşturulmuştur. Kodlama geçerliği, alan uzmanı üç akademisyenin bağımsız şekilde gerçekleştirdiği kodlama karşılaştırmaları ile sağlanmıştır. Uzmanlardan ikisi ilahiyat, biri ise eğitim teknolojileri alanındadır. Kodlar arası tutarlılık oranı %87 olarak hesaplanmış ve her bir tema en az üç ayrı veri örneğiyle temsil edilmiştir.

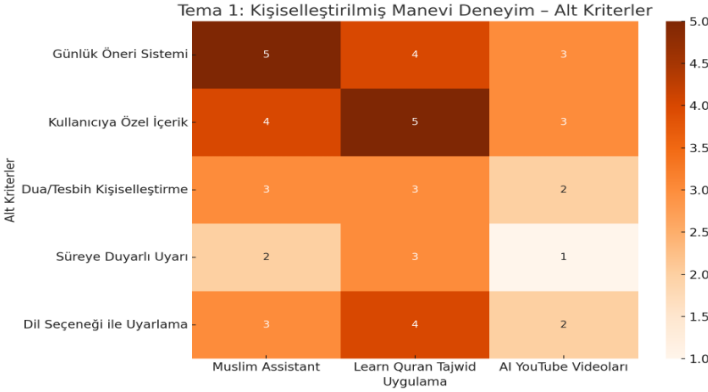
5. Etik İlkelerle Uyum Araştırma sürecinde kişisel veri toplanmamış; kullanıcı adı, yorum, profil fotoğrafı gibi özel bilgiler analiz dışı bırakılmıştır. İncelenen uygulamalar ve YouTube videoları kamuya açık ortamlardan seçildiği için etik kurul izni gerekmemektedir. Ancak araştırma boyunca bilimsel dürüstlük, kullanıcı mahremiyetine saygı, içerik üreticilerinin haklarının korunması ve telif haklarına riayet ilkeleri gözetilmiştir. Ayrıca, uygulama içeriklerinin yeniden üretilmemesi ve sadece analiz amaçlı kullanılması esas alınmıştır.

Bulgular

Bu araştırmada, yapay zekâ destekli üç farklı din eğitimi uygulaması – Muslim Assistant, Learn Quran Tajwid ve AI destekli YouTube videoları – tematik içerik analizi yöntemiyle incelenmiş; her uygulama, altı ana tema bağlamında karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Her tema, belirli alt kriterler doğrultusunda puanlandırılmış ve örnek içerikler ile desteklenmiştir.

1. Kişiselleştirilmiş Manevi Deneyim

Bu temada, uygulamaların kullanıcıya sunduğu içeriklerin ne ölçüde bireyselleştirildiği, zamana duyarlı öneri sistemleri içerip içermediği ve dilsel uyarlamalarla kişisel ihtiyaçlara yanıt verip vermediği incelenmiştir.

Yukarıdaki ısı haritası, üç uygulamanın kişiselleştirilmiş maneviyat sunma kapasitelerini beş alt kriter doğrultusunda karşılaştırmalı olarak göstermektedir.

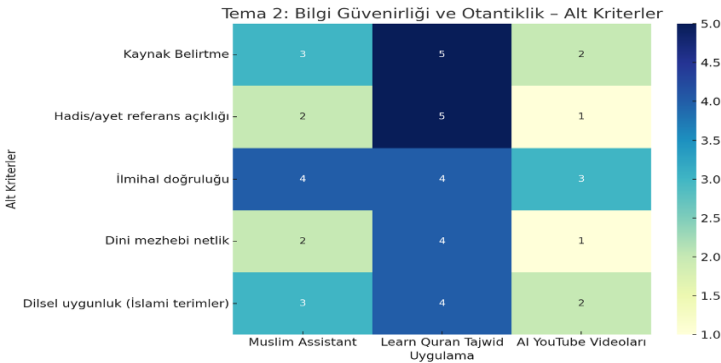
- **Learn Quran Tajwid**, “Kullanıcıya özel içerik” (5/5) ve “Dil seçeneğiyle uyarlama” (4/5) başlıklarında en yüksek puanları alarak, kişiselleştirme açısından en başarılı uygulama olmuştur. Kullanıcının bireysel performansına dayalı geri bildirim sistemi ve çok dilli erişim kapasitesi, bu sonucu desteklemektedir.
- **Muslim Assistant**, “Günlük öneri sistemi” başlığında tam puan alarak (5/5) bu kategoride öne çıkmaktadır. Ancak “Süreye duyarlı uyarı” (2/5) ve “Dua/Tesbih kişiselleştirme” (3/5) gibi alanlarda daha sınırlı bir yapı sunmaktadır. Bu da önerilerin genellikle sabit ve zamansal bağlamdan kopuk olduğunu göstermektedir.

- **AI YouTube videoları** ise tüm alt kriterlerde düşük düzeyde puanlarla değerlendirilmiştir. Özellikle “Süreye duyarlı uyarı” (1/5) ve “Dil seçeneği ile uyarılma” (2/5) gibi kullanıcı odaklı yapılar neredeyse hiç bulunmamaktadır. Bu durum, söz konusu içeriklerin algoritmik olarak üretilip geliştirilmiş bir kullanıcı kitlesine sunulduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak, kişiselleştirilmiş maneviyat deneyiminin sadece içerik önerisiyle değil, zaman, dil, ihtiyaç ve bireysel öğrenme süreciyle senkronize edilebilmesi gerektiği görülmektedir. Learn Quran Tajwid bu alanda pedagojik olarak öne çıkarken, AI videoları bu ihtiyacı karşılamaktan uzaktır.

2. Bilgi Güvenirliği ve Otantiklik

Bu tema, içeriklerin sahil dini kaynaklara dayalı olup olmadığı, ayet ve hadis referanslarının açıkça belirtilip belirtilmediği ve mezhebi doğruluğa ne derece sadık kalındığı kriterleri çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Bu ısı haritası, üç uygulamanın bilgi sahipliği ve otantik dini referans kullanımına dair performansını beş alt kriter çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır.

- **Learn Quran Tajwid**, tüm kriterlerde yüksek puanlarla öne çıkmakta, özellikle “Kaynak belirtme” ve “Hadis/ayet referans açıklığı” gibi sahihlik göstergelerinde tam puan (5/5) alarak bu temada en güvenilir uygulama olarak öne çıkmaktadır. Bu yapı, uygulamanın teknik doğruluk kadar ilmi ve mezhebi titizlikle geliştirildiğini göstermektedir.
- **Muslim Assistant**, “İlmihal doğruluğu” (4/5) ve “Kaynak belirtme” (3/5) alanlarında görece güçlü olmakla birlikte, “Hadis/ayet açıklığı” (2/5) ve “Dini mezhebi netlik” (2/5) kriterlerinde yetersiz kalmaktadır. Bu durum, içeriklerin çoğunlukla bağlamsız ve mezhebi referanstan uzak sunulduğunu göstermektedir.
- **AI YouTube videoları**, tüm kriterlerde en düşük puanları almıştır. “Hadis/ayet açıklığı” (1/5) ve “Dini mezhebi netlik” (1/5) gibi kritik sahihlik başlıklarında neredeyse hiçbir yapı bulunmamakta; içerikler genellikle referanssız, bağlamsız ve popüler etki gücüne odaklanmış biçimde sunulmaktadır.

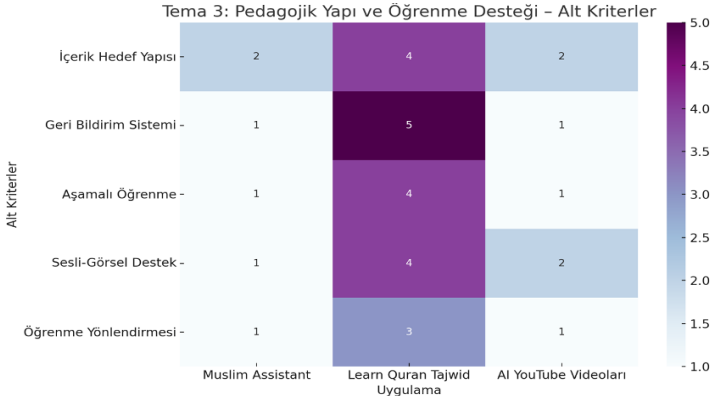
Genel olarak, bu temaya ilişkin bulgular; dijital dinî içeriklerde yalnızca erişilebilirliğin değil, ilmi güvenilirliğin, bağlamsal açıklığın ve mezhebi netliğin de kritik olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle genç kullanıcılar için doğru bilgiye erişimin, popüler söylemden ayırt edilebilir şekilde sunulması önem arz etmektedir.

Örnek gözlem: YouTube’da “Bu duayı sabah okursan hayatın değişir” başlıklı bir videoda ayet ya da hadis kaynağına dair hiçbir bilgi yer almamıştır.

3. Pedagojik Yapı ve Öğrenme Desteği

Bu tema kapsamında, uygulamaların içeriklerinin öğretim hedeflerine göre yapılandırılıp yapılandırılmadığı, geri bil-

dirim sistemlerinin işlevselliği, öğrenme yönlendirmesi ve sesli-görsel destekler gözlemlenmiştir.

Bu grafik, üç farklı uygulamanın pedagogik yapılarının ve öğrenme süreçlerine sundukları desteğin beş alt kriter üzerinden karşılaştırmalı analizini sunmaktadır.

- **Learn Quran Tajwid** uygulaması, bu temada açık ara en yüksek puanlara ulaşmıştır. Özellikle “Geri Bildirim Sistemi” başlığında tam puan (5/5) alması, sesli analiz özelliğiyle kullanıcı performansına anında dönüt verdiğini ve öğrenme sürecini doğrudan desteklediğini göstermektedir. “Aşamalı öğrenme” (4/5) ve “Sesli-görsel destek” (4/5) kriterlerinde de güçlü yapı sergileyen uygulama, hedefe dayalı içerik ve yönlendirme kapasitesiyle pedagogik ilkelere uygun biçimde tasarlanmıştır.
- **Muslim Assistant**, bu tema kapsamında oldukça sınırlı puanlara sahip olup, tüm kriterlerde yalnızca 1–2 puan alabilmiştir. Özellikle “Geri bildirim”, “Aşamalı öğren-

me” ve “Öğrenme yönlendirmesi” gibi temel eğitim bileşenlerinde pasif bir yapı sunmaktadır. Bu durum, uygulamanın daha çok ansiklopedik bilgi sunumu yaptığı ancak öğrenmeyi destekleyici bir yönlendirme sistemi barındırmadığını ortaya koymaktadır.

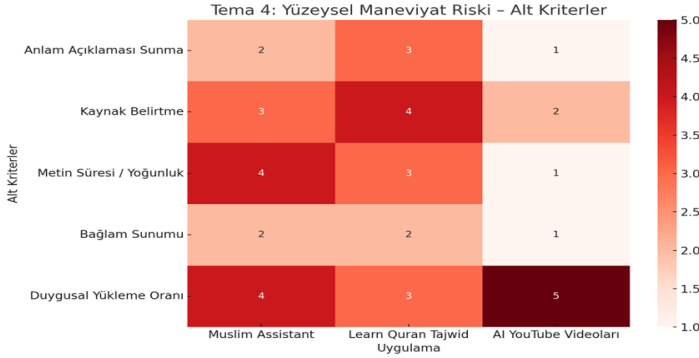
- **AI destekli YouTube videoları**, “İçerik hedef yapısı” (2/5) ve “Sesli-görsel destek” (2/5) dışında tüm alt kriterlerde en düşük puanları almıştır. İçerikler genellikle vaaz formatında sunulmakta; öğrenme hedefleri, aşamalı yapı ya da kişiye özel yönlendirme gibi pedagojik unsurlar içermemektedir.

Bu bulgular, dijital din eğitimi uygulamalarının pedagojik kalitesinde ciddi farklılıklar olduğunu ve yalnızca içerik sunmakla kalmayıp, kullanıcıyı yönlendiren ve gelişimini destekleyen yapılarla bütünleşmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle genç kullanıcılar için, etkileşimli ve geri bildirim dayalı öğrenme sistemlerinin uzun vadeli manevi gelişim açısından daha etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Örnek gözlem: Learn Quran Tajwid, elif harfinin yanlış telaffuzunu algılayarak “Tekrar deneyin” şeklinde sesli uyarı verirken; diğer iki uygulama bu tür bir geri bildirim mekanizmasından yoksundur.

4. Yüzeysel Maneviyat Riski

Bu tema, içeriklerin anlam ve bağlam açısından ne derece derinlik taşıdığı; kullanıcıda ruhsal-tefekkürî bir yönelim oluşturup oluşturmadığı açısından değerlendirilmiştir.

Bu grafik, dijital dinî içeriklerin ne ölçüde yüzeysel bir manevi deneyim sunduğunu değerlendirmek amacıyla beş alt kriter üzerinden yapılan karşılaştırmalı analiz bulgularını göstermektedir.

- **AI YouTube videoları**, bu tema altında en yüksek yüzeysellik riskini taşıyan uygulama olarak dikkat çekmektedir. Özellikle “Anlam açıklaması sunma” (1/5), “Bağlam sunumu” (1/5) ve “Metin süresi / yoğunluk” (1/5) gibi kriterlerde düşük puanlarla öne çıkan bu içeriklerde, dua ve ayet metinleri genellikle herhangi bir açıklama, tefsir veya bağlamsal bilgi sunulmadan aktarılmaktadır. Buna karşılık “Duygusal yükleme oranı” kriterinde tam puan (5/5) alması, bu içeriklerin daha çok ses ve müzikle duygusal etki yaratmayı hedeflediğini göstermektedir.
- **Muslim Assistant**, “Metin süresi / yoğunluk” (4/5) ve “Duygusal yükleme” (4/5) gibi başlıklarda görece yüksek puanlar almış olsa da “Anlam açıklaması sunma” (2/5) ve “Bağlam sunumu” (2/5) gibi temel içerik derinliği kriterlerinde zayıf kalmaktadır. Uygulama kısa süreli, sabit ve çoğu zaman bağlamsız içerikler sunduğundan, yüzeysel maneviyat üretme riski taşımaktadır.

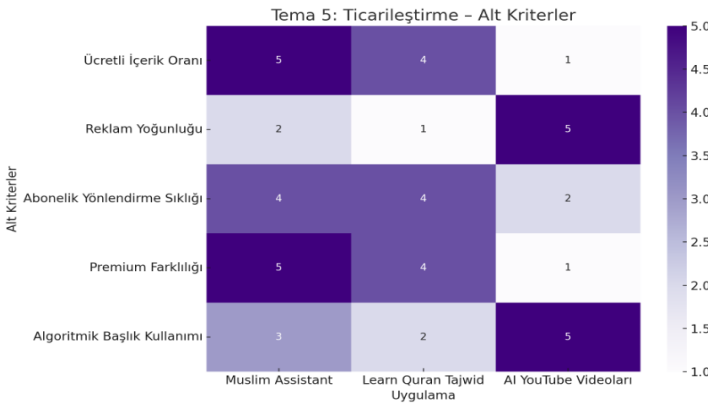
- **Learn Quran Tajwid**, teknik doğruluğa odaklanmış yapısı nedeniyle, manevi anlatım ve bağlam sunumu açısından nötr bir pozisyonda yer almaktadır. “Anlam açıklaması” (3/5) ve “Kaynak belirtme” (4/5) gibi kriterlerde orta düzeyde puan almış, ancak “Bağlam sunumu” (2/5) ve “Duygusal yükleme oranı” (3/5) gibi daha sezgisel maneviyat aktaran alanlarda sınırlı kalmıştır.

Bu bulgular, dijital içeriklerin yalnızca sunum biçimiyle değil, aynı zamanda içerik derinliği ve anlam üretme kapasitesiyle de değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Özellikle genç kullanıcıların manevi gelişimi açısından anlamlandırmaya dayalı içeriklerin önemi vurgulanmalı; duygusal manipülasyon yerine bağlama dayalı öğretim önceliklendirilmelidir.

Örnek gözlem: “1 dakikalık bu dua mucize yaratır” başlıklı AI içerikli video, maneviyatı spekülative bir araca dönüştürmektedir.

5. Ticarileştirme Eğilimi

Bu temada, uygulamaların içerik sunumlarının ücretsiz olup olmadığı, ücretli özelliklerin içerik niteliğini etkileyip etkilemediği ve manevi öğelerin ticarileştirilme düzeyi analiz edilmiştir.

Bu grafik, incelenen üç uygulamanın manevi içerik sunumu bağlamında ne ölçüde ticarileştirme eğilimi gösterdiğini bir alt kriter üzerinden karşılaştırmalı olarak değerlendirmektedir.

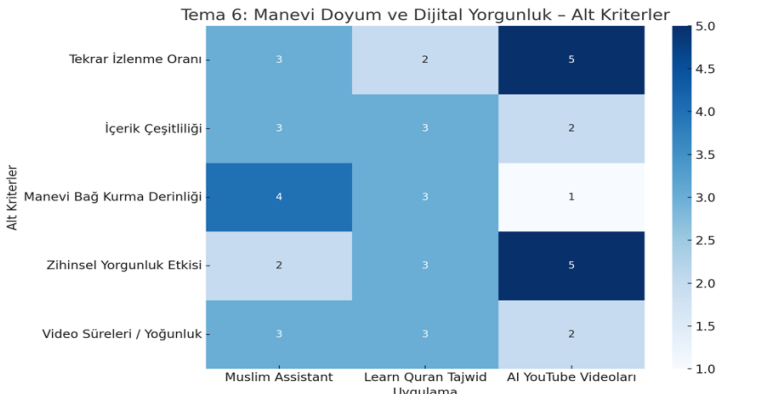
- **Muslim Assistant**, bu tema altında en yüksek ticarileştirme düzeyine sahip uygulama olarak öne çıkmaktadır. “Ücretli içerik oranı” ve “Premium farklılığı” başlıklarında tam puan (5/5) almış; birçok içerik yalnızca abonelik ile erişilebilir hâle getirilmiştir. “Abonelik yönlendirme sıklığı” (4/5) ve “Algoritmik başlık kullanımı” (3/5) da uygulamanın kullanıcıyı üyelik sistemine yönlendirme düzeyini göstermektedir. Uygulamanın temel ibadet rehberliği bileşenleri çoğu zaman “premium” kategorisinde sunulmaktadır.
- **Learn Quran Tajwid**, daha pedagojik yapıya olmasına rağmen bu tema altında da yüksek puanlar almıştır. “Ücretli içerik oranı” (4/5) ve “Abonelik yönlendirmesi” (4/5) kriterlerinde güçlü bir ticari yapı görülmektedir. Özellikle gelişmiş sesli analiz modülleri ve bazı telaffuz düzeltme sistemleri sadece ücretli erişimle sunulmaktadır. Ancak reklam yoğunluğu (1/5) düşüktür ve algoritmik başlık kullanımı (2/5) sınırlıdır.
- **AI destekli YouTube videoları**, farklı bir ticarileştirme modeli sunmaktadır. Burada içerik ücretsizdir ancak “Reklam yoğunluğu” (5/5) ve “Algoritmik başlık kullanımı” (5/5) kriterlerinde öne çıkmaktadır. Bu videolarda, başlıklar dikkat çekici şekilde “click-bait” formatında oluşturulmakta ve kullanıcıyı video izlenme süresi boyunca reklamlarla yönlendirme hedeflenmektedir. Buna karşın “Premium farkı” veya doğrudan abonelik yönlendirmesi bulunmamaktadır.

Genel olarak bu bulgular, manevî içeriklerin dijital ortamda ticari metaya dönüşme riskinin oldukça yaygın olduğunu göstermektedir. Ücretsiz erişimin reklam ya da üyelik baskısıyla dengelendiği bu sistemler, özellikle genç kullanıcılar açısından içeriklerin samimiyeti ve güvenilirliği üzerinde olumsuz etki yaratabilir. Eğitimsel amaç taşıyan dijital platformların, pedagojik ve etik sınırlar dahilinde ticarileşme stratejileri belirlemesi gerektiği açıktır.

Örnek gözlem: Muslim Assistant'ta "İbadet Planlayıcı" özelliği yalnızca ücretli sürümde aktif hâle gelmektedir.

6. Manevi Doyum ve Dijital Yorgunluk

Bu tema, uygulamaların kullanıcıda sürdürülebilir bir manevi tatmin sağlayıp sağlamadığı ve içerik tekrarının zihinsel yorgunluk oluşturup oluşturmadığı açılarından değerlendirilmiştir.

Bu grafik, dijital din eğitimi içeriklerinin kullanıcılarda ne düzeyde manevî bağ oluşturabildiğini ve bu içeriklerin uzun vadeli dijital tüketim açısından ne tür zihinsel etkiler doğurduğunu beş alt kriter çerçevesinde değerlendirmektedir.

- **AI YouTube videoları**, “Tekrar izlenme oranı” (5/5) ve “Zihinsel yorgunluk etkisi” (5/5) gibi kriterlerde yüksek puanlara ulaşmıştır. Bu durum, algoritmalar tarafından sürekli benzer içeriklerin önerilmesiyle oluşan döngüsel izleme alışkanlıklarını ve bununla birlikte gelen dikkat dağınıklığını göstermektedir. Ancak, “Manevî bağ kurma derinliği” (1/5) ve “İçerik çeşitliliği” (2/5) gibi alanlarda düşük performans sergilemekte; bu da videoların uzun vadeli tatmin ve anlam üretme kapasitesinin sınırlı olduğunu göstermektedir.
- **Muslim Assistant**, “Manevî bağ kurma derinliği” (4/5) kriterinde en yüksek puanı almıştır. Özellikle günlük öneri sistemi ve ibadet odaklı içerik yapısıyla kullanıcının rutinine yerleşme kapasitesi yüksektir. Ancak “Zihinsel yorgunluk etkisi” (2/5) ve “İçerik çeşitliliği” (3/5) kriterleri, içeriklerin zamanla tekrar ettiği ve çeşitlilik açısından sınırlı kaldığını göstermektedir.
- **Learn Quran Tajwid**, tüm kriterlerde orta düzey puanlar alarak dengeli bir profil çizmektedir. Özellikle “Zihinsel yorgunluk etkisi” (3/5) ve “İçerik çeşitliliği” (3/5) gibi kriterlerde yapısal bir denge sunmakta; ancak “Manevî bağ kurma” (3/5) alanında daha çok teknik odaklı olduğundan içsel tatmin üretimi sınırlı kalmaktadır.

Bu bulgular, dijital dinî içeriklerin sadece bilgi sunumu değil, aynı zamanda sürdürülebilir manevî bağ ve zihinsel denge açısından da dikkatle tasarlanması gerektiğini ortaya koymaktadır. Özellikle yapay zekâ destekli öneri sistemlerinin maneviyatı sürekli içerik tüketimine indirgeme riski, dijital yorgunluk sendromlarına zemin hazırlayabilir.

Sonuç

Bu araştırma, yapay zekâ destekli üç dijital din eğitimi platformunun (Muslim Assistant, Learn Quran Tajwid, AI YouTube videoları) pedagojik yapı, sahilhlik, manevî derinlik ve dijital etki açısından çok yönlü bir analizini sunmuştur. Elde edilen bulgular, dijitalleşen öğrenme ortamlarında manevî eğitimin yalnızca içerik erişimiyle sınırlı olmadığı; aynı zamanda bu içeriklerin sunum biçimi, bağlamsal derinliği, öğrenme destekleyiciliği ve etik hassasiyetler doğrultusunda değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Çalışmadan elde edilen bir bulgu, içeriklerin ticarileştirilme biçimidir. Muslim Assistant ve Learn Quran Tajwid uygulamalarında birçok işlevin yalnızca premium abonelikle erişilebilir olması, manevî bilginin bir nevi metalaştırılması anlamına gelmektedir. Bu durum, eğitimde fırsat eşitliği ilkesiyle çelişmektedir. AI YouTube içeriklerinin ise tamamen izlenme ve reklam odaklı biçimde yapılandırıldığı ve maneviyatın bu bağlamda bir dikkat çekme aracı hâline dönüştüğü görülmüştür. Dolayısıyla yapay zekâ ile bütünleşik dijital din eğitimi uygulamalarının yaygınlaşmasıyla birlikte, yeni bir dijital pedagojik ahlak geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu pedagojik ahlak, sadece teknolojik etkinlik değil, ilmî doğruluk, etik tutarlılık, manevî derinlik ve anlam üretimi gibi değerleri öncelemelidir. Dijital din eğitiminin, bireylerin dini anlayışları ve yaşayışları üzerindeki etkisi dikkate alındığında, dijital araçların etkin kullanımı ve eğitim kalitesinin artırılması için stratejilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Elde edilen bulgulara göre, Learn Quran Tajwid uygulaması, yapılandırılmış öğretim modeli, yapay zekâ destekli sesli geri bildirim sistemi ve pedagojik yönlendirme açısından en etkili uygulama olarak öne çıkmıştır. Bu

uygulamanın bireysel öğrenmeyi desteklemesi, kullanıcıya anında geri bildirim sağlaması ve telaffuz doğruluğunu artırması önemli bir başarı olarak değerlendirilmektedir.

Muslim Assistant ise özellikle günlük ibadet pratiği ve bireysel kullanım açısından fayda sunmakla birlikte, içerik sahihliği, bağlamsal bütünlük ve pedagojik yönlendirme bakımından sınırlı kalmıştır. Uygulamanın kişiselleştirme gücü yüksek olsa da içeriğin denetimsizliği ve bazı bölümlerin yalnızca ücretli abonelikle erişilebilir olması, bilgiye erişim eşitliği açısından eleştirilmiştir.

AI destekli YouTube içerikleri, yüksek erişim oranı ve duygusal etki yaratma potansiyeline rağmen; yüzeysel anlatım biçimleri, kaynak gösterim eksikliği, bağlamsız metin kullanımı ve algoritmik manipülasyon gibi ciddi riskler barındırmaktadır. Bu içeriklerin çoğunlukla clickbait başlıklar ve anonim sunumlar ile yapılandırıldığı gözlemlenmiş; pedagojik ve etik bütünlük açısından sorunlu olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, yapay zekâ destekli din eğitimi uygulamaları erişilebilirlik ve kişiselleştirme açısından önemli avantajlar sunmakta; ancak sahihlik, pedagojik yapı ve manevi derinlik açısından dikkatli planlama ve uzman katkısı gerektirmektedir. Dijital içeriklerin maneviyatı araçsallaştırmadan, yüzeysellikten uzak bir yaklaşımla yapılandırılması; teolojik, etik ve eğitsel boyutların bütüncül biçimde dikkate alınması zorunludur. Bu nedenle, dijital din eğitiminin geleceği; yalnızca teknolojik gelişmelerle değil, aynı zamanda ilahiyat, eğitim bilimleri ve etik temelli iş birlikleriyle şekillendirilmelidir. Yapay zekâ araçları, sahih dinî referanslarla ve pedagojik ilkelere dayalı biçimde kurgulandığında gençlerin manevi gelişiminde anlamlı ve kalıcı katkılar sunma potansiyeline sahiptir.

Öneriler

1. Din eğitimi alanında görev yapan öğretmenler ve akademisyenler, dijital içerikleri sadece bilgi sunumu olarak değil, anlam üretme ve manevî bağ kurma potansiyeli açısından değerlendirmelidir.
2. MEB ve ilahiyat fakülteleri, pedagojik açıdan yapılandırılmış ve sahih kaynaklara dayanan dijital içerik üretimi konusunda öğrenci ve öğretmenlere rehberlik edecek modüller geliştirmelidir.
3. Dinî içerik sunan yapay zekâ sistemleri, kaynak şeffaflığı, bağlamsal açıklama ve mezhebi doğruluk kriterlerini teknik olarak zorunlu hâle getirmelidir.
4. Uygulama tasarımlarında kişiselleştirme algoritmalarının yanı sıra, manevî derinlik, ahlaki bütünlük ve eğitimsel yönlendirme işlevleri entegre edilmelidir.
5. Dijital dini içeriklerin sunulduğu platformlarda etik denetim mekanizmaları kurulmalı; ticari metalaştırma sınırlandırılmalıdır.
6. Gençlere yönelik yapay zekâ destekli din eğitimi uygulamalarının izlenebilirliğini ve pedagojik uygunluğunu denetleyen ulusal ölçekte rehberlik sistemleri oluşturulmalıdır.
7. Nitel gözleme dayalı bu çalışmanın bulguları, daha geniş örneklemli nicel araştırmalarla desteklenmelidir.
8. Farklı yaş grupları, mezhebi gelenekler ve coğrafi kültürel bağlamlara göre yapay zekâ temelli içeriklerin etkisi karşılaştırmalı olarak incelenmelidir.

Kaynakça

- Alrumiah, S. S., & Al-Shargabi, A. A. (2022). Intelligent Quran recitation recognition and verification: Research trends and open issues. *Arabian Journal for Science and Engineering*, 48(8), 9859–9885.
- Altıntaş, M. C. (2025). Din eğitiminde yapay zekâ teknolojileri: Fırsatlar ve etik tartışmalar. *İslami İlimler Dergisi*, 40, 95–119.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40.
- Çakmak, A., Genç, M. F., Hendek, A., & Budak, B. (2024). Din eğitimi biliminin temel konularında ChatGPT yapay zekâ uygulama verilerinin güvenilirliği. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 24(3), 325–357.
- Elmahjub, E. (2023). Islamic law and artificial intelligence: Ethical alignment and governance. *Journal of Islamic Ethics*, 7(2), 155–177.
- Evimalinda, R. (2024). Digital pedagogy in Christian religious education: A framework for spiritual formation. *Christian Education Quarterly*, 31(1), 15–28.
- Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). Artificial intelligence in education: Promises and implications for teaching and learning. Center for Curriculum Redesign.
- Kaya, Y., & Eliyatkin, E. (2024). Din eğitiminde içerik oluşturma ve kişiselleştirilmiş öğrenme aracı olarak ChatGPT. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 24(3), 615–646.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods* (3rd ed.). Sage Publications.
- Russell, S. J., & Norvig, P. (2016). *Artificial intelligence: A modern approach* (3rd ed.). Pearson.
- Selwyn, N. (2016). *Education and technology: Key issues and debates*. Bloomsbury Publishing.

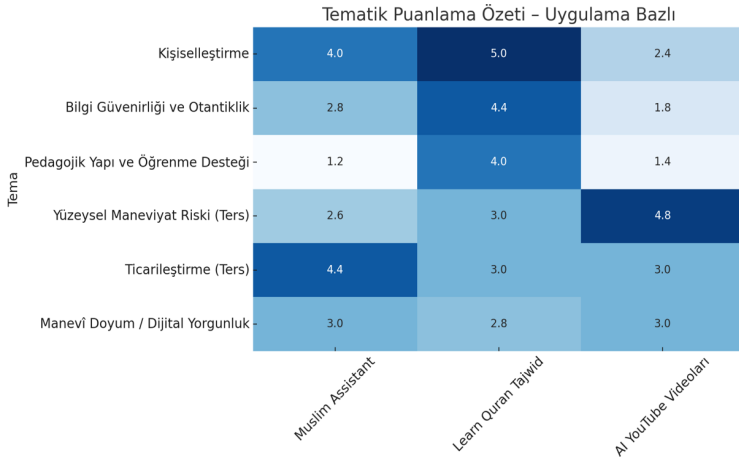
- Şenyaman, G. (2023). Arapça yabancı dil öğretiminde yapay zekânın geleceği: ChatGPT örneği. *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 33, 1057–1070.
- Turing, A. M. (1950). Computing machinery and intelligence. *Mind*, 59(236), 433–460.
- Yıldız, S., & Sadi, Ö. (2015). Mobil cihazlar ve eğitimde dijital dönüşüm. In G. Akçay & H. Acar (Ed.), *Eğitimde teknolojik dönüşüm* (539–563). Pegem Akademi.

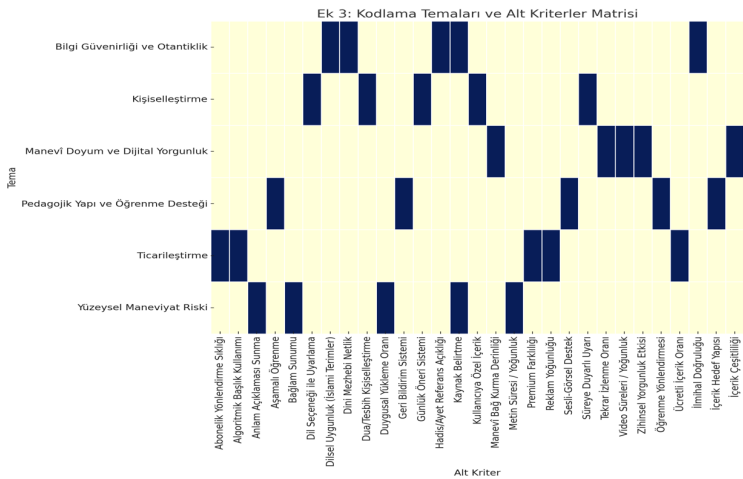
Ekler

Ek 1. Uygulama Bazlı Tematik Puanlama Tablosu ve Grafiği

Tema Başlığı	Muslim Assistant	Learn Quran Tajwid	AI YouTube Videoları
Kişiselleştirme	4.0	5.0	2.4
Bilgi Güvenirliği ve Otantiklik	2.8	4.4	1.8
Pedagojik Yapı ve Öğrenme Desteği	1.2	4.0	1.4
Yüzeysel Maneviyat Riski (Ters)	2.6	3.0	4.8
Ticarileştirme (Ters)	4.4	3.0	3.0
Manevî Doyum / Dijital Yorgunluk	3.0	2.8	3.0

Not: Ters yönlü temalarda yüksek puan risk düzeyini temsil eder.

DUYGU ANALİZİ (SENTIMENT ANALYSIS) İLE SOSYAL MEDYADA KULLANDIKLARI DİL ÜZERİNDEN GENÇLERİN DİNE YAKLAŞIMLARININ TAHLİLİ

Sema KORUCU GÜVEN¹

Giriş

İnsan dili, sınırsız sayıdaki düşünce ve kavramı, sınırlı sayıdaki sembol ve işaretlerle ifade edebilme yeteneğine sahiptir. Bu durum, dilin temel özelliği olarak kabul edilir ve tarihte Galileo gibi düşünürlerin de dikkatini çekmiştir. Galileo, “Dialogo” adlı eserinde, insanların sadece birkaç harfin farklı dizilimleriyle en karmaşık ve soyut düşüncelerini bile aktarabilmelerini büyük bir hayranlıkla ifade etmiştir (Chomsky, 2016). Gerçekten de her dilde belirli bir sayıyla sınırlı olan harfler, sonsuz sayıda kelime ve cümle oluşturabilmekte, böylece iletişimde sınırsız bir çeşitlilik yaratmaktadır. Ancak yazının icadı ile oluşan bu sınırsızlık bilgisayarların anlayabileceği dillerin ortaya çıkmasıyla birlikte, iletişim araçları ve yöntemleri de köklü değişimlere uğramıştır.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı.

Dünyada günümüzde yaklaşık 6000 farklı insan dili bulunmaktadır (UNESCO, 2025). Bu diller, lehçe ve şiveleri, kuralları ve istisnalarıyla son derece kompleks yapılara sahiptir. Buna karşılık, Python, R, Java, SQL gibi bilgisayar dilleri, insanların kullanımı için değil, bilgisayarların belli görevleri yerine getirmesi amacıyla tasarlanmıştır. Bu diller, insan dilindeki anlam zenginliğinin aksine, genellikle emir kipinde yazılan ve belirli görevleri yerine getirmek üzere oluşturulan komutlardan oluşmaktadır. Bilgisayar dillerinin temel amacı, duygu ve düşüncelerin aktarımından ziyade, sayısal işlemler, veri analizi ve otomatik görevlerin yürütülmesini sağlamaktır. Bu bağlamda, insan dillerinde yazılmış metinlerin bilgisayar dili ile analiz edilmesi sonucu “metin madenciliği” alanı doğmuştur. Metin madenciliği, veri madenciliğinin bir alt dalı olarak kabul edilmekte olup, yazılı metinlerin nicel yöntemlerle analiz edilmesini amaçlamaktadır. Bu yöntemlerle, metin içerisinde yer alan kelimelerin sıklıkları, dağılımları ve anlamları incelenerek, metinlerin sınıflandırılması ve anlamlandırılması mümkün olmaktadır (IBM, 2025).

Günümüzde bilişim çağı, elektronik ortamda üretilen ve paylaşılan veri miktarının hızlı artışıyla tanımlanmaktadır. Dijital platformlarda paylaşılan yazılı düşünceler, sürekli olarak artan ve işlenmeyi bekleyen büyük veri yığınlarını oluşturmaktadır. Bu verilerin anlamlı bilgiye dönüştürülmesi ise günümüzün en önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. Bu nedenle, büyük veri içerisinde anlamlı bilgilerin hızlı ve etkili biçimde ayıklanmasını sağlayacak yöntemlerin geliştirilmesi ve uygulanması, çağımızın temel gerekliliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, dilin sınırlı araçlarla sınırsız ifade gücü, aynı zamanda sınırsız veriyi an-

lamlandırma ihtiyacını da beraberinde getirmektedir. Metin madenciliği bu dijital içeriklerin aşırı artışı nedeniyle insanların tek tek okuyamayacağı miktarlardaki metinlerin analizini mümkün kılmaktadır. Sosyal medya platformlarında kullanıcıların paylaştığı yorumlar, ürün değerlendirmeleri, ekonomik ve finansal haberler gibi birçok alanda metin madenciliği yöntemleri uygulanmaktadır. Bu sayede, kullanıcı tatmini, piyasa yönelimleri ve tüketici davranışları gibi konularda daha derin ve anlamlı içgörüler elde edilebilmektedir.

Metin madenciliğinin alt türü olan duygu analizi (sentiment analysis), yazılı metinlerde ifade edilen duyguları, düşünceleri ve tutumları otomatik olarak belirleme işlemidir. Bu yöntem, genellikle doğal dil işleme (Natural Language Processing - NLP) ve makine öğrenmesi teknikleri kullanılarak uygulanmakta olup yazılı içeriklerdeki olumlu, olumsuz veya nötr duyguların tespit edilmesini amaçlamaktadır. Bir başka deyişle duygu analizi, metinlerdeki öznel bilgileri sistematik olarak belirleyip sınıflandırarak, bireylerin veya grupların belirli konular hakkındaki görüş ve tutumlarını ortaya koyan bir tekniktir (Özyurt & Akcayol, 2018). Doğal Dil İşleme (NLP) ise bilgisayarların insan dilini yorumlayabilmesi, işleyebilmesi ve anlamlandırabilmesi amacıyla geliştirilen bir makine öğrenimi teknolojisidir. Günümüzde kurumlar; e-posta, metin mesajları, sosyal medya akışları, videolar ve ses dosyaları gibi çeşitli iletişim kanallarından büyük miktarda sesli ve yazılı veri üretmektedir. Bu verilerin otomatik olarak işlenmesi, iletilen mesajın niyetinin veya duygusunun analiz edilmesi ve insan iletişimine gerçek zamanlı yanıt verilmesi için NLP tabanlı yazılımlar yaygın şekilde kullanılmaktadır. Doğal Dil İşleme, insan dilinin işlenmesinde

hesaplamalı dilbilim, makine öğrenimi ve derin öğrenme modellerini bir araya getirir. NLP teknikleri ve görevleri, insan kaynaklı metin ya da konuşma verilerini bilgisayar programlarının daha kolay analiz edebileceği ve anlamlandırabileceği daha küçük bileşenlere ayırmaktadır (Amazon, 2025).

Duygu analizi, dijitalleşmenin hızla artmasıyla birlikte çok çeşitli alanlarda uygulanmaya başlanmıştır. Bu alanların başında pazarlama (Göçgün & Onan, 2021), müşteri ilişkileri yönetimi, siyaset bilimi (Bağcan vd., 2021), medya-iletişim ve reklamcılık çalışmaları (Becan, 2021), kamuoyu araştırmaları (Çılgın vd., 2022) yerel yönetim çalışmaları (Uyaroğlu Akdeniz & Cebeci, 2021), finansal analiz (Köksal vd., 2021), eğitim (Kandıran vd., 2022) ve sağlık (Aslan, 2022), sosyal medya analizi (Dinçer vd., 2022; Ayan vd., 2019; Onan, 2017; Şahinaslan vd., 2022) gelmektedir (Can & Alataş 2017; Ekim & Inner, 2021). Özellikle sosyal medya platformlarında, ürün ve hizmetlere yönelik kullanıcı yorumlarının otomatik olarak analiz edilmesi, şirketlerin müşteri memnuniyetini ölçmelerine ve marka algısını yönetmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca, siyasi kampanyalar sırasında seçmen eğilimlerinin ve kamuoyunun güncel duygu durumunun tespiti için de duygu analizi sıkça kullanılmaktadır. Finansal piyasalarda ise, haber akışları ve yatırımcı yorumlarının duygu analizine tabi tutulması, piyasa hareketlerinin öngörülmesi açısından önemli bir veri kaynağı sunmaktadır.

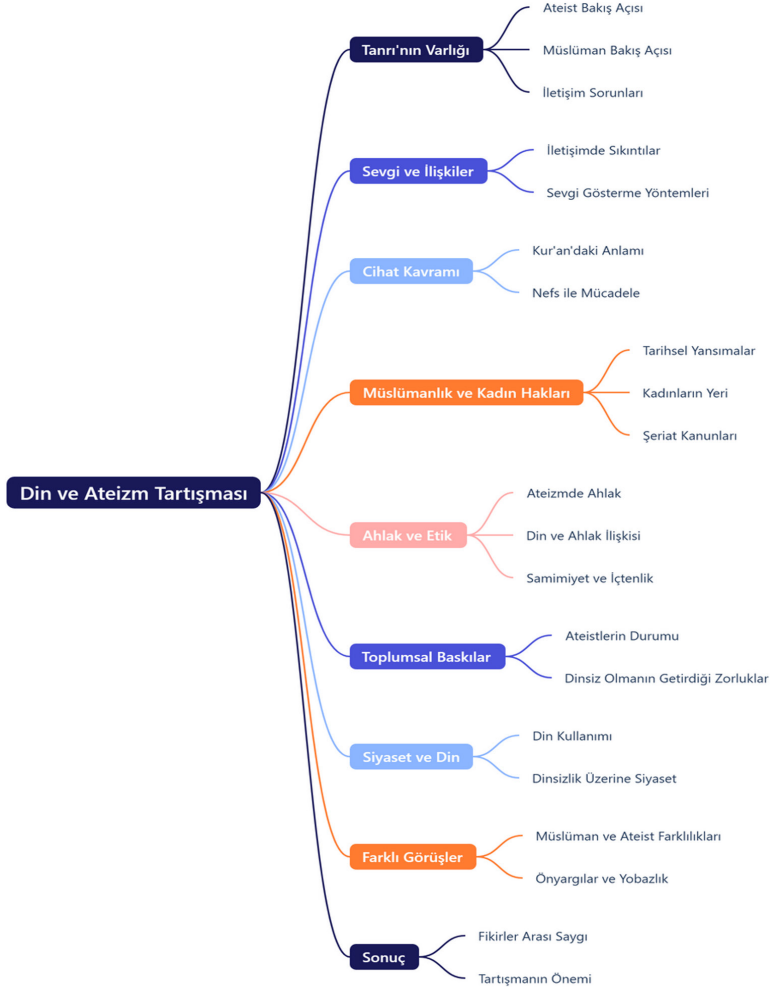
Bu çalışmanın amacı dini içerikli videolara yapılan yorumların duygu analizi yoluyla nicel olarak değerlendirilmesi, gençlerin dini tartışmalara yaklaşımındaki duygusal eğilimlerin tespiti ve dijital ortamlardaki dini söylemlerin gençlerin manevi dünyasına etkilerinin analizidir. Çalışmanın bulguları,

gençlerin dini kimlik inşasında sosyal medyanın rolünü anlamak açısından önemli veriler sunacaktır. Günümüzde dijital dinamiklerin toplumsal dönüşümleri hızlandırması ve genç kuşakların bu dönüşümlerde hem etkileyen hem etkilenen aktörler olmaları da bu araştırmayı ayrıca önemli kılmaktadır. Bu bağlamda, araştırma sonucunda elde edilen veriler, eğitim politikalarının şekillendirilmesinde ve dijital iletişim stratejilerinin optimize edilmesinde rehberlik edecek somut bulgular sunar. Nitekim dijital platformlardaki dini tartışmalar; gençlerin düşünce yapılarında, değer yargılarında ve toplumsal aidiyetlerinde belirleyici olabilmektedir. Ebeveynler, eğitimciler ve politikacıların, gençlerin sosyal medya kullanımına ilişkin bilinçli yaklaşımlar geliştirmesi, onların dini ve kültürel kimliklerinin sağlıklı bir şekilde inşa edilmesine ve toplumun manevi dokusunu korumaya katkı sağlayacaktır.

Yöntem

Bu araştırma için Youtube platformunda *Ateist – Dindar Tartışması / Yansına #6* (YouTube, 2025) başlığı ile yayımlanan videodaki yorumlar tercih edilmiştir. Yaklaşık 2,5 Mn görüntülenen içerik, 22.481 yorum almıştır. Video içeriğinde Müslüman tarafı Kerim Güç ve ateist tarafı Zehra Pala temsil etmektedir. Taraflar arasında geçen tartışmada dinin insan yaşamındaki yeri, cihat kavramı ve ahlak konuları üzerine yoğunlaşmaktadır. Müslümanlık ve terörizm arasındaki ilişki sorgulanırken, farklı inançlara sahip bireylerin karşılaştığı zorluklar ve hoşgörü eksikliği de dile getirilmektedir. Katılımcılar, din ve ateizm üzerine kendi deneyimlerini ve düşüncelerini paylaşırlarken din ve siyaset ilişkisine de değinmektedir.

Video İçeriğine Dair Kavram Haritası:

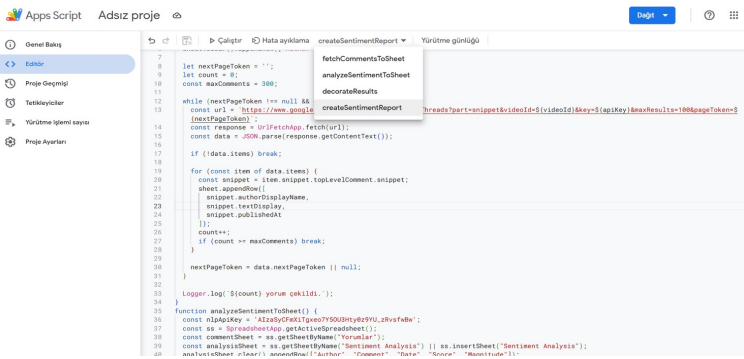
Araştırma verileri toplanırken YouTube Data API v3 kullanılarak seçilen videonun yorumları çekilmiştir. Ücretsiz API kul-

lanımının getirdiği günlük çağrı limitleri kodlamada hatalara sebep olduğu için yaklaşık 22.000 yorumluk veri kümesinden 300 yorum üzerine çalışılmıştır. Ancak bu yorumlar en fazla beğeni alan yorumlar arasında olduğu için bu durum araştırma bulguları açısından herhangi bir değer kaybı olarak görülmemelidir.

Verilerin duygu analizine tabi tutulmasında Google Natural Language Processing (Google NLP) servisi kullanılmıştır. Google NLP, bulut tabanlı altyapısı ve gelişmiş doğal dil işleme yetenekleri sayesinde metinlerden duygu, varlık ve kategori gibi çeşitli bilgilerin otomatik olarak çıkarılmasına olanak tanımaktadır. Duygu analizi işlemlerinin otomasyonu ve büyük ölçekli veri setlerinin etkin biçimde işlenebilmesi amacıyla, analiz süreci Google Sheets ile entegre şekilde tasarlanmıştır. Bu entegrasyonun gerçekleştirilmesinde Google Apps Script kullanılmıştır. Google Apps Script, JavaScript tabanlı bir kodlama dili olup Google Drive, Sheets, Docs ve Gmail gibi Google uygulamalarının işlevselliğini genişletmeye ve özelleştirmeye olanak sağlamaktadır. Çalışmada, Google Sheets ortamında bulunan metin verileri, Apps Script aracılığıyla Google NLP servisine gönderilmiş ve elde edilen duygu analizi sonuçları yine otomatik olarak Sheets ortamına aktarılmıştır. Bu yöntem, hem veri işleme süreçlerinin otomasyonunu sağlamış hem de analiz edilen verilerin düzenli ve erişilebilir biçimde saklanmasına imkân tanımıştır. Analiz sonuçları “olumlu”, “olumsuz” ve “nötr” şeklinde kategorize edilmiştir. Her yorumun duygu skoru (sentiment score) ve yoğunluk değeri (magnitude) hesaplanmıştır. Skala, -1 (olumsuz) ile +1 (olumlu) arasında kategorize edilerek yorumların duygusal eğilimleri haritalanmıştır.

Google Apps Scriptte dört fonksiyon kullanılmıştır. Bunlardan **fetchCommentsToSheet()** fonksiyonu ile belirtilen video ID üzerinden YouTube API ile en fazla 300 yorum çekilmiştir. Çekilen yorumlar *Author, Comment, Date* başlıkları ile “Yorumlar” adlı bir sayfaya yazdırılmıştır. **analyzeSentimentToSheet()** fonksiyonu ile “Yorumlar” sayfasındaki yorumlar Google Cloud Natural Language API ile analiz edilmiştir. Her yorum için duygu skoru (score) ve şiddeti (magnitude) hesaplanmıştır. Sonuçlar “Sentiment Analysis” adlı yeni bir sayfaya yazdırılmıştır. **decorateResults()** fonksiyonu ile “Sentiment Analysis” sayfasındaki yorumlar skorlarına göre renklendirilmiştir. (Yeşil: Pozitif (> 0.25), Kırmızı: Negatif (< -0.25), Gri: Nötr) **createSentimentReport()** fonksiyonu ile “Sentiment Analysis” verileriyle “Rapor” sayfası oluşturulmuştur. Bu sayfa toplam, pozitif, negative ve nötr yorum sayısını içermektedir. Ayrıca ortalama duygu skoru, Sütun grafiği ile yorum ve öneriler de bu sayfada bulunmaktadır.

Google Apps Script Ekran Görüntüsü

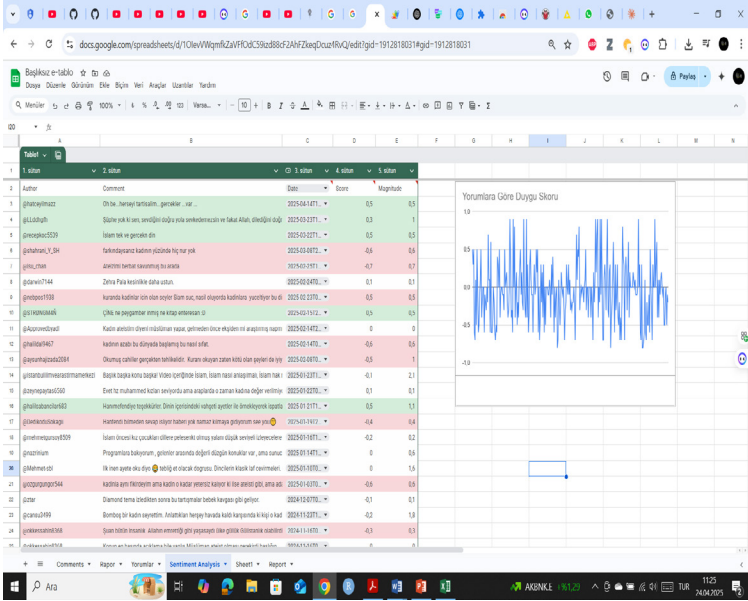


```

1  let nextPageToken = '';
2  let count = 0;
3  const maxComments = 300;
4  while (nextPageToken != null) {
5    const url = 'https://www.googleapis.com/youtube/v3/comments?part=snippet&videoId=' + videoId + '&key=' + apiKey + '&maxResults=100&pageToken=' + nextPageToken;
6    const response = UrlFetchApp.fetch(url);
7    const data = JSON.parse(response.getContentText());
8    if (!data.items) break;
9    for (const item of data.items) {
10      const snippet = item.snippet;
11      sheet.appendRow([
12        snippet.authorDisplayName,
13        snippet.textDisplay,
14        snippet.publishedAt,
15        count,
16        if (count == maxComments) break;
17      ]
18    );
19    nextPageToken = data.nextPageToken || null;
20  }
21  Logger.log('[' + count + '] yorum çekildi. ');
22  function analyzeSentimentToSheet() {
23    const nlpApiKey = 'AlzalyCFxk1Tpeo7Y500Hty89YU_s7vofe';
24    const ss = SpreadsheetApp.getActiveSpreadsheet();
25    const commentsSheet = ss.getSheetByName('Yorumlar');
26    const analysisSheet = ss.getSheetByName('Sentiment Analysis');
27    analyzeCommentsToSheet('Yorumlar', 'Sentiment', 'Score', 'Magnitude');
28  }

```

Google Sheets Ekran Görüntüsü

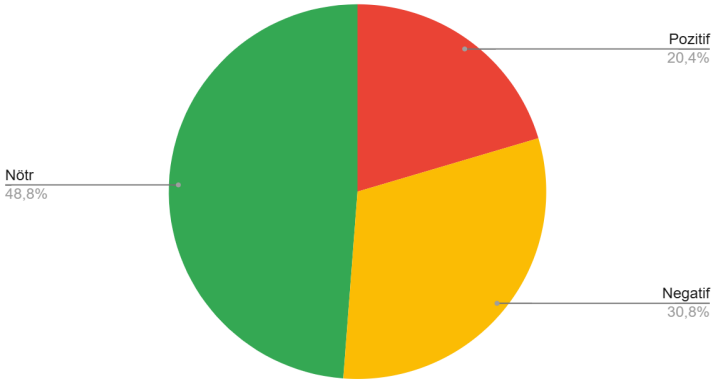
Bulgular

YouTube Yorumları Duygu Analizi Raporu

Toplam Yorum	299
Olumlu Yorum	61 (%20.4)
Olumsuz Yorum	92 (%30.8)
Nötr Yorum	146 (%48.8)

Yapılan analiz sonucunda, YouTube'da paylaşılan dini içeriklere yapılan genç kullanıcı yorumlarında çok çeşitli duygu durumlarının gözlemlendiği tespit edilmiştir. Google Cloud Natural Language API ile yapılan duygu analizinde, yorumların yaklaşık %20'sinin olumlu, %30.8'inin olumsuz, %48'inin ise nötr kategorisinde yer aldığı belirlenmiştir. Duygu şiddetinin dağılımı ise sosyal medyanın gençler üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratabildiğini ortaya koymaktadır.

Yorum Duyguları Yüzde Dağılımı

Olumlu yorumlar genellikle tartışmanın nezaket içinde yürütülmesini, konuşmacıların üslubunu ve hoşgörülü yaklaşımlarını takdir etmektedir. Bu durum gençlerin dinle ilgili motivasyonunda kullanılan dilin etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim binlerce beğeni alan şu iki yorum bunun kanıtıdır: “Bilgiler tartışılır elbet ama beyefendinin diksiyonu, yaklaşımı, nezaketi, akıcı konuşması izlerken büyük zevk verdi.”, “Beyefendinin üslubu çok güzel ayrıca hanfendiyle birbirlerinin sözünü kesmeden, sakince konuşmaları çok iyi”.

Olumsuz yorumlarda bilgi eksikliği, tarafgirlik ve yüzeysel tartışmalara yönelik eleştiriler öne çıkmaktadır. Ateizme götüren sebeplerin tespiti noktasında bu yorumların toplanması önemlidir. “Bu kadın cahil ateist. Konukların bilgi seviyesi yüksek olmayacaksa program sokak tartışmasından ileri gitmez.” şeklindeki yorum olumsuz yorumlar içerisinde en fazla beğeni alanlardan biridir.

Nötr yorumlar daha çok analitik, sorgulayıcı ve değerlendiren bir üslup taşımaktadır. Nötr yorumlar sayısal olarak diğer yorumlardan fazla görünmektedir. Bu durum sosyal

medya kullanıcılarının ikna olma isteği ile izah edilebilir. Dolayısıyla dinî argümanların ikna edici bir dille ele alınması gerekmektedir. “Kadınların İslam’daki yeri çok tartışmalı, bu konuda daha objektif bir açıklama gerekirdi.” şeklinde dile getirilen yorum bu duruma bir örnektir. Ayrıca “Müslüman olduğunu söyleyen kişilerin hoşgörüsüz davranması dinin hatası değil o insanın hatasıdır.” ifadesi ile binlerce beğeni alan bu yorum da birey ve din ilişkisi noktasında bir bilinç düzeyi olduğunu göstermektedir.

Duygu analizi yöntemlerinin uygulamasında ve yorumlanmasında bazı sınırlılıklar da dikkate alınmalıdır. Bu sınırlılıkların temel sebebi, insan dilinin karmaşık yapısıdır. Farklı dillerde ve kültürlerde duyguların ifade edilme biçimlerinin değişkenlik göstermesi, duygu analizi yöntemlerinin geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Özellikle Türkçe gibi sondan eklemeli dillerde, kelimelerin köklerine ayrılması (stemming) işlemi sırasında anlam kaymaları ve yanlış yorumlamalar ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, “ümitli”, “ümitsiz” ve “ümitvar” kelimeleri aynı kökten türese de, farklı anlamlar taşımaktadır ve bu durum duygu analizi algoritmaları açısından önemli bir zorluk teşkil etmektedir. Ayrıca, duygu analizi algoritmaları, ironi ve kinaye gibi dilsel nüansları her zaman doğru bir şekilde yorumlayamayabilir. Bu çalışmada veri olarak kullanılan yorumlar içerisindeki “Hanımefendiye teşekkürler. Dinin içerisindeki vahşeti ayetler ile örnekleyerek ispatlamış.” ifadeyi bilgisayar dili, *olumlu yorum* olarak analiz etmiştir. “Hanfendi bilmeden sevap işliyor, haberi yok namaz kılmaya gidiyorum.” ifadesini ise *olumsuz yorum* olarak görmektedir. Bu nedenle, duygu analizlerinden elde edilen sonuçların yorumlanmasında kesin çıkarımlar yapmak yerine, daha çok genel içgörüler ve eğilimler elde etmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Bu sınırlılıklarla birlikte gelecekte, insan dilinin karmaşık doğasına daha iyi uyum sağlayan algoritmaların ortaya çıkması ile doğal dil işleme (NLP), makine öğrenmesi ve duygu analizi yöntemlerinin etkinliğini daha da artıracak; hassas ve derinlemesine analizlerin mümkün olacağı öngörülmektedir.

Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, gençlerin dijital ortamlarda dini içeriklere yüksek duyarlılıkla yaklaştığını ve bu içeriklere yönelik duygularını aktif biçimde ifade ettiklerini göstermektedir. Bu durum, sosyal medyanın dinî söylemlerle bireysel bağ kurma sürecinde önemli bir etken olduğunu ortaya koymaktadır. Bu açıdan sosyal medya ortamları yalnızca içerik tüketim alanları değil, aynı zamanda dinî deneyimlerin yeniden üretildiği mecralardır. Ayrıca kadınların dindeki yeri, din-ahlak ve din-siyaset ilişkisi, dinde hoşgörü temaların sıklıkla vurgulanması, dinin toplumsal tarafı ile gençlerin özel olarak ilgilendiğini göstermektedir.

Sosyal medya, gençlerin dinle kurduğu ilişkiyi dönüştüren önemli bir mecra haline gelmiştir. Bu dönüşümün sağlıklı bir şekilde yönlendirilmesi, hem dini kurumların hem de eğitim sisteminin güncellenmesini zorunlu kılmaktadır. Bu veriler, eğitim politikalarının şekillendirilmesinde ve dijital iletişim stratejilerinin optimize edilmesinde rehberlik edecek somut bulgular sunar. Bu bulgular çerçevesinde kurumsal düzeyde öneriler şunlardır:

Diyanet İşleri Başkanlığı;

- Gençlerin diline uygun dijital içerikler üretebilir.
- Hoşgörü ve diyalog merkezli dini anlatımları teşvik edebilir.

- Daha büyük veri setleri üzerine çalışabilen ekiplerce sosyal medyadaki dinî söylem ve eğilimler tespit edilerek politikalar belirleyebilir.

Millî Eğitim Bakanlığı;

- Sosyal medya verileri üzerinden gençlerin din algısına dair saha araştırmaları yapabilir.
- Din eğitimi müfredatını, sorgulamaya ve çok sesliliğe açık şekilde güncelleyebilir.
- Değerler eğitimini dijital medya okuryazarlığı ile destekleyebilir.

İlahiyat Fakülteleri;

- Geleneksel sosyal araştırma yöntemleri ve API tabanlı veri analizinin entegrasyonu ile akademik çalışmalar yapılabilir.
- Din Eğitimi, Din Psikolojisi ya da Din Sosyolojisi ders müfredatlarından uygun gördüğü birine “Dijital Medya Okuryazarlığı Eğitimi” ekleyebilir. Böylece fakülte mezunları, sosyal medyada karşılaştıkları içerikleri eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme becerisinin yanı sıra analitik değerlendirme becerisi kazanır.
- Temel İslam Bilimleri sahasında üretilen video içerikleri de bu yöntemle analiz edilerek günümüz güncel dinî meseleleri ve bunların çözümleri üzerine çalıştay ve akademik çalışmalar yürütebilir.

Toplumsal din algısını, veri bilimi perspektifinden incelemesi bakımından önem arz eden bu çalışmanın gençlerin dini hangi bağlamlarda konuştuğu, dinî konulardaki düşüncelerini en çok hangi kelimelerle ifade ettikleri, dini en çok hangi konularla (mezhep, inanç, kültürel farklılıklar vs.) ilişkilendirdiklerine dair diğer çalışmalara öncülük etmesi

beklenmektedir. Ayrıca farklı YouTube videolarından veriler toplanarak içerik üreticileri ve bunların kanallarını takip edenler üzerinde yapılacak kıyaslamalarla gençlerin din algısını yöneten unsurlar üzerinde çalışmalar yapılabileceği görülmüştür. Yine tarihsel trend analizi yapıldığında sosyal medya kullanımının yaygınlaşması ile dinî tartışmaların zaman içindeki değişiminin istatistiksel olarak incelenebileceği de farkedilmiştir. Bu veriler neticesinde gençlerin sosyal medyada kullandıkları din dilinin dinî söylemlerle ne kadar alakalı olabileceği üzerinden durulması gerektiği incelenmelidir. Bununla birlikte sadece YouTube’da değil, gençlerin daha çok vakit geçirdikleri Instagram ve diğer platformlardan veri toplanarak çapraz analizlerin yapılması da bu konudaki akademik çalışmalara katkı sunacaktır.

Kaynakça

- Amazon. (2025, Mayıs 14). *Doğal Dil İşleme Nedir? – NLP'ye Ayrıntılı Bakış*. <https://aws.amazon.com/tr/what-is/nlp>
- Aslan, S. (2022). BiGRU-CNN Tabanlı Derin Öğrenme Modeliyle Türkiye'deki Covid-19 Aşılarına Yönelik Twitter Duygu Analizi. *International Journal of Pure and Applied Sciences*, 8(2), 312-330. <https://doi.org/10.29132/ijpas.1087486>
- Ayan, B., Kuyumcu, B., & Ceylan, B. (2019). Twitter Üzerindeki İslamofobik Twitlerin Duygu Analizi ile Tespiti. *Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi Part C: Tasarım Ve Teknoloji*, 7(2), 495-502. <https://doi.org/10.29109/gujsc.561806>
- BaBaLaTV. (20, Şubat 2025). *Ateist–Dindar Tartışması | Yansıma #6* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=fjF6TwFs9RU&ab_channel=BaBaLaTV
- Bağcan, S., Savaş, S., & Tunçay, E. (2021). Sosyal Medyada Demokrasiye Lider Müdahalesini Gözlemlemek: 2020 ABD Başkanlık Seçimleri'nde Trump ve Biden'in Tweetlerinin İçerik ve Duygu Analizi Açısından İncelenmesi. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(3), 1073-1097.
- Becan, C. (2021). Reklamda Bir Sosyal Duygu Olarak Hüzün Çekiciliği: Pandemi Döneminde Yayınlanan Reklamlara Yönelik Duygu Analizi. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 11(4), 1239-1262.
- Can, Ü., & Alataş, B. (2017). Duygu Analizi ve Fikir Madenciliği Algoritmalarının İncelenmesi. *International Journal of Pure and Applied Sciences*, 3(1), 75-111.
- Chomsky, N. (2012). *Doğa ve Dil Üzerine*. (Karadağ, A. B., Çev.). Sözcükler.
- Çılgin, C., Gökçen, H., & Gökşen, Y. (2022). Twitter'da COVID-19 Aşılarına Karşı Kamu Duyarlılığının Çoğunluk Oylama Sınıflandırıcısı Temelli Makine Öğrenmesi İle Duygu Analizi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 38(2), 1093-1104. <https://doi.org/10.17341/gazimmfd.1030198>

- Dinçer, E. Ş., Kayaoğlu D., & Safarlı, S. (2022). Metin Madenciliği ve Duygu Analizi ile Siber Zorbalık Tespiti. *ESTUDAM Bilişim*, 3(2), 38–45. <https://doi.org/10.53608/estudambilisim.1070884>
- Ekim, H. E., & İnnner, A. B. (2021). Duygu Analizi ve Fikir Madenciliği Uygulamaları Üzerine Literatür Taraması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 24(2), 93-114. <https://doi.org/10.17780/ksujes.819367>
- Göçgün, Ö. F., & Onan, A. (2021). Amazon Ürün Değerlendirmeleri Üzerinde Derin Öğrenme/Makine Öğrenmesi Tabanlı Duygu Analizi Yapılması. *Avrupa Bilim Ve Teknoloji Dergisi*, (24), 445-448. <https://doi.org/10.31590/ejosat.902674>
- International Business Machines Corporation. (2025, Mayıs 16). *What Is Text Mining?*. <https://www.ibm.com/think/topics/text-mining>
- Kandırın, E., Gumus, B., & Özer, M. A. (2022). Covid-19 pandemi sürecinde uzaktan eğitimin twitter yansımalarının duygu analizi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 8(3), 228-242. <https://doi.org/10.24289/ijsser.1102248>
- Köksal, B., Erdem, G., Türkeli, C., Kamışlı Öztürk, Z. (2021). Twitter’da Duygu Analizi Yöntemi Kullanılarak Bitcoin Değer Tahminlemesi. *Duzce University Journal of Science and Technology*, 9(3), 280-297. <https://doi.org/10.29130/dubited.792909>
- Onan, A. (2017). Twitter Mesajları Üzerinde Makine Öğrenmesi Yöntemlerine Dayalı Duygu Analizi. *Yönetim Bilişim Sistemleri Dergisi*, 3(2), 1-14.
- Özyurt, B., & Akcayol, M. A. (2018). Fikir Madenciliği ve Duygu Analizi, Yaklaşımlar, Yöntemler Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(4), 668-693. <https://doi.org/10.15317/Scitech.2018.160>
- Şahinaslan, Ö., Dalyan, H., & Şahinaslan, E. (2022). Naive Bayes Sınıflandırıcısı Kullanılarak YouTube Verileri Üzerinden Çok Dilli Duygu Analizi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 15(2), 221-229. <https://doi.org/10.17671/gazibtd.999960>

- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (2025, Mayıs 16). *Multilingual Education*. <https://www.unesco.org/en/languages-education/need-know>
- Uyaroğlu Akdeniz, F. N., & Cebeci, H. İ. (2021). Belediye Hizmetlerin Değerlendirilmesinde Duygu Analizi Yaklaşımı: Sakarya İli Örneği. *Journal of Intelligent Systems: Theory and Applications*, 4(2), 127-135. <https://doi.org/10.38016/jista.932762>.
- Yıldırım, M., & Yüksel, C. A. (2017). Sosyal Medya İle Hisse Sene-di Fiyatının Günlük Hareket Yönü Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Duygu Analizi Uygulaması. *Uluslararası İktisadi Ve İdari İncelemeler Dergisi*33-44. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.352414>

MANEVİ ZEKANIN SOSYAL MEDYANIN OLUMSUZ ETKİLERİNİ YÖNETMEDEKİ ROLÜ

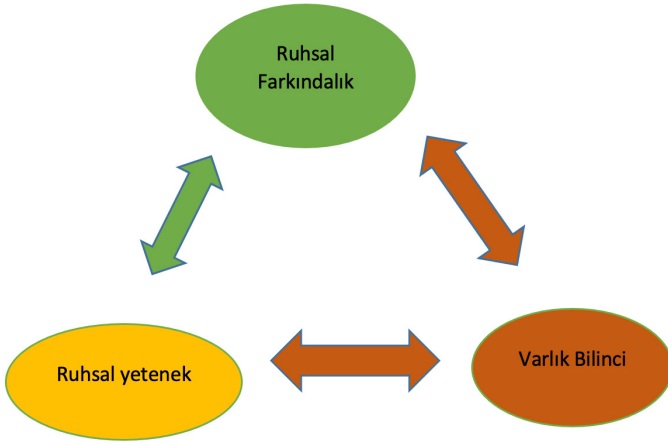
Emrullah AKÇA*

Giriş

Sosyal medya, modern teknoloji ve dijital bağlantı çağında günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bilgi teknolojilerinin hızla ilerlemesiyle birlikte internet ve sosyal medya, insan hayatının pek çok alanında merkezi bir konuma ulaşmıştır. Özellikle öğrenciler için bir bilgi ve eğlence kaynağı olarak sosyal medyanın kullanımı giderek yaygınlaşmaktadır. Her ne kadar önemli avantajlar sunsa da, sosyal medyanın göz ardı edilemeyecek olumsuz etkileri de mevcuttur. Bu olumsuzluklar arasında üretkenliğin düşmesi, disiplin eksikliği ve aşırı medya kullanımının neden olduğu antisosyal davranışlar bulunmaktadır (Akram & Kumar, 2017; Duman & Baştemur, 2023). Sosyal medyanın olumsuz etkilerini azaltmak ve bunlarla başa çıkmak için çeşitli çözüm yollarına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda, bireylerin zihinsel,

1 Dr. Öğr. Üyesi Trabzon Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümü.

duygusal ve davranışsal olarak kendilerini kontrol edebilme yetisine sahip olmaları büyük önem taşımaktadır. Bu konuda, dini öğretilerin rehberliğinde geliştirilen bir çözümün etkili olabileceği düşünülmektedir. Zira din, bireyleri her şeyden önce zihinsel olarak geliştirerek karşılaşılabilecekleri sorunlara karşı hazırlıklı hale getirir. İnsan, şekillendirilmeye açık bir varlık olup, eğitilmediği takdirde çevresel etkilerle kişiliği olumsuz bir şekilde gelişebilir. Ancak din, doğrudan insanın düşünce ve duygu dünyasına etki ederek hem zihinsel hem de duygusal gelişimini destekler ve olası problemlere karşı direnç kazandırır. Özellikle İslam dini, bireyin aklını sürekli geliştirmesi gerektiğini vurgularken, duygusal sağlamlığı ise doğru düşünceye bağlamaktadır. Manevi açıdan bilinçli ve dengeli bir birey yetiştirmek için hem düşünce hem de davranış sağlamlığına dikkat çeker (Akça, 2023, s. 150). Modern psikolojide bilişsel davranışçı kuramının öne sürdüğü, düşüncenin davranışları, davranışların da düşüncüyü etkilediği görüşü, İslam'ın insanı yetiştirme anlayışıyla örtüşmektedir (Cormier & Hackney, 2008). Nitekim Kur'an'ı Kerim Allah ile iletişim (İman-zihinsel süreç) kuramayan bireylerin hayatlarında doğru kararlar alamadıklarını, zararlı davranışlar sergileyenlerinin de duygusal yönden körleştiğini (kalplerinde hastalık oluşu ya da kalpte siyah nokta oluşu) belirtmiştir. Bunun için İslam doğru düşünen, doğru karar verebilen ve sağlıklı davranışlar sergileyen bir bireyin yetiştirilmesi için manevi yönden zeki olmasını gerektirmektedir. Manevi zekâ, duygusal, bilişsel ve davranışsal boyut olmak üzere üç bileşenden oluşmaktadır (عراقي & محمد, 2017).

Bu çalışmanın amacı, ortaokul, lise ve üniversite düzeyindeki öğrencilerin sosyal medya kullanımına ilişkin algılarının manevi zekâ düzeyleriyle nasıl bir ilişki taşıdığını derinlemesine anlamaktır. Dijital dünya ile erken yaşta tanışan bireylerin sosyal medya kullanım biçimleri, manevi değerlerle çatışma ya da uyum gösterebilmektedir. Bu bağlamda, sosyal medya içeriklerinin öğrencilerin manevi farkındalıkları, değer yargıları ve bilinçli tüketim alışkanlıkları üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Araştırma, ortaokul, lise ve üniversite öğrencilerini kapsamakta olup, veriler nitel bir yaklaşımla ve görüşme tekniğiyle elde edilmiştir. Çalışmada, manevi zekânın sosyal medyanın uygun zamanda ve bilinçli bir şekilde kullanılmasında etkili olabileceği öngörülmektedir.

1. Manevi Zekâ

Zekâ bireyin çevresiyle kurduğu bilişsel etkileşimin temelini oluşturan, çok yönlü bir zihinsel kapasite olarak tanımlanabilir. Bu kapasite; analiz yapma, planlama, problem çözme, sonuç çıkarma ve hızlı düşünme gibi işlevleri içerdiği gibi,

soyut kavramları anlama, düşünceleri organize etme, dilsel yeterliliği kullanma ve yeni bilgileri hızlıca öğrenme yetilerini de kapsar (التميمي, 2024).

Zekâ teorisi, modern psikoloji alanında 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Modern psikoloji alanı, insan zekâsı kavramından güçlü bir şekilde etkilenmiştir. İnsan zekâsına ilişkin ilk teoriler Francis Galton tarafından öncülük edilmiştir. Ancak, insan zekâsı teorisi yalnızca bilişsel işlemlerin işlevleriyle sınırlı olduğundan, insanların duygusal alanına ulaşamamaktadır (Sharai - Matore, 2019).

Bunun üzerine psikologlar zekânın sadece bilişsel becerilere indirgenemeyeceği zekâ kavramının farklı becerileri kapsayacak şekilde genişletilmesi gerektiğini savunmaya başladılar. Bu düşünce çoklu zekâ kavramını ortaya koydu. İlk olarak Howard Gardner (1983) tarafından ortaya atılan çoklu zekâ teorisi, tek bir genel zekâ yerine sözel zekâ, müzik zekâsı, kişinin kendini anlama zekâsı ve başkalarını anlama zekâsı gibi en az yedi farklı zekâ türü olduğunu ileri sürmüştür (akt. Pltotnik, 2009: 283). Ayrıca dokuzuncu zekânın, yani “manevi zekâ”nın (SQ) varlığını da saptamış, daha sonra bu zekâyı “varoluşsal zekâ” olarak adlandırmış ve buna “büyük soruların zekâsı” adını vermiştir (Sharai & Matore, 2019).

Bütün canlılar gibi insan da hayatta kalmaya uğraşır, bunun için sahip olduğu zekâ donanımını kullanarak karşısına çıkan sorunları, bilişsel, duygusal, davranışsal başa çıkma eylemleriyle çözerek çevreye uyum sağlamak zorundadır. Ancak Rasyonel Zekâsı ve Duygusal Zekâsı bütün problemleri çözmesinde yeterli olmaz. Özellikle anlam, amaç ve değer içeren sorunlarını ancak Manevî Zekâsıyla çözebilir. Örneğin Amram, maneviyatın günlük hayatta adaptif kullanımından yola çıkarak farklı dinleri kapsayan bir Manevî Zekâ kura-

mını oluşturmuş, insan işlevselliği ve uyum sağlamasını yordamada maneviyatın temalarına dayanan yetenekleri vurgulamıştır (Y. J. Amram, 2022). King ve DeCicco (2009), maneviyat ile ruh sağlığı arasındaki olumlu ilişkileri ortaya koyan çalışmaların maneviyata dayanan başa çıkma biçimlerinin varlığına işaret ettiğini belirtmiştir. Bu durumda başa çıkma stratejileri ve problem çözme tekniklerinin aslında Manevî Zekânın uyarlanabilir uygulamaları olduğunun iddia edilmesi mümkündür. Başka bir ifadeyle aslında başa çıkma ve dinî başa çıkma; bir zekâ türü olarak Manevî Zekânın uyum sağlama yönünü teşkil etmektedir. Manevî Zekâ, başa çıkmayı (ve dinî başa çıkmayı) içerdiği bir dizi yetenekler yoluyla gerçekleştirmektedir. Bir bakıma Manevî Zekânın yazılım, başa çıkmanın donanım olduğu ya da Manevî Zekânın tezahür etme yollarından birini, başa çıkma sürecinin teşkil ettiği düşünülebilir (Şengül, 2024, 333). Emmons (2000), Manevi zekânın bireyin yaşamın sorunları ve zorluklarıyla başa çıkmasını sağladığını ve aynı zamanda alçak gönüllülük, merhamet, şükran ve bilgelik gibi erdemli davranışlar sergilemesine imkân tanıdığını ifade etmektedir. Nasel (2004: 318) ise spiritüel zekâyı, bireyin kendine güvenini artıran, hayata ve varoluşa dair sorunlarla yüzleşmesini ve bu sorunlara uygun çözümler bulmasını sağlayan ruhsal potansiyel ve yetenekler bütünü olarak tanımlamaktadır (akt. Arnout, 2019).

Manevi zekâ; bireyin hayatına anlam katma, içsel farkındalık geliştirme, etik ilkelere göre yaşama ve krizlerle başa çıkma kapasitesini içeren çok boyutlu bir yapı olarak tanımlanır (Sharai & Matore, 2019; Zohar & Marshall, 2000). Arnout, spiritüel zekâyı “bireyin diğer zekâ türlerine rehberlik eden merkez ve kaynak; spiritüel farkındalık, spiritüel kapasite ve spiritüel varoluşu bir araya getiren bir şemsiye; bire-

yin yaşam denizinde neşe, bilgelik, merhamet ve iyimserlikle yol almasına yardımcı olan bir pusula” olarak tanımlamaktadır. Bu tanım, spiritüel zekânın bireyin mevcut yaşamında – burada ve şimdi – bir merhamet rehberliğinde anlamlı bir yön bulmasına katkı sunduğunu vurgular (Arnout, 2019).

İslami literatürde manevi zekâ, bireyin hayatının her alanında Allah’ın varlığını ve gözetimini hissetmesi ve ona göre davranması şeklinde tanımlanmaktadır (Baharuddin & Ismail, 2015; Mushthofa vd., 2024). Nitekim zeki insanlar, bu âlemin yaratılış sürecini hikmet ve bilgelik çerçevesinde sık sık inceler ve bu süreci tasdik ederler. Âlemin yaratılışı, Allah Teâlâ’nın kudretinin ve yüceliğinin işaretleri olup, akıl sahipleri için O’nun büyüklüğünü gösteren delillerdendir. Bununla birlikte, zeki kimseler “ruhsal zekâ” olarak adlandırılan içsel bir güce de sahiptir. Kuran bu tür zekâyâ sahip bireylere ez-Ziimer sûresi 9. ayetinde geçen “ulû’l-elbâb” diye ifade etmektedir (Baharuddin & Ismail, 2013).

2. Manevi Zekâ ve Sağlıklı Gelişim

Manevi zekâ, bireyin hayatına anlam katma, değerler oluşturma, kriz anlarında umut üretme ve kendisini daha geniş bir varlık bütününe parçası olarak hissetme kapasitesiyle ilgilidir. Sağlıklı gelişim ise bireyin fiziksel, zihinsel, duygusal ve sosyal alanlarda dengeli bir şekilde ilerleyebilmesidir. Bu iki kavram arasında güçlü ve karşılıklı bir ilişki bulunmaktadır. Konuyla ilgili araştırma yapan Emmons (2000), manevi zekânın, bireyin yaşam doyumu ve psikolojik sağlık düzeyleri üzerinde pozitif etki gösterdiğini ortaya koymuştur. Zohar ve Marshall (2000, s. 184), yüksek manevi zekânın, stresle başa çıkma ve kriz zamanlarında umut üretme kapasitesini artırdığını belirtmektedir. King (2008) ise manevi zekânın

özellikle genç ve yetişkinlik döneminde kimlik gelişimi üzerinde önemli etkileri bulunduğunu ortaya koymuştur.

Her yöneyle gelişim çağı olan gençlik dönemi, bireylerin manevi zekâlarının gelişimi açısından kritik bir süreçtir. Bu evrede gençler, kimlik arayışında olup hayatı anlamlandırmaya çalışırken, manevi zekâ onların yaşam kaliteleri üzerinde belirleyici bir rol oynayabilir. Manevi zekâ, bireyin yalnızca bilişsel ve duygusal işlevselliğini değil, aynı zamanda etik ve değer temelli kararlarını da şekillendiren bir unsurdur. Nitekim araştırmalar, manevi zekânın gençlerin problem çözme becerilerini artırarak hedeflerine ulaşmalarına katkı sağladığını ortaya koymaktadır (Hosseini vd., 2010). Manevi zekâ, bireyin doğru ile yanlış ayırt edebilmesini, etik normlara uygun bir yaşam sürmesini ve çevresiyle sağlıklı ilişkiler kurmasını destekleyen bir kılavuz niteliğindedir. Özellikle, dengeli bir karaktere sahip, öz-denetimi yüksek ve toplumsal kurallara uyum sağlayan bireylerde manevi zekânın işlevselliği daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, manevi zekânın geliştirilmesi, bireyin hem kişisel hem de toplumsal uyumunu güçlendiren temel bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Al-Quraini & Al-Mutairi, 2024; el-Haciri, 2021; أحمد, 2007). İyi bir manevi zekâyâ sahip bireyler, sosyal medya kullanım yoğunluğunu kontrol etmede önemli bir etkiye sahip olacaktır, özellikle de öz farkındalık açısından. Tsurayah ve Rasyad'ın araştırması, manevi zekânın öğrencilerin öz farkındalıklarını geliştirmelerine ve sosyal medyada erişilen içerikleri kontrol etmelerine yardımcı olduğunu ortaya koymaktadır. Bu, öğrencilerin kendilerini, inançlarını, değerlerini ve yaşam hedeflerini anlayarak, öğrencinin kimliği ve manevi yolculuğu hakkında daha derin bir anlayışa sahip olmalarını sağlar (Tsurayah & Rasya, 2019). Manevi zekâyâ

sahip öğrencilerin sosyal medya ile etkileşim sıklığını kontrol edebildiklerini ve bunun, tanrı ile olan iyi bir bağ sayesinde gerçekleştiği ifade edilmektedir (Akram & Kumar, 2017).

3. Yöntem

3.1. Araştırma Modeli

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen ile yürütülmüştür. Fenomonolojik araştırmada “sevgi”, “keder”, “kaygı”, “korku” ve “öfke” evrensel fenomenlerdir. Fenomenolojinin temel amacı bu evrensel deneyimleri bireysel deneyimlerin doğasına indirgeyerek anlamaktır (Tutar, 2023). Çalışmada bu desenin tercih edilmesindeki amaç, öğrencilerin manevi zekâ ile sosyal medya deneyimlerine dair öznel anlamlarını ortaya koymaktır. Çalışmanın katılımcıları, araştırmanın amacına bağlı olarak derinlemesine ve ayrıntılı olarak araştırma yapabilmek için Türkiye’nin farklı şehirlerinden amaçlı örneklem yaklaşımı ile belirlenen ve Tablo-1’deki değişkenlere göre incelenen 44 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada, nitel araştırma yöntemlerinden tematik analiz yöntemi kullanılmıştır.

3.2. Veri Toplama Süreci ve Analizi

Araştırmanın saha verileri, 1 Ocak 2025 ile 4 Mart 2025 tarihleri arasında yürütülmüştür. Görüşmeler, katılımcıların taleplerine ve coğrafi koşullara göre hem çevrimiçi (Zoom ve Google Meet üzerinden) hem de yüz yüze olarak gerçekleştirilmiştir. Her görüşme ortalama 25 ila 30 dakika sürmüştür. Katılımcılar, diledikleri zaman görüşmeden çekilme hakkına sahip oldukları konusunda bilgilendirilmiştir. Kişisel bilgiler gizli tutulmuş, kimliklerin ifşa edilmemesi adına her katılımcıya K1, K2, K3... şeklinde kod adları verilmiştir. Görüşme

kayıtlarının analize uygun hâle getirilmesi ve dilsel bütünlük açısından sadeleştirilmesi süreci, bir nitel veri düzenleme uzmanı tarafından redakte edilmiştir. Veri analizinde Braun ve Clarke (2006) tarafından geliştirilen tematik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem; veriye aşinalık, ilk kodların çıkarılması, temaların belirlenmesi, temaların gözden geçirilmesi, temaların tanımlanması ve raporlaştırma olmak üzere altı aşamadan oluşmaktadır. Araştırmacı bu doğrultuda önce görüşme metinlerini birkaç kez okuyarak veriye aşına olmuş, ardından katılımcı ifadelerinden yola çıkarak anlamlı kodlar üretmiş ve bu kodları birleştirerek alt temaları ve ana temaları yapılandırmıştır. Tematik analiz yöntemi, çalışmanın keşifsel yapısına ve yorumlayıcı fenomenolojik desene uygunluğu nedeniyle tercih edilmiştir. Bu yöntem, bireylerin yaşadıkları duygusal, manevi ve sosyal deneyimlerin örüntülerini belirlemeye imkân tanımaktadır.

3.3. Veri toplama Araçları

Araştırmada katılımcıların demografik bilgilerini içeren ve toplam 18 sorudan oluşan bir form hazırlanmıştır. Soru formunun hazırlanmasında uzmanların görüşlerine başvurulmuş ve literatür taramasıyla son şekli verilmiştir. Sorular sosyal medya kullanım sıklığı, kullandıkları medya platformları, olumlu-olumsuz etkileri ve manevi zekaya yönelik algıları ve tutumlarını anlamaya yöneliktir.

3.4. Veri Analizi

Elde edilen yanıtlar tematik analiz tekniğiyle değerlendirilmiş ve veriler “Manevi Zekânın Anlamı ve Rolü, Sosyal Medya Kullanımı ve Zaman Yönetimi ile Manevi Zekâ ile Sosyal Medya Tüketimi Arasındaki Bağlantılar” başlıklarında kategorize edilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların demografik bilgileri

Eğitim Düzeyi	Toplam Sayı	Bayan Sayısı	Erkek Sayısı	Bayan %	Erkek %
Ortaokul	13	6	7	46.2%	53.8%
Lise	16	12	4	75.0%	25.0%
Üniversite	15	10	5	66.7%	33.3%
Toplam	44	28	16	63.6%	36.4%

Tablo 1 incelendiğinde çalışmada toplam 44 katılımcının yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların %63,6’ü bayan, %36,4’si erkeklerden oluşmaktadır. Eğitim düzeyine göre dağılım incelendiğinde; katılımcıların 16’sı lise, 13’ü ortaokul ve 15’i üniversite düzeyindedir. Cinsiyet dağılımı, ortaokul grubunda görece dengeli seyretmekte olup (%46,2 bayan; %53,8 erkek), lise ve üniversite düzeylerinde bayan katılım oranı sırasıyla %75 ve %66,7 ile oldukça yüksektir. Bu durum, özellikle ergenlik sonrası dönemde kadın katılımcıların manevi zekâ, değer yönelimi veya sosyal medya kullanımı gibi psikolojik ve sosyal konulara yönelik daha fazla ilgi gösterdiği ya da çalışmaya katılım konusunda daha istekli olduklarını düşündürmektedir. Erkek katılımcı oranının düşüklüğü, ilgili yaş gruplarında cinsiyet temelli katılım farklarını ortaya koyması bakımından dikkat çekicidir.

4. Bulgular

4.1. Manevi Zekâ ve Anlamlandırma

Katılımcılara manevi zekanın anlamı ve hayatlarına etkisine yönelik soru sorulmuş, alınan cevaplar kodlanarak temalara ulaşılmıştır. Bu kapsamda katılımcılara, “Manevi zekâ sizin için ne anlam ifade ediyor? Hayatınızda ne tür bir rol oynar?” sorusuna verdikleri yanıtlarda, manevi zekâyı ahlaki kararlar alma, kişisel gelişimi destekleme ve hayata anlam

katma süreçlerinde etkili olan zihinsel bir yeti olarak tanımlamaktadır. Katılımcıların eğitim seviyelerine göre farklı düşünceleri olmakla birlikte; çoğunluğu manevi zekâyı yalnızca dini bilgi ya da ibadetle sınırlı görmemekte; aksine, onun anlam arayışı, içsel rehberlik ve ahlaki yönelimleri kapsayan bütüncül bir kapasite olduğuna işaret etmektedir. Katılımcıların manevi zeka ile ilgili görüşleri tablo 2 de verilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların Eğitim Seviyelerine Göre Manevi Zeka ve Anlamlandırılmalarına Yönelik görüşleri

Eğitim Düzeyi	Katılımcı Görüşleri/Kodları	Yorum
Ortaokul	“Manevi zekâ Allah’a inanmak, O’na yönelmek demektir.” (K1-O) “Peygamberlere inanmak, ibadetleri yapmak.” (K4-O) “Hiç görmediğim Allah’a inanıyorum bu da manevi zekâ ile ilgili bir düşünce.” (K7-O). “Doğru olan şeyler düşünmek ona yönelmek ve sorumluluklarımızı yerine getirmek gibi şeyleri ifade ediyor.” (K8-O). “İslam’a göre yaşamaktır. Kötü söz söylememektir.”(K10-O)	Tanımlar doğrudan iman ve ibadetle sınırlı. Soyut kavramlara az yer veriliyor.
Lise	“Manevi zekâ insanın kendine dönmesi, Allah’a yönelmesidir.” (K2-L).“Ahlaklı olmak ve vicdanlı davranmakla ilgilidir.” (K5-L) Allah’ı hayatımın merkezine koymak, onun emirlerine göre yaşamak (K14-L). “İbadet ederek rahatlamak, iç huzuru bulmak.”(K16-L). “Zor zamanlarda Allah’a yönelmek ve O’na sığınmak.” (K18-L). “Kendini tanımak, Allah’la olan bağına fark etmek.” (K20-L).	Lise öğrencileri, dini inanç yanında vicdan, ahlak, içsel farkındalık boyutlarına vurgu yapıyor.
Üniversite	“İnsan kendini ve hayatı anlamlandırdıkça manevi zekâ gelişir.” (K3-Ü) “Varoluşsal düşünceler, kendilik farkındalığı ve evrensel değerlere bağlılık ilgilidir.” (K6-Ü), “akıl ve kalbin birlikte çalışması” (K10-Ü). “Hayatın anlamını sorgulamak, manevi bir çerçevede yaşamayı anlamlandırmak.”(K25-Ü). “Kendini sorgulamak, öz farkındalıkla birlikte maneviyata yönelmek.”(30-Ü). “Kendi benliğini tanımak ve bu benliğin bir yaratıcısı olduğuna inanmak.”(K35-Ü).	Üniversite öğrencileri manevi zekâyı daha çok felsefi ve psikolojik düzlemde tanımlıyorlar.

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların eğitim düzeyi arttıkça manevi zekâyı tanımlama biçimleri basitten karmaşığa, somuttan soyuta, dışsaldan içsele doğru evrildiği görülmektedir. Ortaokul grubu manevi zekâyı dini ritüellere ve inanca bağlarken lise grubundaki öğrencilerde, maneviyatın ahlaki ve vicdani boyutları öne çıkıyor; bireysel sorumluluk belirginleşiyor. Üniversite grubunda ise manevi zakaya yönelik tanım, daha varoluşsal, psikolojik ve felsefi; bireyin içsel dünyası, aklı ve kalbi birlikte işler hale geliyor. Buradan hareketle eğitimin, manevi zekâ kavrayışını genişlettiği söylenebilir; eğitim seviyesi yükseldikçe sadece dini pratikler değil, kendilik farkındalığı, anlam arayışı ve evrensel etik değerler de tanımlara dâhil ediliyor.

4.1.1. Manevî Zekâ Üzerine Tematik Karşılaştırma (Ortaokul - Lise - Üniversite)

Katılımcıların manevi zeka temasına ilişkin ifadeleri ortaokul öğrencileri “K1,K2...”, lise öğrencileri “ L 2,L3...,” ve üniversite öğrencileri de “ Ü1,Ü2” şeklinde kodlanmış ve karşılaştırılmıştır.

Tablo 3: Manevi zekâ ile ilgili ulaşılan temaların karşılaştırmasına yönelik katılımcıların ifadeleri ve kodları

Tema	Ortaokul Öğrencileri	Lise Öğrencileri	Üniversite Öğrencileri
1. İnanç Temelli Anlayış	“Allah’a inanmak”, “O’na göre yaşamak”, “iman etmek” (K1, K2, K4, K6, K11, K12)	“Allah’a tam bağlılık”, “emirlere göre hareket” – dini vurgular daha kavramsal (L2, L5, L9)	“Allah inancı etrafında yaşamı anlamlandırmak”, “imani yaşantıya dönüştürme” (Ü1, Ü3, Ü6)
2. Dini Ahlak ve Sorumluluk	“Kötü söz söylememek”, “kimse görmese de Allah görür” (K1, K9, K10)	“Vigdani sorumluluk”, “Allah’a karşı dürüstlük”, “helal-haram duyarlılığı” (L3, L6, L11)	“Ahlaki ilkelere içselleştirilmiş bağlılık”, “ahlaki bilinçle yaşamak” (Ü4, Ü5, Ü7)

3. Kendini Tanıma ve Farkındalık	"Davranışları fark etmek", "doğru olana yönelmek" (K1, K8)	"Niyetlerin farkında olmak", "iç sesin peşinden gitmek" (L2, L8)	"Kendilik bilinci", "nefs muhasebesi", "benlik farkındalığı" (Ü2, Ü3, Ü10)
4. Ruhsal Derinlik ve İçsel Yaşam	"Her şeyi ifade ediyor", "içten bağlılık" (K5, K11)	"Duyguların yönetimi", "ruhen huzurlu hissetmek" (L4, L10)	"Anlam arayışı", "manevî doyum", "içsel tutarlılık" (Ü1, Ü5, Ü9)
5. Geçicilik ve Ölüm Farkındalığı	"Bu dünya geçici" (K13)	"Dünyanın geçici olması bilinci", "ölümle yüzleşme" (L5, L9)	"Ölüm farkındalığıyla anlamlı yaşamak", "faniye karşı ebedî arayış" (Ü3, Ü8, Ü11)
6. Evrensel Değerler ve Başkalarıyla İlişki	Yok ya da dolaylı (belirgin değil)	"İyilik yapmak", "em-pati kurmak", "başkasının derdini dert edinmek" (L6, L7)	"Diğerkâmlık", "evrensel adalet", "sosyal sorumluluk bilinci" (Ü6, Ü10, Ü12)

Tablo 3 değerlendirildiğinde katılımcıların büyük bölümü Allah'a iman, peygamberlere iman ve emirlere göre yaşam üzerinden manevî zekâyı tanımladıkları anlaşılmaktadır. Ahlaki davranışlar, farkındalık ve sorumluluk duygusu oldukça belirgindir. Bazı öğrenciler ise manevî zekâyı çok güçlü ve duygusal bir bağlılıkla tanımlamış (örneğin: "her şeyi ifade ediyor" – K5). "Bu dünyanın geçiciliği" teması ise ortaokul düzeyinde tek bir katılımcı tarafından ifade edilmiştir (K13). Bu kavram, lise ve üniversite düzeyinde daha baskındır. Ortaokul öğrencilerinin görüşleri daha çok dini inançlar, ahlaki değerler ve ibadetlere yöneliktir. Manevî zekâ ile ilgili farkındalıkları genellikle Allah'a inanma, doğru davranışlar sergileme ve dini yükümlülükleri yerine getirme gibi temel dini unsurlardan oluşuyor. Lise öğrencileri, manevî zekâyı daha derin bir içsel farkındalık ve inanç temelli bir yaşam tarzı olarak tanımlıyor. Bu dönemdeki öğrenciler, manevî

zekâyı yalnızca dini bir perspektifle değil, aynı zamanda bireysel huzur ve doğru kararlar alabilme kapasitesiyle de ilişkilendiriyorlar. Üniversite öğrencilerinin görüşleri, manevi zekânın sadece dini inançlar ve ahlaki davranışlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda kişisel gelişim, içsel farkındalık ve yaşam anlamını sorgulama gibi daha derin kavramları içerdiğini göstermektedir. Manevi zekâ, bu seviyede daha kapsamlı bir şekilde insanın hem dini hem de insani yönlerini kapsayan bir olgu olarak ifade edilmektedir. Sonuç olarak manevi zekânın yaş ve bilişsel olgunlukla doğru orantılı olduğunu açıkça göstermektedir. Ortaokul düzeyinde daha somut, davranışsal ve dış denetimli olan ifadeler, lise düzeyinde vicdani ve duygusal farkındalığa, üniversite düzeyinde ise içselleştirilmiş, anlam odaklı ve evrensel değer temelli bir yapıya dönüşmektedir. Bu gelişim çizgisi, manevi zekânın hem bireysel farkındalık hem de toplumsal sorumluluk düzeyinde derinleştiğini ortaya koymaktadır. Lise öğrencileri, manevi zekâyı daha derin bir içsel farkındalık ve inanç temelli bir yaşam tarzı olarak tanımlıyor. Bu dönemdeki öğrenciler, manevi zekâyı yalnızca dini bir perspektifle değil, aynı zamanda bireysel huzur ve doğru kararlar alabilme kapasitesiyle de ilişkilendiriyorlar. Üniversite öğrencilerinin görüşleri, manevi zekânın sadece dini inançlar ve ahlaki davranışlarla sınırlı olmadığını, aynı zamanda kişisel gelişim, içsel farkındalık ve yaşam anlamını sorgulama gibi daha derin kavramları içerdiğini göstermektedir. Manevi zekâ, bu seviyede daha kapsamlı bir şekilde insanın hem dini hem de insani yönlerini kapsayan bir olgu olarak ifade edilmektedir.

4.1.2. Manevi Zekânın katılımcıların davranışlarına etkisi

Manevi değerler katılımcılar için hem bireysel hem de sosyal düzlemde yön verici olurken, bazı bireyler bu değerleri ya-

şamdan soyutlama eğilimindedir. Bunula ilgili katılımcıların ifadeleri tablo 4 te verilmiştir.

Tablo 4: Manevi zekanın etkisine yönelik katılımcıların ifadeleri ve analizi

Eğitim Düzeyi	Katılımcı Görüşleri/Kodları	Yorum
Ortaokul	"Yanlış yaptığımda Allah'tan utanırım ve düzeltmeye çalışırım." (K7-O) "Dua ederim, Kur'an okurum." (K6-O) "Camiye giderim, yanlışlardan uzak dururum." (K9-O) "Telefonu aileme veriyorum çünkü bağımlı olmak istemiyorum." (K5-O) "Allah'tan korkunca yanlış yapmam." (K8-O)	Davranışlar dış denetim (Allah görür) motivasyondur. Gelişim yöntemleri ibadet ve dini yasaklarla sınırlı. Zorluklar dışsal baskı veya dini korku ile aşılmaya çalışılıyor.
Lise	"Kimse görmese de doğruyu yaparım, Allah biliyor." (K3-L) "Namaz saatine göre dışarı çıkarım." (K5-L) "Vicdanım bana yol gösterir." (K9-L) "Kuran okurum, felsefi kitaplar da okuyorum." (K4-L). "Yalnız kalmak bana iyi gelir." (K8-L) "Stresliken dua ederim ya da müzik dinlerim." (K1-L) "Kendime sorular sorarım, iç dünyama dönerim." (K7-L)	Dini ve İçsel denetim, ahlaki tutarlılık geliştirmekte. İçsel muhasebe ve kitap okumayla gelişim öne çıkıyor. İç görü ve duygusal farkındalık geliştirmekte.
Üniversite	"Kendi değerlerime göre yaşarım. Toplum ne der diye değil, iç sesimi dinleyerek karar veririm." (K1-Ü), "Meditasyon yaparım, günlük tutarım." (K2-Ü) "Farkındalık geliştirici etkinliklere katılırım." (K5-Ü) "Maneviyatın davranışlarıma etkisi var, giyimime yansıyor." (K6-Ü) "Hayatın anlamı üzerine düşünürüm, bazen yalnızlık bile öğretici olur." (K4-Ü) "Topluma fayda sağlamak bana güç veriyor." (K7-Ü)	Etik tutumlar daha fazla özgürlük, sorumluluk ve içsel tutarlılık içeriyor. Daha çok boyutlu, bireysel farkındalık temelli yöntemler tercih ediliyor. Bunun yanında dini değerlere bağlılık da bulunmaktadır. Zorluklar anlam üretme, sorumluluk alma gibi ileri düzey baş etme yollarıyla karşılanıyor.

Tablo 4 incelendiğinde Ortaokul öğrencilerinin manevi zekayı denetim dayanağı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim katılımcılar sosyal medya davranışlarını genellikle Allah'ın görmesi, günah korkusu ya da ailenin denetimi gibi dışsal unsurlara göre yönlendiriyorlar. Bu, erken yaşlarda maneviyatın daha çok dışsal denetimle şekillendiğini gösteriyor. *"Allah'tan korkunca yanlış yapmam."* *"Yanlış yaptığımda Allah'tan utanırım."* Katılımcılar, Dua, namaz, cami gibi geleneksel ibadetler yoluyla manevi yönlerini geliştirmeye çalışmaktadırlar. *"Kur'an okurum."* *"Camiye giderim."* *"dua ederim."* Ayrıca katılımcıların *"bağımlı olmak istemiyorum"* ve *"Allahtan korkunca yanlış yapmam"* ifadeleri, manevi zekâyı, sosyal medya bağımlılığına karşı başa çıkma aracı olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Lise grubunda içsel denetim öne çıkıyor; vicdan, iç ses, ahlaki sorumluluk gibi kavramlar maneviyatın temel kaynağı haline geliyor; *"Vicdanım bana yol gösterir."* *"Kendime sorular sorarım, iç dünyama dönerim."* Lise grubunda manevi gelişim, dini pratiklerin yanı sıra kitap okuma, yalnız kalma, içsel sorgulama da devreye giriyor; *"Kuran okurum,"* *"Felsefi kitaplar da okuyorum,"* sosyal medya aşırılığıyla başa çıkmada ise duygusal farkındalık, içgörü ve kişisel sorgulama başlıyor; manevi zekâ, duygularla temas kurarak anlam üretmeye yöneliyor. Üniversite grubunda ise sosyal medya bağımlılığıyla başa çıkmada bireysel özgürlük, toplumsal farkındalık ve etik değerlerle anlam üretimi ön plana çıkmaktadır; *"Hayatın anlamı üzerine düşünürüm, bazen yalnızlık bile öğretici olur."* *"Topluma fayda sağlamak bana güç veriyor"* *"Bir alıntı, bir dua, bir nasihat paylaşarak birine faydam dokunsun istiyorum. Bu benim içsel tatminim."*(K7- Ü). Katılımcı, maneviyatı üzerinden sosyal medya paylaşımlarında fayda gözetmekte; bu bilinçli paylaşım motivasyonu manevi zekâ ile ilgilidir. Manevi zekanın davranışlara etkisi de katılımcılar tarafından sık ifade ettikleri görül-

mektedir; “Maneviyatın davranışlarıma etkisi var, giyimime yansıyor” ve “değerlerime göre yaşıyorum” ifadeleri, manevi zekanın öğrencilerin hayatlarındaki rolünü ortaya koymaktadır.

4. 2. Katılımcıların Sosyal Medya Kullanım Oranlarının Eğitim Seviyelerine Göre Değerlendirilmesi

Öğrencilerin günlük medyada tükettikleri zaman üzerinden onların bağımlılık durumları ve kullanma amaçları anlaşılmaya çalışılmıştır. Ortaokul, lise ve üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanım süresinin eğitim seviyelerine göre karşılaştırmalı analizi tablo 5 te verilmiştir.

Tablo 5: katılımcıların günlük sosyal medya kullanım oranları

Eğitim Grubu	1 Saatten Az	1-3 Saat	4-6 Saat	6 Saatten Fazla	Toplam
Ortaokul	3	8	2	0	13
Lise	1	9	5	1	16
Üniversite	0	5	5	5	15

Tablo 5 incelendiğinde sosyal medya kullanım süresinin, eğitim düzeyine göre farklılık gösterdiği görülmektedir. Ortaokul öğrencilerinin çoğu (8 kişi) günde 1-3 saat sosyal medya kullanırken, 3’ü 1, 2’si 4-6 saat sosyal medyayı kullanmaktadır. 6 saatten fazla kullanan yoktur. Lise öğrencilerinde ise kullanım süresi daha geniş bir dağılım göstermektedir; özellikle 1-3 saat (9 kişi) ve 4-6 saat (5 kişi) aralığında yoğunlaşmıştır. Üniversite öğrencileri, diğer gruplara kıyasla en yüksek kullanım süresine sahiptir; 5 kişi 6 saatten fazla, 5 kişi 4-6 saat ve 5 kişi de 1-3 saat sosyal medya kullanmaktadır. Genel olarak, eğitim seviyesi arttıkça sosyal medya kullanım süresinin de arttığı görülmektedir. Buna göre ortaokul dönemini, “Kısa Süreli Erişim – Gelişimsel Kontrol”, Lise dönemini, “Artan İlgi

– *Sosyal Genişleme*” ve Üniversite dönemini de “*Yoğun Dijital Bağlılık – Akademik-Sosyal Etkileşim*” ile kodlamak mümkündür.

4.3. Manevi Zekâ İle Sosyal Medya Tüketimi Arasındaki Bağlantılar

Sosyal medya, gençlerin günlük yaşantısında önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda, sosyal medya kullanımında zaman yönetimi, bilinçli içerik seçimi ve manevi değerlere uygunluk, öğrencilerin dijital alışkanlıklarını şekillendirmede kritik faktörler haline gelmiştir. Bu başlıkta, üniversite, lise ve ortaokul öğrencilerinin sosyal medya kullanımına yönelik bilinç düzeylerini, seçici kullanıcı olma yaklaşımlarını ve manevi/değer merkezli yaşam tarzlarının bu sürece etkisini incelemeye yönelik veriler tematik analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu kapsamda katılımcılara, “Sosyal medyada genellikle ne tür içerikler tüketiyorsun ya da paylaşıyorsun”? Sorusu sorulmuş alınan cevaplar üzerinde kodlar ve temalar geliştirilmiştir. Söz konusu tema ve katılımcı ifadeleri tablo 6 da verilmiştir.

Tablo 6: Üniversite öğrencilerin sosyal medya tüketimiyle ilgili tema ve yorumları

Tema	İçerik türü/kodlar	Katılımcı Sayısı
Günlük Yaşam Paylaşımları	Gündelik hayattan mutlu olunan anlar, piknik kareleri, doğa ve gezilen yerlerin paylaşımı, özel günlerde içerik paylaşımı, anlık durumlar	8 (Ü-1,Ü-3,Ü-4,Ü-6,Ü-7,Ü-8,Ü-9,Ü-10).
Sosyal ve Duyarlı Paylaşımlar	İsrail zulmü gibi toplumsal konulara yönelik paylaşımlar.	2 (Ü-1,Ü-13)
Eğlence ve Mizah	Eğlenceli, komik videolar, futbol içerikleri	3 (Ü-3,Ü-2,Ü-13)
Bilgi ve İlgi Alanı	Astronomy, bilim, haber, gündem, dini içerikler, spor, yemek videoları, ticari içerikler	5 (Ü-11,Ü-9,Ü-3,Ü-10)

Sınırlı/Seçici Kullanım	Sadece WhatsApp durumları, içerik üretmeyen ama izleyen, belirli konularda paylaşım	3 (Ü-10,Ü-12)
Dijital Gündem Takibi	Gündem takibi, günlük yaşama dair gelişmeleri izlemek	2(Ü-7,Ü-1)
Maneviyatın düzenleyici rolü	Maneviyat, hangi içeriği izlemem gerektiğini bana söylüyor gibi.” (K7-Ü) “Paylaşım yaparken ‘faydalı mı, gerekli mi’ diye soruyorum. Manevi zekâm bana bunu öğretti.” (K8-Ü) “Manevi olarak güçlü hissettiğim zamanlarda telefon elimde daha az oluyor.” (K4-Ü) “Instagram’da bazı hocaları takip ediyorum. Manevi olarak bana iyi geliyor” (K10-Ü)	4

Tablo 6 değerlendirildiğinde üniversite öğrencilerin çoğunluğu (n=8) sosyal medyayı kişisel yaşam paylaşımı için kullandığı görülmektedir. Bu da genç bireylerin benlik sunumu, onay ihtiyacı ve aidiyet hislerini ortaya koymaktadır. Bilgi ve mizah içerikleri (n=3 +5), bireylerin hem eğlenme hem de öğrenme ihtiyaçlarını dengelediğini göstermektedir. Sosyal sorumluluk ve gündem takibi gibi daha bilinçli ve duyarlı kullanım örnekleri sınırlı (n=2+2) olmakla birlikte dikkat çekicidir. Sınırlı kullanım (n=3), mahremiyet ve teknolojiye mesafe koyma eğilimini yansıtabilir; bu da önemli bir psikososyal gösterge sayılabilir. Bu sonuçlar, sosyal medya kullanımının sadece eğlencelik değil, aynı zamanda değer merkezli ve verimli bir şekilde nasıl yönetilebileceğini göstermektedir.

Öğrenciler, manevi zekânın sosyal medyada içerik tercihlerine yön verdiğini belirtmiştir. Olumsuz, şiddet içerikli ya da ahlaki değerlere ters içeriklerden bilinçli olarak uzak durduklarını ifade etmişlerdir. “*Maneviyatım güçlü olduğunda, ne izlediğime daha çok dikkat ediyorum. Ruhumu yoran içeriklerden uzaklaşıyorum*” (K3-Ü) şeklinde ifade etmişler. Bazı katılımcı-

lar, sosyal medya aracılığıyla manevi ve ahlaki fayda sağlama-ya çalıştıklarını, başkalarına ilham verme amacı taşıdıklarını ifade etmiştir. *Bir alıntı, bir dua, bir nasihat paylaşarak birine faydam dokunsun istiyorum. Bu benim içsel tatminim.*"(K7- Ü). Bazı öğrenciler, sosyal medyayı olumlu manevi içeriklerle beslenme aracı olarak da kullanmaktadır (örneğin vaazlar, motivasyonel içerikler, dini sohbetler. *"Instagram'da bazı hocaları takip ediyorum. Manevi olarak bana iyi geliyor, düşündürüyor."* (K10-Ü). Buna göre manevi zekâ, öğrenciler için sadece bir düşünsel yetenek değil, aynı zamanda bir yaşam rehberi olarak işlev görmek ve dijital dünyada yönlendirici rol üstlenmektedir.

Tablo 7 Lise öğrencilerin sosyal medya tüketimiyle ilgili tema ve yorumları

Tema	İçerik Türü (Kodlar)	Katılımcı Sayısı
1. Günlük Yaşam Paylaşımları	WhatsApp'tan arkadaşlarla ders notları paylaşımı, fotoğraf paylaşımı, geziler, story/reels kullanımı	4 (L-K1, L-K3, L-K5, L-K6)
2. Eğlence ve Mizah	Komik videolar, eğlence içerikleri, Reels, güldüren içerikler, şarkı/story, araba videoları (Mercedes)	4 (L-K3, L-K4, L-K5, L-K6)
3. Bilgi ve İlgi Alanı	Ders videoları, sınav dönemi içerikleri, bakım-yemek videoları, faydalı içerikler, el sanatları	3 (L-K1, L-K5, L-K6)
4. İnanç ve Değerlere Göre İçerik Seçimi	İslami içerikler (ayet, hadis), Gazze / Filistin içerikleri, dini hassasiyetle seçilmiş videolar	4 (L-K1, L-K2, L-KL-3, K4, L-K5)

Tablo 7 değerlendirildiğinde lise öğrencilerinin sosyal medyayı özellikle arkadaş iletişimi (WhatsApp üzerinden ders bilgisi vs.) ve görsel paylaşım (fotoğraf, story) için kullandıkları görülmektedir. Sosyal medya, burada daha çok kişisel ifade ve etkileşim aracı olarak öne çıkıyor. Komik ve dikkat çekici içerikler (reels, araba, dans vs.), lise düzeyinde en yaygın tüketilen türlerden. Bu tür içerikler sıklıkla zaman kaybına neden olurken, aynı zamanda bağımlılık riski taşıyor. Manevi değerlere duyarlı katılımcılar bile bu içerikler-

den tamamen uzak duramadıklarını belirtmişlerdir. Örneğin L-K5, hem dini içerik hem de oyun ve oyun videolarını izlediğini belirtmemiştir. Fakat dini içerikleri daha az tükettiğini ifade etmektedir “*şarkı ya da araba storisi paylaşırım video izlerim komik videolar ama bazen çok nadir dini şeyler izlerim.*” Ders, sınav, faydalı içerikler gibi yönelimler sınırlı sayıda katılımcıda gözlemlenmiştir. Bilgisel tüketim, genellikle zorunluluk (sınav haftası vb.) dönemlerine özgüdür. Bazı öğrenciler bu içerikleri “faydalı ama nadir” olarak tanımlamaktadır. Dini ve ahlaki değerler (İslami içerikler, Gazze ile ilgili paylaşımlar) öne çıkan konular arasında; “*Bu sıralar çoğunlukla gazze ile ilgili hesap ve paylaşımları takip ediyorum*”, *inançlarım gereği çoğu deist ya da ateist olan bu kişilerin paylaşımlarından kaçınıyorum* (KL-1). Başka bir katılımcı “*inandığım ve değerlerimle alakalı şeyler izliyorum inancına değerlerine ters düşen şeyleri izlemeyi tercih etmiyorum*” (KL-3). Bu öğrenciler, manevi yönleri güçlü olduğunda daha bilinçli içerik tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Sosyal medya burada bir manevi ve toplumsal sorumluluk aracı olarak da işlev görmektedir.

Tablo 8: Ortaokul öğrencilerin sosyal medya tüketimiyle ilgili tema ve yorumları

Katılımcı	İçerik Tüketimi	Katılımcı Sayısı
Günlük Yaşam Paylaşımları	WhatsApp’ta LG’s videoları, ders notları, güldüğüm içerikler, fotoğraf paylaşımları, Tebrik mesajları paylaşıyor, Instagram Reels, geziler	4 (K11,K1,K6,K4)
Eğlence ve Mizah	Futbol, arabalar (Mercedes) içerikleri Dans videoları ve motor yarışları	2 (K2,K3)
Bilgi ve İlgi Alanı	Ders çalışmak, eğlence, müzik, film izlemek, Youtube videoları, Kurtlar Vadisi dizisi içerikleri, Bakım ve yemek videoları, Bilgi videoları, eğlence yarışmaları	4 (K4,K5,K7,K8)
Sosyal ve Duyarlı Paylaşımlar	Filistin için paylaşımlar,İslami içerikler	2 (K10,K9)

Tablo 8 incelendiğinde ortaokul öğrencilerin genellikle eğlencelik içeriklere yöneldiği görülmektedir. Komedi, dans videoları, motor yarışları gibi içerikler popüler. Bu, öğrencilerin sosyal medya kullanımında daha çok eğlenceli ve rahatlatıcı içerikleri tercih ettiklerini gösteriyor. Ayrıca, dersle ilgili içerikler de bazı öğrenciler tarafından tüketiliyor. Ancak, bu içerikler genellikle daha az yaygın; örneğin K1 ve K4'te ders notları ve çalışma içerikleri görülüyor. İslami içerikler (K10) veya sosyal mesajlar (K9) gibi daha bilinçli paylaşımlar da var, ancak bu tür içerikler genellikle daha az öğrenci tarafından tercih ediliyor. Katılımcıların sosyal medya içeriklerini tükettirken dini sınırlar içerisinde kalmaya özen gösterdiğine dair ifadelerine de rastlanılmıştır. Bununla ilgili (K9), *“yapacağım hareketlere dikkat ederim çünkü kimse görmese de Allah görür ve ona göre davranırım”* ifadesiyel manevi zekanın sosyal medya içeriklerinde belirleyici olabileceğini göstermektedir. Nitekim Allah'ı her durumda “hazır ve nazır” olarak düşünen bir bireyin hata yapma olasılığı düşüktür.

Tartışma

Bu araştırma, ortaokul, lise ve üniversite öğrencilerinin sosyal medya kullanımları ile manevi zekâları arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desen ile yürütülen çalışmada 44 öğrenciden elde edilen veriler tematik analiz tekniğiyle değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda “Manevi Zekânın Anlamı ve Rolü, Sosyal Medya Kullanımı ve Zaman Yönetimi ile Manevi Zekâ ile Sosyal Medya Tüketimi Arasındaki Bağlantılar” şeklinde temalara ulaşılmıştır.

Katılımcıların manevi zekayı nasıl anlamlandırdıkları ve hayatlarına bir etkisinin olup olmadığını belirlemek için “Ma-

nevi zekâ sizin için ne anlam ifade ediyor? Hayatınızda ne tür bir rol oynar?” sorusu sorulmuş eğitim seviyelerine göre farklı cevaplara ulaşılmıştır. Ortaokul grubu manevi zekâyı “Manevi zekâ Allah’a inanmak, O’na yönelmek demektir”(K1-O). “Peygamberlere inanmak, ibadetleri yapmak” (K4-O) gibi dini ritüellere ve inanca bağlarken lise grubundaki öğrencilerde, maneviyatın ahlaki ve vicdani boyutları öne çıkıyor; “Manevi zekâ insanın kendine dönmesi, Allah’a yönelmesidir.” (K2-L). “Ahlaklı olmak ve vicdanlı davranmakla ilgilidir.” (K5-L) “Allah’ı hayatının merkezine koymak, onun emirlerine göre yaşamak” (K14-L). Böylece lise öğrencilerinin manevi zeka anlayışlarında bireysel sorumluluk belirginleşmektedir. Üniversite grubunda ise manevi zakaya yönelik tanım, daha varoluşsal, psikolojik ve felsefi; bireyin içsel dünyası, aklı ve kalbi birlikte işler hale geliyor; “İnsan kendini ve hayatı anlamlandırdıkça manevi zekâ gelişir.” (K3-Ü) “Varoluşsal düşünceler, kendilik farkındalığı ve evrensel değerlere bağlılıkla ilgilidir” (K6-Ü). Buradan hareketle eğitimin, manevi zekâ kavrayışını genişlettiği söylenebilir; eğitim seviyesi yükseldikçe manevi zekâ algısı da farklılaşmakta ve genişlemektedir.

Manevi zekânın hayatın rolüne ilişkin verilere bakıldığında ortaokul öğrencilerinin manevi zekâyı denetim dayanağı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Nitekim katılımcılar sosyal medya davranışlarını genellikle Allah’ın görmesi, günah korkusu ya da ailenin denetimi gibi dışsal unsurlara göre yönlendiriyorlar. Böylece manevi zekâ veya manevi değerleri sosyal medya bağımlılığına karşı koruyucu bir etken olarak görmektedirler. Bu sonuçlar literatürdeki çalışmalarla uyumaktadır. Nitekim aile ve arkadaşlarla sağlıklı iletişimin ergenlerde sosyal medya bağımlılığını önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymaktadır (Savcı & Aysan, 2017). Benzer şekilde manevi zekânın yaşam kalitesi, öz yeterlilik ve öz düzenleme ile pozitif ve anlamlı bir şekilde ilişkili olduğu ortaya konulmuştur

(Kotnala, 2015). Bu da aşırı ve sağlıksız sosyal medya kullanımını düşürebilecek faktörlerden sayılabilir.

Lise grubunda içsel denetim öne çıkıyor; vicdan, iç ses, ahlaki sorumluluk gibi kavramlar maneviyatın temel kaynağı haline geliyor; *“Vicdanım bana yol gösterir.”* *“Kendime sorular sorarım, iç dünyama dönerim.* Üniversite öğrencilerinde ise sosyal medya bağımlılığıyla başa çıkmada bireysel özgürlük, toplumsal farkındalık ve etik değerlerle anlam üretimi ön plana çıkmaktadır; *“Hayatın anlamı üzerine düşünürüm, bazen yalnızlık bile öğretici olur.”* *“Topluma fayda sağlamak bana güç veriyor.* Bu da eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte hayata atılan öğrencilerde manevi zeka rolünün genişlediği görülmektedir. Bu bulgular, Arıcı (2024) tarafından yapılan benzer bir çalışmadaki, *“sosyal medya bağımlılığı manevi huzuru azaltır”* sonucunu desteklemektedir. Nitekim sosyal medya aracılığıyla sürekli uyarılma hali, bireylerin kendileriyle baş başa kalmalarını, tefekkür etmelerini ve duygusal farkındalıklarını azaltabilmektedir. Bu durum, manevi zekâ bileşenlerinden biri olan içsel bilinç üzerinde doğrudan etkilidir. Buradan hareketle manevi zekâ ile sosyal medya kullanımı arasında doğrudan bir ilişki olduğu söylenebilir.

Araştırmada sosyal medya kullanımının eğitim durumlarına göre değiştiği eğitim seviyesi yükseldikçe sosyal medya kullanım oranında da yükselme olduğu görülmüştür. Bu durum öğrencilerin eğitim ihtiyaçları ve bulundukları sosyal hayat pozisyonlarıyla açıklanabilir. Nitekim üniversite öğrencileri diğer gruba göre daha fazla sorumluluk taşımakta, eğitim ve hayata atılma bakımından daha fazla çaba içerisinde olduklarından sosyal medya kullanımını da bu anlamda değerlendirmektedirler. Literatürde eğitim seviyesinin yükselmesiyle sosyal medya kullanımda yükselme olduğuyla ilgili bulgulara rastlanılmaktadır (Uslu, 2021). Benzer şekilde,

manevi zekâ da bireyin eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte gelişim göstermiştir. Bu bağlamda, bireyin hayata daha kapsamlı ve derinlikli bir bakış açısıyla yaklaşmasını mümkün kılan ileri düzey eğitim, manevi zekânın yapısal olarak sağlıklı bir şekilde gelişmesine katkı sağlayabilir. Zira manevi zekâ, bireyin yaşamda anlam ve amaç arayışını değerlendirebilmesine ve kişisel olarak anlamlı bulduğu hedefler doğrultusunda yönelmesine imkân tanıyan temel bir zihinsel ve duygusal çerçeve sunar (Hosseini vd., 2010).

Araştırmanın önemli bir bulgusu da, manevi zekâyâ sahip bireylerin sosyal medya kullanımlarında daha seçici ve bilinçli olduklarını ifade etmeleridir. Bu durum, yüksek manevi zekânın bireylerin dijital ortamlardaki davranışlarını da etkileyebileceğini göstermektedir. Yani manevi zekâ bir koruyucu faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Alan yazında, bireylerin dini deneyimlere açıklık düzeylerinin ve manevi zekâlarının, sosyal medya kullanımında seçici ve sınırlayıcı bir etki oluşturabildiği ifade edilmektedir (Emmons, 2000; Hosseini vd., 2010; King & DeCicco, 2009). Manevi zekâyâ sahip bireylerin, dijital içeriklere karşı daha bilinçli ve değer temelli bir tutum geliştirdikleri, dolayısıyla sosyal medyada zaman ve içerik kullanımı konusunda daha seçici olabildikleri çeşitli çalışmalarda vurgulanmıştır (Ahmedi, 2023; Y. Amram & Dryer, 2008; Zohar & Marshall, 2000). Ancak, Shoshana Zuboff'un (2019) ortaya koyduğu "gözetim kapitalizmi" kavramı bağlamında, bireyin dijital ayak izlerinin izleme teknolojilerinin hammadde hâline geldiği, bireyin bu sistem içinde "terk edilmiş bir kadavra"ya (abandoned carcass) dönüştüğü belirtilmektedir. Bu bağlamda, bireyin özgür iradesiyle seçici dijital davranışlar sergilemesinin, sistemin yapısal baskıları karşısında sınırlı kalabileceği ve manevi zekânın etkisinin bu dijital ortamda zayıflayabileceği görüşü de bazı araştırmalarca dile getirilmektedir (Ahmedi, 2023; Fuchs, 2014; Zuboff, 2019).

Sonuç

Bu çalışmada, ortaokul, lise ve üniversite düzeyindeki bireylerin manevi zekâ ile sosyal medya kullanımı arasındaki ilişkisi incelenmiştir. Katılımcıların çoğunluğu, inançlarının ve dini değerlerinin sosyal medyada ne izlediklerini ve ne paylaştıklarını doğrudan etkilediğini belirtmiştir. Özellikle İslami değerlere sahip olan bireyler, sosyal medyada karşılaştıkları içerikleri bu değerlere göre filtrelediklerini ve uygun olmayan içeriklerden uzak durduklarını ifade etmişlerdir. Birçok katılımcı, manevi yönlerinin güçlü olduğu dönemlerde sosyal medya kullanımını daha bilinçli ve sınırlı bir şekilde gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Bu durum, manevi zekânın bireyin dijital davranışlarını yönlendirmede önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, sosyal medyada zaman geçirmek yerine kitap okuma, Kur'an dinleme, ibadet etme gibi faaliyetlere yöneldiklerini ifade etmişlerdir. Katılımcılar ayrıca, sosyal medya bağımlılığı ile mücadelede manevi zekânın önemli bir rol oynadığını ve bu zekânın kişiye öz denetim, bilinçli karar alma ve değer temelli davranışlar geliştirme yetisi kazandırdığını vurgulamıştır.

Manevi zekâ, sadece sosyal medya kullanımını değil, genel anlamda zaman yönetimi, ilişkiler ve kişisel gelişim üzerinde de belirleyici bir unsur olarak görülmüştür. Yapılan tematik analize göre lise öğrencileri, manevi zekâyı daha çok dini disiplin ve ibadet alışkanlıklarıyla bağdaştırarak sosyal medyadaki davranışlarını bu çerçevede şekillendiriyor. Sosyal medya bağımlılığına karşı da Kuran, namaz ve dini video içerikleri gibi araçlara yönelme eğilimindedir. Üniversite öğrencilerinde ise bu etkileşim daha geniş bir değerler sistemiyle harmanlanmış ve anlam arayışı, içsel huzur, etik değerler gibi çok boyutlu farkındalıklar üzerinden gelişmekte. Ortaokul

kul öğrencilerinin sosyal medya kullanımı genellikle eğlencelik içeriklere odaklanırken, bu kullanımın arkadaş ilişkileri üzerinde olumlu veya olumsuz etkileri olabiliyor. Eğlencelik içerikler, arkadaşlarla ortak bir deneyim yaratırken (TikTok izlemek gibi), bilgi içerikleri veya daha kişisel paylaşımlar genellikle daha sınırlı bir etkiye sahip. Sosyal medyanın fazla kullanımı bazı öğrencilerde asosyal davranışlara yol açabiliyor, ancak sosyal medya aynı zamanda olumlu etkileşimler de sağlayabiliyor, özellikle arkadaşlar arasında içerik paylaşımı ve birlikte izleme gibi aktivitelerle.

Sonuç olarak, bu araştırma sosyal medya çağında manevi zekânın bireyin dijital yaşamında önemli bir dengeleyici unsur olabileceğini ortaya koymaktadır. Özellikle genç bireylerin dijital içeriklerle ilişkilerinde daha seçici ve bilinçli olmaları, manevi değerlere bağlılık düzeyleriyle doğrudan ilişkili görünmektedir.

Öneriler:

- Aile ve öğretmen rehberliği, gençlerin içerik seçimlerinde daha etkili olabilir.
- Öğrenciler manevi ve kültürel değerlerle desteklenerek dijital yaşamda da bu değerlere sadık kalmaları sağlanabilir.
- Lise öğrencileri için medya okuryazarlığı ve dijital etik eğitimleriyle sosyal medya bilinci artırılmalı.
- Üniversite öğrencileri için sosyal medya kullanımına yönelik denge kurmaya dair atölyeler, sosyal beceri destek programları yapılabilir.
- Eğitimciler ve veliler, öğrencilerin sosyal medya içeriklerinden nasıl etkilendiğini göz önünde bulundurarak rehberlik hizmetlerini daha bilinçli şekilde sunabilir.

Kaynakça

- Ahmedi, E. Ş. (2023). Mahremiyet, Dindarlık ve Sosyal Medya Bağımlılığı Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma. *MEDIAD*, 6(1), 25-46. <https://doi.org/10.47951/mediad.1290488>
- Akça, E. (2023). *Madde Bağımlılarında Dinî Başa Çıkma Ve Psikolojik İyi Oluş Etkisinin Karma Yöntemle İncelenmesi (denetimli Serbestlik Örneği)* [Doktora Tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Akram, W., & Kumar, R. (2017). *A Study on Positive and Negative Effects of Social Media on Society*. 5(10), 351-354.
- Al-Quraini, H. F., & Al-Mutairi, S. M. (2024). Spiritual intelligence and its relationship to psychological flow as predictors of psychological quality of life for secondary school teachers in Riyadh. *Journal of Educational and Psychological Sciences*, 8, 63-80. <https://doi.org/10.26389/AJSRP.H291123>
- Amram, Y., & Dryer, D. C. (2008). Paper Presented at the 116th Annual Conference of the American Psychological Association. *The Integrated Spiritual Intelligence Scale (ISIS): Development and Preliminary Validation*.
- Amram, Y. J. (2022). The Intelligence of Spiritual Intelligence: Making the Case. *Religions*, 13(1140). <https://doi.org/10.3390/rel13121140>
- Arıcı, H. Y. (2024). Gençlerde Sosyal Medya Bağımlılığına Yönelik Manevi Danışmanlık Müessesesi. *Diyanet İlmi Dergi*, 60(1), Article 1. <https://doi.org/10.61304/did.1399078>
- Arnout, B. A. (2019). A structural equation model relating unemployment stress, spiritual intelligence, and mental health components: Mediators of coping mechanism. *J Public Affairs*, 1-14. <https://doi.org/10.1002/pa.2025>
- Baharuddin, E., & Ismail, Z. (2013). Spiritual Intelligent Relationship of Elderly People with the Religious Practice in the Welfare Home. *ISLAMIYYAT*, 35(1), 19-28.

- Baharuddin, E., & Ismail, Z. (2015). 7 Domains of Spiritual Intelligence from Islamic Perspective. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 568, 211. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.075>
- Cormier, S., & Hackney, H. (2008). *Psikolojik Danışma İlke ve Teknikleri: Psikolojik Yardım Süreci El Kitabı* (T. Ergene & S. A. Sevim, Çev.). Mentis.
- Duman, B., & Baştemur, Ş. (2023). Ergenlerde Sosyal Medya Kullanımı, Sosyal Fobi ve Riskli Davranışlar Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(3), Article 3. <https://doi.org/10.17679/inuefd.1312693>
- el-Haciri, V. S. (2021). الذكاء الروحي وعلاقته بالدافعية المهنية والصمود النفسي لدى معلمي المرحلة الابتدائية. مجلة " التربية في القرن 12 للدراسات التربوية والنفسية " - كلية التربية - جامعة مدينة السادات , 17, 86-125.
- Emmons, R. A. (2000). Is Spirituality an Intelligence? Motivation, Cognition, and the Psychology of Ultimate Concern. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 10(1), 3-26. https://doi.org/10.1207/S15327582IJPR1001_2
- Fuchs, C. (2014). *Social Media: A Critical Introduction*. Sage.
- Hosseini, M., Elias, H., Krauss, S. E., & Aishah, S. (2010). A Review Study on Spiritual Intelligence, Adolescence and Spiritual Intelligence, Factors that May Contribute to Individual Differences in Spiritual Intelligence, and the Related Theories. *International Journal of Psychological Studies*, 2(2), 179-188.
- King, D. B., & DeCicco, T. L. (2009). A Viable Model and Self-Report Measure of Spiritual Intelligence. *International Journal of Transpersonal Studies*, 28(1), 68-85. <https://doi.org/10.24972/IJTS.2009.28.1.68>
- Kotnala, S. (2015). A Study of Spiritual Intelligence among Graduate Students. *The International Journal of Indian Psychology*, 3(1). <http://www.ijip.in>

- Mushthofa, F. N., Wathoni, K., & Daryono, R. W. (2024). The Mediating Impact of Social Media Intensity on the Influence of Islamic Learning and Spiritual Intelligence on the Negative Influence of Social Media. *Abjadia : International Journal of Education*, 9(2), Article 2. <https://doi.org/10.18860/abj.v9i2.28163>
- Nasel, D. (2004). *Spiritual orientation in relation to spiritual intelligence: A consideration of traditional Christianity and New Age/individualistic spirituality* [Thesis]. Adelaide, Australia.
- Savcı, M., & Aysan, F. (2017). Teknolojik Bağımlılıklar ve Sosyal Bağlılık: İnternet Bağımlılığı, Sosyal Medya Bağımlılığı, Dijital Oyun Bağımlılığı ve Akıllı Telefon Bağımlılığının Sosyal Bağlılığı Yordayıcı Etkisi. *Dusunen Adam The Journal of Psychiatry and Neurological Sciences*, 30, 202-216. <https://doi.org/10.5350/DAJPN2017300304>
- Sharai, S., & Matore, M. E. E. M. (2019). Emphasizing the Concept of Spiritual Intelligence from Islamic and Western Perspectives on Multiple Intelligence. *Creative Education*, 10(12), 2815-2830. <https://doi.org/10.4236/ce.2019.1012208>.
- Şengül, F. (2024). *Türk Toplumunda Manevi Zeka Özellikleri, Dini Başa Çıkma Yönelimleri ve Ruh Sağlığı İlişkisi: C. 558 y.* (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi) [Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi]. <https://kutuphane.isam.org.tr/detayil-htezt.php?navdil=tr&tidno=47493>
- Tsuroyah, N., & Rasya, A. (2019). The Influence of Intellectual, Emotional, and Spiritual Intelligence on Online Media Response Behaviour in Students. *International Journal of Innovation*, 5(4), 16-27.
- Tutar, H. (2023). Nitel Araştırma Deseni Belirleme Ölçütleri ve Gerekçelendirilmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), Article 1. <https://doi.org/10.21180/iibfdkastamonu.1190123>
- Uslu, M. (2021). Türkiye’de Sosyal Medya Bağımlılığı ve Kullanımı Araştırması. *Turkish Academic Research Review*, 6(2), 370-396.

Zohar, D., & Marshall, I. (2000). *Spiritual Intelligence: The Ultimate Intelligence*. Bloomsbury.

Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. PublicAffairs.

أحمد، أ. ب. إ. (2007). الذكاء الروحي وعلاقته بسمات الشخصية لدى عينات عمرية مختلفة. مجلة كلية التربية، 17(072)، 124-190.

عراقي، ش. (2024). الذكاء الروحي. الذكاء الروحي. محاضرات علم النفس، عراق <https://uomustansiriyah.edu.iq/e-learn/profile.php?id=5972>

عراقي، ش. ع. & محمد، ه. ع. ف. (2017). فعالية برنامج قائم على الأنشطة العلمية التأملية في تنمية (الذكاء الروحي لطفل الروضة. المجلة العلمية لكلية رياض الاطفال جامعة المنصورة، 4(2)

TRANSHÜMANİST ANLAYIŞTA İYİLİK VE KÖTÜLÜK

Fatma SOMUNCUOĞLU ERKAN*

Giriş

Son dönemde en çok tartışılan konularından biri olan ve hakkında oldukça geniş bir literatür olan transhümanizm hakkındaki tartışmalar artarak devam etmektedir. Transhümanist anlayış, temelde hastalıklardan ve doğal insan bedeninin zayıflıklarından arınmayı, yaşam süresinin uzatılmasını ve insanların bedenleri üzerinde tasarrufta bulunabilmesini savunan ve bu düşünce uğruna çaba gösteren bir anlayıştır. Transhümanist anlayış, teknolojinin her şeyi aşabileceğine kesin olarak inanır. Teknoloji şimdi değilse bile öngörülebilir bir gelecekte, biyolojik sınırların aşılmasına imkân sağlayacak ve insanlık yeni bir evrimsel kategoriye geçebilecektir. Bu bakımdan transhümanizm, evrimsel süreçlere teknolojik olarak müdahale edilmesi gerektiğini savunur.

Literatürde transhümanizm, genellikle tarihsel süreç içerisinde ele alınarak tanımlanmıştır. “transhüman” kavramının ilk geçtiği yer olarak Dante’nin *İlahi Komedya* adlı eseri-

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Müdürlüğü.

nin son kitabında yer aldığı ifade edilmektedir. Burada insan bedeninin cehennemde başladığı yolculuğun cennette sona ererken geçirdiği değişimi anlatmak için kullanmıştır. Bugün kullandığımız anlama yakın bir şekilde, ilk kez Julian Huxley (1968) tarafından dile getirildiği, literatürde genel kabul görmüştür. 2. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan teknolojik ilerlemeler ile transhümanizm anlayışı ciddi bir ivmelenme yaşamıştır. Transhümanist anlayışa sahip düşünürler bu alanda akademik, kültürel, sanatsal metinler, içerikler üretmişlerdir. İlk nüvelerini 20. yüzyıl başlarında gördüğümüz çalışmalar, 80'li yıllardan itibaren realize edilmeye başlamıştır. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren, NBIC (Nanoteknoloji, Biyoteknoloji, Enformasyon Teknolojileri ve Bilişsel Bilim) teknolojilerindeki ilerleme ile transhümanizm ideallerinin gerçekleşebileceği inancı artmıştır (Bostrom, 2019). Gen teknolojileri, robotik, yapay zekâ yazılımları ve bu yazılımları işleyebilen mikro işlemci teknolojilerindeki gelişmeler insanların fiziksel ve zihinsel olarak yükseltilebileceği fikrinin daha çok kabul görmesine imkân sağlamıştır.

Transhümanizm genel olarak aşağıdaki başlıklarda özetlenebilecek alanlarda insanların geliştirilmesi/yükseltilmesini mümkün kılan teknolojilerin geliştirilmesini arzulayan bir yaklaşımdır:

- a. İnsanların yaşlanmasını önleyen, yaşlanmayı geciktiren ya da çok uzun yaşamı mümkün kılacak teknolojiler,
- b. İnsanların bilişsel kapasitesini yükselten, insanları bir süper bilgisayar kapasitesine erişirmeyi amaçlayan teknolojiler,
- c. İnsanları hastalıklardan ve acılardan koruyan, genetik müdahalelerle sürekli sağlıklı kalmayı mümkün kılan teknolojiler,

- d. İnsanları bedensel sınırlardan özgürleştiren, zihinsel gücün yanı sıra fiziksel olarak da insan bedeninin sınırlarını aşan, fiziksel güç, duyular ve hareket kabiliyetleri bakımından güçlendirilmiş insan teknolojileri,
- e. İnsanları farklı gezegenlere taşıyabilecek roket teknolojileri ile bu yolculuklar sırasında uzun yıllar yaşlanmadan kalmayı sağlayacak kriyojenik metotlar ile insanları dünyaya hapsolunmuşluktan kurtaran teknolojiler,
- f. İnsanları uzun çalışma saatlerinden kurtaran, daha çok hazza ulaştıran, istediği bedensel özellikleri sağlayan teknolojiler.

Transhümanist anlayış yukarıda sayılan teknolojilerin yakın zamanda ortaya çıkacağını ve “transhüman” diye tabir edilen yükseltilmiş insan ya da diğer varlıkların üretileceğini söyler. Transhümanizm anlayışı bir taraftan bu durumu müjdelerken aynı zamanda bu gelişmelerin insanlık açısından riskler taşıyacağını kabul eder ve bu risklerin araştırılıp önlem alınmasını salık verir. Bu konuda yazılan literatür oldukça geniştir. Transhümanizmi savunan ve insanlığın geleceğini transhümanizmde gören bir anlayış için pek fazla bir sorun yoktur. İnsanlık nasıl biyolojik evrimi ile bugünlere geldiyse, teknolojik evrimle birlikte “tekilliğe” ulaşacak ve yeni bir düzeye erişecektir (Kurzweil, 2016). Bildiğimiz biyolojik insanlık ve insanlığa ilişkin kültür, ahlak, inançlar, aile gibi her türlü insani değerın anlamsızlaşması, bu anlayış için beklenen bir durumdur ve bunun için üzölmeye gerek yoktur. Doğal insanlığın yok olması kulağa hoş gelmese de yerine gelecek olan insan türünün (insan 2.0) her açıdan doğal insandan üstün olacağı düşüncesi, transhümanistler için durumu meşrulaştırmak adına yeterlidir. Transhümanizm konusunda daha temkinli yaklaşanlar ise, transhümanizmin teknolojik

ilerleme ile kaçınılmaz olarak gerçekleşeceği, bu durumda ahlaki, kültürel, hukuki sorunlar yaşanacağını, bu teknolojilerin kötüye de kullanılabileceğini ifade ederler (Norman ve Paul, 2023; Ferry, 2023). Özellikle insanın doğasına yapılacak müdahalenin sonuçlarını bilemeyeceğimizi, iyi niyetle bile olsa, doğallığa yapılacak her müdahalenin arzulanan sonuçları kadar, öngörülemeyen olumsuz sonuçları da olabileceğini söylerler. Bu yaklaşımın takipçileri, transhümanizmin insanlığın geleceği olduğunu, insanlığın evrimi için birtakım imkânlar sunacağı, ancak günümüzün insanlığı için birçok ahlaki, kültürel, sosyal, siyasi, hukuki, ekonomik sorunları da beraberinde getireceğini ifade ederler. Ayrıca insanlığın genetik yapısına müdahale etmenin, mental yapısını güçlendirme faaliyetlerinin öngörülemeyen sonuçları olacağını ve bunun insanlık için yıkıcı olabileceğini ifade etmişlerdir. Transhümanizm konusunda daha muhafazakâr yaklaşan kesime göre ise transhümanizm insanlık için bir tehlikedir (Habermas, 2019). İnsanın doğasına yapılacak müdahale, onu insan olmaktan çıkaracak, başka bir türe dönüştürecektir. Özellikle ahlaki anlamda ortaya çıkacak problemler insanlığın mahvına sebep olabilecektir. Ülkemizde yapılan çalışmalarda da transhümanizm, teknolojik anlamdaki ilerlemenin doğal bir sonucu olarak görülmüş, bu alandaki gelişmelerin insanlık için yıkıcı etkileri üzerinde durulmuştur (Dağ, 2020, Görgülü, 2021, Çuhadar, 2023). Bazı akademik çalışmalarda da transhümanizmin temel unsurlarından yapay zekâ uygulamalarının sosyal çalışmalarda kullanılabileceği belirtilmiştir.

Transhümanizme yönelik bu ilginin artması, sadece biyolojik/mühendislik konularında değil, felsefi, sosyal, kültürel, ahlaki ve dinî konularda da bu alana yönelik incelemelerin artmasına sebep olmuştur. Ülkemizde de bu alanda ilk olarak çeviriler ile başlayan akademik ilgi, son yıllarda telif eserler ile artmaya başlamıştır.

Transhümanist anlayış, biyoloji, biyoteknoloji, nanoteknoloji, sibernetik, yapay zekâ, nesnelerin interneti, yazılım, mikro işlemci teknolojileri, enformatik gibi bilimlerdeki gelişmeleri, insanın evrimi için imkân olarak kabul eder. Transhümanist literatürde bilimsel gelişmeler genellikle dışsal bir faktör olarak ele alınmıştır. Gezegenlerin hareketlerini hesaplayabildiğimiz gibi, bilimlerin de öngörülebilir bir ilerleme hızı ile gelecekte hangi aşamada olacağını hesaplanabileceği kabulü vardır. Bilimsel gelişmeler o gelişmeyi mümkün kılan insan çabasından, projeye ayrılan bütçe ve diğer imkânlardan bağımsız olarak düşünülür. Halbuki hiçbir bilimsel ilerleme, onu murat eden bir özne ve onun için sarf edilmiş bir çaba olmadan mümkün olmaz. Transhümanist ideallerin gerçekleşmesi için gen teknolojisi, yarı iletken teknolojileri, robotik ve malzeme bilimi konusunda ilerlemenin olması gerekir. Bu bilim ve teknolojiler yüksek miktarlarda parasal fonlara ihtiyaç duyarlar. Gerekli malzeme ve ekipmanın sağlanması, on binlerce yetişmiş insan gücünün bu alanlara tahsis edilmesi devasa fonlar gerektirmektedir. Yani transhümanist idealler için adanmış, bu idealler için çalışan bir sektör bulunmaktadır. On yıllardır filmler, video oyunları ve diğer eğlence sektörleri ile transhümanist ideallerin meşruiyet zemini oluşturmaya çalışılmıştır. Bilim-kurgu ve fantastik kategorilerinde çizgi filmlerden yetişkin filmlerine, dizilerden, reklamlara, bilgisayar oyunlarından, telefon uygulamalarına birçok alanda, geleceğin transhümanist bir temada yaşanacağı fikri empoze edilmektedir.

Transhümanist yaklaşımın ana metinlerinden biri olan *Transhümanist Manifesto*'da "yaşlanma" bir hastalık olarak betimlenmiştir (Humanity+ 2025). Yaşlılık ve buna bağlı olarak bedensel ve zihinsel kapasitesinin azalması, tedavi edilebilir bir hastalık olarak değerlendirilmiştir. Transhümanistlere

göre, nasıl insanlık tarihinde veba, cüzzam, verem gibi amansız hastalıkların çaresini bulduysa, yaşlılığın da çaresini bulacaktır. Yaşlanma transhümanist anlayışa göre insanlık için doğal bir süreç olarak değerlendirilmeyip, bir patoloji, tedavi edilebilir bir hastalık olarak görülmüştür. Bu bakımdan yaşlanma transhümanist anlayışa göre “kötülük” olarak nitelendirilmektedir. Bu bakış altında transhümanist anlayışın temeli sayılabilir. Geleneksel ve modern tıp hastalıkları iyileştirmeye odaklanmıştır. İnsanlık ve diğer tüm canlı türler için yaşlılık ve ölüm, doğal bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Hatta doğal biyolojik döngüde, ölen organizmalar, diğer canlı türler için besin olarak döngüye katılmaktadır. İnsanlığın da bir canlı türü olarak bu döngüde yer alması, doğanın dengesi açısından önemlidir. İnsanların Orta Çağ’dan 1940’lı yıllara kadar genel yaş ortalaması 35 civarında iken, günümüzde 70’lerin üzerine çıkmıştır (WHO, 2025). Dünyanın doğal yapısının bozulması, hava ve çevre kirlilikleri, iklim, gıda ve su krizleri, nüfus patlamaları gibi sorunlarda ortalama yaşam sürelerinin artmasının etkisinden de bahsedilebilir. İnsanların doğal yaşam sürelerinin uzamasının, tüm ekosistemin düzeni üzerinde tesirlerinin olduğu açıktır. Son 100 yılda tıbbın ve beslenme imkânlarının artması ile ortalama insan yaşam sürelerinin iki kat uzamasının yol açtığı sorunlar ortada iken, yaşam sürelerinin tekrar 2 ya da 3 kat artmasının sonuçları dünya için yıkıcı olacaktır. Yaşlanmanın bir hastalık olarak görülüp, yaşam sürelerinin 200, 300 yıl gibi sürelerle çıkarılması, bildiğimiz doğal dünyanın sonu olacaktır.

İyilik ve kötülük anlayışı, toplumsal kurumların temelinde yer alan kurucu unsurlardır. Etik kurallar gibi evrensellik iddiasında bulunan yaklaşımlardan, hukuk kurallarına, siyaset ve politika kurumlarından, ekonomik ve ticari kurumlara, sanat ve estetik üretimlerinden, günlük yaşam

pratiklerine kadar tüm toplumsal yapıların karakteristik unsuru, neyin “iyi” neyin “kötü” olarak belirlenmesidir. “Erdem”in, “doğru”nun, “güzel”in ne olduğunun anlaşılabilmesi için “iyi”nin ne olduğunun ortaya konması gereklidir. Benzer şekilde “erdemsizliğin”, “yanlış”ın, “çirkin”in de ne olduğunun anlaşılabilmesi için “kötü”nün ne olduğunun ortaya konması gerekmektedir.

Bir etik kuramın temel amacı mutlak iyiye ulaşmak, insanlara, toplumlara iyiyi işaret etmek, “kötü”den uzak tutmaktır. İşte bu noktada “iyi”nin nasıl tanımladığına göre etik kuramlar farklılaşmaktadır. Etik anlayışımız, incelediğimiz eylemin sonucunda ortaya çıkacak duruma göre iyiyi tanımlıyorsak teleoloji, incelediğimiz eylemin sonuçlarından bağımsız olarak eylemin kendisine göre iyiyi tanımlıyorsak deontoloji, eylemi yapan kişinin niyetindeki iyiliğe göre iyiliği tanımlıyorsak erdem etiği olarak ifade edilecektir (Cevizci, 2017: 734).

Benzer şekilde dinler, inançlar, ideolojiler, siyasal teoriler gibi toplumsal yapılara tesiri olan yapıların da “iyi” ve “kötü” olarak neyi merkeze koydukları önemlidir. İyi; rasyonal iradenin olmasını istediği, arzulanan, değer verilen, ihtiyaçları karşılayan, kendimiz ve topluluğumuz için yararlı ve değerli şeylerdir. Kötü ise, amaca uygun olmayan, kusurlu, yetersiz, korku ve zarar veren, iyinin karşısında olan, mutluluğa, amaca ulaşmaya engel olan şeylerdir.

Özgürlük, adalet, eşitlik, dürüstlük, yardımlaşma gibi “hasletler tüm toplumsal düzenlerde “iyi” olarak belirtilir. Ancak bu iyi hasletlerin, hangi durumda hangisinin baskın olacağı, o toplumsal düzenin karakterini belirler. Sözelimi mülkiyet konusunda özgürlük ile eşitlik hasletleri çelişir. Herkesin eşit olduğu durumda bireysel mülkiyet özgürlüğü ortadan kalkar. Herkesin mülkiyet özgürlüğüne sahip olması

durumunda ise eşitlik ortadan kalkar. Bazı durumlarda fırsat eşitliği, hukukun üstünlüğü gibi düzenlemeler ile bu iki uçtaki duruma bir denge getirilmeye çalışılmıştır. Bu dengenin nerede kurulduğu, o düzene karakterini verir. Benzer şekilde arkadaşınızın bir suçuna şahit olduğunuzda “dürüstlük” ile “sadakat” arasında kalırsınız. Suçun büyüklüğüne göre hangi tarafı seçeceğiniz, ahlak anlayışınızı belirleyecektir. Bu bağlamda bir düşüncede, ideolojide, inanç sisteminde vs. birçok “iyi-kötü” olabilir, ancak temelde yer alan “iyi” ya da “iyiler”, “kötü” ya da “kötüler” o düşüncenin ana karakterini belirleyecektir. Benzer şekilde düşünce tarihinde iyilik gibi kötülük de belirleyici faktörlerden birisi olmuştur.

Düşünce tarihinde “kötülük” her dönemde tartışılan konulardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında da kötülüğün mahiyetine ilişkin farklı açıklamalar olduğu görülür. Antik Çağ’da, insan kötülüğün ne’liğinden ziyade “nasıl daha iyi yaşarız” sorusuna cevap aramış sonraki dönemde ise hastalık ve ölüm doğal kötülük olarak kabul edilmiştir. Buna göre genelde ağır ve salgın hastalıklar ve ölüm doğal kötülük olarak kabul edilirken; işkence ile ölüm, korkunç ölüm şekilleri ahlaki kötülük olarak kabul edilmiştir (Somuncuoğlu Erkan, 2023, 69-70). Bu konuya dair literatürde özellikle yaşlılık; doğal yaşam süresinin ilerlemesi veya sınırlı olması kötülük olarak vurgulanmamıştır. Kötülük en temel anlamda, canlı varlıklara her türlü zarar verme ve acıya neden olan; cinayet, işkence ve sakatlama gibi ölüm, ölümcül veya kalıcı yaralanmalara yol açan fiziksel bir gerçekliğe sahiptir (Kekes, 1998, s. 463-466).

Biz çalışmamızda transhümanizmin ana kaynaklarından biri olan, ilk olarak Dünya Transhümanist Derneği (WTA)¹

1 WTA, hâlâ humanity+ adı altında kar amacı gütmeyen bir şirket olarak çalışmalarına devam etmektedir.

tarafından 1983 yılında kaleme alınan, 1998, 2008 ve 2020 de revizyonlar geçiren Transhümanist Manifesto üzerinden, transhümanizmin iyi ve kötü anlayışını inceleyeceğiz.

Transhümanist manifesto, “yaşlanma bir hastalıktır” diye başlamaktadır ve bütün manifesto bu önermenin üzerine inşa edilmektedir. Yaşlanma, hastalıklar terkedilmesi gereken kötü durumlar olarak nitelendirilmiştir. Ardından insanlığın fiziksel ve zihinsel olarak geliştirilmesi amacı iyilik olarak sunulmakta, insanlığın doğal hâli ise, kötülük olarak ifade edilmiştir. İnsanların doğal durumu kötülük, yükseltilmiş insanlık ise iyilik olarak belirtilmiştir. İnsanlığın yükseltilmesinde ortaya çıkabilecek risklerin varlığı kabul edilmiş ve bu sorunlar için özgürlük ve adalet temelinde çözüm aranacağı belirtilmiştir. Transhümanizmin insanlığın doğasında var olan yaşlanmayı, bir patoloji yani “kötülük” olarak, yaşlılıkla mücadeleyi ise özgürleşme “iyilik” olarak görmesi, bu düşünceye ana karakterini vermiştir.

Transhümanist anlayış doğal insanın geliştirilmesini sadece tavsiye etmekle kalmayıp, bunu bir zorunluluk olarak görmektedir. İnsanlığın hastalıklar ve yaşlılık nedeniyle acı çekmesi, ölümün sürekli hayatımızı tehdit etmesi, aynı savaş, soykırım, cinayetler gibi ahlaki kötülükler olarak ele alınmıştır. Transhümanizm, insanlık nasıl evrimsel süreçler ile belirli bir dönüşümden sonra bugünkü hâline geldi ise, evrimin bundan sonrasındaki aşamasının transhümanizm olacağı, en sonunda ise posthümanizm olarak adlandırılan, insan ötesi aşamaya geçileceğini savunur. İnsan ötesi aşamada birey hem bedensel engellerden kurtulacak hem evrenin tüm bilgilerine hâkim olacaktır. Bu durumu ifade etmek için fizik biliminde kara delikleri anlatmak için kullanılan tekillik (singularity) kavramından ilhamla, post hüman’ların bedensel ve zihinsel tüm sınırları aşıp, tekilliğe ulaşacakları varsayılır. Transhümanist anlayış ise, insanlığın tekilliğe ulaşmaya kadar yaşayacağı bir geçiş durumudur.

Yukarıda anlatıldığı üzere transhümanizm, yakın gelecekte öngörülen teknolojik ilerlemeler ile insanlığın doğasına yapılacak müdahalelere taraf olan bir yaklaşımdır. 20. yüzyılda Batı dünyasındaki ülkelerde nüfus yaşlanmaya başlamış, özellikle 2000’li yıllardan itibaren birçok “gelişmiş” Batı ülkesinde nüfus artışı durmuş, nüfus içerisindeki yaşlı sayısı artmıştır. Bu durumun birçok Batı ülkesini, nüfusu nispeten genç olan batı dışı ülkelere göre dezavantajlı kılacağı açıktır. Yakın gelecekte genç nüfus azlığı, üretimden, hizmet sektörüne, sağlık sektöründen savunma sektörüne kadar birçok alanda Batı ülkelerini zor durumda bırakacaktır. Bu bakımdan, yaşlılığı bir hastalık olarak gören anlayışın, Batı ülkelerinde neşet etmesi oldukça manidardır. Kapitalist üretim metotlarının bir sonucu olarak, “gelişmiş” Batı ülkelerinin orta sınıfların, diğer ülkelere nispetle yaşlanıyor olması ve bu durumun artık geri döndürülemez boyutlara ulaşması, Batılı ülkelerde bir önlem alma çabasını ortaya çıkarmıştır. Yaşlanmanın geciktirilmesi ilk olarak orta sınıfların daha uzun süreler üretim mekanizmalarında yer almalarını sağlayacaktır. Emeklilik yaş hadleri gitgide uzayacak, sosyal politikalarda önemli değişiklikler yapılacaktır. Bu uygulamaların yansımaları günümüzde de başlamıştır. Robotik üretim metotlarının gelişmesi ile üretim insanlara bağlı olmaktan çıkacak, bu nedenle genç nüfusa sahip ülkelerin nüfus avantajı ortadan kalkacaktır. Transhümanist anlayış bu bakımdan, hâlihazırda güçlü durumda olan ülkelerin, kendi güçlerini devam ettirebilme politikalarının bir parçası olarak kullanışlı bir düşüncedir. Bu alana yapılan yatırımların, aktarılan fonların, teşviklerin temel sebebinin, batılı ülkelerin güçlü pozisyonlarını muhafaza etmeye yönelik olduğu unutulmamalıdır. Bu alana yatırım yapan ülke dışı küresel organizasyonlar, şirketler

de bulunmaktadır. Her ne kadar transhümanist literatürde uluslarüstü, küresel bir söylem hâkim olmakla birlikte, bu küresel organizasyonların birkaç Batılı, “gelişmiş” devlette temellenmiş olmaları gözden kaçırılmamalıdır.

Transhümanist anlayışta söylemsel olarak küresel, evrensel, tüm insanlığa hitap eden yaklaşım hâkimdir. Dil, kültür, inançlar ve dinler sadece geçmişin sosyolojik yapıları olarak ele alınır. Doğal insanlar, hastalıklar ve ölümün varlığında, hayatın zorlukları ile baş edebilmek, hayatlarına bir anlam katabilmek için bu sosyolojik kurumlardan fayda ummuşlardır. Transhümanist anlayışa göre geçmişin tüm sosyal yapıları evrensel birer hakikat olmayıp, belirli bir zamanda, belirli bir coğrafyada, belirli şartlar altında işlevselliği olan yapılardır. İnsanlığın güçlendirilmesi ile bu yapılar işlevselliğini yitirecek ve zamanla ortadan kalkacaktır (More, 1996). Transhümanist anlayışın gelecek hakkındaki pozitif yaklaşımlarına karşılık, insanlığın güçlendirilmesinin, insanlık ve tüm ekosistem için ne derece yıkıcı olabileceği konusu yeterince çalışılmamıştır. İnsanlığın güçlendirilmesinin tüm insanlar için mümkün olup olmayacağı, bu konuda karar verme yetkisinin kimde olacağı, kuralları kimlerin koyacağı, diğer canlı türlerin haklarının nasıl sağlanacağı, bozulan doğal düzenin yıkılmasını önlemek için ne tür tedbirler alınacağı gibi sorular ortada durmaktadır. Dini inançların olmadığı bir düzende, ahlaki ilkelerin olup olmayacağı, bu ilkeleri seküler bir otorite belirlese bile, insanları bu ilkelere uymak için neyin motive edeceği oldukça önemli sorular olarak karşımızda durmaktadır. Özellikle 1950’li yıllardan sonra yaygınlaşan “meslek etiği” ilkeleri ile belirli meslek gruplarının çalışmalarında “ahlaklı” olmalarını sağlamaya yönelik seküler çabaların, belirli şartlar altında işlevsel sonuçları olmuş-

tur (Tepe, 2016, Cevizci 2013). Ancak meslek etiği alanındaki uygulama tecrübesi, meslek mensuplarının yasal düzenlemelerin dışında, çıkar odaklı davrandıklarını, meslek etiği ilkelerini çoğunlukla günlük rutin işlerinde, söylemsel olarak yaşadığını göstermektedir. Meslek etiği ilkelerin büyük beklentiler oluşturan, evrensellik iddiasındaki söylemlerini, yerel düzeydeki meslek mensuplarınca benimsenmeyi gerektirecek yasal zorunluluklardan başka bir motive edici bulunmamaktadır. Bu tecrübeden hareketle, insanlığı tamamen değiştirecek transhümanist düzenlemelerde kuralları kimin koyacağı, ahlaki ve yasal sınırların nerede başlayıp nerede biteceği önemli bir soru olarak karşımızda durmaktadır. Elbette bu konuya yatırım yapan, transhümanist teknolojileri geliştirmek için çaba gösteren kişi, kurum, ulusal ya da küresel örgütler, devletler, kural koyma konusunda avantajlı durumda olacaktır. Transhümanizm şu an bir bilimkurgu tasavvur gibi görünse de bu alana yapılan yatırımların yakında gelecekte mutlaka somut çıktıları olacaktır. Bu nedenle hem ulusal çıkarlarımız hem de inançlarımız gereği bu alandaki gelişmeleri takip etmek, önceki dönemlerde olduğu gibi gelişmeleri önce yok sayıp, sonradan dâhil olmaya için çabalamamak için tedbirli olmak gerekmektedir.

Transhümanizmin günümüz itibarıyla uğraş verdiği alan daha çok, yaşlanma karşıtı biyo teknolojiler, sibernetik, robotik, yapay zekâ yazılımları, kriyojenik teknolojiler gibi alanların geliştirilmesine bilimsel ve finansal anlamda destek olmak, bu teknolojik çabalara meşruiyet kazandırmak olarak özetlenebilir. Film, dizi ve oyunlarda bu tezlerin işlenmesini de bu kapsamda ele alabiliriz. Güçlendirilmiş insanların var olduğu dünyalar ister ütöpik ister distöpik olarak ele alınsın, transhümanist bir geleceğin bizi beklediğini, kaçınılmaz olarak bu durumun yaşanacağı empoze edilmektedir. Bu

anlamda transhümanist tezler, özellikle yeni nesiller için bilim-kurgu tasavvurlardan ziyade, çok yakın gelecekte ortaya çıkması gereken zorunluluklar olarak kabul görmektedir.

Transhümanist tezlerin yakın gelecekte gerçekleşeceği kabul edildiği durumda, en azından birkaç nesil doğal insanlar ile transhümanların bir arada yaşayacağı öngörülebilir. İşte asıl sorun da bu aşamada çıkacaktır. İlk olarak sadece hastalık ve yaşlılık karşıtlığı ile meşruiyet kazanan transhümanist anlayış, doğal insan karşısında zihinsel ve fiziksel kapasitesi artırılmış insanların “üretilmesine” imkân sağlayacaktır. Aynı dünyada yaşayan, aynı kanunlara tabi olan, eşit şartlara fırsat eşitliğine sahip doğal insanlar ile güçlendirilmiş insanlar arasında adil olmayan bir durum oluşacaktır. Kendisi ya da aile fertleri için doğal kalmayı tercih eden bireyler, güçlendirilmiş insanlara karşı dezavantajlı durumda kalacaklardır. Benzer şekilde doğal insanlık durumunu benimseyen toplumlar, transhümanlardan oluşan toplumlar karşısında daha zayıf durumda kalacaklardır. Transhümanist manifestoda iyimser bir şekilde ele alınan insanların güçlendirilmesi bireysel düzlemde belli ölçüde kabul edilebilir. Ancak uluslararası ilişkiler söz konusu olduğunda, transhümanist teknolojilerde üstünlüğü ele geçiren toplumların, diğer toplumlar üzerinde eşi görülmemiş bir hegemonya kuracağı açıktır. Günümüzde bilgisayar ya da telefon işletim sistemlerine sahip olan şirketlerin, sosyal medya uygulamalarının sahiplerinin gücünü düşündüğümüzde, transhümanist teknoloji üreten şirketlerin/kurumların sahip olacakları hegemonik güç kıyas kabul etmez seviyede olacaktır. Günümüzde sadece bizim doğal algılama mekanizmalarına yönelik içerikler ile insanları yönlendiren bu merkezler, transhümanistik tezlerin gerçekleştiği durumda, doğrudan bilince ve bedene müdahale edebilir kapasiteye ulaşacaklardır. Böyle bir durumda,

hiçbir kültürel, hukuki, ahlaki kuralın işlemediği, inançların, tercihlerin, duyguların hayatımıza etkisinin olamayacağı bir düzleme geçilmiş olacaktır. Transhümanist anlayış ulusal sınırların kalkmasını, kültürel, ahlaki, hukuki ve dini kuralların anlamsızlaşmasını, bedensel, bilişsel, duygusal sınırlılıkların aşılmasını “özgürlük” olarak sunmaktadır. Ancak bu “ideal-lerin” gerçekleşmesi için gerekli olan teknolojileri geliştiren, bunların finansmanını sağlayan, bu teknolojileri ticarileştiren kurumlar, bu “özgürlüğün” sahibi olacaklardır. Bu kurumların sayısının birden fazla olması da bu durumu değiştirmeyecektir. Bir insanın bedeninin ve zihninin başka bir kurumun ya da kişinin müdahalesine açık olması hem işletme hem geliştirme bakımından sürekli bağımlı olmasını doğuracaktır. Hayatını idame ettirebilmek için teknolojik olarak sürekli bir kuruma bağlı olmak, köleliğin bir farklı formudur.

Transhümanizm hastalık ve yaşlılığın ortaya çıkardığı olumsuz durumlara tıbbi çözümler üretmek yerine, insanlıktan ayrılmayı önermektedir. İlk olarak hastalık ve yaşlılık gibi insanların hoşuna gitmeyen durumlar üzerinden meşruiyetini sağlayıp, sonra insanı insan yapan ne kadar özellik varsa hepsini kötü kabul edip değiştirilmesini savunmaktadır. Aslında transhümanizm, günümüz insanların ürettiği değerleri kullanarak, bildiğimiz insanlığın sonunu hazırlayacak teknolojilerin geliştirilmesi için uğraşmaktır. Transhümanist çabalara harcanacak para, emek ve zamanın çok daha azı ile insanlığın mevcut hâlini çok daha iyi noktalara getirmek, gelir adaletsizliği, sağlığa ve gıdaya hakça erişim gibi sorunları çözmek mümkün olacaktır. Çok daha az çaba harcayarak, mevcut insanlık için çok daha fazla fayda üretmek mümkünken, insanlık için adalet, eşitlik, özgürlük gibi temalar kullanılarak insanlığı ortadan kaldıracak teknolojiler üretmek rasyonel olmayacaktır.

Ülkemizde ise transhümanist anlayışın etkileri, bilimsel ya da teknolojik ilerleme olarak ele alınmaktadır. Yapılan az sayıdaki çalışmada, insanların yükseltilmesine ilişkin teknolojilerin çok yakın bir gelecekte gerçekleşeceği, dünyadaki diğer toplumlar ile toplumumuzun da değişeceği/dönüşeceği genel olarak kabul görmüştür. Yapılan az sayıdaki akademik çalışmada, konunun tarihsel ve felsefi arka planı incelenmiş olup, ülkemizdeki etkilerinden ziyade insanlık üzerine etkileri incelenmiştir. Konuya yönelik akademik ilginin zayıflığının aksine, çocuklarımızın ve gençlerimizin vakitlerinin büyük bir kısmını geçirdikleri oyunlarda, sosyal medya içeriklerinde, film ve dizilerde transhümanist temalar oldukça yoğun bir şekilde işlenmektedir. Özellikle oyunlarda, belirli bir seviye üzerine geçebilmek için bir oyun karakterinin güçlendirilmesi gerekmektedir. Genellikle bir şeyleri yok ederek ya da bir şeyleri öldürerek silah ya da kabiliyet kazanılması mümkün olmaktadır. Bu oyunlarda temel “iyi” hayatta kalmak için rakiplerin yok edilmesidir. Acımadan, herhangi bir empati geliştirmeden önüne çıkan tüm engelleri yok etmek üzerine kurulu bu düzen, transhüman bireylerin ne şekilde düşüneceği hakkında bilgi verecektir. Belki ilk yükseltilmiş insanların döneminde insanı önceleyen kurallar olacak, yükseltilmiş insanların insanlığın faydasına işler yapması sağlanacaktır. Ancak işlerin kontrolden çıkması her zaman mümkündür ve doğal insanlara ait değerler eninde sonunda değersizleşecek hatta anlamsızlaşacaktır. Sevgi, dostluk, müsamaha, saygı, dürüstlük, arkadaşlık, sadakat gibi erdemlerin yerini, güçlü olmak, dayanıklı olmak, rekabetçi olmak, başarılı olmak gibi arzular alacaktır. Gitgide makine gibi davranan, duyguları azalan transhümanlar için insanlık arkaik bir durumu temsil eder hâle gelecektir. Doğal insan olmak, doğal insanlığı savunmak bir tür “gericilik” olacaktır.

Bir makine için temel “iyi”, en yüksek performansta, sürekli çalışmak, “kötü” ise, çalışmasına engel olan, performansını düşüren her şey olarak kodlanabilir. İnsanlığın varoluşundan beri geliştirdiği yardımlaşma, müsamaha, sevgiyle yaklaşma, aile olma gibi erdemlerin bu anlayışta bir yeri, ağırlığı olmayacaktır. Bir transhüman birey için temel iyi ve kötü anlayışı da zamanla yukarıdaki anlayışa yakınsayacaktır. Transhüman bireyde biyonik/biyolojik insanlığın oranına göre, iyinin ve kötünün anlamı farklı olacaktır. Güçlendirmenin dozu arttıkça, biyonik ya da mekanik güce olan bağımlılık da artacak ve bireyler makineleşecektir. Doğal insanlar için önemli olan değerler, güçlendirilmenin dozu arttıkça değerlerini yitirmeye başlayacaklardır. Transhümanlar ile aynı zamanda, aynı coğrafyada yaşayan insanlar arasında kültürel, ahlaki, dini, hukuki sorunlar yaşanması da oldukça muhtemeldir. Sözelimi yaşlılık karşıtı güçlendirme yapılmış bir insanla, doğal bir insanın çalışma şartları bile adaletsizlik oluşturacaktır. Yaşlılık karşıtı güçlendirmelerin kolaylaştığı bir çağda, iş bulmak isteyen bir insan için bu tür bir güçlendirme zorunlu hâle gelebilecektir. Günümüzde boks gibi özellikle fiziksel güce dayanan spor müsabakalarında, erkekler kategorisinde dereceye giremeyen sporcuların, cinsiyet değiştirdiğini beyan edip, kadın kategorisinde şampiyon olmaları, tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Spor müsabakalarında cinsiyet değiştirmeye son zamanlarda izin verilirken, ilaçlar ve diğer metotlarla “doping” yapılması kesinlikle yasaklanmıştır. Yakın gelecekte geleneksel doping metotlarının sporculara sağlayacağı avantajlardan çok fazlasını sağlayacak biyonik güçlendirme metotları uygulamaya koyulacaktır. Doğal insan sporcular, güçlendirilmiş insan sporcular karşısında dezavantajlı durumda kalacaklardır. Muhtemelen yakın gelecekte olimpiyatlar gibi profesyonel olmayan spor müsaba-

kalarının anlamı kalmayacaktır. İnsanların bedensel ya da zihinsel emek harcayarak, kabiliyetlerini ortaya koydukları her işte, güçlendirilmiş insanlar avantajlı olacak, doğal insanlar transhümanist dönüşüme zorlanacaktır. Aynı mekânda yaşayan iki ayrı türün yaşam pratikleri farklı olacağı için, günlük hayatın içinde sorunlar ortaya çıkacaktır. Belki ilk dönemlerde doğal insanların lehine bazı düzenlemeler yapılması muhtemel olsa da ilerleyen dönemlerde doğal insanlar lehine yapılan “pozitif ayrımcılığa” gerek görülmeyecektir. Özellikle günümüzdeki anlamıyla rekabetin yoğunluğu, güçlendirilmiş insanların önünü açacak ve geri dönülmez nokta geçilecektir.

Transhümanistlerin insanların güçlendirmesine yönelik olumlu tutumları aslında, doğal insanların hâkim olduğu günümüz şartlarında anlamlıdır. Her ne kadar günümüzde savaşlar, soykırımlar, adaletsizlikler yaşansa da birçok insanın günlük yaşam pratiği, halen iyiliğin hâkim olduğu bir düzende devam etmektedir. Aksaklıklar bulunmakla birlikte hala hukuki, dini, ahlaki, milli, kültürel değerler günlük hayatımızda belirgindir. Transhümanist idealler ancak bu düzenin varlığında olumlu olarak değerlendirilebilir. Transhüman bireylerin hâkim olduğu bir dünyada, gündelik yaşam pratikleri hem doğal insanlar hem transhümanlar için iyilikten uzak hâle gelecektir. Bu durumda “iyi” olarak adlandırılan şey, hayatta kalmak ve bunu sürdürebilmek olacaktır. Bu bağlamda enerji verimliliğini artıran, maliyetlerini azaltan, çıkar ve hazlarını artıran her durum ve faaliyet “iyi” olarak kodlanacaktır. Geleneksel anlamda dürüstlük, yardımlaşma, aile ve millet çıkarlarını kendi çıkarlarından öne koyma, arkadaşlık, merhamet, müsamaha gibi erdemlerin transhümanist dünyada bir karşılığı olmayacaktır. Bütün insanlığın ortak mirası olan bu erdemlerin, transhümanizmin hâkim olduğu bir dünyada anlamı kalmayacaktır. Benzer şekilde,

hırsızlık, yalancılık, çıkarıcılık, yağmacılık, başkasına zarar verme, iftira, soykırım gibi doğal insanlar için kötülük olarak kabul gören durum ya da davranışlar, transhümanistler için kötülük olarak görülmemeyecektir. Transhümanlar için temel kötülük, yaşamı sona erdirecek, hazzı ve çıkarlara aykırı durum ve davranışlardır. Bilgisayar oyunlarında olduğu gibi ana karakter dışında hiçbir canlı ya da cansız varlığın değeri yoktur. Oyunların ana teması, ana karakterin hayatta kalması, bir üst seviyeye geçmesidir. Balon patlatma şeklinde olan oyunlardan, gerçek insan öldürülmesinin tüm detayları ile simüle edildiği oyunlara kadar neredeyse tüm oyunların ana teması hayatta kalabilmek için yok etmek üzerine kuruludur. Bu oyunları oynayarak yetişen, hayata ilişkin temel değerleri bu oyunlar ve onlarla aynı karakterleri paylaşan medya içeriklerden öğrenen nesiller için transhümanist değerleri benimsemek zor olmayacaktır. Bu nedenle tüm insanlığın ortak değerleri olan iyiliği korumak, iyilikleri hayatın merkezine koymak, insanlık adına hepimizin sorumluluğudur.

Transhümanizmin günümüz yaşam koşullarında belli ölçüde kabul edilebilir görüşleri, insanlık için yıkıcı sonuçlar doğuracaktır. Bireysel anlamda ortaya çıkan çıkar çatışmaları çok hızlı bir şekilde vahşete, ülkeler arasındaki basit anlaşmazlıklar, orantısız bir şekilde savaşımlara, soykırımlara dönüşebilecektir. Doğal insanın terkedilip, transhümanlara dönüşmek; güçlendirilmiş, hasta olmayan, uzun ömürlü, haz ve çıkar peşinde yaşayan, ancak sürekli tehdit altında, hayatının anlamı olmayan bir varlığa dönüşmek demektir. Bu tür varlıklar için hayatın bir anlamı değeri olamayacağı için, bir sonraki adım olan “tekillik” aşamasına geçmek çok daha hızlı kolay olacaktır. “İnsanlık 2.0” olarak adlandırılan

bu aşamada bildiğimiz dünya ve bildiğimiz insanlık sona erecek, bambaşka bir hayat formu ortaya çıkacaktır. Transhümanistlerin dünya için öngördükleri gelecek bu şekildedir.

Günümüzde hâlen bu durumlar yaşanmamışken, insanlığı savunmak adına, transhümanizm ile sadece sosyal bilimler alanında mücadele etmek faydasız bir çaba olacaktır. Transhümanist teknolojileri ortaya çıkaracak genetik, yarı iletken ve yazılım teknolojileri konusunda, bu alanda çalışacak sosyal bilimcilerin temel düzeyde bilgi sahibi olmasını zorunlu kılmaktadır. Zaten çok yakın bir gelecekte, bu alanda altyapı sahibi olmadan hiçbir alanda bilimsel faaliyet göstermek mümkün olmayacaktır. Genetik, yarı-iletken ve yazılım teknolojileri alanındaki gelişmelerin insanlık adına faydalı yönleri mutlaka vardır. Bu alanların keşfedilmesi ve insanlık yararına kullanılması için, transhümanistlerin bu alanlarda çalışma yapmasını beklemeye gerek yoktur. İnsanlığın tarafını seçen bilim insanlarının da bu teknolojilere yatırım yapmaları, transhümanist idealler için değil, insanlık idealleri için çalışma yürütmeleri gerekmektedir. Ülkemizde de bu alanda bir anlayışın geliştirilmesi oldukça önemlidir. Ortak geleceğimiz için insanlığı yok etme tehlikesi bulunan eğilimleri görmek, bu tehlikeleri bertaraf edecek bilince ve teknolojiye sahip olmak için hem sosyal hem de teknik yönlerden gerekli yatırımları yapmak bir zorunluluktur. Sosyal alanda çalışanların teknik alanlardaki gelişmeleri yakından takip etmeleri, teknik bir alanda çalışmalar yürütenlerin ise bu çalışmanın insanlık için hangi sonuçları doğuracağını hesap etmeleri gereken bir dönemdeyiz. Artık yapılan her çalışmada, sadece araştırmacının hedeflediği amaçlar değil, insanlık adına ortaya çıkarabileceği muhtemel sonuçlar dikkate alınmalıdır.

Sonuç

Transhümanizm, yaşlanmayı bir hastalık olarak gören, insan bedenini ve zihnini yetersiz olarak kabul eden, bu nedenle insanların fiziksel, zihinsel ve bilişsel kapasitesinin NBIC teknolojileri aracılığıyla artırılmasını savunan, felsefi, ideolojik, dini boyutları olan bir anlayıştır. Bu anlayışın “iyi” ve “kötü” olarak nitelediği durumlar, insanlık için açık bir tehdittir. İnsanlığın yükseltilmesi demek aslında, insanlığı yok etmek anlamına gelmektedir. Transhümanizmin sanat, bilim, medya üzerindeki baskın durumu, onun insanlık için yıkıcı etkilerini ortadan kaldırmayacaktır. İnsanlık için açık tehdit olan bu düşünceye karşı olmak, insanlığı savunmak anlamına gelecektir. Bu nedenle bu yıkıcı teknolojilerin farkına varmalı, insanlığın geleceği için transhümanizmden farklı bir yol sunulmalıdır. Teknolojinin geliştirilmesi sadece transhümanistlerin kontrolüne bırakılmamalı, insanlık adına teknolojiler geliştirilerek, transhümanist tehlikeler bertaraf edilmelidir. İnsanlığın ve tüm ekosistemin gelecekteki varlığı, insanın doğasının korunması ile mümkündür.

Kaynakça

- Bostrom, N. (2019). *Süper Zekâ*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Cevizci, A. (2013). *Uygulamalı Etik*. Say Yayınları.
- Cevizci, A. (2017). *Büyük Felsefe Sözlüğü*. Say Yayınları.
- Çuhadar, M. (2023). *Yeni Gölgeler*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dağ, A. (2020). *İnsansız Dünya Transhümanizm*. Ketebe Yayınları.
- Ferry, L. (2023). *Transhümanist Devrim*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Görgülü, Ü. (2021). *İnsan Genomuna Müdahale Etik Tartışmalar – Fıkhi Yaklaşımlar*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Habermas, J. (2019). *İnsan Doğasının Geleceği: Liberal Öjeniğe Doğru Mu?* Alfa Yayıncılık.
- Humanity+. (2025). *The Transhumanist Manifesto*. 1 Mayıs 2025 tarihinde https://www-humanityplus-org.translate.google/th-transhumanist-manifesto?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=tc adresinden edinilmiştir.
- Huxley, J. (1968). Transhumanism. *Journal of Humanistic Psychology* 8(1):73-76 DOI:10.1177/002216786800800107
- Kekes, John. (1998). *Routledge Encyclopedia of Philosophy*. Routledge.
- Kurzweil, R. (2016). *İnsanlık 2.0: Tekillığe Doğru Biyolojisini Aşan İnsan*. Alfa Yayınları.
- More, Max, (1996). Transhumanism, 1 Mayıs 2025 tarihinde <https://web.archive.org/web/20051029125153/http://www.maxmore.com/transhum.htm> adresinden edinilmiştir.
- Norman, R.A. ve Sharad P. P. (2023). *Son Doğal İnsan: Nereden Geldik Nereye Gidiyoruz?* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Somuncuoğlu Erkan, F. (2023). *Panteizm ve kötülük problemi*, [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Tepe, H. (2016). *'Pratik etik' Etiğin Pratik Sorunları*. Bilge Su Yayınları.
- WHO, (2025). *Life Expectancy At Birth (Years)*. 1 Mayıs 2025 tarihinde [https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/life-expectancy-at-birth-\(years\)](https://www.who.int/data/gho/data/indicators/indicator-details/GHO/life-expectancy-at-birth-(years)) adresinden edinilmiştir.

FARKLI DİN VE KÜLTÜRDEN OLAN ANNE BABALARIN KARMA EVLİLİKLERİNDE GENÇLERİN SORUNLARI

Fatih SANCAK*

Giriş

Toplumu oluşturan en küçük birim olan aile iki insanın bir araya gelerek hukuki zemin içinde birlikte yaşama kararı vermesi ile oluşmaktadır. Modernleşme süreci boyunca en fazla değişime uğrayan kurum şüphesiz aile kurumu olmuştur. Modern toplumda aile kurumu ilişkileri ve değerleri açısından köklü bir değişime uğramıştır. Teknolojinin ilerlemesi ise diğer taraftan aile ve evlilik kurumunu temelinden etkileyen gelişmeler meydana getirmiştir. Özellikle son yıllarda, küresel ulaşım ve iletişim imkânlarının genişlemesiyle birlikte, farklı milletlerden ve kültürlerden gelen bireyler arasındaki mesafeler kapanmış ve ulusal sınırları aşan iletişim olanakları ortaya çıkmıştır (Er ve Atalay, 2013: 115-117). Bu durum, karma evlilik olarak nitelendirilen farklı kültürlerden, dinlerden ve ırklardan gelen insanlar arasındaki evliliklerdeki artışı beraberinde getirmiştir. Dinler arası evlilik ve karma ailelerle ilgili net

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı.

rakam vermek oldukça güçtür. Avrupa ülkelerinde ve birçok ülkedeki kimliklerde din hanesi bulunmamaktadır. Bu durum istatistiki anlamda sağlıklı bir bilgi edinilmesini zorlaştırmaktadır. Genel olarak yapılan çalışmalardan elde edilen verilere dayanılarak Fransa’da yapılan evliliklerin her sekiz evlilikten birinin, Kanada’da yapılan evliliklerin her on ikisinden birinin karma evlilik olduğu, bu rakamların Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadığı Almanya, İngiltere ve Belçika’da benzerlik gösterdiği bilinmektedir (Er, 2010: 663-664).

Kültürlerarası Karma Evlilikler ve Gençler

Kültürlerarası karma evliliklerde eşlerin, ailelerin ve sosyal çevrenin birbirlerinin dini ve kültürel kimliklerine bakışı ailenin devamı için gereken en mühim unsurların başında yer almaktadır. Önyargılı olmayan bir bakış açısı bireyin karar ve davranışlarına, deneyimine daha iyi yön vermesine ve bu deneyime anlam vermesine yardımcı olurken, önyargılı bir bakış açısı ise özellikle kültürlerarası ortamlarda birçok sorunla karşılaşılmasına neden olmaktadır. Farklı kültürler ve farklı etnik kökenlerden gelen insanlar arasındaki ilişkiler, benzer kültür veya etnik kökenden gelen çiftlere göre daha fazla zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorluklardan önemli bir bölümü bireylerin aileleri ve sosyal çevreleri tarafından oluşturulmaktadır. Toplumlar, aileler ve bireyler farklı kültürlerden geldiğinde çoğunlukla bu tür evliliklere destekleyici bir tavır takınmazlar. Bu durum karma evliliklerde ayrımcılık, karşıtlık hatta şiddet ve boşanmaya kadar gidecek bir sürecin başlamasına sebep olmaktadır (Göksu, 2015: 37-38).

Evlilik ve aile olmanın çoğu toplum tarafından çocuk sahibi olmakla gerçek anlamda başladığı kabul edilmektedir (Bakay, 2021: 15). Çocuk sahibi olmadan önce, evliliğin ilk başla-

dığı dönemde farklılıklar daha hoş görülür karşılanmaktayken çocuk sahibi olunmasıyla kültürel kodların aktarılması önemli hale gelmekte, her birey çocuğunda kendi kültürel izlerini görmek istemektedir. Çocukların hangi dini ve kültürel değerlere sahip olacakları aile ve sosyal çevre tarafından şekillendirilmektedir. Ailenin dini ve kültürel kimlikleri, aile içi dinamikler ve sosyal çevreden etkilenme oranı çocukların değerlerinin şekillenmesinde önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Aybey, 2018: 544-560). Bu nedenle karma evliliklerden doğan çocuklara dair veriler, hem sosyolojik hem psikolojik hem de eğitim açısından büyük önem taşımaktadır. Bu veriler çocukların kimlik gelişimi, sosyal uyumu, eğitim süreçleri ve genel refahları hakkında bizlere kapsamlı bilgiler sunmaktadır.

Çocuklarda dinî kimlik bir anda değil, ebeveynlerin dindarlık tutumları ve eğitim yaklaşımları, kritik kararlarda hangi boyutta aynı fikirde oldukları, hangi kimliklenmenin desteklendiği, geniş ailenin etkisi ve çocukların nerede yaşadıkları gibi birçok faktörün katkısıyla bir süreç sonucunda oluşmaktadır. Dinî sosyalleşmenin tüm sorumluluğunu yerine getirmeye çalışan Müslüman ebeveynler yeterli zaman ve donanımına sahip değildirler. Dolayısıyla çocukların bir kısmı geleneksel değerlere farklı ve yeni boyutlar katmakta, bir kısmı da Türk toplumunun değerlerini benimseme ve içselleştirmede baskı altında hissetmektedir (Küçükcan, 2009: 90-91).

Karma ailelerin karşılaşmış oldukları önemli durumlardan bir tanesi de çocuklara verilecek isimlerin belirlenme sürecidir. Anne ve babalar kendi kültür ve dinlerine bağlılıklarının sembolü olarak isme ayrı bir önem vermektedir. Karma evliliklerde çocuklara isim verme süreci çocuğun yalnızca hangi kimliğe ait olduğunu belirlemekle kalmaz aynı zamanda kültürel, dini ve sosyal anlamda çocuğun birebir

hayatını da etkileyeceği önemli bir süreci yansıtmaktadır (Er, 2010: 667). Karma evliliklerde çocuklara verilen isimler, onların kültürel kimliklerini ve aidiyetlerini belirleyici bir rol oynamaktadır. Aile içerisinde baskın olan eşin dinine ve kültürüne ait olan bir ismin verilmesi durumunda çocuk kendini bu kültüre ait hissedebilmektedir. Çocuğun ismi bir dine ve bir kültüre belirgin bir şekilde ait ise çocuk kendini diğer din ve kültür açısından dışlanmış hissetme durumu söz konusu olabilmektedir. Çocuklara verilen isimler, çocukların hangi kültüre daha yakın hissedeceklerini ve bu kültürel kimlikleri nasıl içselleştireceklerini etkilemektedir (Er, 2010: 667). Yapılan araştırmada çocuklara verilen isimleri genel olarak ele alacak olursak üç grup ortaya çıkmaktadır. A grubunda ailede bir dinin ve kültürün baskın olduğu ve çocukların isimlerinin dominant olan kültürün değerlerini taşıyan isimlerin verildiği görülmektedir. B grubunda çift isim kullanılmakta olup, her sosyal çevre kendisine ait ismi kullanmaktadır. C grubunda ise birden fazla çocuk olup çocukların isimleri eşlerin kültürleri arasında paylaştırılmıştır (Sancak, 2024:85).

Dinî bayramlar, dinî inanç, aile ve akrabalar ile irtibatın sağlanması, bu bağın devamının temin edilmesi açısından önemli bir fırsattır. Çoğu aile kendini dindar olarak nitelendirme bile genellikle dinî ve kültürel bayramları kutlamaktadırlar. Ebeveynler dinî ve milli bayramları çocukların din, dil ve kültür bilincini kazanmaları açısından fırsat olarak görmektedirler. Onlar için dinî bayramlar ve özel günler kendi kültürlerini ve dinlerini yaşatarak çocukların bu değerlere yabancılaşmasını önlemek anlamına gelmektedir. Bu bayram kutlamaları ve ibadethanelere katılım, dini ve kültürel değerleri çocuklarına aktarmak ve evinde bu değerleri sürdürmek için önemli bir fırsattır. Yaygın olarak cami, kilise ve eğitim

kurumlarında düzenlenen dinî ve özel günlere dair kutlamalarla dinî his ve şuurun yanında genç nesile geleneklerin aktarılması umulmaktadır (Kurttekin, 2017:153). Yapılan araştırmada mülakata katılan ailelerin cevapları, dini bayramların kutlanması konusunda farklı yaklaşımlar ve pratikler sergilediklerini göstermektedir. Bu farklılıklar, ailelerin dini ve kültürel bağlılıklarına, sosyal çevrelerine ve kişisel deneyimlerine bağlı olarak değişebilmektedir. Mülakat sonuçları, dini bayramların karma evliliklerde önemli bir rol oynadığını ve bu bayramların, dini kimliklerin ve kültürel değerlerin korunması ve aktarılması açısından önemli bir role sahip olduğunu göstermektedir (Sancak, 2024: 89). Dini bayramların kutlanması karma evliliklerde önemli bir rol oynamaktadır. Bu bayramlar aile içindeki bağları güçlendirmekte, çocukların dini ve kültürel kimliklerini geliştirmekte ve toplumsal ilişkileri güçlendirmektedir. Eşlerin dini bayramların kutlanması konusunda uzlaşma sağlaması aile içindeki uyum ve hoşgörüyü arttırmaktadır. Mülakat sonuçları dini bayramların karma evliliklerde çocukların dini kimlik gelişimini desteklediği ve onların kültürel çeşitliliğe açık bireyler olarak yetişmelerine yardımcı olduğu değerlendirilmektedir (Sancak, 2024:90).

Genelde bir iletişim aracı olarak tanımlanan dil vasıtasıyla insan hem kendisi hem de diğer insanlar ve varlık alanlarıyla ilişki kurmaktadır. Dil olmadan iletişim mümkün olamamaktadır. Yine dil sayesinde bütün insanlar için müşterek bir bilgi alanı oluşturulmakta ve o alan nesiller arasında dil aracılığıyla aktarılmaktadır. Dil vasıtasıyla oluşturulan bu alan bilim, felsefe, din, sanat, gibi alanları kapsayan kültür alanıdır ki dil bu alanın hem bir varlığı hem de aktarıcısıdır (Yazoğlu, 2005: 126-127). İki veya çok kültürlü ortamlarda iki dilli eğitim önemli bir rol oynamaktadır. Bir çocuğun nasıl iki dilli yetiştirildiği geçmişten günümüze hep merak konusu olmuştur. Göçmen

ülkesi Amerika ve Kanada başta olmak üzere, günümüzde Avrupa'da ve dünyanın pek çok ülkesinde yapılan karma evlilikler ve karma evliliklerdeki çocukların dil becerileri konularında yapılan çalışmalar, bu çocuklara sunulacak eğitim hizmetinde önemli katkılar sağlamaktadır (Sağlam, 2006: 232).

Karma evliliklerde büyüyen çocuklar genellikle iki dilli bir ortamda yetişmektedirler. Bu durum birden fazla dil kullanma becerisi olarak tarif edilen iki dillilik kavramını gündeme getirmektedir. Her iki dili de birbirine alternatif olarak kullanabilen çocuklar böylece her iki kültürün de değerlerini yakından tanıma fırsatı bulmaktadırlar (Süverdem, 2020: 186). Yapılan araştırma çocuklarda baskın iki dillilik durumunun bulunduğunu göstermiştir. Baskın iki dillilik bireyin bir dilinin diğerinden daha gelişmiş olması ve bazen bu bağlamda ana dilini daha iyi koruması ve aynı sebeple sonradan öğrenilen veya öğrenilecek olan herhangi bir dilin ana dilini etkilememesi durumudur. Özellikle göçmen kökenli ailelerin çocuklarında bu tür baskın iki dillilik fazlasıyla görülmektedir. Zamanla dil değişimine uğrayabilen bu çocuklarda yaşadıkları ülkenin eğitim dilinin ana dilleri üzerinde belirli bir yaş aralığına kadar büyük bir hâkimiyet kazandığı birçok araştırmada vurgulanmıştır (Süverdem, 2020: 188).

İki dillilikte olduğu gibi iki kültürlülükte de kültürel baskınlık kavramından bahsetmek mümkündür. İki kültürlü bir bireyin sahip olduğu kültürlerden biri diğerine göre daha baskın olabilmektedir. Her iki kültürün de aynı düzeyde olması sık rastlanan bir durum değildir (Grosjean, 2014: 205). Birey kendini, daha uzun süre içinde yaşadığı bir kültürle örneğin bir ülkede uzun süre ikamet edildiğinde diğerine kıyasla daha fazla özdeşleştirebilir. Bu durum bireyin iki kültürlü olmadığı anlamına gelmemektedir. İki dilli bireylerde

dengeli/eşit iki dillilik durumuna, dillerden birinin baskın olduğu duruma kıyasla çok daha az rastlandığı gibi, iki kültürlü bireylerde de dengeli/eşit bir iki kültürlülük durumu sıklıkla görülmemektedir. Mükemmel iki dillilik olamayacağı gibi mükemmel iki kültürlülük de yoktur. Ayrıca tıpkı iki dillilik gibi iki kültürlülük de dinamik bir süreçtir. Bireyin dilleri ve kültürleri arasındaki denge hayatının farklı dönemlerinde yaşadığı farklı tecrübelerle göre değişebilir. Hayatının bir döneminde dillerinden ve/veya kültürlerinden biri baskın olan bireyin, şartlar değiştiğinde farklı dilde okullaşma, farklı bir kültürde yaşamaya başlama baskın dili ve/veya kültürü de değişebilir (Grosjean, 2014: 206).

Karma evliliklerdeki en önemli konulardan bir tanesi de çocuğun din seçimi sürecidir. Çocuklar için seçilecek din ve çocuklara dinden bahsetme şekli ailelerin karşılaşmış oldukları önemli konulardan bir tanesidir. Çocukta anlama ve kavrama melekesi gelişmeye başladıktan sonra din eğitimi ve öğretimi problemi de başlamaktadır (Er, 2010: 667-670). Çocuğun din seçimi konusunda ebeveynin tavrı belirleyici bir rol oynamaktadır. Ailelerin dini inançları, inançlarına bağlılık dereceleri ve toplumsal etkenler çocukların din seçimini etkileyen önemli faktörlerdendir. Bazı aileler çocuklarını belli dine yönlendirirken, bazı aileler çocuklarını özgür bırakarak kararı kendilerinin vermesini istemektedirler (Sancak, 2024: 94).

Eşler çocuklara dinden bahsederlerken diğer dinin de inanç ve ibadetleri konusunda bilgi sahibi olmaları çocuklara verilecek din eğitiminde büyük önem arz etmektedir. Diğer din konusunda bilgi sahibi olmayan anne veya babanın doğru bir bilgilendirme yapması da mümkün olmamaktadır. Müslümanların domuz eti yememe konusundaki hassasiyetinin bilinmesi ve Hristiyanların teslis inancı ile alakalı olan hassa-

siyetleri bu konunun ne kadar önemli olduğuna işaret etmektedir. Aile 1'deki erkek katılımcı Hristiyan dini hakkında bilgi sahibi olabilmek için kitaplar okuduğunu ve incili araştırdığını ifade etmiştir. "Almanya'da doğdum ve büyüdüm. Buradaki okuduğum okullarda din hakkında dersler de gördüm. Hristiyanlığı araştırdım. İlk İncil Kur'an-ı Kerime %99 benziyor, aynı sayılır." demek suretiyle eşinin dini ve kültürü hakkında bilgi sahibi olmak için gayret ettiğini, bu durumun çocuklara sunulacak din ve değerler eğitiminde de hassas olan konularda dikkatli olunması gerektiğini ifade etmektedir (Sancak, 2024: 96).

Çocukların din seçimi, ebeveynlerinin dini bağlılıkları ve bu bağlılıklarının aile içindeki yansımaları ile doğrudan ilişkilidir. Karma evlilik yapan ailelerin çocukları, iki farklı dinin etkisi altında büyüdüğü için dini kimliklerini oluşturma süreçleri bu durumdan etkilenmektedir. Burada mülakata katılan ailelerin dini bağlılıklarına göre az dindar, orta dindar ve koyu dindar olarak üç gruba ayırarak çocuklarının din seçimini değerlendirmek yerinde olacaktır. Az dindar ailelerde din konusu genellikle kültürel bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ailelerde çocuklar din konusunda özgür bırakılmakta, kendi tercihlerini kendilerinin belirlemesi beklenmektedir. Ebeveynler çocuklarına her iki dini de tanıtmakta ve din seçimi konusunda baskı yapmamayı tercih etmektedir. Bu ailelerde çocukların dini kimliklerini oluşturma süreçleri genellikle çevresel etkiler ve kişisel tercihlerle şekillenmektedir. Aile 10'daki kadın katılımcının bu konuda ki dikkat çekici ifadesi şöyledir: "Çocuklarım ne Müslüman ne Hristiyan, nasıl yaşayacaklarına kendileri karar verecekler." demek suretiyle az dindar aileler din seçimini çocuğun kendisine bırakmaktadır. Orta dindar ailelerde ise hangi dini tercih edeceğinden daha çok, iyi insan olmasına yönelik bir yaklaşım söz konusudur. Aile 9'daki kadın katılımcının söyledikleri bu durumu des-

tekler niteliktedir. “Bizim için önemli olan onun iyi bir insan olması. Ahlaki değerlere sahip olması. Yoksa hangi dine mensup olacağı benim için çok önemli değil.” ifade etmek suretiyle evrensel değerleri öncelemektedir. Koyu dindar ailelerde dinin günlük yaşamlarının merkezinde yer aldığı görülmektedir. Bu ailelerde din, yaşamın her alanını etkileyip belirlemektedir. Koyu dindar ailelerde çocuklar ebeveynlerinin dini inançlarına sıkı sıkıya bağlı olarak yetişmektedir. Bu ailelerde çocuklara yoğun din eğitimi verilmekte ve dini ritüellerin düzenli olarak gerçekleştirilmesi teşvik edilmektedir. Örneğin Aile 2 ve Aile 4’deki çocuklar Türkiye’de İslam dini inançlarını öğrenerek, ibadetlerine katılarak ve İslam dini bayramlarını kutlayarak büyümektedir. Aile 2 ve Aile 4’deki çocukların Müslüman Türk kimliğinin ağır bastığı değerlendirilmektedir. Aile 2’deki kızların başörtüsü takması ve Kur’an öğrenmeleri bunun en belirgin göstergesidir (Sancak, 2024: 96-97).

Din eğitimi her bireyin yaşına ve cinsiyetine göre değişen zihinsel, duygusal ve inanç gelişimini kapsayan bir süreçtir. Dinî ve ahlaki değerlerin, ibadetlerin, iyi-kötü, helal-haram gibi kavramların öğrenildiği bireyin olgunlaşıp şekillendiği yer öncelikle aile ocağıdır. Bu durum ailenin eğiticilik fonksiyonu öne çıkarmaktadır (Kurttekin, 2017: 82). Çocuklar ebeveynlerinden dua öğrenerek, onları taklit ederek kimi zamanda dinî törenlere katılarak dinî tutum geliştirmektedirler (Çelik, 2016: 33). Bu süreçte aile üyelerinin dini yaşam tarzı ve tutumları, çocukların dini gelişiminde belirleyici bir rol oynamaktadır. Ailede başlayan bu dinî sosyalizasyon okullarda ve sosyal kurumlarda devam etmektedir (Kılıç, 2022: 483-511).

Karma ailelerle ilgili önemli süreçlerden biri de çocuklara verilecek olan din eğitimidir. Çocuklar için seçilecek din, onlara dinden bahsetme şekli, çocuklara dinden bahsetme

zamanı, konulacak isimler, ailede dini törenler, kutlanacak bayramlar çok ciddi tartışma ve bölünmelere neden olmaktadır (Er, 2010: 667). Araştırmamızdaki mülakata katılan ailelerdeki çocukların din eğitimi, ebeveynin çocuklara yönelik din ve kültür aktarımına dair tutumları, ebeveynin dini bağlılıkları ile bu bağlılıklarının aile içindeki yansımaları ile doğrudan ilişkilidir. Bu kısımda araştırmamıza katılan 12 ailenin mülakat sonuçları ele alınarak çocuk sahibi olan ailelerin dini bağlılıkları az dindar, orta dindar ve koyu dindar olarak üç gruba ayrılarak değerlendirilecektir. Az dindar ailelerde çocuklara verilecek din eğitimi daha çok değerler eğitimi üzerinden verildiği anlaşılmaktadır. Doğruluk, dürüstlük, çalışkanlık gibi bütün dinlerin evrensel değerleri üzerinden bir din eğitimi yaptıklarını ifade etmektedir. Aile 10'daki kadın katılımcının fikirleri bu konuyu destekler niteliktedir. "İnsanın aynı milletten ve dinden olmasından daha çok aynı fikirde olmasının daha önemli olduğunu düşünüyorum. Biz eşimle öyleyiz. Çocuğumuza da din ile alakalı her hangi bir yönlendirme yapmadık. Bizim için önemli olanın hangi dine inanacağı veya hangi millete yakın olacağı değil, bizim için önemli olan iyi ve faydalı bir insan olması." ifade etmek suretiyle din eğitiminden ziyade daha çok etik değerler eğitimi yaptıklarını ifade etmektedir. Orta dindar ailelerde çocuklar her iki dinin inanç ve ibadet esaslarını öğrenerek büyümekte, dini kimliklerinin oluşumunda ebeveynin, akrabaların, okuldaki din derslerinin ve sosyal çevrenin rehberliğinden faydalanmaktadır. Aile 1'deki erkek katılımcı Alena isimli kızının okulda Hristiyan din dersine katıldığı, okulda Hristiyan dini bayramlarını kutladığını, Hristiyan dedesi ile birlikte kiliseye gittiğini ifade etmektedir. "Kızım okulda öğrendiği Hristiyanlıkla ilgili bilgileri bana soruyor, çok ilginç sorular alıyor. Bildiğimiz bir şey ise cevap veriyoruz. Eğer bilme-

diğimiz bir konu ise Hristiyanlıkla alakalı bir şey soruyorsa eşimin yengeleri var, onlar Hristiyanlık konusunda çok daha iyi bilgi sahibi onlara yönlendiriyorum. İslamiyet’le ilgili bir soru sorarsa dayım hoca, ona yönlendiriyorum. Oğlum daha küçük biraz daha büyüyünce ondan da ilginç sorular geleceğini tahmin ediyorum.” ifadeleri çocuğun din eğitiminde ailenin, okulun, akrabaların ve sosyal çevrenin etkisini gösteren dikkat çekici bir örnektir. Koyu dindar ailelerde din yaşamının her alanını etkilemekte olup, çocuklarını kendi dini inançlarına uygun bir şekilde sıkı sıkıya bağlı olarak yetiştirme gayreti içerisinde. Bu ailelerde çocuklara yoğun bir din eğitimi verilmekte olup, ibadetlerin düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesi için çocuklar teşvik edilmektedir. Aile 2 ve Aile 4’ deki çocuklar, İslam dininin ibadetlerini uygulayarak ve dini bayramlarını kutlayarak büyümektedir. Okulda din kültürü ve ahlak bilgisi dersi almakta, camiye Kur’an öğrenmeye gitmektedirler. Bu durum çocukların din eğitiminin güçlü bir şekilde verilmesi ve dini kimliklerinin güçlü bir şekilde oluşturmalarına yardımcı olmaktadır. Mülakata katılan ailelerdeki çocukların din eğitimlerini ailelerin dindarlık seviyelerine göre değerlendirdikten sonra ailelerin ikamet yerlerine göre çocukların din eğitimlerini değerlendirmek de konunun daha iyi anlaşılması açısından faydalı olacaktır. Karma evliliklerde çocuklara verilecek din eğitimi faaliyetlerinde, ebeveynlerin dini bağlılıklarının yanı sıra yaşanan ortamın da son derece önemli bir etkisinin olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Aile 2 ve Aile 4 Türkiye’de ikamet etmekte olup, çocuklarını İslam kültürü ile yetiştirmektedirler. Aileler Türkiye’de yaşadıkları için çevresel faktörlerin etkisiyle daha dindar bir yaşantı sürmektedirler. Ramazan ayında genellikle insanların oruç tutmaları, teravih namazlarına gitmeleri, Cuma namazlarında topluca ibadet etmeleri, ezan sesi vb.

uygulamaların görünür ve yaşanır olması, Türkiye’de yetişen bu ailelerin çocuklarının baskın din olan İslam dinini benimsemesinde önemli bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Diğer aileler ise Almanya’da ikamet etmektedir. Aile 10’deki erkek çocuğun Almanya’da yetişmesi, sosyal çevresinin Hristiyan Almanlardan oluşması nedeniyle Hristiyanlığa daha yakın olduğu ifade edilmiştir. Bu durum bize yaşanan ortamın din eğitiminde ve din tercihinde ne denli önemli olduğunu gösteren bir örnektir. Aile 1’deki kız çocuğunun okulda Hristiyan din dersi alması ve çevresel faktörlerin de etkisiyle Hristiyanlığa daha meyilli olması yaşanan yerin önemini gösteren diğer bir örnektir. Sonuç olarak çocuklara sunulacak din eğitimi ebeveynlerinin dini bağlılıklarına yaşadıkları ülkelerin din eğitimi sistemlerine göre şekillenmektedir. Dindar aileler çocuklarına yoğun bir din eğitimi verirken, orta dindar aileler çocuklarına her iki dinde kendilerine göre güzel yanlarını aktarmaya çalışmakta, az dindar ailelerde ise din eğitimi daha çok ahlak eğitimi olarak yapılmaktadır.

Araştırmamıza katılan ebeveynler evlilik öncesi dönemde birbirlerinin dini inançlarına karşı saygılı ve anlayışlı olduklarını belirtmişler, bu durum evlilik sonrası çocuklara sunulacak din eğitimi sürecinde de etkili olmuştur. Araştırmamızdan elde edilen bulgular çiftlerin evlilik öncesinde birbirlerinin dini inançlarını öğrenmek için zaman ayırdıkları bu süreçte birbirlerinin dini ve kültürel kimliklerine karşılıklı saygılı bir tutum geliştirdiklerini göstermektedir. Bu durum çocukların din eğitimi sürecinde de devam ettiği görülmüştür. Örneğin: “Çocuklar olduktan sonra hayat biraz daha karmaşık hale gelmeye başladı. Çocuklara din ve kültür ile alakalı yönlendirme yapmamaya karar verdik. Ne sorarlarsa objektif bir şekilde cevap vererek kendi kararlarını kendilerinin vermeleri gerektiğini düşündük. Görerek, yaşayarak öğrensinler istiyor-

ruz.” ifadelerinden anlaşıldığı üzere çocukların din eğitimi inançlara saygı çerçevesinde yapmaya çalıştıkları anlaşılmıştır. Daha önceden yapılan bir araştırmada bizim araştırmamıza benzer tespitler yapılmıştır. Karma evlilik yapan eşler çocuklarının din konusunda tercih yapabileceklerini ve bu konuyu onlara bıraktıklarını açıklamışlardır. Çocuklarını din konusunda etkilemek istemeyen ailenin ifadesi dikkat çekicidir. “Müslümanım ama ben nasıl Müslümanlığın gereğini yapmıyorsam, eşim de Hristiyan ama pratiklerini yapmıyor.” ifade etmek suretiyle az dindar ailelerin din eğitimi konusunu daha çok kültürel bir motif olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır (Özbek, 2023: 130). Bizim araştırmamızda da kendisini seküler olarak tanımlayan eşlerin dinin hayatında çok bir yeri ve uygulamasının olmadığını ifade etmek suretiyle din eğitimi konusuna çok yakın durmadıkları anlaşılmaktadır.

Sonuç

Araştırmamızdan elde edilen bulgulardan anlaşıldığı üzere farklı din ve kimliklerden kaynaklanan önyargılar, Alman eşlerin Türkçe problemi, yeme içme kültüründen kaynaklanan farklılıklar, eşlerden birinin kendi kültür ve dinini ön plana çıkarması eşlerin karşılaşmış olduğu önemli sorunlar olarak değerlendirilmektedir. Çocuk olduktan sonra ise eşler için daha zorlu bir süreç başlamaktadır. Çocuklara verilecek isimler, çocuğun yetiştirileceği yer, çocuğun vaftiz ve sünnet edilmesi, çocukların din seçimi ve dinden bahsetme şekli, çocuklara verilecek din eğitimi, bayramların kutlanması, çocukların dil problemleri karşılaşılan önemli sorunlardandır. Farklı kültürlerden gelen eşlerin uyum ve intibak konusunda çok fazla gayret gösterdiği, önyargıları kırmak için uğraştıkları, ailelerinin ve sosyal çevrelerinin baskılarına maruz kaldıkları,

çocuklarla alakalı kararları verirken zorlandıkları araştırmanın bulgularından anlaşılmaktadır (Sancak, 2024: 121-122).

Din eğitimi bireylerin dini inançlarını, değerlerini ve ibadetlerini öğrenme sürecidir. Aile içinde başlayan bu süreç, bireylerin dini kimliklerinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Araştırmanın bulguları karma evliliklerin din eğitimi sürecinde eşler ve çocuklar üzerindeki etkilerini, bu sürecin aile içi dinamiklere nasıl yansıdığını göstermektedir. Çocuklara verilen din ve değerler eğitimi çocukların daha disiplinli olmalarına ve akademik hedeflerine daha iyi odaklanmalarına imkan tanımaktadır. Yine ebeveynlerin her konuda olduğu gibi din eğitimi konusunda birbirlerinin görüşlerine karşı hoşgörü, saygılı ve anlayışlı olmaları, çocukların duygusal sağlığını olumlu yönde etkilediği anlaşılmaktadır. Ebeveynlerin çocuklarına din konusunda yönlendirme yapmadan bilgi vermeye çalıştıkları ve onların kendi dini tercihlerini yapmalarına olanak tanıdıkları gözlemlenmiştir. Bu yaklaşım çocukların dini tercihlerini oluştururken daha rahat seçim yapmalarına olanak sağlamaktadır. Çocuklara sunulacak din eğitiminin ebeveynlerinin dini bağlılıklarına, sosyal çevredeki dini motiflere, bireysel tercihlere ve yaşadıkları ülkelerin din eğitimi sistemlerine göre şekillendiği anlaşılmaktadır. Araştırmamızın bulgularından anlaşıldığı üzere dini bağlıklara göre aileler üç grupta değerlendirilmiştir. İlk olarak koyu dindar ailelerde dini inançlar ve dini pratikler aile içi dinamiklerde belirleyici bir rol oynamaktadır. Koyu dindar ailelerde dini değerler çocuk yetiştirmede önemli bir yer tutmaktadır. Koyu dindar aileler çocukların din eğitimi ve çocuklara dini değerlerin aktarılmasına büyük önem vermektedir. Çocuklar erken yaşta dini pratiklerle tanışmakta ve yoğun bir din eğitimi almaktadırlar. İkinci olarak orta dindar aileler dini inançlarını ve pratiklerini düzenli olarak

yerine getiren ancak bu pratikleri günlük yaşamlarının merkezine koymayan ailelerden oluşmaktadır. Bu ailelerde dini kimlik, sosyal ve kültürel kimliklerle dengelenmiş durumdadır. Orta dindar aileler çocuklarına her iki dininde kendilerine göre güzel yanlarını aktarmaya çalışmakta, her iki dininde bayramlarını kutlamakta, her iki dininde de inanç, ibadet ve ahlak esasları hakkında çocuklarına bilgilendirme yapmakta, çocukların din seçimi konusunu ise çocukların kendi tercihlerine bırakmaktadır. Üçüncü olarak az dindar aileler dini inançlarını ve pratiklerini nadiren yerine getiren, dini ritüellere uzak bir yaklaşım sergileyen ve dini kimliklerini sosyal ve kültürel kimliklerin arkasında tutan ailelerden oluşmaktadır. Bu ailelerde dini inançlar ve pratikler günlük yaşamda ön planda yer almamaktadır. Bu ailelerde dini pratikler nadiren yerine getirilmektedir. Az dindar ailelerde din eğitimi daha çok etik eğitimi olarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Çocuklara daha çok iyi insan temelli doğruluk, dürüstlük, çalışkanlık gibi evrensel değerlerin verildiği bir eğitim anlayışı benimsenmektedir. Araştırmamızdan elde edilen bulgulardan anlaşıldığı üzere çocuklarda iki dillilik söz konusu olup, Almancanın baskın dil olması, Türkçelerinin yetersiz kalması, çocukların psikolojik ve sosyal gelişimlerine olumsuz yansımaktadır. Çocuklar Türkiye’de ve Türkçe konuşulan ortamlarda kendilerini ifade etmekte, Türk Eğitimciler tarafından Türkçe verilen İslam Din Derslerini anlamakta ve Türkiye’deki akrabaları ile iletişim kurmakta problemler yaşamaktadırlar. Bu durumun çocukların Türkçe konuşulan ortamlarda özgüven eksikliğine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Almancanın baskın dil olması sebebiyle çocukların Hristiyan ve Alman kültürünün izlerini daha fazla taşıdığı görülmektedir (Sancak, 2024: 121-123).

Kaynakça

- Aybey, Salih: "Ailenin Dini Değerleri Aktarmadaki Rolü ve Bu Süreçte Dikkat Edilmesi Gereken İlkeler", İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 7, 2, 2008, 544-560.
- Bakay, Gönül: "Dünyada Tuhaf Evlilik Gelenekleri", Kırmızı Kedi Yayınları, İstanbul, 2021.
- Er, Hamit, Atalay, Mehmet: "A Struggle to Live With Differences: Interreligious Marriage", Journal of Intercultural and Religious Studies, 5, 2013, 115-126.
- Er, Hamit: "Çocuk Sorunları ve İslam Sempozyumu: Dinler Arası Evlilikler ve Din Eğitimi", Ed. Ahmet İshak Demir, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1, 2010, 659-671.
- Göksu, Fatih: "Kültürlerarası Evliliklerde Kimlik Problemi: Katalan-Türk Evlilikleri Üzerine Kalitatif Bir Çalışma" İletişim Çalışmaları Dergisi, 1, 1, 2015, 35-45.
- Grosjean, François : "Bicultural Bilinguals. International Journal of Bilingualism", Published Online, 2014.
- İnan Kılıç, Ayşe: "Akademisyen Annelerin Gözünden Ailede Çocuğun Din Eğitimi", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, 22,1, 2022, 483-511.
- Kurttekin, Fatma: "Karma Evliliklerden Doğan Çocukların Din Eğitimi", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sivas, 2017.
- Küçükcan, Talip: "Turks in Britain: Religion and Identity", Ed. Talip Küçükcan ve Veyis Güngör, Turks in Europe Culture, Identity and Integration, Türkevi Research Centre, 2009, 79-102.
- Özbek, Belgizar: "Kültürel Psikoloji Bağlamında Karma Evlilik Yapan Türk Bireylerin Aile Hayatındaki Manevi Motifler ABD (Washington, DJ-MarylandVirginia) Bölgesi", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2023.

- Sağlam, Fatma: “Türk - Alman Örnekleminde Karma Evli Çiftlerin Çocuklarındaki Dilsel Gelişim Üzerine”, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 23, 1, Ankara, 2006, 231-241.
- Sancak, Fatih: “Din Eğitimi Açısından Gayr-ı Müslimlerle Evlilik: Türk-Alman Karma Evlilikleri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2024, İstanbul.
- Süverdem, F.Büşra, Ertek, Betül: “İki Dillilik ve İki Kültürlülük: Göç, Kimlik ve Aidiyet”, The Journal of International Lingual Social and Educational Sciences, 6, 2, 2020, 183-207
- Yazoğlu, Ruhattin: “Dil-Kültür İlişkisi. Muhafazakâr düşünce”, 2, 5, 123-143.

GENÇLİĞİN DİJİTALLEŞME- SEKÜLERLEŞME SÜRECİNDE YENİ MEKAN TASAVVURU: DİJİTAL ATOPYA

Bahar KÜÇÜK*

Giriş

Owen Chadwick, Avrupa'nın sekülerleşmesini "Bir varmış bir yokmuş... Bir zamanlar, orman büyülü imiş, ağaç gövdelerinde ve ağaç kökleri arasında ruhlar ve cinler yaşarlarmış. Ancak şimdi orman, orman idaresi tarafından işletilmektedir." sözleriyle değerlendirmektedir (Robinson, 2002). Bu ifadeler belki bir masala başlamanın ip uçlarını verse de masalın bitmesinin veya masalın büyülü evreninden kopmanın bir ifadesidir. Diğer bir ifadeyle Max Weber'in söylediği gibi sekülerleşme "dünyanın büyüünün yitirilmesi"nin başka bir ifadesidir. Modernizm ile birlikte dünya büyüünü yitirmiş, artık her şey akılla ve bilinçle izah edilmeye başlanmıştır. Örneğin Tanrı'nın gazabı olarak görülen veba hastalığının tedavisini bulan insanlık, Tanrı karşısında elinin güçlendiğini düşünmüştür. Rasyonelleşme yalnızca "Tanrı karşısında

* Doktora Öğrencisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.

insanın elini güçlendirmemiş”, bununla beraber kapitalizme de yol açmıştır. Weber aynı zamanda bu durumun, insanlığı tüketim eksenli bir hayat anlayışına ittiğini aktarmıştır. Kapitalist anlayışın dünyanın tüm yüzeyine sirayet etmesi yaşamı daha da maddileştirmiştir (Ritzer, 2011,127-131). Söz konusu maddi tutum yani kapitalist anlayış mekan anlayışını da yeniden şekillendirmiş, mekanı da kapitalist bir pratik haline dönüştürerek bağlamından koparmıştır.

Maddi dünyanın yavanlığı ve sıradanlığı insanların yeniden “büyülü zamanları” istemesine neden olmuştur. İlginç olan durumlardan biri “büyünün bozulması” için kullanılan akıl/rasyonalite bu defa “büyülü zamanları” geri getirmek için görevlendirilmiştir. Özellikle teknolojinin bazı alanlarını geliştirmesi ve hayatımıza dahil etmesi onun görevlerinin bir neticesi olarak karşımızda durmaktadır. Elbette “büyülü zamanların” geri dönüşü eskisi gibi olmamıştır. Söz konusu geri dönüş ne Ortaçağ’ın dine ve doğa üstüne yaklaşım mantığıyla ne de Aydınlanma döneminde olduğu gibi keskin bir rasyonalite ile olmuştur. Kendine has ve “zamanın ruhu”nu barındıran bir şekilde meydana gelmiştir. Kendine has tutumu olarak düşünebileceğimiz zamana ve mekana sirayet edişi “gerçekliği” bir nevi parçalayabilir bir özellik arz etmesi onun ortaya koyduğu sonuçlardan birisidir. Hem zamanın hem mekanın gerçekliğinin sorgulanabilir hal alması toplumsal pratiklerde bir dönüşüm meydana getirmiştir.

Teknolojiyi en çok kullanan kesimlerden biri olan gençlikte bu durumu tecrübe etmiştir. Gerek sosyal medya gerekse oyun alanlarının geçmişe oranla çeşitlenerek artması ve insanlığın bu duruma asimile/adapte olması gerçekliğin birden fazla hal almasına neden olmuştur. Sanayi devriminde buharlı trenlerin ortaya çıkarılmasıyla başlayan teknolojik

ilerlemelerin (Schwab, 2018, 17-16) insan bedenine giyilebilir hatta zihnine yerleştirilebilir (neurolink gibi) hal alması bu durumun kısa sürede ne kadar hızlı gerçekleştiğini göstermektedir. Sanayileşme ile kentlerin ortaya çıkışı ve gelişmeye başlaması, teknolojiyi tecrübe edecek “özel alanlar” oluşturmıştır. Doğa üstü alanın daha az görünür olduğu özel alanlar, sekülerleşmenin görünürlüğünü arttırmaktadır.

İki bölümden oluşan çalışmamız; teknoloji, gençlik, sekülerleşme ve mekan ilişkisini ele almayı amaçlamaktadır. Mekanın bireyin yaşamı ve tercihleri üzerine etki etmesi, teknolojinin bu etkiyi şekillendirebilir hal alması ve gençliğin teknoloji ile olan etkileşiminin gerçeklik-sekülerleşme çizgisini dinamik olarak etkilediğine vurgu yapmaktadır. Betimleyici nitel araştırma yöntemi, dökümantasyon tekniği ile ele alınan çalışma anlayıcı yaklaşım doğrultusunda değerlendirilmiştir.

1. Gençlik ve Teknoloji

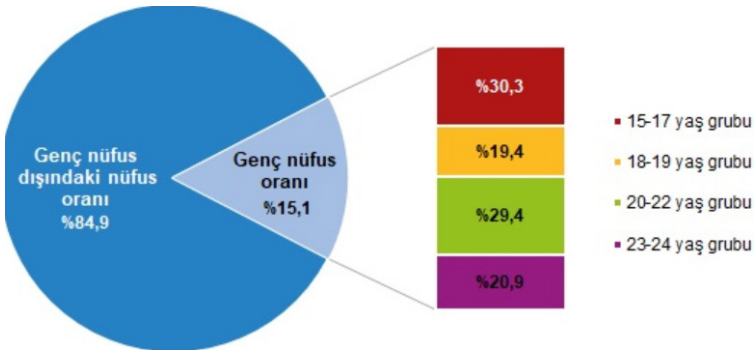
1.a. Gençlik

Gençlik kavramı; bulunduğu topluma, ülkeye veya konuma göre farklı anlamlara gelmektedir. Genç ve gençlik kavramlarına bakıldığında; biyolojik-kronolojik bir tanımlamaya tabii tutulmakla beraber dönemler içerisinde tarihsel ve toplumsal olaylardan etkilenerek değişip dönüşen bir anlam yelpazesine sahip olduğu görülmektedir. Gençliğin güçlü yönlerine vurgu yaparak dinamik yönünü ortaya çıkaran tanımlar mevcut olduğu gibi; sorunlu, uyumdan uzak ve isyankar vasıflarının ön plana çıkarıldığı tanımlarda söz konusudur. Gençlik, yetişkinliğe erişilmeye çalışılan dönem olarak görülmesinin yanı sıra, söz konusu kavram toplumdaki iktidar ilişkileri, toplumsal kabuller ve sosyal pratiklerle farklı anlam kazanmaktadır. Söz konusu çerçevelerle gençliğin sos-

yolojik, psikolojik ve kültürel pek çok alanla yakından ilişkisi bulunmaktadır (Kurtaran, Nemutlu, Yentürk, 2008, 4-6).

Gençliğin bulunduğu yaş aralığı Birleşmiş Milletler Örgütü tarafından 12-24 yaş aralığı olarak belirlenmiştir. Gençlik dönemi, ergenlik dönemi ile başlamakta ve 18 yaşına kadar devam etmektedir. 18 yaşına ulaşan birey görece olarak yetişkinlik dönemine adım atmış sayılmaktadır (Baran, 2013, 10; Yazıcı, 2001, 9). Unesco tarafından gençlik yaş aralığı 15-25 yaş aralığı olarak işaret edilmektedir. Ülkemizde ise, 15-24 yaş aralığı gençlik yaş aralığıdır. Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Türkiye nüfusunun yaklaşık %15,2 sini genç nüfus oluşturmaktadır. 2022 yılı verileri içerisinde genç nüfusu kendi içerisinde yaş grubuna ayırdığımızda aşağıdaki tablo elde edilmektedir. %30,3 oranı ile 15-17 yaş grubunun oransal anlamda farklılığı ile ön plana çıkmaktadır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2024).

Şekil 1: Yaş grubuna göre genç nüfus oranı (TÜİK,2023).

Kaynak: TÜİK, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi, 2024.

1.b. Gençlik ve Teknoloji İlişkisi

21. yüzyılın en dikkat çeken özelliği teknolojik alandaki değişim ve ilerlemelerdir. Bu yüzyıla beraber geçmişten gelen tecrübelerin daha pratik hale dönüştürülerek hayatımıza

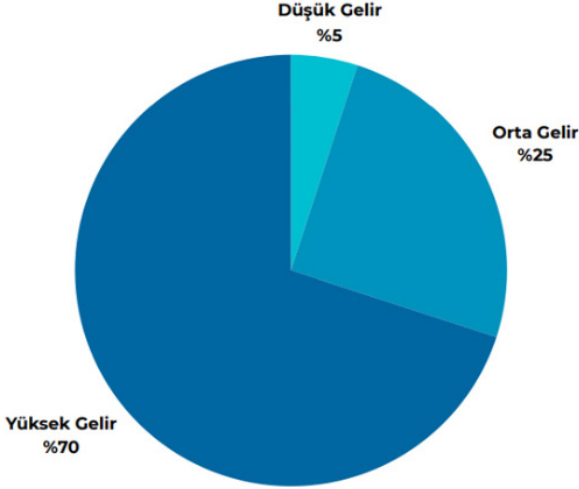
yansıması söz konusu olmuştur. Sanayi devriminden, bilgisayarın icadına ve internetin hayatımıza dahil olmasına kadar uzun bir zaman dilimi yaşanmamıştır. Son iki yüz yılla beraber hızlı bir sıçrama gerçekleşmiş deyim yerindeyse sıkıştırılmış zaman içerisinde pek çok yeni icatlar hayatımıza dahil olmuştur. Son beş yıl içerisinde bile verimli yapay zeka olarak adlandırabileceğimiz “chatgpt, gemini vb.” aygıtlar pek çok iş dalında ve günlük yaşantımızda görünür olmuştur. Yaşantımıza hızlı giriş yapan söz konusu aygıtlar hızlı bir şekilde kendini güncellemiş ve yeni versiyonları ile karşımıza çıkmıştır. Her ne kadar gelişmeler bu denli hızlı yaşansa da; yeni gelişmelere insanlık aynı hızda adapte olmakta bazı güçlüklerle karşı karşıya kalmıştır (Harari, 2023, 18).

Ülkemizde doksanlı yıllarla beraber kullanılmaya başlanan internet, yalnızca bilgiye ulaşmayı hızlı hale getirmemiş, toplumsal ve bireysel dönüşümü de beraberinde getirmiştir. Hayatımıza bu denli dahil olan internetin, ülkemizdeki gençler (16-24 yaş arası) tarafından kullanılma oranı 2023 yılı verilerinin işaret ettiği haliyle %97,5 oranındadır (TÜİK, 2023). Gençlerde internet kullanım oranı, neredeyse internet ile temas halinde bulunmayan gençliğin olmadığını göstermektedir.

Yapılan araştırmalara göre Türkiye’nin yarıdan fazlası oyun oynamaktadır. 2023 yılında mobil, PC ve konsol platformlarında oyun oynayanların sayısı 47 milyon kişiyi geçmiş durumdadır. Ülkemizde oyun konsolu sahiplerinin sayısı 11 milyon civarındadır. Oyun oynama oranı gençler arasında daha popüler bir tutum olarak karşımıza çıkmaktadır. Gamer / oyuncuların %35-40 aralığındaki kesimi 25-34 yaş aralığını kapsarken; 18-24 yaş aralığındaki yüzdelik ise %25-30 olarak karşımıza çıkmaktadır. Oyun oynamak ve gelir arasında yakından ilişki bulunmakta; yüksek gelire sahip

kişiler daha çok oyun oynamaktadır. Aşağıda oyun oynayanların yüzdelik gelir dilimleri gösterilmektedir.

Şekil 2: Oyun oynayanların gelir düzeyi (Webtekno,2024).

Kaynak: Webtekno, Türkiye'nin Oyun Sektörü Raporu, 2023.

Teknoloji ve gençlerin etkileşimini ortaya koyan yukarıdaki oranlar, gençlerin teknoloji kısmıyla ne kadar iç içe olduğunu göstermektedir. Gençlerin teknoloji ile bu denli yakın ilişki içinde olması söz konusu platformun onların yaşamlarında ne düzeyde belirleyici olacağını ortaya koyabilmek açısından önemlidir. Göz ardı edilemeyecek oranlar, oyun oynamanın da kişilerin yaşamlarında belirli dönüşümler meydana getirebileceğini göstermektedir.

2.Mekan Algısı, Sekülerleşme ve Gerçeklik

2.a. Mekanlar: Gerçekliğin Katmanlarının Yeniden İnşası

Mekanlar, fiziksel anlamda cisimlerin konumunu birbirinden uzaklaştıran ve bir nevi cisimlerin üst üste katmanlaşmasını

engelleyen parçalardır. Elbette mekanlar yalnızca bir yer yön tayini için kullanılmamakta, bununla beraber içerisinde türlü tecrübe ve duygularında bulunduğu aranjmanlardır. Mekanlarla medeniyetler inşa edebilir, ideolojiler için bir zemin kurabilir (Küçük, 2024, 221) ve elbette temel ihtiyaçlar hiyerarşisi diyebileceğimiz barınma gibi ihtiyaçlar da giderilebilmektedir. Bu yönüyle mekanlar pek çok katmana sahip canlı bir organizma olarak karşımıza çıkmaktadır.

Mekan (space) ve yer (place) arasında farklılıklar olduğu tartışmalı bir konudur. Mekan (place) kavramına ilişkin tartışmalar 1970'lerle beraber kendini göstermiş ve ardından "yer" kavramının gündeme gelmesine neden olmuştur. Her ne kadar İngilizcede böyle bir ayrım söz konusu olsa da Türkçede bu ayrımın olmadığı mekan kavramının daha genel anlamda kullanıldığı görülmektedir. Türk Dil Kurumu'nda mekan sözcüğü, "bulunulan yer" anlamında bir anlama sahiptir. Yazın sanatı içerisinde, mimaride genel anlamda "yer" kavramı ön plana alınmakta ve "yerin kişiliği" kullanılmaktadır. Mekan daha soyut olarak algılanırken; yer kavramı, insanın ona yüklediği anlam ve deneyim ile daha somut bir özellik arz etmektedir. Her ne kadar farklılıkların olduğu vurgulansa da her iki kavramın iç içe olduğu biri olmadan diğerinin olamayacağı belirtilmektedir (Usta, 2020, 27-30).

Bu bağlamda geçmişten günümüze insanlık mekanlar inşa etmiş ve söz konusu mekanlara farklı anlamlar yüklemiştir. Dini bir anlamdan- profan bir anlam ölçeğine mekanların çeşitli yönleri ön plana çıkarılmıştır. Öyle ki mekanlar idealize edilerek ütopyalar kurulmuştur. Ütopya kavramı; ideal bir toplumsal düzen kurmaya yönelik düşsel bir ürün olmakla beraber gerçeklerden bütünüyle kopuk değildir. Akla en uygun bir nitelik arz ederken, bu özelliği

ile ütopya olmayan bir yer değildir. Ona ulaşabilmek aklın sınırları içinde var olan kurumların uzağına doğru bir yolculuk serüvenidir (Cevizci, 2005, 1683). Bir ütopya klasiği olarak düşünebileceğimiz Farabi; şehri, kendi felsefesi içinde insanın kemale erebileceği yerler olarak işaret etmiştir. Sınırlı bir varlık olarak insan kendi mutlak gelişimini yalnız başına gerçekleştirememekte, bir topluma ihtiyaç duymaktadır. El-Medinet'ül- Fazıla adlı eserinde faziletli bir kent ütopyası ortaya koymaktadır (Farabi, 2021).

Elbette ütopylar karşıtlarını meydana getirmiş, distopyalar geliştirilmiş ve “kötü yer” anlamında bir anlayışın hakim olduğu bir düzlem ortaya çıkmıştır. Distopya, ütopya kavramına karşı bir eleştiridir. Gelecekte olması beklenen ve bundan korkulan distopyada baskı ve mutlak kontrol ön plandadır. Bir distopya klasiği olan George Orwell’in “1984” adlı eseri bu alandaki eserlerden biridir (Orwell, 2019).

2.b. Sekülerleşme ve Mekan İlişkisi

Sekülerleşme teorisi, kendi içinde farklı ayaklara sahip bir teoridir. Modernleşme süreci içinde gerçekleşen sekülerleşme, zaman-mimari ve mekan ile yakından ilişkilidir. Mekanların içinde bulunduğu kentler, sanayileşme ile birlikte üretim yerleri haline gelmiştir. Sekülerleşmenin hızlandırıcı faktörlerinden biri olarak görülen kentleşme, insanlar için bir mobilizasyon sağlamış ve genel anlamda köyden kente hatta kentten kente bir akış meydana getirmiştir. Kentleşmenin bireylere sağlamış olduğu durumlar arasında gösterebileceğimiz doğa üstü alanın daha az belirleyici olduğu “özel alanlar”ın oluşmasına fırsat sağlaması ve bu durumun sürdürülebilir bir hal almasına neden olması sayılabilecekler arasındadır. Bir diğeri, kentleşmenin hakim olduğu yerlerde kent hayatını düzen-

leyen kural ve kaidelerin daha çok seküler hukuk kurallarına göre düzenlenmiş olmasıdır (Ertit, 2019, 211). Modern zaman ile birlikte bireylerin daha çok “özel alan” elde etmesi ve hayatını düzenleyen kuralların kutsalla bağının zayıf olması, profan olanla ilişkisini arttırmıştır.

“*Zaman ve mekan sıkışması*” kavramından bahseden Harvey, söz konusu kavramsallaştırması ile; modernleşme ile beraber hayatımıza dahil olan “hız” a vurgu yapmaktadır. Hayatımıza dahil olan hız ile beraber dünya ile ilgili görüşlerimizin radikal bir şekilde değiştiği üzerinde durmaktadır. Bu anlamda sanat, mimari, edebiyat gibi alanların tekelci kapitalist bir sistemin pratiği haline dönüştüğünü dile getirmiştir. Bu dönüşüm aslında bir yenilik olmayıp, bir “*hız kapitalizmi*” dönüşümüdür (Küçük, 2024). Hız kapitalizmi çevremizin değişiminden algılarımıza değin büyük bir değişim meydana getirmiştir. Modern öncesi klasik dönemde gün ışığı ile uyanıp gün batımı ile gününü bitiren insan, modernleşme ve kapitalizm ile bir nevi mekan içinde bir mekan oluşturmuştur. Elbette bu radikal dönüşümün oluşmasında teknolojinin payı yadsınamaz bir orandadır.

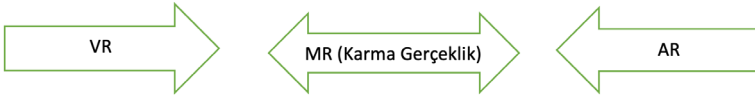
Teknolojik ilerlemenin artmasıyla; doğanın kontrol altına alınması, hayatla yakından ilişkili olan olayların bilinmezliğinin tahmin edilebilir veya çözülebilir hale gelmesi artık eskiye oranla daha az dini referanslara başvurmaya neden olmuştur (Ertit, 2013, 125). Bununla beraber sosyal yaşam düzenini şekillendirmeye veya söz konusu sürece müdahil olmaya başlayan oyun konsolları, youtube, instagram, tiktok gibi sosyal medya ve teknolojik araçların tecrübe edilmesi yeni bir sosyalleşme anlayışı meydana getirmiştir.

Bireylere “özel alan” oluşturan kentleşme ve modernleşme ilişkisi; sekülerleşme ve teknoloji arasındaki ilişkiye dinamik

bir yön tayin etmiştir. Daha çok oyun dünyası ve sanal gerçeklik gözlüklerinin birlikteliğinde gerçeklik gözlüğü (VR) olarak adlandırılan, daha sonraları ise; arttırılmış gerçeklik (AR) gözlüğü ve karma gerçeklik gözlüğü (MR) ile bir gelişim çizgisi şeklinde seyretmiştir. Peki nedir bu sanal gerçeklik gözlükleri?

Sanal gerçekliğe geçmeden önce “gerçekliğin” tanımını yapacak olursak; “dış dünyada nesnel bir varoluşa sahip olan varlık, var olanın tümü, var olan şeylerin bütünü; bilinçten, bilen insan zihninden bağımsız olarak var olan her şey” (Cevizci, 2005, 761) şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımda da vurgulandığı haliyle nesnel ve bireyin zihninden bağımsız olarak var olan her şeydir. Sanal gerçeklik; “katılımcılarına gerçekmiş hissi veren, bilgisayarlar tarafından yaratılan dinamik bir ortamla karşılıklı iletişim olanağı tanıyan, bir benzetim modelidir.”(Bayraktar- Kaleli, 2007, 254). Sanal gerçeklik, kullanıcı ile görme duyusu, dokunma, hissetme ve işitme gibi duyarların iletişimi ile dinamik bir etkileşim sunmaktadır. Günümüzde geliştirilen giyilebilir teknolojik cihazlar; titreşim, basınç ve dönme gibi hareketlerle kullanıcılarına dokunsal deneyimler sunabilmektedir. Söz konusu cihazların geliştiricilerinden mühendis Rogers: “Önceki modellerde basit titreşim mekanizmaları kullanıyorduk. Ancak bu yeni mini motorlar sayesinde daha geniş frekans aralıklarında kontrollü kuvvetler iletebiliyoruz. Üstelik, sürekli enerji tüketmeden uzun süre sabit basınç uygulayabiliyorlar. Yeni bir versiyon ise, cilt yüzeyine hafif bir dönme hareketi ekleyerek daha gerçekçi dokunsal hisler yaratıyor.” (TRT Haber, 2025). Bu değişim ile birlikte oyun dünyasından sağlık sektörüne pek çok olağan potansiyel taşımaktadır. Sanal araçların bu denli insanla yakın etkileşim içinde olması, kişiye farklı alternatifler sunması farklı zeminleri tecrübe etmesini de sağlamaktadır.

Sanal Gerçeklik (VR)	Karma Gerçeklik (MR)	Arttırılmış Gerçeklik (AR)
“Kullanıcının sanal gerçeklik kaskları veya gözlükleri sayesinde gerçek dünya ortamını geride bırakarak tamamen dijital bir ortama girdiği sürükleyici bir deneyimdir.	Gerçek dünyaya yerleştirilen sanal objelerin, geçmiş gibi etkileşime girerek tepki verebildiği artırılmış gerçeklikte ötesinde bir deneyimdir.	Sanal objelerin akıllı telefonlar, bilgisayarlar, tabletler, baş üstü ekranlar ve artırılmış gerçeklik gözlükleri kullanılarak gerçek dünya ortamına yerleştirildiği bir deneyimdir” (Küntüçen, 2021, 41).

2.b.1. Atopya: Olmayan Yerin Arzusu

Atopya kavramı, “olmayan yer, her yer ve hiçbir yer” gibi anlamlara gelmektedir. Gregotti ütopya, distopya ve atopyanın birbirinden farklı kavramlar olduğunu belirtmektedir. Gregotti; ütopya ve distopyanın geleceğe yönelik düşünce iken; atopyanın şimdiye odaklandığını söylemektedir (Gregotti, 2016). Bu haliyle atopya içinde bulunan dünyanın kabulü ve yorumlanması olarak düşünülmektedir. Dijitalle yakından bağı bulunan atopya, oyun dünyası için bağımsız bir zemin sunmaktadır. İnsanlar oluşturmak istedikleri mekanlarda ve olmak istedikleri yerde kendileri için bir “atopya” oluşturabilmektedir. Oyun dünyası ve gelişmiş giyilebilir cihazların oluşturduğu bütünsellik ile bireyler olmayan yeri mümkün hale getirebilmektedir.

Aydınlanma döneminde olduğu gibi, bulunduğumuz süreçte daha çok “görme” duyusu ile yakından ilişkilidir. “Aydınlanma”(aydınlık) kavramının varlığı göz ile kurulan bir ilişkiyi yansıtmaktadır. Görme duyusu rasyonaliteye doğrudan atıftır. İçerisinde bulunduğumuz süreçte aynı çizgiden

görme ile başlatılacak bir başlangıca işaret etmektedir. Bu nedenle sanal gerçeklik gözlükleri, yeni bağlar ve bağlantılar oluşturarak gerek gençler gerekse diğer insanlar için farklı alternatifler oluşturmaktadır (Küçük, 2023, 124). Atopya ile beraber elde edilen görme, hissetme ve işitme gibi duyuların bütünlüğü kişilere yeni gerçeklik alanları sunmaktadır.

Dijital gerçeklik araçları olan sanal gerçeklik gözlükleri, bazı teknolojik firmalar (BigTech. vb.) tarafından üretilmektedir. Teknolojik öncül şirketler olarak sayılabilecek olan Alphabet (Google Glass), Apple (Vision Pro), Meta (Quest), Microsoft (Hololens) gerçeklik gözlükleri üretmektedir. Daha küçük ölçekte teknolojik firmalarda bu konuda çalışmalar yürütmekte ancak pazar payı gereği büyük şirketler daha çok yatırım yapmaktadır (Özcan, 2023). Modernitenin amentüsü “yeni arzular yaratma” (İzetbegoviç, 2022, 99) bu yönde bir ivme almaktadır.

İnsan istediği ve arzu ettiği şeyi gelecekte veya başka bir alemde değil, artık bugünde ve şimdide aramaktadır. İnsan aceleci bir doğaya sahiptir (İsra Suresi, 11. Ayet). Hayal kırıklıklarını tamir edebileceğini düşündüğü, kaybettiklerini yeniden elde edebileceği veya elde etmeyi isteyip sahip olamadığı şeylerin dünyasını oluşturup kendisine yeni bir gerçeklik inşa etme potansiyelindedir. Bu durum ise reel ile olan bağınyı zayıflatmaktadır. Tam da bu noktada sekülerleşmenin izleri aks etmektedir. Eğitim, sağlık, toplumsal düzen gibi hayatın içinden olan olaylarda varlığı görünür olan doğaüstü (Ertit, 2013, 120) daha az görünür olmaktadır. Büyüsü bozulan dünyanın büyüğü sanal dünyaya taşınmaktadır. Burada ilginç olan rasyonalitenin yani aklın tekrar büyülü zamanları yaşayabilmek için bir kaynak haline gelmesidir. Burada akıl dijital alanı büyülü hale getirmekle bir nevi doğaüstünü yeniden oluşturmakla görevlendirilmiştir.

2.b.2. Likid Gerçeklik

Atopyada yeni bir gerçeklik oluşturulmuş ve oradaki imgelerle olan ilişki bireye yeni kimlik atamıştır. Buradaki kimliğin belirleyici unsurları reelden farklılık arz etmektedir. Birey tek başınadır fakat sanal topluluklarda arzu ettiği şekilde var olabilmektedir. Reelde fizik kuralları gereği gerçekleşemeyecek bir durum sanal alemde gerçekleşebilmektedir. Bu durum birey için farklı olasılıkları denemesine yer açmıştır. Gerçekte (reelde) gerek dini kuralların gerekse seküler kuralların sınırladığı durumlar, sanal alem için bağlayıcı olmayabilmektedir. Bu nedenle gerçekliğin likid hale geldiği bir düzlem söz konusudur. Sanal içerisinde gerçeklik “likid gerçekliğe” dönüşmüştür. Tıpkı sıvının hangi kaba aktarılmışsa o kabın şeklini alması gibi sanal / dijital alemdeki gerçeklik hangi düzleme geçilmek / seçilmek istenirse oranın gerçekliğine bürünmektedir.

“Likid gerçeklik”, Zygmunt Bauman’ın modernite sonrasını postmodernite yerine “akışkan modernite” olarak nitelemesinde olduğu gibi sabitliğin yerini durmaksızın değişimin almasına işaret etmektedir. Bauman’ın ifadesiyle “değişmeyen tek şeyin değişim, kesin olan tek şeyin ise belirsizlik olduğunun gittikçe kesinleştiği” (Bauman, 2017, 12) düzlemlerde sabiteler flulaşmaya başlamıştır. Teknolojinin, belirleyici kıstaslardan biri haline gelmeye başlaması bu durumu daha çok açığa çıkarmıştır.

Teknolojinin veya dijitalin/sanallığın; insanlığın elinde bulunan sabiteleri (genel öğretiler, kanunlar, kurallar, dini öğretiler vb.) saydamlaştırmaya başlaması, insanların mevcut düzenlerinde değişimler meydana getirmeye başlamıştır. Sosyal medyada kalabalıklar içerisinde ancak gerçekte yalnız, sanal alemde istediklerinin olmaya başlaması fakat reelde bu durumdan uzak olunması bireylerde psikolojik değişimler

meydana getirmiştir. Türk Dil Kurumu tarafından 2024 yılının kelimesinin/kavramının “kalabalık yalnızlık” seçilmesi tesadüfi değildir. Değerlendirme kurulu söz konusu kavram için:

“2024 yılında, insanların kalabalıklar içinde yalnız hissettiklerini gösteren araştırmaların sayısında artış olduğu görülmektedir. Birbirlerinin zıddı gibi duran, teklik ifade eden ‘yalnızlık’ ile çokluk ifade eden ‘kalabalık’ aynı anda var olabilmektedir. Sosyolojik, psikolojik, iletişimsel gerekçelerle açıklanabilen bu durum, bireylerin gündelik yaşamlarında, kurdukları ilişki biçimlerinde kendisini göstermektedir.

Araştırmalar, sosyal medya ve dijital teknolojilerin kullanımının artmasıyla insanların kendilerini daha yalnız hissetmeye başladıklarını göstermektedir. Sosyal medya ortamında takipçi, beğeni sayılarının önem kazanması, sözde ‘kalabalık’ bir ortam oluşturulması yalnızlık hissine çözüm gibi algılansa da yalnızlık hissini artıran bir sonuç ortaya çıkarmaktadır. Dijital dünyanın gelip geçici ilişkiler önermesi, yalnızlık hissini derinleştirmektedir.

Diğer yandan hayatın giderek artan hızı, artan insan hareketliliğiyle birlikte toplumsal bağların zayıflamasıyla bağ kurmakta zorlanan bireyler, kendilerini kalabalıklar içinde yalnız hissetmektedirler. Bireyin çevresinde insan sayısının fazla olması, kendisinin yalnızlık hissetmediği anlamına gelmemektedir. Aynı ev içinde aile bireylerinin olması, aynı yemek masasında yalnız hissetmeyi engellemektedir.” açıklamalarını yapmıştır (Türk Dil Kurumu, 2024).

Sonuç

Yaşam çizgisi içerisinde bir süreç olan gençlik, hangi zaman dilimini yaşıyorsa o dönemin paternleri ile tanımlanmaktadır. Bu paternler siyasi, toplumsal, ekonomik, teknolojik vb. olabilmektedir. Teknolojinin hayatımızda belirgin bir şekilde görünür olması onunla olan ilişkilerimizi yeniden

tanımlamayı gerektirmiştir. 21. yüzyılın dijitalleşen dünyasında gençlik, yalnızca biyolojik bir evre değil, aynı zamanda kimliğin, anlam arayışının ve yeni sosyalleşme biçimlerinin deneyimlendiği bir kültürel dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemde gençlerin teknolojiyle kurduğu yoğun ilişki, geleneksel otoritelerle (aile, din, toplum) kurdukları bağların dönüşümünde önemli bir rol oynamaktadır.

Sekülerleşme, modernleşmenin ve kentleşmenin etkisiyle hız kazanırken, teknolojik araçlar bu süreci daha görünür ve yaygın hale getirmiştir. Gençler, dijital ortamlarda kendi “özel alanlarını” kurmakta; dini ya da geleneksel normların belirleyiciliğinden uzak, daha profan ve bireysel tercihlere dayalı yaşam pratikleri geliştirmektedir. Oyun dünyaları, sanal gerçeklik gözlükleri ve sosyal medya gibi platformlar, yalnızca zaman geçirilen eğlence alanları değil, aynı zamanda kimliğin ve anlamın yeniden üretildiği seküler mekânlar haline gelme potansiyelini ortaya koymuştur.

Sanal ortamlarda inşa edilen bu yeni mekânlar ve kimlikler, gerçekliğin sınırlarını esnetmekte ve bireyin reel dünyayla kurduğu ilişkiyi zayıflatmaktadır. Bu durum, özellikle genç bireylerde “likid gerçeklik” olarak tanımlanabilecek, sabit değerlerden uzak, sürekli değişen bir yaşam algısının oluşmasına neden olmaktadır. Gençlerin bu yeni gerçeklikteki varoluşları, bir yandan özgürlük ve çeşitlilik sunarken, diğer yandan aidiyet ve yön kaybı gibi bireysel ve toplumsal sorunları da beraberinde getirmektedir.

Ütopya, distopya ve atopya kavramları, bireyin mekânla ve gerçeklikle kurduğu ilişki biçimlerini anlamlandırmak açısından önemli kuramsal zeminler sunmaktadır. Ütopya, ideal bir toplumsal düzenin tasarlandığı, çoğunlukla geleceğe yönelik kurgulanan ve rasyonel aklın rehberliğinde oluşturulan

düşsel bir mekân tahayyülüdür. Distopya ise, ütopyanın zıddı olarak, toplumsal düzenin bozulduğu, bireyin baskı ve denetim altında olduğu karanlık bir gelecek senaryosunu temsil eder; çoğu zaman teknolojik ilerlemenin etik dışı kullanımı üzerinden kurgulanır. Atopya ise, bu iki kavramdan farklı olarak, “şimdi”ye odaklanır ve herhangi bir fiziksel karşılığı olmayan, her yerde ama hiçbir yerde olan bir mekânı ifade eder. Özellikle dijitalleşmenin etkisiyle, bireylerin oyun platformlarında, sanal gerçeklik ortamlarında veya sosyal medya evrenlerinde oluşturdukları yapay kimlikler ve alternatif yaşam biçimleri, atopyanın somutlaşmış hâli olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda atopya, genç bireylerin reel dünyanın sınırlarından uzaklaşarak, arzu ettikleri varoluş biçimlerini deneyimledikleri, yeni bir dijital ütopya formu olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, sekülerleşme sadece dini pratiklerden uzaklaşmak anlamına gelmemekte; aynı zamanda dijital teknolojilerin sunduğu alternatif dünyalarla birlikte kutsalın, mutlak hakikatin ve sabit değerlerin yerini göreceli, geçici ve çoğu zaman bireysel tercihlere dayalı yapılar almaktadır. Gençlik, bu geçişin merkezinde yer almakta; hem sekülerleşmenin taşıyıcısı hem de yeni anlam dünyalarının kurucusu olarak toplumsal dönüşümde belirleyici bir aktör haline gelmektedir.

Sonuç olarak, gençlik ve sekülerleşme arasındaki ilişki, teknolojik gelişmelerle birlikte yalnızca inanç sistemlerini değil, aynı zamanda mekân, zaman ve gerçeklik algısını da dönüştürmektedir. Bu dönüşüm, geleceğe yönelik eğitim politikaları, sosyal destek sistemleri ve değer aktarım süreçlerinin yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Dijitalleşmenin sunduğu olanaklar kadar, beraberinde getirdiği anlam boşluklarını da göz önünde bulundurarak gençliğe rehberlik edecek çok boyutlu yaklaşımlar geliştirmek, günümüz toplumlarının ele alması gereken sorumluluklarından biri haline gelmiştir.

Kaynakça

- Baran, Aylin Görgün (2013). “Genç ve Gençlik: Sosyolojik Bakış”, *Gençlik Araştırmaları Dergisi*.
- Bauman, Zygmunt (2017). Akışkan Modernite, (Çev. Sinan Okan Çavuş), İstanbul: Can Sanat Yayınları.
- Cevizci, Ahmet (2005). Felsefe Sözlüğü. Paradigma Yayınları.
- Ertit, Volkan (2013). “Teoriler Işığında Avrupa Sekülerleşmesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 378-387.
- Ertit, Volkan (2019). *Sekülerleşme Teorisi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Farabi (2021). El- Medinet’ül-Fazıla. Çağdaş Kitap Yayınları.
- Gregotti, V. (2016). *Mimarlık Üzerine 17 Mektup*. (Çev. A. Tümertekin), İstanbul: Janus Yayıncılık.
- Harari, Y. N. (2023). 21. Yüzyıl İçin 21 Ders, (Çev. Selin Sıral), Kolektif Kitap.
- İzetbegović, A. (2022). *Doğu-Batı Arasında İslam*. Ketebe Yayınları.
- Schwab, K. (2016). *Dördüncü Sanayi Devrimi*. Optimist Yayın Grubu.
- Kurtaran, Y., Nemutlu, G., Yentürk, N. (2008). Gençler Hakkında Gençlik İçin Gençlerle, Türkiye’de Gençlik Çalışması ve Politikaları, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 3-20.
- Küçük, B. (2023). Sekülerleşme ve Kentleşme: Mimari Mekanın Dönüşümü. Özcan Güngör- Yusuf Yaralıoğlu (Ed.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Küçük, B. (2024). “İskarta Hayatlar Modernite ve Safraları, Zygmunt Bauman, Çeviren: Osman Yener, İstanbul: Can Sanat Yayınları, 2018, 164 Sayfa”. *Journal of Analytic Divinity*, 121-126.
- Künüşen, H. H., & Samur, S. (2021). “Dijital Çağın Gerçeklikleri Sanal, Artırılmış, Karma ve Genişletilmiş Gerçeklikler Üzerine Bir Değerlendirme”. *Yeni Medya Dergisi*, 38-62.
- Orwell, G. (2019). 1984 (Çev. Celal Üster). Can Yayınları.

- Özcan, Barış (2023). Sanal gerçekliğin geleceği, Apple Vision Pro. Erişim Adresi: Sanal gerçekliğin geleceği, Apple Vision Pro hakkındaki düşüncelerim - Barış Özcan
- Ritzer, G. (2011). *Büyüsi Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*. (Çev. Şen Süer Kaya). Ayrıntı Yayınları.
- Robinson, F. (2002). "İslam'da Sekülerleşme", (Çev.: C. Çelik), *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 343-355.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2024). Faaliyet raporu: 2023 yılı istatistiklerle gençlik. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2023-53677>.
- Trt Haber (2025). Yeni giyilebilir cihaz: Sanal dünyaları "hissetmeyi" sağlıyor. Erişim Adresi: Yeni giyilebilir cihaz: Sanal dünyaları "hissetmeyi" sağlıyor - Son Dakika Haberleri.
- Usta, G. (2020). "Mekan ve Yer Kavramlarının Anlamsal Açından İrdelenmesi", *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 25-30.
- Webtekno (2024). Faaliyet Raporu: Türkiye oyun sektörü raporu. Erişim adresi: Türkiye Oyun Sektörü Raporu Yayınlandı
- Yazıcı, E. (2001). Üniversite Gençliğinin Sosyo-Kültürel Profili Üzerine Bir Alan Araştırması: Gazi Üniversitesi Örneği, Ankara: G.Ü. İletişim Fakültesi Yayınları.

SOSYAL MEDYANIN GENÇLERİN DİNİ ALIMLAYIŞ BİÇİMLERİNE ETKİLERİ ÜZERİNE ELEŞTİREL BİR YAKLAŞIM

Kasım ÇAZIM*

Giriş

Teknoloji modern dönem insan hayatı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Özellikle de gençlik evresinde olan insanların düşünce dünyaları, yaşam biçimleri ve hayata bakış açıları büyük oranda teknolojinin yön vermesi ile şekillenmektedir. Bu anlamda teknoloji ve gençlik arasında ciddi anlamda bir etkileşim söz konusudur. Teknoloji elbetteki büyük bir anlam genişliğine sahiptir. Fakat gençlik bağlamında düşünüldüğünde teknolojinin büyük oranda medya ile ilişkili bir biçimde gençliğe nüfuz ettiği görülmektedir.

Medya bir kitle iletişim aracı olarak gençlerin dünyasını inşa etmede belirleyici bir faktördür. Özellikle de sosyal medyanın yaygınlaşması ile birlikte medyanın bu husustaki önemi daha da belirginleşmiştir. Sosyal medya kullanımı genç kitle için artık bir yaşam biçimi haline gelmiştir. Hayatın her alanında sos-

2 Doktora Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.

yal medya etkin bir biçimde kullanılmakta ve gençlerin kullandıkları dilden inanç dünyalarına kadar etki edebilmektedir.

Sosyal medya gençlerin inanç dünyasını inşa ederken gençlerin bilgiye ulaşmaları açısından büyük bir avantaj sağlamaktadır. Fakat bu bilgilerin doğruluk değerlerinin tespiti noktasında ise bir muğlaklık söz konusudur. Çünkü inançla ilgili elde edilen bilginin kaynak değeri son derece önemlidir. Bunun yanı sıra sosyal medyanın çok sesli yapısı ya dini otorite boşluğuna sebebiyet vermekte ya da geleneksel dini otoritelerin farklılaşmasına kaynaklık etmektedir. Bu durum gençlerin inançla ilgili elde etmiş oldukları bilginin değerini tartışmalı bir zemine taşımaktadır.

Sosyal medyanın gençlerin dini alımlayış biçimlerine olan etkilerini konu edinen bu çalışmamızda teknoloji, gençlik ve din arasındaki ilişkiyi bütünlükçü bir yaklaşımla ele almaya çalışacağız. Bu anlamda gençlerin din algılarını şekillendiren temel etmenler, sosyal medyanın çok sesli yapısı ve din ile olan ilişkisi bağlamında dini otorite kavramı ön plana çıkarak değer kazanmaktadır. Biz de bu konular çerçevesinde teknoloji ve gençlik arasındaki ilişkiyi ele almaya çalışacağız.

1. Din, Teknoloji ve Gençlik Arasındaki İlişki

İlahi kurallar bütünü olarak tanımlanan din insan hayatını bir bütün olarak şekillendirmeyi amaçlamaktadır (Tümer, 1994: 312-320). Din bu misyonu ile insanın düzenli ve mutlu bir hayat yaşamasına olanak tanımaktadır. İnsanlar da genellikle bu amaç doğrultusunda inanç dünyalarını şekillendirmekte ve yaratıcı ile olan ilişkilerini bu doğrultuda tesis etmeye gayret etmektedirler. Bu anlamda din hem içerik olarak hem de amaçladığı hedef açısından oldukça geniş bir alana tekabül etmektedir. Bu anlamda dinin kapsayıcılığı önem kazanmaktadır.

Modern dönem insanı dijital çağını yaşamaktadır. Dijitalizme olanak tanıyan en önemli şey de teknolojidir. Bu bağlamda modern döneme teknoloji çağı da demek mümkündür. Teknoloji en genel anlamıyla bilimsel bilgiyi pratik uygulamalara dönüştüren araçlar, sistemler ve süreçlerin toplamı olarak tanımlanabilir (Dönmez, 2013: 81). Bu anlamıyla teknolojinin insan hayatını bir bütün olarak dizayn etmeyi hedeflediğini de söylemek mümkündür. Teknolojinin bu geniş yelpazesi kendi bünyesinden birçok alanın meydana çıkmasını sağlamıştır. Gerek bilgisayarların gerekse de cep telefonlarının yaygınlık kazanması ile teknoloji tüm insanlar tarafından yakından benimsenen ve takip edilen bir alana dönüşmüştür. Bu anlamıyla teknolojinin insanların ve toplumların dönüşümlerinde büyük bir faktör olduğu görülmektedir.

Teknolojinin bir ürünü olan cep telefonları, insanların bizzat teknoloji ile iç içe olmasını sağlayan en etkili kitle iletişim araçları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda cep telefonlarının sağladığı en büyük olanak insanların internet aracılığıyla anında birçok şeye ulaşabilmeleridir. Bunun da en kısa yolu sosyal medyadır. Twitter, Instagram, Facebook, YouTube ve WhatsApp gibi sosyal medya mecraları bu bağlamda önplana çıkmaktadır.

Sosyal medya en genel ifadesiyle insanların birbirileriyle iletişim kurarak etkileşimde bulundukları sanal ortamlar olarak ifade edilebilir (Arıcı, 2021: 71-72). Sosyal medya bu yapısıyla en çok gençlerin tercih ettiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Gençlerin günün büyük bir kısmını sosyal medya platformlarında geçirdiği ve bu ortamlarda etkileşim ve iletişim kurdukları hatta bu alana dair bir dilin dahi geliştiği söylenebilir. Gençler bu platformlarda kimi zaman içerik

üretirken kimi zaman da gündelik bazı tartışmaların bir parçası olabilmektedirler. Bununla beraber sosyal medya gençlerin gerek sosyal, gerek siyasi gerekse de dini anlamda fikir edindikleri büyük bir platform olarak değer kazanmaktadır.

Din, teknoloji ve gençlik arasındaki ilişkinin oldukça geniş bir alanda gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu bağlamda din ve teknoloji yüklendikleri misyonları bakımından insan hayatını merkeze aldıkları görülmektedir. Teknolojinin yaygınlık kazandığı modern çağda din de misyonunun icrasında teknolojiyi bir araç olarak kullanmaktadır. Özellikle de gençlerin dini alımlayış biçimlerinin bu anlamda genellikle sosyal medya aracılığıyla gerçekleştiği söylenebilir. Elbetteki bu durum beraberinde birtakım sorunları da getirmektedir.

2. Gençlerin Din Anlayışını Şekillendiren Etmenler

Gençlerin din anlayışlarının şekillendiği ilk yer ailedir. Eğer ki gençler aileden sağlam bir din bilgisi alıp ve dini yaşantıyı görürorsa sonraki süreçte de buna bağlı bir din anlayışı oluşuyor. Ama aileden ciddi anlamda beslenmeyen gençlerde çevresel etmenler çok daha etkili olabiliyor. Arkadaş çevresi, okul ortamı bu anlamda çok önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gençlerin din algısını etkileyen bir diğer etmen ise sosyal medyadır. Sosyal medya son dönemlerde dünyayı bütünüyle kuşatan bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki sosyal medyanın olmadığı bir dünya tahayyül etmek neredeyse imkansızlaştı. Gençler artık en temel ihtiyaçlarını giderirken bile durumlarını kontrol edip farklı sosyal medya alanlarında gezinti yapabilmektedirler. Twitter, Facebook, WhatsApp, YouTube vb. alanlar bu anlamda çokça tercih edilen sosyal medya mecralarıdır (Bunt, 2023: 7).

3. Sosyal Medyanın Yapısı

Sosyal medyanın yaygınlaşması ile birlikte İslâmiyete dair bilgi de arttı ve bu bağlamda yeni kimlikler ortaya çıktı. Medya bir mesaj olarak genç kitle üzerinde bu anlamda büyük bir etkiye sahiptir. İslami sosyal medya alanlarının çoğalması gençlerin din anlayışlarının şekillenmesinde büyük rol oynamaktadır. Sosyal medya üzerinden büyük bir dini alan da açılmış bulunmakta. Bu durum genç kitlenin de dine erişimini kolaylaştırmaktadır. Fakat beraberinde bazı sorunları da getirmektedir (Bunt, 2023: 28).

Bu sorunların başında sosyal medyanın çok sesli yapısı gelmektedir. Bu bağlamda doğru bilgiye de erişim zorlaşmakta doğruyu yanlıştan ayırt etme neredeyse imkansızlaşmaktadır. Dolayısıyla bu durum beraberinde en nihayetinde bir dini otorite boşluğunu doğuruyor (Bunt, 2023: 88-95). Gençlerin dini alımlayış biçimlerini olumsuz etkiliyor. Örneğin bir dini konuda birden çok farklı görüşün doğru ya da yanlış bir biçimde sosyal medyada tartışılıyor olması gençlerin zihninde bir belirsizliğe neden oluyor. Bu da gençlerin dine karşı mesafeli durmalarına sebebiyet veriyor ve beraberinde ciddi anlamda inanç krizlerini de doğurabiliyor (Arslan, 2022: 34). Dolayısıyla sosyal medyadaki dini otorite boşluğu bu anlamda büyük bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Peki niçin sosyal medyada bu tür problemler ortaya çıkıyor bunun için de sosyal medyanın ne olduğunu sorgulamamız gerekiyor. Nedir bu sosyal medya? niçin bu mecrada bu tür problemler ortaya çıkabiliyor?

Sosyala medya iletişimin ve etkileşimin çok hızlı bir biçimde gerçekleştiği sanal bir ortamdır (Arıcı, 2021: 71-72). Ortamın sanal oluşu insanların daha rahat bir şekilde etkile-

şim kurmalarına olank tanırken bu durum kullanılan dilin ve paylaşımların niteliğini de etkilemektedir.

Sosyal medya gençlerin din ile ilgili bilgi edinmelerinde büyük bir alana tekabül etmektedir. Bu durum gençlerin din anlayışlarının şekillenmesinde önemli bir etkindir. Özellikle de Diyanet gibi resmi kurumlar aracılığıyla yapılan dini aktarımlar büyük bir öneme haizdir (Gül, 2019).

Sosyal medyanın hızlı bir etkileşime sahip olması gençlerin dini bilgiye erişimini kolaylaştırırsa (Arıcı, 2024: 383) da çok sesli bir yapıya sahip oluşu da bilgiyi özümsemesi önünde bir engel olarak görülmektedir.

Sosyal medyanın bu yapısı gençlerin inanç noktasında birtakım krizleri yaşamasına sebebiyet verebiliyor. Bu bağlamda İslâm inanç esaslarının açık bir biçimde tartışmaya açılmış olması bu platformun gençlerin dini anlama biçimlerine olan etkisini derinleştirmektedir (Arslan, 2022: 34-64).

Sosyal medyanın genel yapısına bakıldığında hızlı bir etkileşim alanı olduğuna dair yaygın bir kanaatin olduğu görülmektedir. Bu yapının bazı dini konuların aktarımında problemlere sebebiyet verebildiği görülmektedir. Bu bağlamda sosyal medya ile din arasında en temelde bir doku uyumsuzluğu olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin sabır değerinin aktarımı sosyal medyanın hızlı akışı içerisinde pek mümkün gözükmemektedir. Her ne kadar bilgiyi aktarmada başarılı bir yol olsa da o bilginin davranışa dönüşmesi noktasında problemliler olarak gözükmemektedir. Aynı durum zaman değeri için de geçerlidir. Sosyal medya kullanımında zamanın kontrol edilmesi oldukça zordur. Bu anlamda zaman değerinin aktarımında sosyal medyanın kullanımı problem arz etmektedir. Dolayısıyla sosyal

medyanın yapısı ile birtakım dini değerlerin davranışa dönüşmesi arasında bir doku uyumsuzluğunun olduğu söylenebilir.

Gençlerin dini alımlayış biçimlerine etkisi noktasında sosyal medyanın bir diğer handikapı bilginin doğruluğunun test edilebileceği bir dini otoritenin olmayışıdır. Dolayısıyla elde edilen dini bilginin ne kadar doğru ya da yanlış olduğu bilinmeksizin gençlerin din algılarına etki etmektedir. Bu durum da beraberinde ya çarpık bir din anlayışını getirmekte ya da gençlerin din ile olan ilişkisine ket vurmaktadır.

Sonuç

Teknoloji, din ve gençlik arasında sıkı bir ilişki vardır. Özellikle gençlerin teknolojiye olan merakları ve teknolojinin de bütün cazibesi ile birlikte hayatı kolaylaştıran bir içerik sunması bu ilişkinin gittikçe derinleşmesini sağlamaktadır. Özellikle akıllı telefonların yaygınlık kazanmasıyla birlikte sosyal medya gençlerin hayatına yön veren en önemli aktör haline gelmiştir. Bu anlam bütünlüğü içerisinde düşünüldüğünde din de artık sosyal medya aracılığıyla gençlerin zihin dünyalarında yer edinmektedir. Gençler buralardan edindikleri bilgiler ile din anlayışlarını şekillendirmektedirler.

Sosyal medya aracılığıyla şekillenen din anlayışında elbetteki bazı problemliler baş göstermektedir. Bunun temel sebebi de sosyal medyanın yapısal olarak dini konuların aktarımında yetersiz olmasıdır. Buradaki yetersizlik bilgi anlamında değil bilginin doğruluk değerinin tesbiti noktasındadır. Bu bağlamda bazı çözüm önerileri de değer kazanmaktadır.

Sosyal medyaya içerik üretmek elbetteki akla gelen ilk çözüm önerilerinden birisidir. Kısa vadede bu yöntemin et-

kili olduğu söylenebilir. Fakat sorunun temeline inildiğinde en derinde sosyal medya ile din arasındaki doku uyumsuzluğu karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda sosyal medya zemininden uzaklaşılarak gençlerle kurulacak güçlü ve sahici bir iletişim ile birlikte Allah, evren ve insan arasındaki ilişkinin yeniden tesisi sağlanarak sosyal medyanın sebebiyet verdiği dini otorite boşluğunun dolmasında etkili bir yöntem olacaktır. Bu durumda gençlerin doğru bilgi kaynaklarından beslenmeleri sağlandığında sosyal medyanın sebep olduğu çarpık din anlayışlarının da önüne geçilebilecektir. Ayrıca gençlerin doğal olarak yapmış oldukları dini sorgulamaların sonucunda yaşadıkları inanç krizleri de bu yöntemle doğru bir şekilde yönetilebilecek ve sonuç itibarıyla Kur'an-ı Kerim ve Hadisler'in ışığında şekillenen doğru bir din anlayışının ortaya çıkmasına kaynaklık edecektir.

Kaynakça

- Gary R. Bunt, Heştek İslam, çev. M. Ali Başak, (İstanbul: Adab Yayınları, 2023).
- Günay Tümer “Din”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/312-320.
- Handan Yalvaç Arıcı, “Gençlerde Sosyal Medya Bağımlılığına Yönelik Manevi Danışmanlık Müessesesi”. *Diyanet İlmî Dergi* 60/1 (2024), 383.
- Handan Yalvaç Arıcı, “Ergen Din Tasavvurunun İnşasında Sosyal Medya”. *Kalemname* 12 (2021).
- Hulusi Arslan, “Sosyal Medyada Gençlerin Dini Algılarını Etkileyen İnanç Sorunları,” *Gençliğin İnanç Problemleri*, edt. Mustafa Bozkurt, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2022).
- Recep Emin Gül, “Dini Bilgiyi Gençliğe Ulaştırmada Sosyal Medyanın Önemi”, edt. İrfan Türkoğlu, *Asead 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumunu Kitapçığı*, Nisan 2019 Kemer Antalya.

GENÇLERİN ROBOTİK KODLAMA EĞİTİMİ UYGULAMALARIYLA DEĞERLER EĞİTİMİ İLİŞKİSİ

Asuman TÜRKER SADIKOĞLU*

Giriş

Gelişen teknolojinin etkisiyle bireylerin hayatında köklü değişiklikler yaşanmaktadır. Özellikle genç nesil, dijital dünyada var olabilmek için robotik kodlama gibi teknik beceriler kazanma ihtiyacı hissetmektedir. Eğitimciler, bu ihtiyacı karşılayabilmek amacıyla robotik kodlama eğitimine yönelmektedir. Ancak bu süreç, yalnızca teknik bilgi vermekle kalmayıp, aynı zamanda genç bireylerin kültürel, sosyal ve ahlaki değerleri de kazandıkları bir alan olmalıdır. Bu bağlamda, robotik kodlama eğitimi ile değerler eğitimi arasında anlamlı bir ilişki kurulması gerekmektedir. Problemi belirlemek gerekirse, hızla değişen teknolojik ortam, gençlerin hem teknik becerilerini hem de değerlerini nasıl geliştirebileceklerini sorgulamalarına sebep olmaktadır. Gençlerin hızlı algoritma ağları, veri transferi ve yapay zeka uygulamaları arasında

* Araştırmacı-Yazar.

kaybolurken aynı zamanda karşılaştıkları gayri ahlaki dijital uygulamalar, toplumsal değerlerin tehdit altına girmesine yol açmaktadır. Eğitimcilerin bu noktada, gençlerde hem teknik becerileri geliştiren hem de ahlaki ve sosyal değerleri pekiştiren etkinlikler düzenlemesi büyük bir sorumluluk oluşturmaktadır. Bu çalışmanın amacı, robotik kodlama eğitimi değerler eğitimi ile bütünleştirerek gençlerin gelişimlerine katkıda bulunmak ve eğitimcilerin bu süreci nasıl daha etkili bir şekilde gerçekleştirebileceğine dair stratejiler sunmaktır. Bunun yanı sıra, eğitimcilerin karşılaştıkları zorluklar ve bu zorlukları aşmanın yolları üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda, çalışma kapsamlı bir literatür taraması ve güncel eğitim uygulamalarına yönelik gözlemler ışığında yürütülecektir. Eğitimde karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri, durumsal analiz ile ele alınacak ve uygulama örnekleri üzerinden somutlaşacaktır. Böylece, robotik kodlama ve değerler eğitimi arasındaki ilişkiyi anlamak ve bu iki alanı bir arada ele alarak gençlerin gelişimlerine katkıda bulunmak hedeflenmektedir.

1. Robotik-Kodlama

Basitçe tanımlamak gerekirse kodlama, bir robot ya da bilgisayarın programlarının okunup işlendiği yazılı talimatların tamamıdır. Robotik kodlama ise, bir robot tarafından yapılması gereken görevlerin belirlenmesi, bu görevin tamamlanması için kodun tasarlanması ve çıktının alınıp değerlendirilmesi için kodun robota gönderilmesi sürecidir. Robotik kodlama, yazılan kodun sonucunun gerçek hayatta nasıl gerçekleştiğinin gözlenmesi sürecini de içerir. Görevin doğru bir şekilde tamamlanıp tamamlanmaması, robotun hareketlerinin istenilen doğrultuda olup olmaması, yazılan kodun nasıl çalıştığıyla ilişkilidir. Bu süreçte robotun hareketlerinin gözlemlenip

yazılan kod üzerinde değişiklikler yapılması deneme yanılma yöntemiyle derin bir düşünme ve araştırma geliştirme evrelerini içerir. Robotik kodlama, doğası gereği, analitik düşünme, sonuç odaklı olma ve eleştirel düşünme yeteneklerini geliştirir.

Robotik kodlama, makine ve kontrol sistemleri, elektronik, bilgisayar ve uzay bilimlerinin her birini içinde barındıran çok geniş bir kavramdır. Birbirinden farklı alanların birbiriyle iç içe çalışması, birbirinden destek alması ve birbirini beslemesi robotik kodlama süreçlerinin olmazsa olmazıdır. Örneğin; bir robotun kodlanması aşamasında, o robotun iyi bir mekanik tasarımının yapılması, doğru donanımların robot üzerine eklenmesi gerekmektedir. İlgili sensörler, işlemciler, motorlar eklendikten sonra, tüm bu elektronik donanımların yapı sistemlerinde doğru ve uyumlu bir şekilde çalışması mekanizma tasarımının doğru bir şekilde yapılmasına bağlıdır. Bu da robotik kodlama sürecinin olmazsa olmaz bir parçasıdır. (Robotik kodlama nedir? Bilmeniz gereken her şey., 2025)

Gençler, kodlama yoluyla yazılım geliştirirken aynı zamanda donanım bilgisi de edinmektedir. Bu süreçte:

Yazılım ve Donanım: Gençlere, robotların nasıl çalıştığını anlamaları için yazılım ve donanım bilgisi verilir. Programlama dilleri, robot teknolojileri ve sensör sistemleri gibi konularda farkındalık oluşturulması gerekmektedir.

Problem Çözme ve Yaratıcılık: Gençler, karşılaştıkları problemleri çözmek için algoritma geliştirme yeteneği kazanırlar. Bu süreçte eleştirel düşünme becerileri de gelişir, bu da onları daha yaratıcı bireyler haline getirir.

2. Değerler Eğitimi Kavramı ve Gerekliliği

Eğitimin amacı, insanın doğuştan getirdiği yetenekleri, sıra ile değil, birlikte ele alarak doyurmak ve geliştirmektir. O hâlde

insanın bilişsel, duyuşsal ve bedensel güçleri dengeli bir şekilde geliştirilmelidir. Manevî yönden eğitim geliştikçe, gerçek, iyilik ve güzellik kavramları da ileri atılımlar kazanır. Böyle bir eğitimden geçen kimse, kendine güven ve saygınlık kazanır. Dolayısıyla değerlerin öğretimi de eğitim alanına girmektedir. Değer eğitimi hem bireysel, hem de toplumsal yönü olan bir konudur. Buna göre değer eğitiminin amacı, insanın gerek kendisinin gerekse başkalarının mutluluğuna ve mükemmelliğine yardımcı olacak şekilde hareket eder hâle getirilmesidir.

Ahlaki eğitim her ne kadar ailede daha yoğun veriliyor gibi görünse de gerçekte daha aktif verildiği kurum okuldur. Okullarda akademik başarı kadar, çağdaş hayatın vazgeçilmezi haline gelen, dürüstlük, saygılı olma, ahlaki değerlere uyma, rahat iletişim kurma, insan ilişkilerine özen gösterme, nezaket kurallarına uyma, inisiyatif kullanma, iş disiplini, temizlik, düzen vb. kavramlar da ön plana çıkmaktadır. Birey bir bütün olarak ele alınmakta, insanı insan yapan özelliklerin geliştirilmesine çaba harcanmaktadır. Özetle, okulların ailede kazanılan değerlerin daha da pekiştirileceği ve yeni bazı değerlerin kazanılacağı ortamlar olduğu unutulmamalıdır. Ailede olduğu gibi, okul hayatında da değerlerin eğitim yaşantılarının bir parçası haline getirilerek verilmesi en uygun yoldur. Bireye kazandırılmak istenen değerlerin, bütün okul çatısı içinde kabul gören, benimsenen ve yaşanan değerler olması, bunların sosyal öğrenme yoluyla ve doğal bir süreçte edinilmesini kolaylaştıracaktır (Aydın, 2013). Değerler eğitimi, bireyleri sosyal ve ahlaki değerler açısından bilinçlendirmeyi hedefler. Bu eğitim süreci, özellikle gençlerin karakter gelişiminde kritik bir rol oynamaktadır. Değer kazanımlarıyla sosyal iletişim becerisi gelişen gençler, iyi iletişimin güçlenmesi ve empati duygularının gelişmesi açısından

fayda sağlarlar. Aynı zamanda gençler bireysel ve toplumsal sorumluluklarını kavrayarak, olumlu davranışlar geliştirebilirler. Bu bağlamda, özellikle çevresel sorumluluk ve sosyal adalet konularında bilinçlenme sağlanmalıdır.

3. Robotik Kodlama Eğitimi ve Gençler

Gençler, robotik kodlama eğitimi ile hem teknik becerilerini geliştirirler hem de sosyal ve kişisel beceriler kazandıkları için gelişimlerine katkı sağlanır. Bu süreçte analitik düşünme becerileriyle problem çözme, verileri analiz etme ve sonuçlar çıkarma yetenekleri gelişir. Takım çalışması ile işbirliği ve grup dinamiklerine uyum becerisi oluşur. Çok iyi kullandıkları teknolojik uygulamaları birçok platformda farklı algoritmalarla deneyimleyen gençler, Robotik kodlama uygulamalarına da istekle yaklaşmaktadır. Gençler kendilerini geliştirmek, yeni iş kolları ve iletişim ağlarında varlığını gösterebilmek için dijital platformlarda farklı yazılım ve kodlama programlarını sıklıkla kullanmaktadır. Gençler bırakın dijital veri ağındaki bankacılık, iletişim, ders seçimi ve takibi gibi uygulamaları, oynadıkları basit bir oyun için bile farklı algoritma ve uygulama türlerinde kod yazılması gerektiğinin farkındadırlar. Aynı zamanda internet kafelerde ve evlerinin odalarında saatlerce bilgisayar oyunlarıyla vakit öldüren gençleri uyandırmak, kaybedilen zamanı geri kazandırmak için uygun yöntemlerle harekete geçilmelidir.

Eğitim süreci içerisinde farklı yaş gruplarında içinde olduğu bireyler için risk alma, yenilikçi düşünme ve kaynakları etkin bir şekilde bir araya getirebilme yetenekleri, girişimci bireylerin ana özelliklerindendir. Ancak bu yeteneklerin sürdürülebilir bir üretkenliğe dönüşebilmesi, bireyin üretkenlik erdemine olan bağlılığıyla ilişkilidir. Üretkenlik erdemini ka-

zanmış bir birey, değer yaratmayı ve kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılayabilme sorumluluğunu üstlenir. Özellikle Robotik Kodlama eğitimi gibi uygulamalı öğrenme etkinlikleri, girişimcilik özelliklerinin küçük yaşlardan itibaren geliştirilmesi için etkili araçlar olabilir. Robotik Kodlama teknolojik yenilikleri anlama ve uygulama yeteneklerini geliştirmektedir. Bütün bu unsurlar bir araya geldiğinde, girişimcilik eğitimi yalnızca iş dünyasına değil, bireyin sosyal ve kültürel yaşamına da olumlu katkılar sağlayabilir. Kodlamanın sadece dijital bir platformda kalmayıp, fiziksel dünya ile etkileşime girmesi için robotik kodlamanın önemi büyüktür. Robotik kodlama, bilişsel ve sosyal becerilerin gelişimine katkıda bulunurken, fen, matematik ve teknoloji gibi derslerin öğrenilmesini de desteklemektedir Her yaştan bireyin ilgisini çekebileceği ve projeler geliştirebileceği bu platform, girişimci yeteneklerin küçük yaşlardan itibaren kazandırılması için ideal bir öğrenme aracıdır. Bu bağlamda, robotik kodlamanın eğitimde merkezi bir rolü olduğunu söylemek mümkündür. Eğitim sistemleri, bu entegrasyonu sağlayacak programlar ve yöntemlerle geleceğin girişimcilerini yetiştirmelidir (Polat, 2023). Gençlerin teknoloji bağımlılığını düşünecek olursak, Robotik kodlama yoluyla değerler eğitimi uygulamalarıyla teknolojiyi dost hale getirebilir, aktif, değerlerine sahip çıkan gençleri iş kollarında ve hayatın içinde bulabiliriz.

4. Robotik-Kodlama Eğitimi ile Değerler Eğitiminin Bütünleşmesi

Robotik kodlama eğitimi, değerler eğitimi ile bütünleştirildiğinde, gençlerin modern ve güncel kullandıkları teknolojik uygulamaları anlamlı birer amaç eşliğinde kullanarak daha bilinçli bireyler haline gelmesi mümkün olur. Örneğin, sorumluluk değeriyle projelerde sorumluluk alarak bireysel ve

takım sorumluluğunu öğrenirler. Bu durum, kişisel yetkinliklerini artırır. Ya da işbirliği değeriyle, birlikte çalışma yetenekleri gelişir. Farklı bireylerden oluşan gruplarda ortak hedeflere ulaşma konusunda deneyim kazanırlar. Aynı zamanda gençler robotik kodlama uygulamalarıyla, eleştirel düşünme sayesinde etik sorunları analiz edip, sosyal sorunlara daha duyarlı olabilirler. Sorumluluk ve etik değeriyle kodlama programlarında güvenlik ve sorumluluk gibi konulara dikkat çekilerek gençlerin sosyal sorumluluk bilinci kazanması sağlanabilir.

Robotik kodlama uygulamaları değerleri öğretebilecek şekilde rahatlıkla sunulabilir. Uygulama ve kazanım hedeflerini açıklarken kurulan anlamlı bağlantılarla değerler bütünleştirilerek sunulduğunda, gençlerin anlam arayışına son derece güçlü cevaplar oluşturulabilir. Bu yöntemlerle çift kanatlı kazanım yani bilişsel ve duyuşsal alan kazanımları aynı anda verilebilir. Örneğin; M bot robotların beyni olan microbitlerin sensör algılayıcılarından yola çıkılarak akıl gücünü kullanma değeri, şükür değeri verilebilir. Ya da tinkercad 3d uygulamalarıyla sabır, bilgelik, yardımlaşma gibi değerler verilebilir. Kodlama programları yazılımlarıyla da sevgi, saygı, çevreyi koruma gibi birçok değer kazanımı verilebildiği gibi disiplinler arası geçişlerle fen, matematik, tarih, coğrafya, Türk dili ve edebiyatı, yabancı diller gibi ders kazanımları da rahatlıkla sağlanabilir.

Robotik kodlama ile değerler eğitimi bütünleşmesiyle örneğin, güncel ve insanlığın bir sorununu çözen robot tasarımları yardım ve toplumsal faydaya dönük tarafıyla başlı başına değer kazanımları içermektedir. Gençler faydaya dönük değerli tasarımlar ve algoritmalar konusunda yüreklendirilmeli ve robotik-kodlama uygulamaları desteklenmelidir. Bu sayede herkesin sürekli şikâyet edip serzenişte bulunduğu teknoloji düşmanlığı algısı yerine DOST TEKNOLOJİ kavramı hayata geçmiş olur.

5. Robotik Kodlama Yoluyla Değerler Eğitimi Örnek Uygulamalar

5.1. M-bot Robotla Doğruluk Değeri

Bu uygulamada, gençler robotlarını doğru kararlar alma ya programlayarak, doğruluk değerinin önemini kavrarlar. Böylelikle, robotik kodlama sürecinde etik davranış ve karar verme yeteneği üzerine düşünmeye teşvik edilirler. Mbot mBlock ya da benzer arduino, python gibi robotik uygulamalarla kodlar yazılıp, çizgiyi takip eden ve doğru yol üzere ilerleyip hedefe ulaşan robotik uygulamalar yapabiliriz. (*M-bot robotlar küçük robot parçalarının montajıyla oluşturulan ve içine takılan microbit yani bir çeşit beyinle hareket ve komutları algılayan küçük bir robottur. Robotik eğitimlerinde kullanılır. Arduino, python gibi uygulamalar m bot robotların ve kodlama programlarının daha detaylı geliştirilmiş versiyonlarıdır.*) Hatta bu örnek uygulama için hedefe değerlerimize uygun ödül ya da çıkarımlar koyarak gençlerin eğitimlerini destekleyebiliriz. Uygulama öncesi gençlerle doğruluk algıları üzerine uygun bir sohbet ve paylaşım geliştirmek, fikir haritaları gibi destekleyiciler kullanmak, doğru insan kime denir gibi sonuçlara ulaşılabilecek yöntemler etkili ve amaca uygun olur.

5.2. Robot Sensörleriyle Şükür Değeri

Şükür hakkında beyin fırtınası ardından, şükredilmesi gereken her şeyi sıralayabilir ya da akılda tutabiliriz. Microbit kartı (*Mbot robotun beyni olan küçük bir kart. Bu beyin üzerinde ısı, ışık, mesafe ölçer gibi birçok algılayıcı devre bulunur.*) gösterip üzerindeki mesafe, ışık, yön sensörlerini nasıl ürettiğimiz üzerine konuştuktan sonra, Microbitin bir beyin olduğundan yola çıkarak, microbitin beynini ve içindeki sensörleri çalış-

ması için biz kodladıysak, çok çok daha derin ve sayılamaz sayıda sensörlerle biz insanları kim kodladı? İmani bilgi sorusu ardından şükretmemiz gereken duyu sensörlerimiz yani dokunma, ısı ve ışık algılayıcı sensörlerimiz gibi algılayıcılarımıza şükür çıkarımına ulaşabiliriz.

5.3. Code.org Kodlama Programıyla Çalışkanlık Değeri

Code.org platformu (*Bilgisayarda uygun algoritmalar yazarak kod blokları oluşturup problem çözen ya da sonuca ulaşan bir kodlama programı. Gençler ve çocukların kodlama öğrenmesi için tasarlanmış bir program.*) üzerinden gerçekleştirilen projeler, gençlerin çalışkanlık ve azim değerlerini öğrenmelerine yardımcı olur. Bu kapsamda, belirli bir projeyi tamamlamak için gereken sabır ve öz disiplin gibi değerler pekiştirilir. Ayrıca çalışkanlık değerini gençlere uygun yöntemlerle paylaştıktan sonra code.org kodlama programlarında gençlerin yaşına uygun seviyelerde yer alan arı döngüsü arıların çalışkanlığı ve üretimi örnek gösterilerek çalışılabilir. Karmaşık döngüler içerisinde çözüm yolları arayarak arının petek ve bal yapma yollarını arayan gençler, diğer taraftan çalışkanlığın ürün elde etmek için çaba ve gayret göstermek demek olduğunu hissedeceklerdir. Ayrıca gençlerden çocuklar için, çocuklara çalışmanın ve başarmanın önemini öğreten bir kod programı yazmalarını ve değer kazanımıyla ilgili dijital oyunlarını piyasaya sürmek gibi girişimci işler oluşturmaları talep edilerek toplumsal katkı ve fayda sağlanabilir.

5.4. İnsanlığa Faydalı Robot Tasarımları Yarışması

Kurum, il ve ülke bazındaki yarışmalara insanlığa ve gezegenimize faydalı tasarımlar olarak tasarlanan robot yarışmalarına gençleri yönlendirerek özyönetim becerilerini güçlendirebiliriz. Gençlerin disiplin sahibi, çevreye duyarlı

bireyler olmalarını destekleyebiliriz. Örneğin “Akıllı sağlık gereçleri” tema başlığında farklı hastalık veya sakatlığa ya da yaşlılığa bağlı nedenlerle zor durumda olan insanlar için hayatı kolaylaştıran teknolojik ürün robotları tasarlama projesi oluşturup, bu projenin yönetimini gençlere vermek ve takibi konusunda eğitimcilerin destek vermesi değerler eğitimi açısından harika sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bu tür yarışmalar, gençler arasında işbirliği ve sosyal sorumluluk bilincinin pekişmesine katkı sağlar. Gençler, projeleri aracılığıyla toplum yararına çalışarak, birbirleriyle fikir alışverişinde bulunarak ve eleştirel geri bildirim vererek öğrenirler.

5.5. Scratch ile Kendi Dijital Yarışmamı Hazırlıyorum

Bu program gençlerin dijital oyunlara olan merak ve ilgisinden yola çıkarak, yeni birçok dijital oyun ve animasyon hazırlamaya uygundur. (*Scratch programı tüm dünyada gençlerin ve çocukların sanal kuklalar ve farklı dekor uygulamaları kullanarak yeni oyunlar, animasyonlar, çizgi filmler gibi dijital ürünler üretmelerini sağlayan bir programdır. Yaratıcılık ve üretkenliği destekleyen bir uygulama platformudur.*) Scratch platformunda yapılan projeler, gençlerin merak ve maneviyat değerlerini geliştirmelerine imkân tanır. Yaratıcılıklarını ortaya çıkararak, kendi projelerini tasarlama süreci, bireysel motivasyon ve öz güven duygusunu geliştirir. Scratch programı ile sanal olarak çeşitli yarışma animasyonları hazırlamak da mümkün. Örneğin, gençlerimiz scratch programıyla sağlıklı yaşam değeriyle ilgili dijital bir oyun veya bilgi yarışması hazırlayarak dijital paylaşım ile sağlıklı yaşamı destekleyen uygulamayı gençlerin ve hatta çocukların kullanımına sunup faydalı amaca hizmet edebilirler. Merak ve maneviyat değeriyle ilgili olarak merak etmenin pek çok İslami bilim ve ilim adamının ve manevi liderin ortak duygusu olduğu ve

